

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjydske Aarbøger

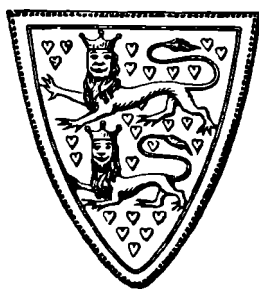
1891.

Udgivne

af

H. P. Hanssen-Nørremølle, Gustav Johannsen
og **P. Skau.**

Flensborg.

I Hovedkommission hos **Gyldendalske Boghandel**, Kjøbenhavn,
for Danmark, Norge og Sverrig.

Trykt hos **C. K. Thillerup**, Flensborg.

Indhold.

Gustav Johannsen: Nordslesvig i 1890	Side 1.
Nekrologer:	
1. Nicolai Ahlmann	20.
2. A. C. C. Holdt	27.
A. D. Jørgensen: Ullerup Sogns ældre Historie	30.
Morten Eskesen: Karsten Thomsen fra Frøslev	82.
Ludvig Schrøder: Konsulent Peter Jessen	109.
H. R. Hiort-Lorenzen: Christian VIII. og Slesvig Stænder 1842	129.
Dr. G. Friis: Herredsfoged Nis Henriksen paa Haistrupgaard	
og hans Slægt	213.
H. P. Hanssen-Nørremølle: Sønderjylland efter sidste Folke-	
tælling	244.
C. Mule: Minder fra den yderste danske Sproggrændse i	
Sønderjylland	256
P. Lauridsen: Bidrag til Haderslev Amts Historie og Be-	
skrivelse	264.
Gustav Johannsen: Nationalejendommeligheder	305.
H. P. Hanssen-Nørremølle: Om vor Bondestands Kjøbeævne	
og Salgstrang	312.

Nordslesvig i 1890.

Af Gustav Johannsen.

Aaret 1890 traf Nordslesvigerne under Forberedelserne til et af de store Slag, vi under preussisk Herredømme fra Tid til anden maa levere vore Modstandere i vor egen Bostavn. Den 20. Februar skulde der *vælges til den tyske Rigsdag*, og allerede den anden Dag i det nye Aar blev der afholdt et dansk Vælgermøde i Øsby ved Haderslevfjord. Stemningen paa dette Møde var udmærket og varslede godt for de senere følgende Møder i Aabenraa, Sønderborg, Graasten, Visby, Bylderup, Haderslev, Flensborg, Ellund og Harrislev. Allevegne viste der sig en Frejdighed og Kamplyst, som tydede paa et godt Udfald af det forestaaende Valg, og opmuntrende lød det fra Mund til Mund: Alle Mand paa Dæk! Vælgerforeningen udsendte en indtrængende Opfordring til den danske Befolkning om at møde saa mandstærk som muligt ved Valgurnen, og den nordslesvigske danske Presse talte varmt til de danske Vælgere om atter at vise, at vore Klager og Ønsker, vor Sorg og vort Haab vedblivende gaa i samme Retning som hidtil, og at vor Vilje er urokkelig nu som før. Valgbevægelsen blev ogsaa livlig, og Grundtonen i den var: Vi vil hjem igen!

Vælgerforeningen havde anbefalet de danske Vælgere i 1ste, 2den og 4de slesvigske Valgkreds at stemme ligesom i H. A. Krügers Tid paa en og samme Kandidat, hvilket ogsaa skete. Man var af den Mening, at Folk helst vilde stemme paa en Kandidat, der i alle Tilfælde fik Sæde i den lovgivende Forsamling, selv om han ikke direkte kom til at repræsentere den Valgkreds, Vælgerne hørte til. I 3die Valgkreds har der siden 1867 ikke været opstillet nogen dansk Kandidat.

Den 20. Februar 1890 mødte 13,672 sønderjydske Mænd ved Valgurnen og afgave deres Stemmer for den danske Kandidat. De aflagde derved et uomstødeligt Vidnesbyrd om, at Danskheden i Sønderjylland, tiltrods for sex og tyve Aars Adskillelse fra Moderlandet og sex og tyve Aars Forfølgelse af dansk Sprog og Nationalitet endnu den Dag idag er fuldtud livskraftig og berettiger til det bedste Haab for Fremtiden.

Første Gang, Sønderjyderne valgte til den tyske Rigsdag, var ogsaa i Februar Maaned; det var nu tre og tyve Aar siden. Den Gang afgaves der dobbelt saa mange danske Stemmer som i Februar Maaned 1890. Men i Februar 1867 var den stærke Udvandring til Danmark endnu ikke begyndt, den danske Valgagitation strakte sig over hele Sønderjylland, og en stor Del af Befolkningen troede, at Valget skulde afgøre, hvor meget af det gamle danske Kronland Slesvig, der i Overensstemmelse med Pragfredens Artikel V atter skulde gives tilbage til Danmark. Betragter man de nøgne Tal, saa kan den uindviede nok komme til at studse og blive betænkelig, thi i Februar 1867 afgaves der imellem 27- og 28,000 danske Stemmer, og i Februar 1890 kun imellem 13- og 14,000.

Hvorledes kan der ved en saadan Tilbagegang af de danske Stemmer endnu være Tale om, at Danskheden har bevaret sin Stilling? — spørger den med Forholdene ikke fortrolige. Et udførligere Svar paa dette Spørgsmaal vil kunne findes i et lille Skrift af Johan Ottosen om „Valget i Nordslesvig i Februar 1890“, og i H. P. Hanssens Afhandling i „Sønderjydske Aarbøger“, 1. Halvbind 1889. Men ogsaa her vil vi, kort og sammentrængt som Pladsen byder det, gøre opmærksom paa Forhold og Forandringer, som kunne tjene som Svar paa det fremsatte Spørgsmaal.

Som ovenfor bemærket, var Deltagelsen fra dansk Side i Valget den 12. Februar 1867 meget stor og strakte sig over hele Sønderjylland, men allerede ved det andet Valg, den 31. August s. A., gik Stemmeantallet tilbage med henved et Par tusinde. Efter Valget den 12. Februar 1867 begyndte Preusserne deres første Udskrivning af unge Sønderjyder til preussisk Militærtjeneste, og de gamle danske Reservister indkaldtes til Kontrollforsamlinger og bleve her opfordrede til at aflægge den preussiske Faneed. Dette sidste gav Anledning til, at Folk, der havde været med til at stemme i Februar Maaned, udvandrede til Danmark og derfor ved Valget i August Maaned og senere savnedes i de danske Vælgeres Rækker. Den danske Agitation i de sydlige Distrikter, hvor i Almindelighed kun forsvindende Minoriteter vare paa dansk Side, sagtnede, og Folk troede ikke længere, at et Valg til den tyske Rigsdag havde en afgørende Betydning for det danske Sønderjyllands Tilbagevenden til Danmark. Saa gik det tilbage fra Valg til Valg, thi den forstærkede Udvandring af stemmeberettigede udtyndede de danske Vælgeres Rækker, og de unges Udvandring borttog den Tilvæxt, der var

absolut nødvendig til at fylde de Huller, som Døden ufravigelig voldte i de gamles Rækker. I 1867 var største Parten af de nordslesvigske Præster danske Mænd, der ikke svigtede Befolkningen paa Valgdagen, og saa godt som alle Skolelærere vare danske og turde vove at stemme paa en dansk Kandidat. Mange af de underordnede ved Jernbanerne, ved Forst- og Postvæsenet vare i 1867 endnu dansksindede og havde Mod til at benytte det hemmelige Valg til ligeledes at stemme paa en dansk Kandidat. Overalt paa Landet i det danske Sønderjylland og i Købstæderne med Undtagelse af Flensborg gik Indbyggerantallet og dermed ogsaa de indtegnede Vælgeres Tal tilbage fra Aar til Aar, og der kunde derfor heller ikke afgives saa mange danske Stemmer som tidligere, da Tilbagegangen netop fandt Sted hos den danske Befolkning. I Amterne Haderslev, Aabenraa og Sønderborg og i den nordlige danske Halvdel af Tønder Amt var der i 1867 i det Hele indtegnet henved 34,000 Vælgere, men i 1890 var disses Tal kun ca. 24,000. Denne Nedgang af 10,000 Vælgere svarer til det Tal, den danske Befolkning her havde tabt i Mellemtiden. Det var ikke uafhængige tidligere danske Vælgeres Frafald og Tilslutning til de tyske Vælgere, som var Skyld i de danske Stemmers store Nedgang, og dette er det trøstelige ved Sammenligningen af Stemmeantallet 1867 og 1890. Tyskerne havde i de samme Distrikter i disse tre og tyve Aar kun en Tilvæxt af henimod 1000 Stemmer. Denne Tilvæxt var saare naturlig, thi de gamle danske Præster fortrængtes efterhaanden af ivrige tyske Præster, og tysksindede Skolelærere traadte mange Steder i de dansksindedes Sted. Ved Jernbanerne fortrængtes de gamle Betjente, der som oftest havde

hjemme i selve Egnen, af plattysktalende, som vare indvandrede fra sydlige Egne, da de gamle Jernbanelinjer fra Privatejendom gik over i den preussiske Stats Hænder. Paa Vestkysten anlagdes en Jernbane fra Tønder til den danske Grænse med Sidebanen til Løgumkloster, og de ved denne ansatte Embeds- og Bestillingsmænd bleve udelukkende Tyskere. Godser og større Landejendomme gik over i indvandrede Tyskeres Eje, næsten alle offentlige Bestillinger, saasom Retstjener-, Exekutor- og Amtsrets-bud-Bestillinger, besattes efterhaanden med forhenværende preussiske Underofficerer o. s. fr. Alle disse indvandrede og afhængige Mennesker stemme naturligvis tysk og have efterhaanden forøget det tyske Stemmeantal, og det er, naar man iagttager alle disse Forhold, virkelig forbavsende, at Tilvæksten hos Tyskerne i Nordslesvig har været saa ubetydelig i de tre og tyve Aar. I Flensborg er det Socialdemokratiet, som har voldt den betydelige Nedgang i det danske Stemmeantal, thi den nationale Bevidsthed er hos den danske Arbejder her bleven trængt tilbage fra det Øjeblik af, da den socialistiske Agitation fra Syd og Nord rakte hinanden Haanden. Dersom Socialdemokratiet ikke havde vundet Indgang i Flensborg, vilde det danske Stemmeantal endnu være det samme som i 1867. De tyske Stemmers Tilvæxt i Flensborg skyldes den storartede Forøgelse af tyske Embeds- og Bestillingsmænd samt Indvandringen sydfra. Ved Valgene er det derfor ogsaa altid Embedsmændene og de indvandrede, der staa i Spidsen for den tyske Agitation og som oftest udgøre Flertallet i de tyske Valgkomiteer.

Tilbagegangen i det danske Stemmeantal stansede efterhaanden, saaledes i Aabenraa Amt 1881, i Tønder

Amt 1884 og i Haderslev og Sønderborg Amter 1886, og der viste sig endog i disse Distrikter en ikke ubetydelig Tilvæxt fra det ene Valg til det andet. Der blev saaledes i 1890 tiltrods for Tilbagegangen i Flensborg afgivet 13,672 danske Stemmer istedetfor 12,360 i 1887, og dette forvirrede i høj Grad Tyskerne. Den tyske Presse gjorde opmærksom paa dette Særsyn, og Overpræsidenten i Slesvig fandt sig derved foranlediget til at give Billedet en anden Belysning, uden at det dog lykkedes ham. De gode Tyskere kunde eller vilde ikke se de virkelige Aarsager, men vi notere med Glæde deres Overraskelse og haabe, at de en Gang vil komme til at staa maalløse ligeoverfor de Resultater, som en ærlig Vilje kan opnaa selv i et lille Folks Kamp for sine naturlige Rettigheder.

Den stærke Udvandring til Danmark er ophørt, vor nationale Presse har faaet større Indgang hos Befolkningen, der er skabt en fast og offentlig Organisation i Ledelsen af vor nationale Kamp, og den naturlige Tilvæxt af unge stemmeberettigede voxer fra Aar til Aar.

Blandt de mange mørke Punkter i de nordslesvigske Forhold er de *danske Optanternes Stilling* et af de mest fremtrædende. Optanternes Tal tælles efter tusinder, og da disse tusinder ere beslægtede med andre tusinder blandt os, saa lider hele den nordslesvigske Befolkning under deres usikre borgerlige Stilling; thi finder en eller anden preussisk Autoritet, at en Optant er „lästig“, saa udvises han af Landet. Disse Udvisninger have voldt mange store pekuniære Tab og andre Ulykker og holde Befolkningen i en stadig Spænding og Følelse af Usikkerhed. Efterhaanden som de danske Optanternes Sønner voxer til og træde ind i den værnepligtige Alder, blive de af Øvrigheden an-

modede om enten at lade sig optage i den preussiske Lægdsrulle og derefter naturalisere, eller ogsaa at forlade Landet. Naar dette Tidspunkt er naaet, pleje de Optanter, hvis Børn ønske at blive i Landet, at andrage hos den slesvigske Regering om at blive optagne som preussiske Statsborgere, for at de kan have samme Undersaatsforhold som deres Børn; men som oftest ere saadanne Andragender ikke blevne bevilligede. Herover og over Optanternes Stilling i det Hele taget er der af de nordslesvigske Deputerede ført alvorlige Klager baade i den preussiske Landdag og i den tyske Rigsdag [se „Sønderjydske Aarbøger“ 1889 Side 142]. I 1889 indbragte de nordslesvigske Deputerede i den preussiske Landdag et Forslag, som gik ud paa at formaa Statsregeringen til at give Provinsregeringen i Slesvig Tilhold om at optage som preussiske Statsborgere alle Slesvigere, der i Medfør af Wienerfreden af 30. Oktober 1864 have opteret for Danmark, eller som forinden 11. Oktober 1878 ere løste fra det preussiske Undersaatsforhold, naar de indsendte Ansøgning desangaaende. Landdagen sluttede imidlertid sine Møder, inden Forslaget kom til Forhandling. Samme Forslag stilledes derfor atter af de nævnte Repræsentanter i Aaret 1890, og nu kom det til Forhandling den 14. Maj. Forinden havde de Deputerede i en Privataudients drøftet Sagen med Indenrigsminister Heerfurth, der viste sig personlig meget velvillig stemt ligeoverfor en Ordning af Sagen. Foranlediget dertil af de Deputerede, udtalte Ministeren, at Forslaget i dets udstrakte Fordringer ikke vilde kunne vinde Regeringen for sig, men han erklærede samtidig paa det bestemteste, at dets Drøftelse i Landdagen paa ingen Maade vilde skade de Personer og den Sag, for hvis Skyld det var stillet.

I Landdagens Møde den 14. Maj fremkom nu den Deputerede Lassen i en længere Fremstilling af Forholdenes Udvikling med alle de Klager og Ønsker, som Optanternes sørgelige Stilling, særlig paa Grund af de slesvigske Autoriteters Optræden ligeoverfor dem, gav Anledning til. Ministeren svarede med at henvise til bestaaende preussiske Love, som ikke tillode Regeringen at efterkomme de i Forslaget indeholdte Forlangender, og han fremhævede, at Statsregeringen i hans Tid havde udvist Velvilje ligeoverfor rolige Optanternes Ansøgninger. Den Deputerede Johannsen indrømmede ligesom Lassen, at der i den sidste Tid fra Regeringens Side var vist mere Imødekommen ligeoverfor Optanterne, men han troede dog, at det vilde være til stor Beroligelse for den nordslesvigske Befolkning, naar Landdagen tog sig af Sagen og støttede Statsregeringens velvillige Hensigter, hvorfor han anbefalede at henvise Forslaget til et Udvalg af 14 Medlemmer. Ved Afstemningen fandtes der ingen Majoritet for Forslaget, da kun Polakkerne, de frisindede og Halvdelen af Centrumspartiet stemte for det. Endskøndt der i 1890 er bleven optaget flere Optanter som preussiske Statsborgere end nogensinde tidligere, saa sukke dog endnu tusinder under det gamle Tryk og længes efter Udløsning.

I Juni Maaned afholdt de syv ældste *nordslesvigske Landboforeninger* det hvert femte Aar tilbagevendende Fællesmøde. Det første af disse Fælleslandbomøder afholdtes i Haderslev, det andet i Sønderborg, det tredje i Flensborg og det fjerde i Aabenraa. Til disse Møder, som altid varer i to Dage, indfinder Nordslesvigerne sig i store Skarer fra alle Landets Egne. Tusinder og atter tusinder samles her, som om Sønderjyderne vilde holde

Hærskue. Her mødes de gamle, i den nationale Kamp og under Livets alvorlige Arbejde graanede Førere og de i Manddommens kraftige Alder staaende modige Stridsmænd med den i Fædrenes Tro opvoxede Ungdom, der sætter en Ære i at være kaldet til at optage Fædrenes alvorsfulde Gerning. Her mødes Mænd og Kvinder til alvorsfuld og festlig Sammenkomst. Mødestedet var denne Gang Aabenraa, og vel aldrig før har saa mange tusinder nordslesvigske Mænd og Kvinder samtidig gæstet denne venlige lille By med dens særdeles smukke Omegn. Paa Festpladsen var der den anden Dag mødt over 10,000 Deltagere. Ved Festmaaltidet paa denne Dag, hvori flere hundrede Mænd og Kvinder deltog, herskede der en fortrinlig Stemning, thi alle følte, at den nordslesvigske Landbo-stand atter havde vist, at den, tiltrods for, at den fra det offentlige Side ikke støttes i sine Bestræbelser for at holde sig paa Højden med Nutidens Fordringer, dog indtager en hæderlig Plads blandt de fremadstræbende Landbrugere. Mødet blev overværet af Politiet, og Landraaden for Aabenraa Kreds var selv til Stede ved Festmaaltidet. Præsidenten for Fællesmødet, Hr. Proprietær Mussmann fra Kehlet, førte ogsaa Præsidiets ved Festmaaltidet og aabnede selv Talernes Række. Nu fulgte Tale paa Tale, og altid var det kendte Mænd rundt omkring fra de forskellige Egne i Nordslesvig, der førte Ordet og forstode at tale saaledes, at det gav Genklang hos den store Forsamling. Mangt et Alvorsord blev talt og mangt et Sædekorn strøet ud, som vil spire og bære Frugt til Gavn og Styrkelse ogsaa i den nationale Kamp, thi Nordslesvigerne glemme aldrig deres nationale Opgaver, hvor og under hvilke Forhold de end mødes.

Vil Sønderjyden fuldtud bevare sin nordiske Nationalitet, maa han i enhver Henseende søge at gaa frem i nordisk Retning. Der er intet Omraade, hvor han ikke er nødt til at holde Skridt med Stammefrænderne i Nord. I Erkendelse heraf havde en lille Kreds af sønderjydske Mænd besluttet at danne en Kunstforening, hvis Opgave det skulde være, at fremme Sansen for nordisk Kunst, navnlig nordisk Maler- og Billedhuggerkunst. I Juni Maaned 1890 stiftedes denne Forening under Navn af „*Nordslesvigske Kunstforening*“, med foreløbig Bestyrelse og Sæde i Flensborg, og i Aarets Løb fandt den Tilslutning rundt omkring i Nordslesvig, saa den nu tæller et Par hundrede Medlemmer. Denne Forenings første Virksomhed var en *Udstilling* i Flensborg Borgerforenings store Sal af omtrent 100 Oliemalerier. Flensborgeren Murmester Carl Kruse i København og Sekretæren for den københavnske Kunstudstilling, Hr. Baumann, havde formaaet en Del danske Malere, hvoriblandt ikke faa berømte Kunstnere, til at udstille nogle af deres Arbejder i den nordslesvigske Kunstforenings Maleriudstilling i Flensborg. Denne første Udstilling var meget vellykket, og Tilstrømningen af Besøgende var meget stærk efter nordslesvigske Forhold. Ikke blot fra selve Byen Flensborg og Omegn, men fra hele Nordslesvig mødte Folk for at glæde sig over de mange udmærkede Arbejder af danske Kunstnere. Rigelig 5000 Personer besøgte Udstillingen, som kun varede i sex Uger og af Hensyn til Politiforholdene om Søndagen kun var aaben imellem Kirketiderne. Dette første Forsøgs heldige Resultat opmuntrer naturligvis til at arbejde videre ogsaa i denne Retning, og det varsler om, at Arbejdet ikke vil blive uden Frugt.

I August Maaned holdt Afdelinger af det niende preussiske Armeekorps *Feltøvelser* i Nordslesvig, og i de første Dage af September Maaned afsluttedes disse Øvelser med en større Manøvre omkring de historiske Dybbøl-Banker i Sundeved. Den unge tyske Kejser Wilhelm den Anden overværede og ledede tildels den store Manøvre personlig, og den tyske Flaade var mødt udenfor Indsejlingen til Flensborgfjord og Alssund, for at medvirke ved Landarmeens Manøvre. En østerrigsk Flaadeafdeling var tilstede som Tilskuer, men andre Magter vare ikke repræsenterede. Under Manøvren boede Kejser Wilhelm og Kejserinden paa Graasten Slot, men saasnart Manøvren var afsluttet, forlode de Landet igen. Den danske Befolkning følte sig trykket af, at en Skinkamp opførtes paa de Steder, hvor saa meget dansk Blod er flydt for Sønderjylland i en fortvivlet Kamp inod Overmagten. Alvorlig og stille holdt den sig tilbage i de Dage, da saa mange fremmede havde indfundet sig for at fryde sig over en storartet Militærforestilling og give det hele Udseende af, at Land og Folk var tysk, national-tysk. Men ogsaa disse Dage fik en Ende, og Befolkningen aandede friere, da man igen var vendt tilbage til det vante rolige Liv og uden at blive forstyrret af de fremmede atter kunde passe sin daglige Dont og leve sit eget Liv. Saaledes vil Sønderjyden en Gang føle sig lettet i national Henseende, naar alt det fremmede, som nu trykker, staar i Vejen og giver et falskt Præg, er forsvundet.

Intetsteds synges *Modersmaalets* Pris med mere Inderlighed end i Sønderjylland, men vel heller intetsteds i hele den vide Verden er den nationale Sang udsat for en saa skarp Forfølgelse, som i Nordslesvig. Hvormange Nord-

slesvigere, Kvinder og Mænd, ere ikke blevne idømte Pengebøder ja endog Fængselsstraffe, fordi de have sunget danske Sange til Modersmaalets Pris! Denne Forfølgelse har imidlertid ikke svækket Kærligheden til Modersmaalet, men har tværtimod styrket den. Hvad man har lidt og stridt for, hvad der har kostet Taarer og Smerter, hvad man vil fratage os med Magt, det bliver mere og mere dyrebart, det vaager man over med den største Omhu, og det forsvarer man af alle Livsens Kræfter. Saaledes ogsaa med Modersmaalet i Nordslesvig. Man har fortrængt det danske Sprog af Retssalen, det tør ikke længer lyde paa Thinge, det er trængt ud af Administrationen, og det er jaget ud af Skolen; men netop derfor er Kærligheden til det voxet: „hun trænger jo desto mere til vor Omhu og Varme“.

At Modersmaalet blev jaget ud af *Skolen*, følte Nordslesvigerne dog haardest, det kan de slet ikke finde sig i. Derfor vender Befolkningen stadig tilbage til denne Sag, og det nytter ikke, at dens Klager og Bønner afvises, og at Magthaverne synes at være døve eller ubønhørlige. Henvendelserne om paany at give Modersmaalet en naturlig Plads i Skolen gentages atter og atter og i forstærket Grad. I 1884 henvendte saaledes henved 9000 Nordslesvigere sig til den preussiske Kultusminister med en Petition og bade om Ophævelse af Instruksen af 9. Marts 1878, ved hvilken der var paabudt syv Timers ugentlig Undervisning i Tysk, foruden syv Timers ugentlig Undervisning i forskellige Fag paa Tysk. Og strax efter at den bekendte Anordning af 18. December 1888 var udkommen, begyndte der en ny Bevægelse over hele Nordslesvig imod Modersmaalets næsten fuldstændige For-

trængelse af Skolen. Over 10,000 Skoleinteressenter ansøgte Regeringen i Slesvig om Ophævelse af den nye Anvisning og Genindførelse af den tidligere Skoleordning. Bevægelsen var steget, mere end 1000 Skoleinteressenter flere end 1884 vare traadte til, men ligemeget hjalp det. Regeringen var ubønhørlig.

I November Maaned 1890 udstedte Vælgerforeningens Bestyrelse en Opfordring til den nordslesvigske Befolkning om at slutte sig til et nyt *Andragende om Genindførelsen af Modersmaalet i Almueskolen*. Dette Andragende var rettet til det preussiske Deputeretkammer og fandt en storartet Tilslutning. 13,404 valgberettigede Mænd underskrev Petitionen, som af de to nordslesvigske Landdagsmænd overrakte Deputeretkamrets Bureau og igennem dette Kamrets Petitionsudvalg. Samtidig tilstillede de to Landdagsmænd hvert enkelt Medlem af Deputeretkamret en Afskrift af Petitionen.

I denne Henvendelse til den preussiske lovgivende Forsamling er der i Indledningen givet en kort Fremstilling af, hvorledes det danske Sprog efterhaanden ved Anordninger af den slesvigske Regering er bleven trængt saa godt som fuldstændig ud af Almueskolen, og det eftervises, at Befolkningen altid har protesteret imod denne Tilsidesættelse af Modersmaalet

„Vort Modersmaal — det danske Sprog —,“ hedder det dernæst, „er som Følge af Anvisningen af 18. December 1888 saa godt som fuldstændig banlyst af vore Skoler; de fire Timers dansk Religionsundervisning ugentlig, som man har indrømmet os af Hensyn til Kirken, fyldestgør end ikke det allerbeskedneste Maal af vore berettigede Krav, thi dansk Religionsundervisning er i vore Øjne lidet

frugtbringende, naar der ikke tillige gives Undervisning i dansk Sprog. Dansk er Børnenes Modersmaal, det Sprog, de lære i Hjemmet, men desuagtet kan, hvad Enhver vil kunne forstaa, deres Sprogsans og Sprogkundskaber umuligt være saa udviklede med 6—7 Aars Alderen, at de kan have fuld Forstaaelse af de forskellige Sprogbegreber, der gaa udenfor Hverdagslivets Omraade, og Følgen heraf er atter den, at Børnene umuligt kunne følge og forstaa en saadan Religionsundervisning, som de skulde og burde, med andre Ord, at de ikke have den Nytte af Undervisningen, som de vilde kunne have, hvis vort Modersmaal ikke tilsidesattes, som det nu sker. Dette vil sikkert alle Pædagoger indrømme, og det stadfæstes af Erfaringen.

Hvilke Følger den nye Skoleordning vil faa med Hensyn til det kirkelige og religiøse Liv — der dog tilsidst danner Grundpillen for ethvert Folkeliv — kan kun Fremtiden vise, men det er vor fulde og faste Overbevisning, at Lederne af Undervisningen ikke tage tilbørligt Hensyn til Religionens Betydning, og allerede nu spores de indirekte skadelige Virkninger heraf, idet det kristelige og kirkelige Liv i Nordslesvig sygner hen, istedetfor at trives og fremmes.

Hvad nu Undervisningen i sin Almindelighed angaar, da er det, efter vor Mening, indlysende for Enhver, der vil se, at der, naar man benytter tysk Undervisning i rent dansktalende Distrikter, i Egne, hvor Børnene fra Hjemmet af ikke have fjerneste Kendskab til eller Begreb om tysk Sprog, absolut maa gaa en lang og kostbar Tid tabt, for at bringe Børnene til at forstaa Undervisningen. Dette maa nødvendigvis atter have et Undermaal af positive Kundskaber til Følge, noget, som ikke er til Fordel men kun til Skade for Samfundslivet i det hele.

Dette er den ene Side af den ved Anvisningen af 18. Decbr. 1888 indførte Undervisning i vore Almueskoler, men samme har ogsaa en anden Side, der er ligesaa skadelig i sine Virkninger, og det er, at vort Sprog, vor Nationalitet og dermed vor Ret i højeste Grad er bleven krænket og tilsidesat. Den nordslesvigske Befolkning har, saa langt Historien rækker tilbage, tilhørt den danske Nationalitet. Vort Sprog betragte vi som et Klenodie, der gennem vore Forfædre er givet os af Gud, som det er vor hellige Pligt at pleje og værne, og som ingen Magt efter almindelig Menneskeret har Lov til at tilsidesætte og fortrænge, saaledes som det nu sker. Og ikke alene den almindelige Menneskeret staar i saa Henseende paa vor Side, men vi have ogsaa et kongeligt Tilsagn om, at vi maa beholde det, der er vort retmæssige Eje, vort Sprog og vor Nationalitet. Vi henviser til det kongelige Patent af 12. Januar 1867, hvorved Hertugdømmerne Slesvig og Holsten bleve indlemmede i Preussen. Det hedder heri:

Vi ville opretholde Hertugdømmernes Love og Indretninger, forsaavidt de ere et Udtryk for berettigede Ejendommeligheder og kunne blive i Kraft uden at gøre Indgreb i de ved Statens Enhed og dens Interesser betingede Krav.

At Sproget kan og bør regnes med til et Folks Ejendommeligheder, vil vel ingen nægte. Her eksisterer og eksisterede før 1867 en aldrig ophævet Lov, Skoleanordningen af 1814, ifølge hvilken Undervisningssproget skal være dansk i de Egne, hvor Folkesproget er dansk. Kendsgerningerne vise, at den Omstændighed, at der i en Stat eksisterer flere Sprog, ikke gør noget Indgreb i dens Interesser, naar blot den fornødne Tolerance er tilstede, og

følgelig have vi i Henhold til det nævnte kongelige Til-
sagn og den bestaaende Lovgivning en ligefrem positiv
Ret til at forlange vort Sprog opretholdt som Undervis-
ningsprog i vore Skoler. Og vi tro, at man ved at ind-
rømme os dette netop vilde fremme Statens Interesser,
thi ved at tilsidesætte og fortrænge en erobret Stats Sprog
og Nationalitet skaber man kun Uvilje, Fjendskab og Had.
Fra hvad Side vi end betragte Anvisningen af 18. Decbr.
1888, er den altsaa i vore Øjne lige forkastelig; den er
en Akt, som i sine Følger kan blive til ubodelig Skade
for Samfundet.

Vi føle os forvissede om, at det preussiske Folk til-
sidst vil erkende Sandheden i disse vore Ord og handle
derefter, og derfor bede vi ogsaa nu — da vi ikke have
kunnet naa vort Maal ad andre Veje — med Fortrøstning
og Haab det preussiske Folks Repræsentanter om Hjælp
i vor sproglige og nationale Nød.

Der er af Nordslesvigs dansktalende Befolkning, før
den nu gældende Skoleordning traadte i Kraft, bleven an-
draget paa, at det med Hensyn til Undervisningen i vore
Almueskoler maatte have sit Forblivende ved Instruksen
af 9. Marts 1878, da den maatte betragtes som et mindre
Onde, men nu at vende tilbage til disse engang forandrede
Bestemmelser vilde i vore Øjne være halvgjort Arbejde.
Vi have allerede antydnet, at vi anse det for vor Ret og
som nødvendigt for vore Børns Uddannelse og aandelige
Udvikling, at Undervisningen i vore Almueskoler meddeles
paa Dansk, og hvad Almueskolerne i de sprogblandede og
Borgerskolerne i de dansktalende Egne angaar, anse vi
det for ikke mindre nødvendigt, at der i disse gives idet-
mindste saa megen Undervisning i Dansk, at de deri under-

viste Børn lære at betjene sig baade mundtligt og skriftligt af det danske Sprog. Vi indrømme paa den anden Side, at Kendskabet til det tyske Sprog kan være baade gavnligt og nødvendigt under de nuværende Forhold, og finde det derfor ogsaa i sin Orden, at det tyske Sprog er Undervisningsfag i vore Almueskoler. Men hvis man til Gunst for Tyskheden gaar ud over dette, vil det være det samme som at fortrænge vort Modersmaal fra den Plads, der med Rette tilkommer det, altsaa en Tilsidesættelse af vor nationale Ret, og dertil en Hæmsko for hele Undervisningen.

I dybeste Ærbødighed andrage vi derfor om:

at det høje Deputeretkammer vil gøre sin Indflydelse gældende for at hidføre en Ophævelse af Overpræsidual-Anvisningen af 18. December 1888 angaaende Undervisningen i de nordslesvigske Almueskoler og for at faa indført en Undervisningsplan, der tilfredsstiller vor aandelige og nationale Tarv og Trang ved at indføre det danske Sprog som Undervisningssprog i Almueskolerne og som Undervisningsfag i Almueskolerne i de sprogblandede og i Borgerskolerne i de dansktalende Distrikter af Slesvig.“

Det er alvorlige Ord, fulde af uomtvistelige Sandheder, og om de end komme fra en lille Befolkning og ere rettede til en stor Nations Repræsentanter, saa burde de ligefuldt have den Virkning, at Vedkommende ikke ligegyldig lade dem gaa ind af det ene Øre og ud af det andet, men bevare dem, overveje dem og handle efter dem. Vi faa nu at se, hvorvidt det preussiske Folkskaarne Lovgivere ere mere tilgængelige for det nordsles-

vigske Folks Klager end Overpræsident v. Steinmann i Slesvig og Kultusminister v. Gossler i Berlin. Er Dr. v. Gossler endnu ved Roret, naar Petitionen kommer frem i Landdagens Plenum, saa vil han gøre alt, hvad han formaar, for at forhindre, at den faar Tilslutning af Husets Majoritet, thi det danske Sprog i Nordslesvig har ingen værre Modstander end den nuværende Kultusminister. Tyskerne ere jo ellers fintfølende nok, naar deres Sprog formentlig tilsidesættes af andre Nationer, og i saadanne Tilfælde have de Ord nok om det skrækelige i, at deres Sprog skal lide Uret i fremmede Lande. Rigtignok hersker der ogsaa for Tiden en anden Strømning i Tyskland end under Jernkanslerens Regime, men den mærkes mere i den tyske Rigsdag end i den preussiske Landdag, og de Herrer Kultusminister v. Gossler i Berlin og Overpræsident Steinmann i Slesvig ere Mænd fra den bismarckske Æra. Imidlertid have vi jo set, at System afløser System, at Ministre komme og Ministre gaa, ja at de Herrer Ministre endog kunne skifte Mening og iaar forsvare, hvad de ifjor bekæmpede.

Den nordslesvigske Befolkning har i 1890 baade ved Aarets Begyndelse og ved dets Slutning givet Verden et nyt slaaende Bevis for, at den ikke er bleven træt i den haarde nationale Kamp, at et Kvartaarhundrede og mere ikke har svækket dens Kraft og ikke knust dens Mod. Tretten til fjorten tusinde danske Sønderjyder stode frem ved Aarets Begyndelse og udtalte igennem deres Votum ved Valget til den tyske Rigsdag: „Vi ere danske, og vi ville vedblive at være danske“. Og tretten til fjorten tusinde valgberetigede Nordslesvigere udtalte ved Aarets Slutning i en aaben Henvendelse til den preussiske lovgivende Forsamling: „Vi

ville behandles som danske efter Folkerettens Love.“
 Hvor har vel et saa lille Folk vist en kraftigere Viljes-
 ytring under Forhold som dem, vi leve under? Ind-
 ordnende sig under en selvvalgt Styrelse, aaben og ærlig,
 altid indenfor de gældende Loves Grænser, traadte den
 nordslesvigske Befolkning frem i sluttede Rækker, hver
 Gang det gjaldt at vise Verden, hvad den ønsker, hvad
 den haaber, og hvad den vil. Vi kende vor nationale
 Opgave, vi vide, at det for os gælder om at holde Stil-
 lingen og ikke vige fra den Plet, som den Altstyrende
 anviste vort Folk. Vi mindes grant den haarde Kamp,
 vore Forfædre have kæmpet for Ret og Sandhed, og vi
 vide, at Kampen ikke gælder os selv alene. Vi erkende
 tillige, at ikkun trofast Udholdenhed kan føre til endelig
 Sejr, og det er os ikke ubekendt, at Decennier og
 Kvartaarhundreder ikke spille den Rolle i Folkeslagenes
 Historie som i det enkelte Menneskes Liv. Men nu blive
 vore Drengene jo atter hjemme i Sønderjylland, og de synge
 med os:

Denne Bostavn er vor,
 og vi elske den for,
 hvad den var, hvad den er, hvad den bliver igen.
 Og som Kærlighed gror
 af den hjemlige Jord,
 skal den gro af vor Kærligheds Frøkorn igen.

Derfor er vi ogsaa uforsagt, og staa frejdig paa Vagt,
 indtil Sønderjydens Gerning er lykkelig fuldbragt.

Nekrologer.

Nicolai Ahlmann.

Ved en lille Vig af Augustenborg Fjord lå der i tidligere Tid en Fiskerhytte, som blev beboet af en Slags hertugelig Embedsmand, der kaldtes Ålmanden, fordi han skulde forsyne Hertugens Kjøkken med Ål fra Fjorden. Ålmandens Bestilling gik ikke i Arv fra Fader til Søn, hans Navn derimod i Reglen, og således opstod Tid efter anden forskjellige alsingske Slægter Ålmand eller som Navnet senere blev skrevet Ahlmann. Der kjendes ialt tre alsingske Slægter af dette Navn, som, uagtet de har hver sin Stamfader, dog alle — efter hvad gamle Alsingere påstå — stammer fra „Ålmandens“ Hytte ved Augustenborg Fjord.

Nicolai Ahlmann tilhørte en af disse gamle alsingske Slægter. Han blev født i Sønderborg, hvor hans Fader var Skibskaptejn, den 17. November 1809, besøgte Byens offentlige Skole og lærte senere Landvæsenet på sin Fødeø. Fra 1839—47 var han Forpagter af Juellinge på Lolland. Senere købte han en større Gård i Skåne, som han imidlertid atter solgte med stor Fordel i 1857, for at vende tilbage til sin Fødeø, hvor han købte Herregården Werthemine. Efter nogle Års Forløb bortforpagtede han atter denne Gård, og bosatte sig derefter på Augustenborg, hvor

han levede meget stille og tilbagetrukken, som det passede hans Natur bedst, i de første År efter Krigen.

Ahlmann deltog ikke i det politiske Liv, før Pragerfreden var afsluttet. Han var svagelig af Helbred, tilbøjelig til at undervurdere sine egne Ævner og vilde helst leve ubemærket i Privatlivets Fred og Hygge. Men han var en overordentlig varmtførende Fædrelandsven og kunde derfor, skjøndt det kostede ham megen Selvovertindelse, heller ikke holde sig tilbage fra den opslidende politiske Kamp, da hans bedste Venner og Meningsfæller trængte ind på ham og forlangte, at han skulde stille sine Ævner og Kræfter i den danske Sags Tjeneste.

Da Fredsvilkårene fra Nikolsburg blev bekendte i Sønderjylland, besluttede Nordslesvigerne straks at sende en Deputation til Berlin for at bringe Kong Wilhelm en Tak for Bestemmelsen om Nordslesvigs Gjenforening med Danmark på Grundlag af en fri Folkeafstemning. Det første Forsøg på at samle Deputationen strandede imidlertid. Sagen blev ikke godt forberedt, og der mødte den fastsatte Dag altfor få på det aftalte Mødested, til at de kunde stå som en fuldgyldig Repræsentation for den nordslesvigske Befolkning. Planens Udførelse blev derfor opsat til et senere Tidspunkt, og Mellemtiden lovede de, der var mødte, at benytte til at samle flere Deltagere hver i sin Kreds. Blandt dem, der gav Møde første Gang, var Konsul With fra Nordborg og Slagtermester Reimers fra Sønderborg. Disse to Mænd blev på Hjemvejen enige om at tage til Augustenborg for ved forenede Anstrængelser at bevæge deres Ven Ahlmann til at rejse med til Berlin. Nogle Dage senere mødtes de efter Aftale hos Ahlmann, og de forlod ikke hans Bolig, før han havde overvundet

sine mange Betænkeligheder og lovet at møde i Flensborg den 30. August som Medlem af Deputationen.

På den fastsatte Dag mødte Ahlmann også i Flensborg som en af „de 47“. Hans Venner foreslog ham straks til Ordfører for Deputationen, fordi de med Rette mente, at hans varme danske Sindelag og noble Karakter i Forbindelse med hans mangesidige Kundskaber og indgående Kjendskab til det tyske Sprog måtte gjøre ham særdeles skikket dertil. Og skjønt ikke få var betænkelige ved at give den lille, uanselige og stilfærdige Mand, der endnu var ukjendt i det offentlige Liv, en så fremskudt Plads, blev Ahlmann alligevel valgt til Ordfører på Vejen til Berlin, og dermed begyndte hans politiske Løbebane.

Deputationen fik hverken Foretræde hos Grev Bismarck eller Kongen, og Ahlmann fik derfor heller ikke denne Gang Lejlighed til at føre Ordet før sine Landsmænd. Men den almindelige Opmærksomhed var nu bleven henledet på ham, og da han efter Hjemkomsten fra Berlin var meget virksom, både som Deltager i politiske Møder og ved Iværksættelsen og Udbredelsen af nye Adresser til Kongen og Deputeretkamret, var han selvskreven til Folkerepræsentant, da der blev udskrevet Valg til den grundlovgivende Rigsdag for det nordtyske Forbund.

Valget fandt Sted den 12. Februar. Ahlmann var opstillet som Kandidat i anden Valgkreds, der bestod af Als, Sundeved, Flensborg og Angel og skjønt Udfaldet derfor var meget tvivlsomt, blev han dog valgt med over 300 Stemmers Flertal. Han debuterede derefter i Rigsdagen den 8. Marts med et Forsvar for hans eget Valg, som Tyskerne forsøgte at få kuldkastet, bl. a. fordi man efter Franckes Sigende „i Sundeved og på Als ikke blot

havde båret Syge fra Sengen til Valgurnen, men også betalt halve Specier for Stemmer“. Valget blev imidlertid godkendt og den 18. Marts indbragte han sammen med Krüger følgende Ændringsforslag til Forfatningsudkastets § 1. „Til Forbundsområdet hører ikke de Distrikter af Hertugdømmet Slesvig, i hvilke Befolkningen har en traktatmæssig Ret til at afstemme om, til hvilken Stat de vil høre.“ Begge Forslagsstillerne havde Ordet for at motivere Forslaget og Ahlmann udtalte bl. a. ved denne Lejlighed: „Vi tror, at Nordslesvig kun er i en momentan, snart ophørende Forbindelse med Tyskland; derfor er det vor Pligt kun at varetage Nordslesvigs Tarv og kun at tage vor Plads her som en Påmindelse om Opfyldelsen af Pragerfreden.“ Dermed var den Politik angivet, som de nordslesvigske Repræsentanter derefter fulgte indtil Krügers Død, og som de i Rigsdagen navnlig søgte at fremme ved atter og atter at stille lignende Ændringsforslag, for derved at fastslå Nordslesvigs særlige Stilling.

Så snart den grundlovgivende Rigsdag havde vedtaget Forfatningen, opløstes den, og nye Valg blev udskrevne. Forinden fik Krüger og Ahlmann dog Lejlighed til at afgive den af den sidstnævnte forfattede Erklæring om Nordslesvigs statsretlige Stilling, som sluttede med de klassiske Ord: „Vi er Danske, vi vil forblive Danske, og vi vil behandles efter Folkerettens Grundsætninger.“

Det havde vakt en for Tyskerne meget ubehagelig Opsigt i Evropa, at der i Februar var bleven valgt to danske Repræsentanter for Nordslesvig. For at hindre en Gjentagelse deraf, foretoges der derfor, før Valgered den 31. August fandt Sted, efter Scheel-Plessens Forslag

en Omlægning af de nordlesvigske Valgkredse. Als og Sundeved, Løgumkloster Amt og Slogs Herred blev taget fra anden og henlagt henholdsvis til første og fjerde Valgkreds, mens Åbenrå Amt, hvis Folketal var betydeligt mindre, og som dertil var mere befængt med Tyskhed, blev henlagt til anden Valgkreds. Der var under disse Forhold ringe Udsigt til en ny Valgsejr i denne Kreds, men Danskerne besluttede alligevel at deltage i Valget og atter at samle Stemmerne på Ahlmann. Der blev på Valgdagen ialt afgivet 25,598 danske og kun 24,664 tyske Stemmer i Sønderjylland, men Valggeometrien var så godt gennemført, at der desuagtet blev valgt tre tyske og kun én dansk Rigsdagsmand. Ahlmann faldt for den tyske Kandidat, men hvis Valgkredsen ikke var bleven omlagt, vilde han atter have sejret med omtrent 300 Stemmers Flertal.

Ahlmanns Virksomhed som Rigsdagsmand blev således kortvarig, men da der to Måneder senere foretoges Valg til den preussiske Landdag, valgtes han — atter sammen med Krüger — til Landdagsmand, uden at man senere ved Valggeometri kunde hindre hans Gjenvalg.

Da Landdagen trådte sammen først i December nægtede Krüger og Ahlmann som bekjendt at aflægge den foreskrevne Ed på Forfatningen, med mindre der i Edsformularen blev taget Hensyn til de af dem repræsenterede Landsdeles særlige Stilling. Forretningsudvalget, som Sagen først blev forelagt, foreslog imidlertid under Henvisning til de polske Landdagsmænds Edsnægtelse i 1850, at de to Deputerede skulde aflægge Eden uden Forbehold, hvis Valget skulde være gyldigt, og Landdagen vedtog Udvalgets Forslag. Ahlmann og Krüger blev derefter påny opfordrede til at aflægge Eden, og da de desuagtet fast-

holdt deres Edsnægtelse, erklæredes deres Mandater for ugyldige, og nye Valg blev udskrevne.

Men de danske Valgmænd gjenvalgte énstemmigt de to Landdagsmænd, og næste Efterår mødte de atter i Deputeretkamret og nægtede at aflægge Eden. Forretningsudvalget foreslog atter at erklære Valgene for ugyldige, men en tysk Deputeret, som mente, at det kun vilde føre til Gjentakelser i det uendelige, foreslog derfor, at Kamret af praktiske Grunde simpelt hen skulde nægte de to Landdagsmænd Adgang til Salen, indtil de faldt til føje, og dette Forslag blev vedtaget.

Ahlmann og Krüger svarede med endnu samme Dag frivillig at nedlægge deres Mandater, og Regeringen måtte så alligevel udskrive nye Valg. Og atter valgtes de samme Landdagsmænd, atter nægtede de at aflægge den foreskrevne Ed under Henvisning til, at de kun vilde benytte deres Mandater for så vidt, de derved kunde fremme Opfyldelsen af Pragfredens § 5, atter blev Valgene erklærede for ugyldige, og atter så Regeringen sig nødsaget til at udskrive nye Valg. Landdagen blev ikke fri for Gjentakelser. Først i Halvfjerdserne måtte der endog foretages Valg flere Gange årlig, fordi Ahlmann og Krüger på Grund af den Behandling, der var bleven dem til Del i Berlin, gjentagne Gange nægtede at modtage de på dem faldne Valg.

Ahlmann var meget virksom i disse År. Han fik aldrig Sæde i Deputeretkamret, men Edsnægtelserne gav ham og hans Kampfælle Lejlighed til mange skriftlige Henvendelser til Kamret og dets Formand. Og disse Henvendelser, som var af forskjellig Art, skyldtes som oftest Ahlmanns Initiativ og blev også i Reglen affattede af

ham. Men hans politiske Virksomhed indskrænkede sig ikke dertil. Han søgte ved enhver tænkelig Lejlighed at fastslå de tre Grundsætninger: at Nordslesvigerne var Danske, at de vilde vedblive at være Danske, og at de havde en uomstødelig Ret til at blive gjenforenede med deres gamle Fædreland. Da Kong Wilhelm i 1868 gjæstede Sønderjylland, var Ahlmann Ordfører for en Deputation, som modtog Kongen i Flensborg og — som bekjendt for-gjæves — søgte Foretræde for at tilskjendegive ham Nordslesvigernes Vilje, Ønsker og Håb. Året efter var han med det samme Formål for Øje med til at affatte, udbrede og overbringe Kong Wilhelm den store Adresse, som var underskrevet af 27,493 myndige Mænd, og som Deputationen, da Kongen nægtede den Foretræde, senere ved Ahlmann indsendte til Deputeretkamret. Sammen med Krüger iværksatte han mange politiske Sammenkomster og Møder i Nordslesvig, og han havde gjentagne Gange, således i 1868, da han var Fører for Sønderjyderne på Toget til Århus, Lejlighed til at tale Sønderjyllands Sag for store Forsamlinger i Kongeriget.

Ahlmann var en meget begavet og intelligent Mand. Han vandt sig tidlig en stor Vennekreds ved sin personlige Elskværdighed, og gjennem den udøvede han sin første politiske Indflydelse. Da han af Naturen var meget blød og dybtfølede, var hans personlige Optræden ikke som Krügers præget af Djærvhed og Viljeskraft; men da han trådte i direkte Forbindelse med den store Befolkning indgød hans stærke Retsbevidsthed straks Vælgerne Tillid, og uden at være veltalende fængslede og henrev han dem med sin varme, hjærtelige og stemningsrige Tale.

Ahlmann blev ikke Politiker af Tilbøjelighed, men

kun fordi hans Hjemland til en given Tid trængte til hans Ævner og Kræfter. Han havde fra første Færd af betragtet Nordslesvigs Forbindelse med Preussen og dermed hans egen politiske Virksomhed som rent foreløbig. Men Årene gik, og der fulgte Skuffelse på Skuffelse. Underhandlingerne i 1868 om Opfyldelsen af Pragfredens § 5 blev afbrudte og ikke gjenoptagne, og den fransk-tyske Krig endte med Frankrigs Nederlag. Disse Forhold i Forbindelse med tiltagende Legemssvaghed øvede deres store Indflydelse på ham, og træt af den politiske Kamp trak han sig 1875 tilbage fra sin offentlige Virksomhed. Kort efter solgte han sin Gård og drog til Kjøbenhavn, hvor han levede stille og ubemærket indtil sin Død. Begivenhederne i Sønderjylland vedblev han at følge med Interesse, og han var i sine sidste Leveår aldrig gladere, end når han fik Besøg af gamle sønderjydske Venner og sammen med dem kunde opfriske Minderne fra den mest virksomme Del af hans Liv. Han døde den 12. Februar 1890. Hans Venner i Sønderjylland, som 1868 overrakte ham et Sølvdrkkehorn til Tak for hans modige Optræden i Berlin, hædrede hans Minde ved at lægge en Sølvkrans på hans Båre.

A. C. C. Holdt.

Andreas Christian Christiansen Holdt blev født 1821 i Jarlund, Medelby Sogn i Mellemslesvig. Han har givet en livlig Skildring af sin Barndoms- og Skoletid i det af Steenstrup udgivne „Dansk Maanedsskrift“. Omgangssproget i Sognet var udelukkende dansk, men Kirke- og Skolesproget desuagtet tysk, og da Undervisningen på

Seminariet i Tønder, som han besøgte fra 1843—45, ligeledes blev meddelt i det tyske Sprog, blev hans Dannelse hovedsagelig tysk, hvad han endnu i sin høje Alder følte som et stort Savn.

Fra 1843—45 var Holdt Huslærer på Søndergård ved Højer, 1845—47 Lærer i Flensborg, 1847—49 Lærer i Koldbæk og Tårnskov og fra 1849—51 Degn i Vanderup. Han havde allerede den Gang sluttet sig til den danske Sag af sin inderste Overbevisning, og med åbent Øje for Modersmålets betrængte Stilling og de deraf følgende ulykkelige Skoleforhold i Mellemslesvig begyndte han i Vanderup at tale Dansk med Skolebørnene og at meddele dem Undervisning i deres Modersmål.

Fra 1851—64 var Holdt Organist og Lærer i Lyksborg. I dette Tidsrum brugte han sin Fritid til et indgående Studium af Sønderjyllands ældre Historie. Han undersøgte Arkiver, Kirkebøger m. m. og samlede flittigt på Bidrag til Mellemslesvigs, særlig Lyksborgs Historie. De fleste af hans Samlinger fra denne Tid findes i Rigsarkivet.

Under Krigen måtte Holdt dele Skjæbne med såmange andre danske Lærere i Mellemslesvig og forlade sit Embede. Han tænkte en Tidlang på at søge Embede i Kongeriget, men afdøde Overlærer Monrad bevægede ham til at opgive denne Plan og til i 1865 at oprette en dansk Realskole i Flensborg. Som Bestyrer af denne Skole havde han i det følgende Tiår mange Gjenvordigheder at kæmpe med, men han forstod at finde dygtige Medhjælpere, og Skolen var i jævn Fremgang indtil 1875, da den pludselig blev lukket af de preussiske Myndigheder, fordi Holdt som Medlem af den danske Borgerforenings Bestyrelse ikke længere var „sittlich befähigt“ til at lede en Privatskole.

Holdt havde allerede før den Tid leveret Bidrag til forskjellige Blade og Tidsskrifter. Nu oprettede han „Nordslesvigsk Søndagsblad“, som han redigerede i flere År og var en stadig Medarbejder ved til sin Død. Samtidig offentliggjorde han mange Bidrag til Mellemslesvigs Historie og Topographie i Dagspressen, særlig i „Flensb. Avis“ og „Flensb. Annoncenblatt“. Han dvælede altid med Forkjærlighed ved Byen Flensborgs tidligere Forhold og udgav 1884 en Bog om denne By,*) som indeholder mange nye og gode Oplysninger, men ikke tilfredsstillende Forfatteren, fordi han, da Bogen fremgik af et Kompromis med en tysk Forlægger, imod sin Vilje måtte udelade meget, som han havde ønsket at tage med. Holdt havde under sin Forfattervirksomhed stærkt følt Savnet af et særegt sønderjydsk Tidsskrift og hilste derfor med Glæde Fremkomsten af „Sønd. Aarb.“, som han straks lovede at støtte med Bidrag, og også har leveret Bidrag til.

A. C. C. Holdt var en ægte gammeldags Skolemesternatur, jævn og braufri i al sin Færd, stille og tilbageholdende, flittig og arbejdssom, tro mod sin Overbevisning, selv når den krævede store Ofre, og pligtopfyldende indtil det sidste. Han var lige agtet af Venner og Modstandere og beklædte flere Tillidsposter i Byen Flensborg.

Holdt døde efter længere Tids Svagelighed d. 28. April 1890 og blev jordet i Flensborg.

H. P. Hanssen-Nørremølle.

*) Flensburg früher und jetzt. Flensburg 1884.

Ullerup sogns ældre historie.

Af A. D. Jørgensen.

Landet Sundved har forholdsvis tidlig fundet sin historieskriver; det var den forhenværende hertugelig glyksborgske embedsmand, justitsråd Johan Kristian Gude, som året før hertugslægtens afgang udgav en tysk beskrivelse af dens landområde nord og syd for Flensborg fjord (1778). Hvad der senere er fremkommet i den retning, som f. ex. Klavs Duus's skildring af Sundved, eller Traps topografi o. l., går altsammen tilbage til Gudes bog og giver kun såre lidt eller intet nyt. En enkelt fejl i hans angivelser kan være rettet; men så er der istedenfor kommen andre ind og fremstillingen har tabt sin oprindelige veder næftige karakter. I det hele giver Gudes bog endnu den bedste fremstilling af dette emne.

Det kan dog ikke være andet end at denne må lade meget tilbage at ønske. Gude havde vel adgang til hertugernes godsarkiv på Lyksborg, ligesom han med flid samlede efterretninger af gamle optegnelser og overleveringer; men han manglede dog mange af de kilder, som nu står til vor rådighed og han forstod ej heller at drage den fulde nytte af, hvad han havde adgang til. Endelig var hans interesse ikke rettet på alt det, som nu vilde tildrage sig vor opmærksomhed. — Det skal derfor her forsøges, i tilslutning til den foregående skildring af Grå-

stens ældre historie (Årbøger 1889), at give en samlet fremstilling af Ullerup sogn, den del af Sundved, som frembyder den langt overvejende historiske interesse og giver lejlighed til også at kaste lys over nabosognene, især det lidet kendte „Varnes land“.

Sundved omfattede som herred foruden „Broager land“ de sex sogne Dybbøl, Nybøl, Såtrup, Adsbøl, Ullerup og Varnes; det strakte sig fra Alssund i øst til Dyrbæk og Alvnor i vest, fra „Nørhav“ til „Sønderhav“, d. e. fra Åbenrå til Flensborg fjord. Således fremtræder det i kong Valdemars jordebog og således dannede det et samlet hele i den katolske kirkes inddeling, sålænge den herskede her i landet.

Selvfølgelig havde dette herred navn efter „sundet“, som skiller Als (Alvs-ø) fra fastlandet; det betegnes som et skovland („ved“), ligesom landet syd for Danevirke (Jernved) og som de store skovstrækninger i Sverige: Finveden, Holeveden, — eller på Sælland: Ørved på nord- og Stensved på sydkysten o. s. v. På det gamle herredssegl, som er bevaret under et aktstykke fra middelalderen, er der derfor også fremstillet et træ og et vand; folk vesterfra, på heden, kaldte Sundvedboerne for „de Skovbo mænd“*). De tilsvarende halvøer på Sønderjyllands østkyst, nord og syd for denne, synes at have været opdyrkede og befolkede, før Sundved kom under ploven; især gælder det om største delen af Angel. Der var lange tider, i hvilke man søgte at undgå de fremskudte halvøer og strandkanten på grund af havets usikkerhed; vi ser således også at halvøen Gelting, den østligste del

---

*) Slesvigske provinsialefterretninger IV 210. Kieler Blätter III 315 (af Outzen, fra Tinglev.)

af Angel, endnu langt ned i middelalderen var en stor skovstrækning.

Forbindelsen mellem Sundved og de andre landsdele skete nok så meget til søs som til lands. Mod syd var der overfart fra Broagerland til Angel, mellem de to fremspringende nes, som bærer gammeldanske personnavne: Brunnes og Halvdan-nes; det første navn er endnu bevaret uforandret, det andet er efterhånden bleven sammentrukket i Holdnes og har derefter modtaget en anden forklaring. Mod nord fandt overfarten sted fra Var-nes (af at vare, vogte) til Løgtved-nes, (løg-tved, en blomsterlund, nu Løjt), hvilke navne begge gik over på de nærmeste to kirkesogne.*)

Herredet falder ret naturligt i tre hoveddele: mod syd danner Broager sogn en egen halvø, begrænset af de to bugter, Vemming (Vemund) bund og Nybøl nor; de sex nordlige sogne falder i to grupper, af hvilke den ene strækker sig fra Dybbøl bakke langs Als sund til Snogbæk hage og ned mod Nybøl nor, — den anden fra Als fjord, sundets brede del, og Åbenrå fjord ned til de to nor, som fra Flensborg fjord trænger ind gennem Egersund. Det er denne nordlige del, — Ullerup, Adsbøl og Varnes sogne, som mere eller mindre vil blive genstand for den følgende fremstilling.

Varnes nævnes alt særskilt i den såkaldte „kong Valdemars jordebog“, spredte optegnelser fra det danske regeringskancelli i Valdemar Sejrs dage (1231), oplysende kronens og kongens indtægter. Idet Sundved herred

---

*) Et pavebrev fra 1255 har navnet Haldenes Bratorp; navnet Holden, opr. Halvdan, er endnu ikke ualmindeligt i S. J. Løjt, Løgt er sammentrukket af Løgtved (løg — blomst, urt); hele halvøen kaldes Løjtnes.

nemlig opføres med en indtægt i korn og penge, nævnes Varnes særskilt på en sådan måde, at det ses at have hørt til kongehusets slægtgods. Det vurderes til 96 mark gulds værdi og indtægterne af det sættes til $5\frac{1}{2}$ mark korn, 3 mark penge og $2\frac{1}{2}$ mark sølv. Hvad kornet angår, da svarer de $5\frac{1}{2}$ mark eller læst til 132 ørtug (ørt), af hvilke hver havde 12 skæpper, når der var tale om hartkorn (rug eller byg), eller 20 skæpper havre. Pengeindtægten hidrørte dels fra „arnegæld, stød og gårdsædegæld“, afgifter, som viser, at der har været en slags købstad eller handelsplads dér i sognet, dels fra møllen og „overfarten“ (færefarten) til Løjt og øerne. De $2\frac{1}{2}$ mark sølv svarer til det tredobbelte beløb i den tids penge, og den samlede indtægt, $3\frac{1}{2}$ mark sølv, til godt 100 kroner.

Den kongelige ejendom på Varnes kom tidlig til at udgøre et eget „birk“, d. e. en lille retskreds under en særlig kongelig bryde (foged). Dette oprindelige Varnes birk omfattede dog ingenlunde hele sognet, men kun selve Varnes by og bymark, og ikke engang denne helt. Efter kong Valdemars død gik det i arv til Abel og hans sønner, og der er opbevaret levninger af et brev, ved hvilket hertug Erik 1269 af adelsmanden Peter Jonsen får tilskødet hans ejendomme på Varnes mark. Senere var da også denne by ublandet kongelig eller hertugelig, alene med undtagelse af et større „ornum“ (særmærk) på bymarken, rimeligvis de jorder, som oprindeligt havde ligget til den kongelige borg, den såkaldte „vold“, hvis plads endnu ses ved „vigen“, den lille bugt vest for Varnes hoved. Ikke usandsynligt var det her den lille handelsplads fandtes, af hvilken kongen oppebar „arne-

gæld“; ornumet strakte sig nemlig efter et bevaret gammelt kort øst for Vigbækken, mellem denne og den smale vig som fordom gik ind fra Alssund. Borgen ved „vigen“ har senere givet anledning til, at man i de gamle sagn har givet dens ejer navnet „Vigge“; hans hoved, hugget i sten, findes endnu på kirkens ydre væg.

Efter de ulykkelige forhold i grev Gerts dage, da hertugdømmet bragtes nær til undergangens rand, pantsatte den unge hertug Valdemar i sin pengenød Varnes til en adelsmand af den tyske slægt Barsbæk, der ligesom Sturerne på Als førte en fisk (bars) i sit våben. Det var i de samme år som „gamle Hans Limbæk“ fik hele Lyngtoft herred i pant (1344). Hertugen lånte 406 mark sølv og 10 engelske skilling på Varnes, omtrent svarende til 14—15000 kroner i vor tids penge.

Pantet gik senere i arv til panthaverens søn, Ludvig Barsbæk, der efter hertugslægtens afgang sluttede sig til kong Valdemar Atterdag imod de holstenske grever. Dette kom ham imidlertid dyrt til at stå; thi da kongen kort efter døde, indtog greverne landet og fordrev Ludvig Barsbæk fra hans pantejendom. Varnes tilfaldt nu grev Klavs, som fra Nyhus havde besat Åbenrå og Sundved og nu lagde det lille birk til Åbenrå hus, en forbindelse, som mærkeligt nok holdt sig til vore dage. Fra greven gik den samlede arv over til hans eneste datter Elisabet, som 1411 solgte den til Dronning Margrete*). Senere

*) Kong Eriks klage: „Lodewich Barsbeke claget, dat sinem vader was en gut to pande seth, dat heth Warnes mit der molen to Blaa . . . . vnde ander tobehoringe van hertogen Volmer etc. Dit gut hadde sin vader in siner weren xl iar vnde noch mer, dar na wart id em genommen to der tid, do he was in koning Wolmers denste“. Dipl. Flensb. I 176.

delte Åbenrå len det øvrige hertugdømmes skæbne; det lagdes ved begge delinger til Gottorp og kom altså først 1713 tilbage under kronen.

Skattelisterne viser, at der i Varnes fandtes 30 hele gårde, hvis afgifter alle var lige store; de gav hver to ørter byg, 4 ørter 16 skæpper havre og 1 skilling „karlepenge“; dog var den af dem, som forestod fogedforretningerne, skattefri. Det ses således, at indtægten af birket var bleven større siden middelalderen, idet den nævnte landgilde ialt giver 2½ læst byg og 6 læst havre. Denne forøgelse ligger dog rimeligvis kun deri, at en almindelig havreskat — som alt i jordebogen opføres ved Sundved — er lagt til landgilden, ligesom det jo efter det før omtalte køb af en adelsmands jorder kan antages, at ikke alle 30 bol alt 1231 lå under birket.

Den mølle, som alt i kong Valdemars tid omtales under Varnes, indbefattedes også under Barsbækkernes pant; det var den senere nedlagte Blåmølle, syd for Blåbæk. Den svarede en afgift af en halv læst rugmel og 18 skilling. Da den senere nedlagdes, gik afgiften halvt over på Varnes by, nemlig for jorderne og den udtørrede mølledam, halvt til Krus mølle, for møllegæsterne. Selve møllestedet omdannedes til et laxevér.

På bymarkens „ornum“ fandtes der to bøndergårde, som endnu stadig stod udenfor birket; det var som forhen antydet snarest handelspladsens jorder, som således var kommen på uafhængige ejeres hænder. De blev engang i det 16. århundrede nedlagte og hele ornumet samlet til en lille herregård, således som vi senere, i ejeren Hans Blomes historie, vil få at se.

Varnes sogn omsluttet i vest af Dyrbæk, i øst af

Bavrup bæk; det deles tværs igennem af Blåbæk, der fra vest mod øst skiller Varnes fra Bavrup bymark og flyder sammen ved Bavrup bæk, for under navnet Blåå at udmunde i Alssund. Bavrup (eller Borup) nævnes alt i Valdemars jordebog som Bagtorp; det er vistnok dannet af mandsnavnet Bage og betegnelsen for en mindre by: torp.

Bavrup by og bymark er omtrent af samme størrelse som Varnes; der var 32 bønder. Men dens skæbne var i tidernes løb meget forskellig fra nabobyens; thi medens denne var så lykkelig at komme ind under kronen, gik Bavrup mere og mere over i herregårdenes eje og indtil den nyeste tid var bønderne der de hårdest medtagne af hoveri. Man siger derfor, at den har navn af en ulykkelig begivenhed, som gjorde dens indbyggere til trælboender; de levede over evne og gjorde gæld på gæld, indtil de tilsidst havde „borget“ alting „op“ (Bor-op); så måtte de tage gårdene i fæste af herremændene.

Medens Varnes, som vi har set, efter Valdemar Atterdags tid blev lagt til Åbenrå og således skilt fra Sundved (eller Nybøl) herred som et eget birk, vedblev Bavrup mange år efter at regnes til Sundved, og med dette til Sønderborg len. Oprindeligt havde hele Sønderjyllands fastland som bekendt været delt i tre sysler, der i en noget senere tid udgjorde de tre store len: Tørning, Tønder og Gottorp; men efterhånden deltes disse i mindre len (amter). Således udskiltes Flensborg fra Gottorp, Haderslev fra Tørning, og det lille Åbenrå len, kun omfattende to herreder (Ris og Sønder Ravnstorp) fra Tønder. Men samtidig droges Sundved over imod det nærliggende Sønderborg, som imidlertid var kommen til at høre til hertugdømmet; Lyngtoft herred hørte derimod lige til vore

dage til Tønder, for så vidt som det ikke helt eller delvis lå til Søgård.

Der kastes noget lys over de iøvrigt dunkle forhold i middelalderen ved hvad der fortælles os om begivenhederne før og efter Valdemar Atterdags død. Medens grev Klavs sad på Nyhus som forpost for den holstenske magt, og medens hans hengivne mænd, Limbækkerne, sad på det faste Søgård, rede til at tage den første tørn nordfra, ejede den unge hertug Henrik endnu Sønderborg len og en del af Nordslesvig. Kongen begyndte med hans tilladelse at indløse hans pantsatte ejendomme og samle dem derved på sin hånd, og således kom han også i besiddelse af Als og Sundved, medens Ludvig Barsbæk i Varnes, som vi har set, sluttede sig til ham. Der var dengang på Als tre faste borge: Sønderborg, Nørborg og Kejborg ved Kejnes, medens der i Sundved nævnes Brådborg. Borgpladsen er endnu let kendelig; den ligger på Avnbøl bymark, ved Bavrup bæk og har øjensynlig været en meget fast stilling, støttet til bækkens dybe leje. Navnet „brådde“ er vel kendt over hele Norden som betegnelse for en fast stilling i en skovstrækning, en forhugning, for at hindre fjendens fremrykning. Der findes også et „Bråd“ lidt længere sydpå, i Adsbøl sogn, på herredsgrensen mod vest. Dette tyder på, at man engang i fortiden har haft forskansninger langs herredsskellet for at hindre indfald vesterfra, og den ene af disse stillinger er da bleven særlig befæstet til en „Brådborg“.

Kongens lensmand på disse borge var ridderen Jakob Olavsens, af slægten Lunge. Han afløstes senere af andre, og ved kongens død 1375 var det Henning Meinstorp, tidligere på Tranekær. Denne tyskfødte mand viste ikke

den tilbørlige årvågenhed, måske end ikke troskab; thi kort efter lykkedes det grev Klavs at underkaste sig ikke blot Åbenrå og Varnes, men også Brådborg og Als. Man beskyldte lensmændene for forræderi; men det synes dog ikke at dronning Margrete har delt denne opfattelse, da hun senere havde Henning Meinstorp i sin tjeneste.

Efter den tid nævnes Brådborg ikke mere i historien; der var ikke mere brug for nogen fast plads til landets forsvar på dette sted. Det er dog rimeligt, at gården senere har været sæde for en eller anden adelsslægt, som havde gods her i egnen, men der er ingen pålidelige efterretninger bevarede derom (sml. næste side). På selve stedet sås endnu ind i den nyere tid en muret kælder, ligesom man i vore dage der har fundet en stridsøxe o. l. Sagnet siger, at borgen på grund af sin herres ugudelighed er bleven tilintetgjort af et uvejr og sunket ned i jorden med folk og fæ; man kunde endnu høre hanen gale i dybet. Også sagnene om den vilde jagt knyttedes hertil; den blev ført af en kvinde, den sidste borgfrue, som ikke havde kunnet få nok af jagtens glæder. Stedet var i forrige århundrede bevoxet med træer, som ansås for at være flere hundrede år gamle. Først i en nyere tid har overleveringen flyttet fortællingerne om Hans Blome fra Ornum til Brådborg; men dette er, således som vi senere vil få at se, uden al hjemmel. *)

Fra det nærmest følgende århundrede er kun få og spredte træk bevarede. Det gik her som overalt i Sønderjylland, at den indfødte danske adel efterhånden fortrængtes

---

*) Dipl. Flensb. I 362. 366. 335. Gude, s. 86. N. Staatsb. Mag. II 125. Fr. Fischer, Slesvigske sagn, s. 124 ff. Lorenzen, Minder fra Sundved, s. 25 ff.

af den tyske, som dog atter for det meste snart fordanskedes, uden at vi nu i det enkelte kan følge denne bevægelse. I Erik af Pomerns tid førtes der her som i landets andre egne en hårdnakket og forbitret kamp mellem danske og tyske, en kamp, af hvilken kun enkelte træk og navne er opbevarede i kongens klager over den vold, som er overgået hans tro mænd, den indfødte adel. Således siges det, at Jeppe Iversen har mistet Holbæk i Adsbøl sogn med tilliggende bøndergods; det er frataget ham af herremændene på Søgård. Lave Urne har mistet gods både i Angel og Sundved. Peder Vagnsens bønder i Såtrup, Ullerup og Blans er bleven udplyndrede og mishandlede af de holstenske herrer i Sønderborg. Palne Då i Blans, Ludek Skovman, Las Tygesen, Peder Uke, Hartig Jensen og andre adelsmænd har alle lidt større eller mindre tab. Man havde også dengang indfødte „hjemmetyskere“. En adelsmand Bonde Klavsen af slægten Fris (med egeren i våben), som forekommer i Sundved ved 1400, havde to sønner, af hvilke den ældste Klavs Bondesen var kongen tro, medens den yngste Palle eller Palne gik over til de tyske grevers parti og i ledtog med deres mænd fra Sønderborg ud førte en hårdnakket fejde på de tro mænd i Sundved. Han overfaldt og indtog bl. a. sin broders gård, og tog alt hvad han dør fandt for sig; der nævnes 20 læst korn, 43 stude, 30 køer, 60 får og 60 svin, dertil kostbare heste, en til 50 mark, en anden til 40 mark, foruden flere apdre til ringere værdi. På denne gård mistede også andre deres gods, og det må således antages at have været en både ualmindelig stor og vel befæstet ejendom; muligvis var det Brådborg, hvis undergang i en enkelt overlevering bringes i forbindelse

med en broderkrig. *) Senere fratog Palle Bondesen også sin broder og et par andre adelsmænd jordegods i Skelde. Blandt disse var Herman Slets eller Slese, der havde været krigsfange og hvis søn var bleven dræbt i fredstid; senere erklæredes han endog for at have forbrudt alt sit gods i fejden. 1425 vidnede „riddere og svende, bønder og bokarle“, på Nybøl herreds ting, at Herman Slets havde forbrudt sit gods ved at dræbe „sin herre hertug Gerhards tjener Vivian.“ Det er neppe gået de andre dansksindede stort bedre, efterat greverne nu havde sejret. Senere kom sagen dog op igen og hertug Adolf afkøbte da Herman Slets's datter Ide og hendes mand Lage Magnussen hendes fædrenegods for 300 mark og et stykke klæde. Ligeledes købte hertug Adolf jordegods i Sundved, som havde tilhørt Olav Buk og efter hans død var kommen til hans søster Katrine Markvardsdatter, hvis mand Hartvig Krummedige solgte det til kong Kristian I.; denne afstod det atter til sin morbroder hertug Adolf. Senere gjorde Lyder Rixtorp fordring på det, men kunde ikke godtgøre sin ret, der rimeligvis var tabt i krigens tid. **)

Den sidst nævnte adelsmand tilhørte en slægt, som synes at have haft større ejendomme i Sundved. Henrik Rixtorp spillede en vis rolle i grevernes kamp mod Erik af Pomern; han var særlig knyttet til den yngste af de to, Gerhard, som efter sin moder sad inde med Als og Sundved. Da Flensborg blev erobret, flyttedes han hertil

---

*) Klavs Bondesen vidnede 1421 på Viborg landsting, at Sønderjylland hørte til Danmarks rige. Hans efterkommere levede i kongeriget. (Danmarks adels årbog 1886, 121.)

**) Årb. 1889, s. 4. Zeitschrift für d. Gesch. der Herzogth. III 101. 104. Dipl. Chr. I 41. 42. 47.

fra Gottorp, senere blev han endog Sønderjyllands drost. En ridder Ditlev Rixtorp stod derimod på kongens side; det er ikke usandsynligt, at hin Lyder, som forgæves påtalte sin ret til gods i Sundved, var hans søn. I Kristian I.s tid træffer vi derpå en Klavs Rixtorp i Sundved; han sluttede sig til kongens broder Gerhard i dennes oprør, besatte Flensborg og gjorde her i nogen tid modstand mod kongens tropper. Han blev som følge heraf dømt fra liv og gods, og dette blev overgivet i forlening til dronning Dorotea (7. Januar 1474), som alt i forvejen havde Sønderborg len i pant af kongen. „Rixtorpernes gods“, som disse bønder senere kaldtes, lå helt overvejende i Sundved; det var ialt nogle og 30 gårde, af hvilke 2 lå i Skovbøl på Als, 19 i Ullerup sogn, 3 i Bavrup, 4 i Såtrup sogn, enkelte i Dybbøl, Skelde og Smøl. Endvidere var der en mølle, Esnes i Dybbøl sogn ved Alsund ud for Ragebøl, og den store Skeldegård. — Senere solgte Wulf Rixtorp med sine søstre og deres mænd gården Palsgård med tilliggende bønder i Sundved, således som deres fader havde ejet den, til kong Hans og hans broder hertug Fredrik. Hvor denne Palsgård har ligget, lader sig nu neppe mere oplyse, ej heller hvem Wulfs fader har været. Endnu 1507 nævnes han med sine to svogre blandt adelen i Sundved; de betaler da skat for 33 gårde. Hvilke disse har været, er lige så ubekendt som selve hovedgården. Af Klavs Rixtorps gods var senere gården i Smøl bortforlenet til Dorotea Wonsflet, tilligemed de 4 gårde i Avnbøllund og Esnes mølle;*) Skeldegård var selvanden

---

*) Denne mølle, som ydede en årlig afgift af 8 ørtug rug og 3 ørtug havre, blev senere nedlagt; jorderne fordeltes til de 22 bol i Dybbøl, som hver gav $\frac{1}{2}$ rdl. i den anledning.

givet Volmer v. d. Herberge og en af gårdene i Ullerup havde jomfru Rixe von Qualen.

Et andet større godskøb er ligeledes tilfældig bleven erindret; kong Hañs købte nemlig adelsmanden Erik Skrandis efterladte ejendomme af hans enke Sofie og sønnen Klavs. Hovedgården kaldes Langeskærlund, senere også Egeskovgård, og lå i Avnbøl; af bøndergods hørte der til den sex bol i samme by, et i Blans, et i Såtrup og et i Snogbæk. Hovedgården gaves i forlening til Markvard v. Qualen, der selv ejede gods i Sundved, og kaldes nu også „Skrandisgård“; den var godt og vel så stor som to bol, således som det i reglen var tilfældet med de gamle herregårde.

Dette er omtrent alt hvad der kan meddeles om adelens ejendomsforhold i det femtende århundrede; det er lige nok til at vise, at der også dengang fandt jævnlig omsætninger sted, uden at vi dog nu mere kan følge dem. I Broager sogn, ligesom også i Dybbøl og Nybøl synes adelen alt ved denne tid næsten helt at have fortrukket; bønderne lå enten umiddelbart under kronen eller til Ryd kloster i Angel, eller de var erhvervede af Ahlefeldterne på Søgård; de forskellige borgvolde på disse steder ligger nu som gåder fra fortiden. I Ullerup sogn og de nærmest tilgrænsende byer havde derimod den ældre tids forhold vedligeholdt sig og nåede helt ind i en nyere, af historien oplyst tidsalder.

Ved siden af kongen og adelen stod i middelalderens samfund den kirkelige stand; også den havde betydelige ejendomme i Sundved. Medens Als fra gammel tid lå under

---

Desuden havde bønderne overladt en fisker tomt med en jordlod, for en årlig afgift af $1\frac{1}{2}$ rdl.

Odense bispestol, hørte Sundved til Slesvig stift, og det var endog særlig knyttet til bispeembedet, idet det militære høvdingedømme her tilkom biskoppen. Som bekendt beroede hele den danske ledingspligt oprindeligt på en inddeling i sølæg, der måtte udrede skibe med fuld besætning; tre hele (oprindelige) bol skulde skiftevis besætte en plads ved åren. Ethvert „skiben“ eller skibsrede stod under en høvding (styresmand), som havde ret til at opkræve visse ydelser, hvorimod han selv skulde skaffe skib og føre det i leding. Slige høvdingedømmer gik i arv i visse slægter, men kunde overdrages bispestolene eller hjemfalde til kongen. I Slesvig stift opstod der således i Erik Glippings tid en strid mellem kongen og biskoppen om fire „skiben“, der formentlig tilkom biskoppen, men som kongen ikke desmindre ligeledes gjorde fordring på; det var to herreder på grænsen af marsken, Kær- og Nørgøs, og to ved Østersøen, Nyherred i Angel og Sundved. Striden blev først afgjort ved voldgiftskendelse i året 1271, da Erik Abelsøn var hertug, og dens udfald var, at Kærherred tildømtes biskoppen, medens denne skulde dele halvt med hertugen i de andre tre herreder, altså også i Sundved. Det kan antages, at grunden til denne kendelse var, at biskoppens ret til disse herreder var mere tvivlsom, medens der dog vel engang havde fundet en overdragelse af høvdingedømmet til bispestolen sted.*).

Iøvrigt ses det af bispestolens jordebog fra 1462, at denne i Sundved ejede ialt 75 mark guld foruden Nybøl mølle. Af gårdene lå fire i Dybbøl, tre i Nybøl og fire i Stendrup; de udgjorde tilligemed bispestolens gårde i

---

*) Cypræus, p. 289, og levninger af det originale brev i rigsarkivet.

Stavnsbøl og Sibbelev på Als — (det senere Avgustenborg) — et eget birk, hvis ting skiftevis kunde sættes i de to landskaber. Ikke ret mange år tilforn ejede dog biskoppen også en herregård i Sundved, som dengang kaldtes Provstgården. Den lå ved Blans og var af biskop Johannes (i Erik af Pomerens tid) bleven pantsat til slægten Då, som dengang havde ejendomme på Als og vistnok også i Sundved. 1439 indløste hans efterfølger Nikolaus den, og kvitteringen for løsesummen er endnu i behold. Den er udstedt af Palne Då, kanik i Slesvig domkirke og provst i Vidå provsti (Tønder), tilligemed hans brødre Kristjern, Henrik, Hans og Ditlev Då, og indeholder et fuldstændigt afkald på gården med alt dens tilliggende. Alligevel må den antages ikke at være kommen i kirkens eje igen, men være gået over på andre hænder. Det er rimeligvis det senere Ballegård.

Da det i Då'ernes brev udtrykkelig siges, at denne gård fra arilds tid har ligget til bispestolen, må det antages, at høvdingedømmet overhovedet nærmest har været knyttet til den, og at det med den er gået over til biskoppen. Noget bestemt kan dog ikke i den henseende vides.

Foruden af sit gods havde biskoppen vigtige indtægter af kirkesognene, dels bispetienden, dels en lille pengeafgift af kirkerne efter deres størrelse. Ullerup og Adsbøl kirker, som havde fælles præst eller præster, gav tilsammen 24 skilling til biskoppen, ligesom Broager, Varnes og Såtrup, medens Dybbøl og Nybøl kun gav det halve. Af kirkerne i Lyngtoft herred gav kun Uge 24 sk., de andre hver 12, Bjerndrup 6. Bispetienden solgtes i året 1462 af Varnes for 24 mark; af Ullerup og Adsbøl for

16 mark, hvortil kom en læst havre; af Såtrup for 20 mark og af Dybbøl og Nybøl for 30 mark; Broager lå til Ryd kloster.

At Ullerup og Adsbøl sogne hørte sammen havde uden al tvivl sin oprindelse deraf, at det sidst nævnte var af yngre oprindelse. Ullerup sogn havde oprindeligt strakt sig ned over hele skoven til Alvnor; senere, da byerne Adsbøl og Fiskbæk opstod, byggedes der et særligt kapel for dem uden at dog sognet opløstes. Således var det endnu i reformationstiden; først senere udskiltes Adsbøl som eget kirkesogn.

Der er fra slutningen af den katolske tid bevaret et mærkeligt mindesmærke fra Ullerup sogn, nemlig et broderskab, indrettet til sankte Annas ære og oprettet af præsten Tomas Jepsen (Jacobi). St. Anna var efter kirkens påstand navnet på jomfru Marias moder og en højt ansét helgeninde. Hendes billed stod bl. a. i et lille kapel på en bakke ved vejen syd for Åbenrå; herom hedder det i en sang fra reformationstiden:

et nådefuldt billed monne der stå,
som en sankta Anna fra Åbenrå, osv.

Tomas Jepsen var barnefødt i Blans, hvor hans broder Nis havde en gård; forfatteren Gude kendte endnu dennes efterkommere, som boede i Sønderborg og Husum. Han havde, som det synes, fået sin uddannelse i Flensborg fruekirke, thi 1505 optoges han både i hellig trefoldigheds og i hellig legems laget i denne by og 1508 indrettede han i frue kirke ved en gave af 60 mark en evig messe for sine forældre og velgørere, særlig indviet til st. Anna. I Ullerup er han vistnok tiltrådt 1506, samme år som han oprettede sit st. Anna-lag. Som medlemmer optoges

herredets præster, to i hvert af de større, én i de mindre sogne; i Ullerup var det foruden stifteren også Lavrents Momme. Af verdslige medlemmer optoges ikke blot adelsmænd, men også bønder, og kvinder såvel som mænd. Lagbogen nævner som deltagende ved oprettelsen: Markvard v. Qualen i Avnbøl, Jep Magnussen på Blansgård, begge adelsmænd, og bønderne Mikkel Terkelsen i Adsbøl, Peter Nielsen i Snogbæk, Jep Nielsen i Ullerup, Anders Truelsen i Bøgskov og Johan Mortensen, alle med deres hustruer. Ialt opregnes som verdslige medlemmer, foruden disse, 12 andre bønder; desuden jomfru Rixe v. Qualen i Ullerup, og de to degne fra Ullerup og Varnes med deres hustruer.

Hvad broderskabets formål og indretning angår, da giver den endnu i højtysk oversættelse bevarede gildeskrå følgende oplysninger. Vilde nogen optages, skulde oldermanden for laget først sætte dette under forhandling og afstemning. Optagelsen fandt sted ved en højtidelig gudstjeneste, med edsafleggelse og indvielse. Medlemmerne påtog sig den forpligtelse hver tirsdag at bede tre pater noster og tre ave Maria („fadervor“ og „hil Maria“), til ære for den hellige Anna og til tegn på at de tilhørte hendes lag. Dette var beregnet på 16 par folk foruden præsterne; disse, der jo skulde være ugifte, måtte lade deres husholdersker optage, når det var ærbare kvinder. Mellem lagmændene gjordes der kun den forskel på adel og bønder, at hine sad øverst til bords. „Gildet“ skulde holdes hvert år på søndagen efter vor frue dag i høst. Det holdtes skiftevis af en af brødrene, men altid indenfor Ullerup og Adsbøl sognes grænser; uden-sogns medlemmer måtte selv skaffe hus. Til at holde gildet måtte

hvert par folk sende 3 skæpper byg, ugifte mænd og enker mindre; de skulde leveres på vor frue dag i fasten og var selvfølgelig bestemte til at brygges til godtøl. Hver lagbroder havde ret til at medtage ikke blot sin hustru, men også en karl og en pige. Gildet begyndte på den nævnte søndag med et måltid og fortsattes til mandag aften; da holdt sex præster messe, tre for de afdøde og tre for de levende og st. Anna. Om tirsdagen holdtes der regnskab over lagets midler, dettes udgifter til voxlys på st. Annas alter, bøderne i vox og øl m. m. Derefter gik man igen i flok til gildehuset for at fortære levningerne fra gildet tilligemed en tønne øl, en skinke, ost og smør. Mindre højtider holdtes st. Anna dag før jul og mellem påske og pinse; de var især kirkelige. Tilsynet ved gilderne, idømmelsen og oppebørslen af bøder m. m. forestodes af en oldermand og en skurdsmand.

„Broderskabet“ skulde stå sin prøve i fællesskab ved visse lejligheder. Således måtte medlemmer ikke stævne hinanden til tinge, før forlig var forsøgt i et lagmøde, og når en broders gård brændte, skulde de andre hver give en snes lægter og en trave halm til taget, samt yde en dags arbejde med at sætte det op. Det var altså mere en tilkendegivelse af broderligt fællesskab end egentlig hjælp, især da der selvfølgelig samme dag blev givet et rejsegilde. Ved dødsfald ydedes der hjælp ved vågestue og begravelse, ved messer og forbønner, både i kirkerne og i hjemmet. Til gengæld skulde de efterladte inden år og dag holde gravøl for alle lagets medlemmer: „for at den arme sjæl måtte få trøst og hjælp af de levende og nåde af den almægtige gud“.

St. Anna laget bestod kun i en snes år, så faldt hele den gamle kirkeskik for aldrig mere at rejse sig.

Der er bevaret et hidtil ukendt pergamentsbrev, som giver os underretning om den lutherske læres sejr i Ullerup og Adsbøl sogne. St. Valentinsdag, d. 14. Februar 1527 erklærer kong Fredrik I. heri, at sognemændene i Ullerup med det tilliggende kapel Adsbøl, efterat have fået kundskab om, at kongens tolder Everhart Esterman, som han havde forlenet med kirken, er faret udenlands, har bedet ham om at give dem en ny kirkeherre; de har dertil kåret Peter Mattisen, deres hidtilværende vikar, som de antager vil kunne forkynde guds ord rent og efter ret evangelisk skik. Det ses heraf, at den ikke ualmindelige skik dengang må have fundet indgang her, at kongen gav kirken til en mand, som slet ikke kunde eller vilde påtage sig præstegerningen, men kun oppebar indtægterne og lod tjenesten besørge af en vikar, som han lønnede efter en privat kontrakt. Kongen tilføjer i brevet, hvormed han indsætter Peter Mattisen til kirkeherre, at han skal affinde sig med Everhart Esterman, hvis han måtte komme tilbage, efter deres tidligere kontrakt, men at han selv skulde være forpligtet til personlig at røgte sit kald og det efter den sande kirkes skik og lære. — Denne stadfæstelse af en allerede fuldbyrdet reformation viser, at man har været tidlig på vej i Sundved i den henseende.

Mærkeligt nok er også originalen til den næste præstekaldelse i Ullerup og Adsbøl endnu i behold. 1548 var Peter Mattisen død, og den lutherske biskop Tileman van Husen i Slesvig kaldte da Hans Hvid (Johan Witte), der alt nævnes 1535 som den yngste af hans to „vikarer“, til efterfølger, efterat sognemændene i de to sogne én-

stemmig havde valgt ham. Han skal oppebære sognets indtægter, men yde sin formands enke, hvad ordinansen derom havde påbudt.

I hans tid kom det på tale at udskille Adsbøl sogn med en særlig præst. Grunden synes nærmest at have været den, at Gregers Ahlefeldt havde bygget sig en avlsgård ved Alvnor (Gråsten) og opdyrket en del af de nærmeste jorder; der siges, at han vilde have haft Hans Hvid for sig selv, d. e. til præst alene i Adsbøl, så meget yndede han ham som taler. Dette vilde denne dog ikke indlade sig på; men, som det synes efter hans død, en snes år efter hans tiltrædelse, fandt adskillelsen sted. For at skaffe et nødtørftigt udkomme til den nye præst, hvis sogn omfattede byerne Adsbøl, Fiskbæk og Bøgskov, måtte ikke blot Ullerup præst, men også andre af nabopræsterne give bidrag.

Fra reformationstiden af haves der ret fyldige efterretninger om ejendomsforholdene og de adelige gårde i Ullerup sogn, og vi skal nu forsøge i det enkelte at gøre rede for dem.

Sognet omfattede dengang fire byer, Avnbøl, Avnbøllund, Ullerup og Blans. Et blik på kærtet viser, at de fleste og største byer i Sundved ligesom er trængte sammen i midten; foruden de tre førstnævnte i Ullerup sogn findes her Såtrup, Snogbæk og Stendrup. Dette må antages at være den ældste bebyggelse, hvorfra da de omliggende skove efterhånden er bleven ryddede. At det i alle tilfælde er gået således til i Ullerup sogn, ses af bymarkernes form; de strækker sig over imod vest til Bavrup bæk i lange, forholdsvis smale strimler, der tydeligt betegner denne del som ryddet længe efter at byen havde indtaget

sin plads. Navne som Bråde, Brådborg, Brådbøl, Stapel (d. e. den med stenmærker betegnede jordlod) osv. tyder da også tilstrækkeligt på denne sagernes stilling i en ikke alt for fjern tidsalder.

Kirkebyen Ullerup kaldes, hvor den første gang nævnes i middelalderen: Ugeltorp, d. e. et torp (mindre by), grundlagt af en mand ved navn Ulge, det ældre Ulyger (af ulv og ger, et spyd); i tidens løb er Ugeltorp ved en hyppig forekommende lydflytning bleven til Ugelrup*) eller ved en endnu almindeligere afslibning til Ullerup. Et par bol øst for byen kaldtes Kålund, efter skoven, som på dette sted må have været opkaldt efter kåen (en slags krager; sml. Kålundborg o. l.). Avnbøl, hvis bymark går helt ind til Ullerup gade, har navn efter en mand Agne.

Avnbøllund, som lå længere i øst, over imod Såtrup kirke, må være opstået ved udflytning fra Avnbøl til en oprindelig skovegn; byen kaldes i de ældste jordebøger kun „i lunden“, bønderne „de Lundebo mænd“. Svarende til det nærliggende Kålund var her en Kåsmose med en vandmølle. Når hensés til, at der i de to byer til sammen var ca. 40 gårde, medens Ullerup kun havde 13, bliver det sandsynligt, at Avnbøl er det oprindelige midtpunkt for bebyggelsen, medens Ullerup er en senere aflægger; det samme fremgår af modsætningen mellem et „bøl“ og et „torp“.

Hvad Blans angår, da er dette navn opstået af det ældre Blånes; i året 1315 nævnes to adelsmænd, Erik Blånes og Peder Nilssen af Blånes. Det har sit tilsvarende i Blåskov, Blåbæk, Blåhøj, Blåmølle osv. Navnet hidrører

---

*) F. ex. Axel (Aksel), opstået af Askel osv. Sml. Ulkebøl på Als.

rimeligvis derfra, at der her fandtes en mørk skovstrækning; thi blå betyder i ældre tid det samme som sort (negrene kaldtes som bekendt blåmænd osv.). Sammentrækningen til Blans svarer til Brøns af Brydenes, Føns af Fynnæs, Flens af Flænes eller Flennes, o. l.

Der er fra året 1543, da der betaltes en almindelig plovskat, opbevaret vistnok fuldstændige lister over bønderne i Ullerup sogn. Det viser sig her, at ved denne tid omtrent de to tredjedele af bønderne lå umiddelbart under kronen, medens resten tilhørte „junkerne“, de adelige herremænd, som dels boede i selve sognet, dels havde deres sædegårde andensteds. Selve jordebøgerne giver dog oplysning om en ældre tid, da forholdet var langt ugunstigere, idet kun godt en fjerdedel af bønderne lå under kronen. Vi skal tage enhver af disse grupper for sig selv.

Der opregnes ialt i de fire byer 70 bol eller plove og det må forudsættes, at der kun kan have været ganske enkelte til ud over dette tal. Af disse 70 gårde lå de 20 i Blans, 19 i Avnbøl, 18 i Avnbøllund og 13 i Ullerup med Kålund. Til Sønderborg len hørte oprindeligt 19, nemlig 4 i Blans og 5 i hver af de andre byer, og disse 19 må antages at være oprindelige selvejere eller kronens fæstere. Netop lige så mange gårde betegnes dernæst som „Rixtorp tjenerne“, d. e. hørende til Klaus Rixtorps gods, der 1473 inddrogtes som forbrudt. De blev ved delingen 1490 lagte til Fredriks del og knyttedes derved til Tønder len, medens Sønderborg som bekendt kom under kong Hans. Af disse gårde fandtes de 7 i Blans, medens der var 4 i hver af de tre andre byer. Endelig kom hertil de 7 gårde i Avnbøl, som kong Hans havde købt af slægten Skrandi; de var lagte under Sønderborg len.

Ved siden af disse 45 kongelige bol fandtes der 1543 mindst 25, som var adelige fæstegårde, fordelt på mange hænder. Indensogns fandtes der fire adelige sædegårde, der som sådanne var fritagne for plovskat: Ballegård og Blansgård ved Blans by, Avnbøllund ved byen af samme navn, og Ladkærgård ved Avnbøl; desuden boede junkeren Sivert v. Qualen på Egeskovgård (Skrandisgård) i Avnbøl som en kongelig forlening. Af disse sædegårde havde kun én sit bøndergods samlet, nemlig Avnbøllund, til hvilken halvdelen af den tilliggende by, ialt 9 gårde, hørte. Ballegård, som ialt havde et tilliggende af 19 gårde, havde kun 4 af dem i sognet, nemlig i Blans, Ullerup, Kålund og Avnbøl. Til Ladkærgård, som vi senere vil få at se egentlig en bondegård under Holbæk i Adsbøl sogn, lå der 10 gårde, deraf én i Avnbøl; til Blansgård 6, af hvilke ingen indensogns. Sivert v. Qualen ejede selv en bondegård i Avnbøl, foruden 9 andre i Sundved og på Als. Af udensogns herremænd ejede brødrene Gregers og Frans Ahlefeldt til Søgård hver 4 gårde i Blans, medens Povl Uke til Skovbølgård og Otte Brejde til Søby på Als hver ejede en gård i Ullerup.

Den ældste og fornemste herregård i sognet ansås i reformationstiden Ballegård for at være; i Ullerup kirke var det første sæde indrømmet dens ejere. Gården ligger nær Alssund, ud for Blans, ved et lille vandløb, som driver en mølle; navnet synes at hidrøre fra gårdens beliggenhed på en mindre forhøjning (balg, balle). Det ligger ikke fjernt at formode, at det var denne gård „ved Blans“, som i middelalderen lå til bispedømmet i Slesvig og en tid var pantsat til slægten Då. Den har da i tidens løb haft forskellige navne, bl. a. Provstgård, hvad der jo haves

mange sidestykker til fra en nyere tid. At det muligvis er den gamle høvdingegård for herredet, den til hvilken styresmandslenet hørte, er alt forhen omtalt.

Med historisk sikkerhed kan vi dog ikke følge Ballegård længere end til kong Hans's tid; den ejedes dengang af Goske Holk, af den gamle sønderjydske adelsslægt, som i sit våben førte en mursparre, bestående af syv røde sten i hvidt felt, med syv røde og hvide faner på hjelmen. Slægten Holk havde alt i middelalderen været mægtig og ansét og havde spillet en vis rolle i de gamle danske her-tugers tid. Goske Holk på Ballegård var gift med Anna Pogvisk til Holbæk i Adsbøl sogn; han efterlod sig mindst tre sønner, hver med en betydelig ejendom: Hartvig havde Ballegård, Bertel Rønhave ved Sønderborg, og Vulf Mels-gård ved Nørborg. Efter Hartvig, som nævnes 1507, træffer vi atter en Goske Holk, uden al tvivl hans søn; han nævnes 1534, i anledning af plovskatten 1543, og flere gange senere. Listen over hans bønder er skreven egenhændig af ham selv og affattet på dansk; der er ialt 19, deraf, som forhen bemærket, kun 4 i Ullerup sogn, 3 i Skovbøl, 3 i Såtrup, 3 i Stendrup, 1 i Snogbæk, 4 i Broager sogn, og 1 i Lysabild på Als.

Med Goske Holk uddøde henved 1560 den mandlige linje på Ballegård og denne ejendom gik i arv til hans søstersøn Iver Eriksen, af slægten Rosenkrans, til Kågsbøl ved Tønder, fra hvem den atter kort efter kom til Goskes søskendebarnd Henrik Holk (Bertelsen) til Rønhave. Denne var en fremragende herremand, rig og højt ansét; han havde i Fredrik I's og Kristian III's tid tjent i det danske kancelli i København, og var på grund deraf til sin døds-

dag forlenet med Helligtrekongers kapel i Roskilde; senere trak han sig tilbage til sine godser. Han var gift med Magdalene, datter af Andreas Reventlov til Søbo på Fyn, og der er opbevaret optegnelser om hans børns dåb med de talrige faddere af omegnens adel, som ved disse lejligheder samledes på Rønhave; det er en vigtig kilde til kundskab om disse personer.

Henrik Holk døde 1579 og efterlod fire sønner, af hvilke den ældste, Bertel, arvede Højgård i Nørrejylland, som Henrik havde erhvervet af kong Fredrik II; den næste, Anders, arvede Ballegård, medens Ditlev og Kristian fik Rønhave. Kristian blev kort efter sekretær i danske cancelli og senere „øverste sekretær“ og rigsråd, og både han og Ditlev blev i kongens tjeneste, som lensmænd i rigets største og vigtigste len (København, Kronborg, Tryggevælde, Hald, Silkeborg osv.). Ditlev Holks søn Kristian var den berømte feltherre, kejserlig general-feltmarskal Holk, som døde i trediveårskrigen i Tyskland 1633.

Hele slægten vendte sig mere og mere mod kongeriget. Da det mange år efter kom til en strid om kirkestolene i Ullerup, vidnede gamle mænd, som havde tjent Anders Holk og hans hustru fru Magdalene, at de kunde mindes at ikke blot disse havde siddet i de pågældende stole, men også de unge junkere, „når de var hjemme i besøg fra Danmark“. Henimod år 1590 solgte brødrene deres gårde til den rige Hans Blome, som havde ægtet Katrine Sture, Tomas Stures datter, til Gammelgård og Helvedgård (Østerholm), og den sidste af dette navn i Sønderjylland. Hans Blome solgte dem atter til hertug Hans af Sønderborg, „således som han havde købt dem af

brødrene Anders, Ditlev og Kristian Holk“ (1590). Istedentfor de 19 gårde i 1543 lå der nu kun 11 til Ballegård og det var kun meget delvis de samme. I året 1573 havde Henrik Holk nemlig gjort et mageskifte med hertug Hans af Haderslev, hvorved denne havde fået 9 gårde vesterpå, vistnok arvede efter Iver Rosenkrans, medens Henrik Holk fik 5 af de Rixtorp bønder i Ullerup sogn (3 i Blans, 1 i Ullerup og Avnbøl); disse var nemlig nu med Tønder amt kommen til Haderslev brødreloft. Foruden disse 5 bønder, som endnu lå til Ballegård ved salget 1590, var der endvidere kommen en gård til i Snogbæk, medens der af de 19 fra 1543 kun var 5 tilbage, deraf ingen i Ullerup sogn. Anders Holk døde iøvrigt få år efter i Svendborg, i hvis fruekirke han blev begravet.

Ved en strid om kirkestolene i Ullerup kirke 1633 mellem Ballegård og Avnbølgård erklæredes denne sidste for den yngste herregård i sognet; det var endnu bekendt, blev der sagt, at den var dannet af to nedlagte bøndergårde. Om grunden, hvorpå striden fra Avnbølgårds side kunde rejses, er intet indlæg bevaret; men det må vel have været gjort gældende, at denne gård havde haft ældre forgængere, hvis arvtager den med rette kunde gøre påstand på at være. Sammenhængen hermed var følgende.

Den ældste ejer af Avnbølgård, som man ved hin lejlighed mindedes, var Vulf Høk, der var død senest 1585; gården solgtes da af hans enke og døtre til brodersønnen Didrik Høk. Vulf Høk havde imidlertid ikke altid boet på Avnbølgård; der er opbevaret et brev fra ham til hertug Hans i Haderslev, som er skrevet 1562 på Ladkærgård, og både 5 år før og 10 år efter nævnes han til denne gård; det er altså ham, som har oprettet Avnbøl-

gård af to nedlagte bøndergårde og opgivet Ladkærgård som sædegård. Men ved at gå endnu længere tilbage, træffer vi i året 1543 også Ladkær som skattegård, beboet af en bonde og tilhørende den pomerske adelsmand Woslaf Wobitzer, der stod i kong Kristian III's tjeneste; han havde ialt 11 gårde i Sundved og på Als. Ved denne tid var der altså en endnu ældre sædegård, til hvilken dette bøndergods hørte. Men denne herregård var Holbæk ved Adsbøl, som endnu mange år efter tilhørte junkerne på Avnbølgård.

Holbæk var i det 15. århundrede fra sine gamle danske ejere kommen i hænderne på slægten Pogvisk; Goske Holk på Ballegård var, som vi har set, gift med en Anna Pogvisk fra Holbæk. Såvidt det nu kan skønnes, var det atter en datter af denne Goske Holk, Anna, som først var gift med Didrik Høk i Haderslev og derpå med Woslaf Wobitzer, ved hvem Holbæk kom til disse ejere. Junker Woslaf nævnes alt i Sundved 1534, og da han 1543 var fraværende, betalte Goske Holk på Ballegård (den yngre) plovskatten på hans vegne. Der var af konens første ægteskab to sønner, Mavrits og Vulf Høk, som efter deres forældre arvede henholdsvis Kærstrup ved Haderslev og Holbæk, medens stiftfaderen endnu levede.*) Mindet om at herregårdsretten for Avnbølgård således oprindeligt var knyttet til Holbæk, holdt sig mange år efter; den flensborgske forfatter Jonas Højer kalder endnu 1628 Høkerne „til Adsbøl“, medens

---

*) Vulf Høk til hertug Hans af Haderslev: orig. i F. A. XXXIX 26 (heri brødrenes slægtskab med Goske Holk). Brev fra Johan Høk til Allingkloster af 1557, hos Voss, slægten Høk. Forlig i en sag mellem borgmester og råd i Haderslev og bl. a. Morits Høk, i Registrant fra Hansborg, 3, 276. — Landregistre.

Holbæk af Dankwerth og Joh. Mejer (1652) betegnes som herregård.

Oprettelsen af Avnbølgård ved Vulf Høk synes at stå i forbindelse med at denne junker var gift med Anna v. Qualen, uden al tvivl fra Egeskovgård i Avnbøl; han har da vel med hende arvet en gård til den, han ejede under Ladkær, og af de to dannet den nye anselige sædegård. Sivert v. Qualen, Markvards søn, nævnes 1543 med 11 gårde, deriblandt den store „Skrandisgård“ i Avnbøl, som han havde i len af kongen. Af hans egne bøndergårde lå en i Avnbøl, resten spredt i Sundved og tre på Als; han boede for det meste i Sønderborg.

Sagnet om „pesten i Ullerup“ har åbenbart sin oprindelse fra Vulf Høk; i den senere overlevering er alle navnene forvanskede. En junker Volmer fra Kålund ved Ullerup, siges der, ægtede jomfru Margrete fra Egeskovgård i Avnbøl, men vakte derved Nils af Blansgårds levende skinsyge. Da så pesten rasede i landet 1566 og også var udbrudt på Blansgård, drog junker Nils en sildig aften, syg og elendig til Kålund for idetmindste at drage sine fjender med sig i ulykken. Han blev gæstfrit modtagen og plejet og overvandt den forfærdelige sygdom, uden at den smittede husets folk. De tidligere fjender forsonedes ved denne lejlighed; men nogen tid efter solgte junker Nils sin gård og bosatte sig i Haderslev.*) — At Volmer i denne fortælling er trådt istedenfor Vulf (Høk) og at Anna, hans hustru, der utvivlsomt var fra Egeskovgård, er forvexlet med sin moder Margrete, er ikke vanskeligt at se; men hvem Nils fra Blansgård er, vil det nu være vanskeligt at oprede.

---

*) Lorenzen: Minder fra Sundved, s. 38 ff.

Vulf Høks ældre broder Mavrits boede i sin arvede gård i Haderslev og var marskal hos hertug Hans; han arvede desuden, som nævnt, herregården Kærstrup på Haderslev nes (halvøen syd for Haderslev fjord). Hans søn Didrik arvede ikke blot denne gård, men giftede sig desuden til Bardskov, i samme egn, ved søen (Vilstrup sogn). Begge disse gårde med stort bøndergods solgte han 1584 til kong Fredrik II, som ved denne tid var i færd med at opkøbe adelsgodset i Haderslev og Kolding len; han købte derpå en ejendom i Flensborg og bosatte sig der.

Nogen tid efter døde imidlertid hans farbroder Vulf Høk på Avnbølgård; han efterlod sig fire døtre, af hvilke de tre var gifte, henholdsvis med Jørgen Rantzov, Joakim Ples og Jørgen Blome; den fjerde ægtede nogen tid efter Burkard Daldorf. Ingen af svigersønnerne kunde eller vilde overtage ejendommen og Avnbølgård solgtes derfor 3. Juli 1585 i Flensborg til Didrik Høk. Svigersønnerne kom senere i langvarig trætte med fru Anna om hendes enkesæde.

Slægten Høk stammede fra Holsten, men var gammel i Sønderjylland; den førte en halv gedebuk i sit våben. Den gren, om hvilken der her er tale, nedstammede fra Otto Høk, som i kong Kristian I's tid ejede et hus med boder på borgen i Itzeho; han efterlod sig fire sønner, blandt hvilke Didrik var den ældste, Johan den yngste. Denne sidste havde Alling kloster i Nørrejylland i pant, medens Didrik erhvervede gods i Sønderjylland. Holbæk og Avnbølgård blev i denne slægts eje i over 150 år og i flere led.

Didrik Høk, som i sin ungdom i syv år havde været

hofjunker hos hertug Hans i Haderslev, vedblev længe efter at stå i forhold til hertugdømmets nordligste egne; han havde i mange år gården Vesterbæk i pant, indtil den gik over i Gert Rantzovs eje. Avnbølgård udvidede han ved forskellige mageskifter med hertug Hans af Sønderborg. Da Sivert v. Qualens enke Margrete døde 1589 erhvervede han, som det synes, største delen af den gamle Skrandisgård (Egeskovgård eller Langeskærlund), hvis jorder lagdes til Avnbølgård mod vederlag andensteds, og året efter fik han endnu et bol i Avnbøl mod et andet i Blans. Endvidere afstod Didrik Høk Kåsmose mølledam, som var tørlagt, mod vederlag i Trankær ved Avnbøl og en skovlod ved Sprenmose, som strakte sig „op til Jens Hansens gærde til Brådborg“.

I mandtallet over adelen fra 1616 nævnes Didrik Høk endnu med to unge sønner Mavrits og Vulf, men samme år døde han og de to brødre sad nu en del år i fællig på Avnbølgård. Mavrits var dog den som boede på gården og senere købte sin broder ud; Vulf var i en del år husfoged på Gottorp og købte 1624 Brunsholm i Angel (for 16,500 rdlr.).

I året 1632 begyndte Mavrits Høk en strid med hertug Fredrik af Nørborg som daværende ejer af Ballegård om kirkestolene i Ullerup kirke; han gjorde fordring på den ene af Ballegårds stole. Sagen indstævnedes for landretten, som optog den til doms; men herimod gjorde hertug Filip af Glyksborg som kirkens ejer indsigelse. Denne kom for kongen og førte til en skarp irettesættelse til Mavrits Høk ved kongeligt brev af 1. Febr. 1633. Sagen førtes derpå for hertug Filip og endte uden tvivl til skam og skade for Avnbølgård, da så godt som alle vidner var

enige om at give modparten medhold. Mavrits Høk lod da sin egen stol indrette med en smuk dør, på hvilken hans og hustrus, Magdalena Buchwalds navne stod udskårne.

Han døde i April måned 1644 på Kegnesgård på Als og efterfulgtes af sin søn Didrik og svigersønnen Kristoffer Mejnstorp til Søgård på Nordstrand; denne sidste nævnes som ejer af Dankwerth. Didrik Høk solgte 1649 en gård på Skodsbøl mark, som stod til 7 mark guld, til Hans Ahlefeldt på Gråsten (for 1000 rdlr.), og 1. Maj 1653 solgte han selve Avnbølgård til sin farbroder Vulf Høk, som tre år efter skilte sig ved Brunsholm. Didrik Høk forlod senere sin hustru, Vulf Vonsflets datter, og drog til Holland med en frille; han døde i landflygtighed.

Vulf Høk indvikledes i en højst ubehagelig sag ved 1661 at købe bolet i Skodsbøl tilbage fra Hans Ahlefeldt til en tid, da denne var fallit; da han kort efter havde solgt det til hertugen af Glyksborg, blev han gjort ansvarlig for vanhjemmel og fik en langvarig strid på halsen, som hans sønner Didrik og Hans Høk omsider måtte ende med et forlig, ved hvilket de købte bolet tilbage for Kåsmos mølle og 400 rdlr.; derefter blev det udleveret til den nye ejer af Gråsten (1670).

Vulf Høk havde været gift med Armgart v. Thienen; hans søn Hans fik efter hans død tilladelse til at indgå ægteskab med sin morbroder Sigfrids datter Barte Margrete v. Thienen (1668). Han købte senere sin broder ud af fællesskabet og ejede Avnbølgård indtil 1694, da han d. 8. Maj solgte det til den tyske greve Fredrik Ludvig af Nassau Saarbrück, gift med en datter af storkansleren Fredrik Ahlefeldt til Gråsten og Søgård. Denne

solgte det atter 23. Avgust 1703 til hertug Fredrik Vilhelm af Avgustenborg, som var gift med en anden datter af storkansleren; købesummen var 22,600 rigsdaler, at betale til Kieler omslag, samt et spænd heste, som skulde leveres strax. Det viste sig inidllertid bagefter at grevindens medgift var prioriteret i gården, og da denne var betalt, mødte endnu en anden panthaver og måtte udløses. Først 1708 kom hertugen i besiddelse af sin ejendom, medens det pålagdes svogeren Karl Ahlefeldt på Gråsten at skaffe ham oprejsning i søsterens andre ejendomme. Hans Høk døde kort efter salget af Avnbølgård; hans børn havde året efter en sag for landretten mod forpagteren af Blansgård. Slægten uddøde i det følgende århundrede.

Blansgård er en af de meget få herregårde i Sønderjylland, som beholdt deres indfødte ejere, søn efter fader, langt ned i tiden. Gården var som alle lignende gamle herresæder kun lidet større end en almindelig bondgård, den ligger lidt udenfor byen, nær vejen sønderpå til Ullerup. Den ældste ejer som nævnes er Magnus Jepsen; han forekommer i et brev fra 1483. Hans søn og efterfølger var Jep eller Jeppe (Jakob) Magnussen, efter hvem slægten beholdt efternavnet; de førte et spydjern i deres våben. Jep nævnes alt 1506 som medstifter af st. Annalaget i Ullerup kirke og forekommer endnu 1530 i adelens mandtal; han er et ypperligt eksempel på en „god mand“ efter gamle tiders skik: det jævne danske navn, gårdens ringe størrelse, som den sikkert havde været fra umindelige tider, og hans samliv med sognets bønder til trods for at han med ære fører adeligt skjold og våben, alt dette peger tilbage gennem århundreder til den ældre

middelalder; der er intet i vejen for at Jep Magnussen i lige linje kan have nedstammet fra „Peter Nilssen til Blånes“, som levede 1315, og således tilbage til endnu fjernere tider.

Jeps søn og efterfølger var Povl Magnussen, der alt nævnes 1536 som ejer og først døde 60 år efter. Han havde 1543 sex bøndergårde, af hvilke de fire lå i Snogbæk, en i Såtrup og en i Bavrup. Han var i de år husfoged på Sønderborg og havde som sådan det nærmeste tilsyn med den fangne konge Kristian II. Vistnok som belønning for sin gode tjeneste her fik han af kong Kristian III løfte på den kongelige gård Melvedgård på Als efter den daværende ihændehaver Benedikt Sehesteds død. Denne indtraf nogle år senere (1549), og Povl Magnussen var nu i besiddelse af Melvedgård lige til sin dødsdag, den 15. Dec. 1596. Derefter tilfaldt det hertug Hans af Sønderborg som tilhørende hans arvelod Nørborg len; men der siges at han først måtte affinde sig med sønnerne for en penge-sum, da kongen havde lovet Otte Magnussen forleningen efter sin fader. Gården kaldtes senere Hardspring og man sagde, at hertugen ved denne erhvervelse skulde have sagt: „det var et hardt spring“, m. h. t. købesummens størrelse. Dette sagn kan dog kun være opstået efter at sammenhængen med gårdens overdragelse var bleven glemt; thi i virkeligheden nævner hertugen ikke nogen købesum for denne gård i sit testamente, således som for andre betydelige godskøb. Hvorfor det gamle navn Melved (Medelved, mellemskoven) måtte vige plads for Hardspring, er neppe vanskeligt at forklare; rimeligvis har der ved gården været en kilde, som hed således („hardspring“ er det stærkt rindende kildespring) og hertugen har da vel ønsket at

blive af med et navn, som var blevet ham forhadet på grund af de bryderier, han havde haft med at få fat i den. Povl Magnussen var nemlig ikke blot den ene af de to adelsmænd på Als og Sundved, som ene holdt fast ved deres fædrenejord — (den anden var Didrik Høk) — men han gjorde også ved at blive så gammel hertugen ventetiden ualmindelig lang m. h. t. Melvedgård, som han anså for sin ejendom. Hardspring oversatte hertugen endvidere aldeles vilkårligt til det tyske Hirschsprung (Hjortesprung).

Medens Povl Magnussen selv i senere år boede på Melvedgård, havde han overladt Blansgård til sine sønner. Af disse nævnes Otte, Henrik og Jakob; den sidste, som døde 6. Dec. 1620 i sit 75. år og altså var født 1546, og som opnævnt efter sin farfader må antages at have været den ældste, forekommer aldrig i hin tids optegnelser og var vel altså så ringe udstyret af naturen, at han måtte holde sig tilbage fra verden. Otte døde 9. Maj 1600, da brødrene lige havde begyndt på at opføre et anseligt sædehus på Blansgård. Det blev færdig 1602 og stod da med to grundmurede stokværk, samt derpå et tredje af „stænderværk“ (bindingsværk); Henrik og Jakob beboede hver sin etage. Huset kaldtes senere sommetider „Schönleben“.

Henrik Magnussen købte i året 1600 gården Søndensø i Angel af hertugen af Gottorp; han nævnes endnu 1626 med begge gårde. Fire år efter nævnes derimod hans søn Povl, ligeledes med begge godserne. Han blev dog den sidste mand af stammen i den gamle ejendom; 1638 nævnes en anden ejer på Søndensø, og 1646 findes der en Margrete Magnussen til Blansgård; han var da vel alt død og kan for så vidt have været en ældre mand, når

man busker at hans farfader forekommer som voxen i året 1536.

Blansgård gik herefter over i fremmede hænder, idet den tyskfødte adelsmand, oberst Johan Fircks, som kom ind i landet i Torstensonfejden, 1643, nævnes som ejer; mulig kan han have fået den ved giftermål med enken. Fircks sendtes 1645 til Norge, hvor han senere forblev med nogle afbrydelser. Han byggede fæstningen Fredrikstad og døde 1682 som generalmajor. Blansgård gik fra ham over til Johan v. d. Wisch og derpå til dennes søn Kristian Albrekt, der 1717 solgte den til hertug Filip Ernst af Glyksborg (for 22,000 rdl.).

Den fjerde og sidste herregård i Ullerup sogn var Avnbøllund, som tilhørte den sønderjydske slægt Uge eller Uke. Allerede i Valdemar Atterdags tid forekommer der en Fredrik Uge som hans første marsk, strax efter tronbestigelsen, altså muligvis medbragt fra brylluppet på Sønderborg. Senere optræder en Peder Uge som Erik af Pomerns tro mand i kampen mod greverne, men det siges ikke, hvor han har haft hjemme. Da imidlertid kongen 1423 klager over, at Peder Ukes hustru fru Katrine hindres i nydelsen af sin ejendom, især af grevens amtmand i Tønder, Ditlev Ahlefeldt, kan der neppe være tvivl om, at de jo har siddet på Skovbølgård i Feldsted sogn, i den yderste udkant af Tønder len ind imod Varnes birk.

Her træffer vi nemlig 80 år senere en Peder Uke (1506), derpå hans søn Povl (1523). Denne opgav 1543, i anledning af plovskatten, sit gods til 10 gårde, af hvilke de fem lå i Skovbøl og Bavrup, en i Ullerup, en i Broager og de tre ved Nørborg på Als, i Mels og Oxbøl. Povl Uke, der var gift med Margrete Ratlov, efterlod to sønner,

af hvilke Peder arvede Skovbølgård, medens Erik alt 1543, i faderens levetid, ejede Avnbøllund.

Denne gård lå „i lunden“, øst for Avnbøl, tilligemed en hel landsby på 18 bol. Herregården lå helt ude i øst, ved det vandløb som her danner skellet mellem Ullerup og Såtrup sogne, i nærheden af denne sidste kirke. Af de 18 bol lå halvdelen til gården, der således i modsætning til de andre herregårde, vi her har haft lejlighed til at omtale, havde sine fæstejorder liggende i sin umiddelbare nærhed. Af de andre ni gårde var de 5 gammelkongelige, medens de 4 var Rixtorp bønder.

Da Erik Uke ejer Avnbøllund i sin faders levetid, er det alt deraf sandsynligt, at han har giftet sig til gården, og dette stadfæstes yderligere, når vi hører at han var gift med Dorotea Wonsflet, Emmekes datter, som kort tid tilforn af kongen var bleven forlenet med en del af Rixtorp-godset, nemlig de fire bønder i Avnbøllund, Esnes mølle ved Alssund og et bol i Smøl. I Emmeke Wonsflet, der også nævnes sammen med andre adelsmænd fra Sundved 1506, og endnu 1530, har vi da vistnok den ældre ejer af Avnbøllund. Forleningen med de fire Rixtorp-bol i lunden gik efter giftermålet over til Erik Uke og senere til deres søn. Peder Uke på Skovbølgård, som nævnes indtil henved 1570, var død i året 1571, da hans enke Magdalene Andersen, af den adelige slægt til Klægsbøl, nævnes som formyndereske for gården. Ved samme tid var hans broder Erik til Avnbøllund død; de efterlød begge sønner, opnævnte efter deres farfader Povl Uke. Den ældste af disse, Povl Eriksen, tog tjeneste hos hertug Hans som amtmand på Sønderborg; da hertugen 1589 skulde modtage sit len af den unge konge Kristian IV,

sendte han Povl Uke til København for at fuldbyrde denne ceremoni i hans navn. Kort efter tog han sin afsked for at trække sig tilbage til sin gård på Sundved.

Hvad der foranledigede ham hertil, var vistnok nærmest en fejde, som ved denne tid kastede en mørk skygge over to slægter. Den fulde sammenhæng med de begivenheder, som nu udviklede sig så tragisk og om hvilke et utydeligt sagn endnu lever i Sundved, var følgende.

En gren af den holstenske slægt Blome eller Blomme, Blom, som den kaldtes heroppe, havde erhvervet gods på Als og i Sundved. Melsgård, som ligger hinsides Als fjord, ved vejen fra Hardeshøj færgegård op imod Nørborg, ejedes efter midten af århundredet af Hans Blome, efterat det i lange tider havde været i slægten Holks besiddelse. Denne Hans Blome havde to sønner, Jørgen og Hans, af hvilke hin arvede Melsgård, medens denne kun fik et par bøndergårde på Varnes mark. Jørgen ægtede en datter af Vulf Høk på Avnbølgård, Hans derimod fik en Drude Rantzov. Begge brødrene var såre urolige hoveder, voldsomme i deres adfærd og hurtige til våben og værge. En sag fra året 1577 giver et klart billed af den ældste.

Borgmesteren i Sønderborg, den gamle Mattis Kremer, havde ladet et søgsmål mod et par af Jørgen Blomes folk for voldsfærd mod borgere gå til hertugen, og herover søgte junkeren at hævne sig ved personlig at øve vold mod borgmesteren og hans venner. Han var dog ikke heldig i sine bestræbelser; thi da han ud på natten anden gang vilde storme ind i huset, først gennem døren, derpå gennem vinduet, blev han modtagen af nogle af borgmesterens venner med „tørre hug“ (d. e. uden blodsudgydelse). Da han herefter fik underretning om at der var

indgivet klage over ham til hertugen for brud på husfreden, fik han Henrik Holk til Rønhave og Vulf Høk til Avnbølgård til at gå i forbøn for sig; hertugen stillede dog det vilkår, at han selv skulde forlige sig med borgmesteren. Dette vilde han imidlertid ikke, men lod hestene sadle og gik over færgen til Sundved. Samme efterår traf han i Åbenrå et par af sine fjender fra Sønderborg; de skyndte sig fra byen, men blev indhentede og måtte lade vognen i stikken på vejen, medens de selv bjergede sig ind i skoven; junkeren mishandlede da karlen og slog vognhjulene i stykker. Hertugen klagede herover til den unge herres formyndere, men lige meget hjalp det. Noget senere overfaldt hans ven, den unge Erik Breide, en af hertugens folk i Flensborg, fordi hans kones broder skulde have været med at slå Jørgen i Sønderborg; de søgte atter at overfalde ham på tilbagevejen fra Tyskland, da han kom til den berygtede Krophede, syd for Danevirke. Endelig kom det en vinternat til et sammenstød på Sønderborggade. De to unge junkere Jørgen og Erik red fra Blansgård til Sønderborg; de var alt drukne da de kom til Ragbøl, så de måtte tvinge en bonde til at vise dem vej til færgen. I staden sad de atter og drak forskellige steder til langt ud på natten, indtil de omsider fandt på at gå til borgmesterens hus og gav sig til at rive vindueskodderne af. Ved støjen kom naboer og genboer ud og søgte ved skrig og våbenlarm at skræmme dem bort; Jørgen Blome løb da også med sine ledsagere, men Erik Breide blev stående og forhånede borgerne; disse faldt da over ham og hug ham ned. En frænde indgav senere klage over dette drab, men gerningsmændene kunde ikke udfindes.

Hans Blome satte bo på Varnes mark, hvor han byggede sig en lille herregård, efterat have nedlagt de to bøndergårde; den kaldtes efter jorderne for Ornum, d. e. en særmark i byens fællesmark. Allerede dette var vistnok et uvant misbrug af retten som jorddrot og måtte gøre ham ilde lidt blandt hans naboer, de Varnes bønder. Derefter kom han i strid med sin nabo Povl Uke på Skovbølgård. Det gik så vidt at han skød ham, da han som gæst var kommen til Ornum; det skete den 1. Juni 1589, kl. 4 om eftermiddagen. Liget førtes til Skovbølgård og henstod ubegravet næsten i otte uger, da den dødes frænder ventede tilbud om forlig fra drabsmandens side. Da han ikke meldte sig, fandt begravelsen sted i Felsted kirke, den 24. Juli. Ved denne lejlighed opfordredes den dræbtes søskendebarn Povl Uke fra Avnbøllund som nærmeste frænde til at forkynde hele slægtens undsigelse til drabsmanden; han fremtrådte da også ved liget og udtalte for de forsamlede, at junkeren Hans Blome var en nidding for den gerning han havde gjort. Da dette meddeltes denne, gik han i landflygtighed til Meklenborg og blev borte i et par år.

Hans Blome var igen tilbage på Ornum i sommeren 1591 og hans hustru fødte ham da en søn; til dennes dåb, den 5. September, indbød han hele omegnens adel, men alle udeblev på hans nærmeste slægtninge nær, broderen Jørgen, hustruens broder Mikkell Rantzov, en anden svoger Baltaser Broktope og hans frænde Skak Mjød. Ophidsede, som de var over denne tort, red de unge herrer dagen efter fra Ornum til Avnbøllund for at drage Povl Uke til ansvar; med en hob løse folk mødte de udenfor gården og to af dem, junkerne Rantzov og Mjød, kom

frem for broen og krævede ham ud til sig. Povl Uke gik da også ud til dem og gav Skak Mjød hånden til velkomst, men da han på samme måde vilde hilse på Mikkel Rantzov, sagde denne, at de ingeniende stod således med hinanden, at han kunde give ham hånd. Han opfordrede ham derpå til at gå længere frem foran porten, til samtale med de to andre. Dette afslog Povl imidlertid gentagne gange, „ikke fordi han frygtede de fire adelsmænd, men fordi han ikke vilde udsætte sig for det løse folk, som havde samlet sig med dem“. Dette var en torsdag; den følgende onsdag kom der igen ryttere for gården; de kaldte på en pige for at spørge hende, om Povl Uke var hjemme. Da hun svarede nej, førte det til gentagne samtaler, skænderier og forbandelser. Senere kom Jørgen Blome selv hen til broen og en dreng sendtes ind på gården med en lang bøsse i hånden; han havde et brev med til junkeren, men vilde ikke levere det til hans hustru. Da disse forhandlinger ikke førte til noget, drog de hjem til Ornum. Samme aften kl. 10—11 forlod derpå Hans Blome sin gård for på stimands vis at overfalde sin selvforskyldte fjende. Han kom til Avnbøllund om natten og brød over gårdens hegn, gik over graven og kom ind i gården med sine folk. De gjorde derpå anskrig, så folk vågnede og kom på benene; Povl Uke greb sine våben, slog nogle ruder ud og stillede sig op til skud, medens angriberne skød op imod husets stråtag for at sætte ild på det; de sprængte tillige en ladeport for fra dette skjul at angribe sædehuset. Gårdens folk, som hørte den vilde larm, troede at junkeren var dræbt og holdt sig tilbage. Imidlertid skimtede Povl Uke et par skikkelser, som gik hen foran en lys ladevæg; dem skød han på og gav dem

begge banesår; den ene af dem var Hans Blome. Da hans skud var faldet, skød også hans karl over imod ladedøren, men angriberne tog nu flugten og førte den hårdt sårede junker med sig; de efterlod deres våben og Hans Blomes hat. Junkeren blev lagt på sin vogn og kørt bort, men han døde før de kom til den lille bæk, som løber ud fra Åvnbøl sø, og blev som lig ført til Ornum.

Anden dagen efter skrev Povl Uke til den unge konge Kristian IV og det danske regeringsråd for at stille sig under deres beskyttelse imod slægtens hævn. Han skildrer i sine breve, hvorledes det hele var gået til og lagde ikke skjul på, at han selv havde fældet sin modstander; ja han tilføjer, at havde han hin nat vidst, at der dog var flydt blod, vilde han have ilet efter de flygtende og dræbt dem til sidste mand.

Strax efter modtagelsen af dette bønsskrift udfærdigedes der kongebreve til statholderen i hertugdømmerne Henrik Rantzov og til lensmanden på Nyborg slot, Lavrids Brokkenhus, lydende på, at Povl Uke var i kongens fred og skulde søges ad rettens vej, hvis nogen vilde klage på ham. Særlig blev det pålagt lensmanden at stævne Jørgen Blome, der var bosat i Svendborg, til sig, foreholde ham kongens befaling og tage håndslag af ham, at han ikke tænkte på blodhævn for sin broders drab (8. Oktober). Hans Blome kom til at ligge på sine gerninger og der blev næppe engang rejst sag imod drabsmanden, som ved nattetide var bleven angrebet i sin egen gård.

Imidlertid gav dog dette dobbelte sammenstød anledning til, at de to slægter forlod egnen. 20. Februar 1592, fem måneder efter Hans Blomes død, solgte Povl Uke i Sønderborg sin gård Avnbøllund til hertug Hans; købe-

summen blev sat til 7500 rdl. og en guldkæde til sælgerens datter, af værdi 100 kroner. Da der var strid om den store dam ved og omkring gården, skulde den vurderes til 2000 rdl., som Povl Uke da skulde godtgøre hertugen, om den tabtes.

Otte Dage efter solgte Hans Blomes enke gården Ornum til amtmanden i Åbenrå Kai Rantzov; han gav 2800 rdl. for den. Jørgen Blome var tilstede og samtykkede i salget på børnenes vegne. For yderligere at sikre køberen mod senere indsigelse fra disses side, pantsatte Drude Blome nogle dage efter gården for 4000 rdl., i 50 år, således at den efter den tid kunde indløses mod godtgørelse af alle forbedringer. Iagttagelsen af denne form umuliggjorde senere krav. Pantebrevet medforsegledes af svogeren Baltaser Broktoorp. — 1597 solgte Kai Rantzov atter Ornum for 3500 rdl. til hertugen af Gottorp, til hvis hertugdømme Varnes birk hørte. Han lod gården nedbryde og overlod jorden til bønderne for en årlig afgift af 130 rdl. Efter kårt og jordebog fra en lidt senere tid fandtes tomterne af gården ved Vigsbæk, og jorderne var ikke større end at de havde en udsæd af 28 ørt korn, imod 18 ørt til hvert af de 30 bol i Varnes. Samtidig klagede kirkevægerne over, at der ved Hans Blomes begravelse i kirken var bleven lovet denne en godtgørelse af 10 rdl., som dog aldrig var bleven betalte; de bad ved visitationen om at arvingerne måtte få tilhold om at betale eller de selv få tilladelse til at fylde graven, der var helt forfalden.

Også Jørgen Blome måtte kort efter fortrække fra Als; hertugen klagede over hans stridbare opførsel til kongen og bad denne tilskynde ham til at sælge sin gård.

Hertugen erhvervede Melsgård for 15,500 rdl., som han selv oplyser i sit testamente. — Povl Uke forlod derimod ikke landet. Han nævnes endnu 1594 som forlenet med de fire Rixtorpbol i Avnbøllund og skødet på herregården synes først at være bleven udstedt i julen s. år, ligesom han i dette år endnu udnævntes tilligemed Didrik Høk til kongelige kommissarer i en grænsestrid. Der fortælles iøvrigt, at han skal være bleven dræbt i sin seng af en kok. Hans datter ægtede en mand af slægten v. d. Herberge; sønner hævde han ikke. Hvad endelig den dræbte fætter på Skovbølgård angår, da efterlod han sig en Enke Magdalene Ratlov og en søn Klavs Uke, den sidste mand af slægten i Sønderjylland. De nævnes endnu begge på gården 1616, sønnen som ungarl; næppe ret længe efter solgte de gården til statholderen Gert Rantzov; 1626 boede de i Flensborg. Senere drog Klavs Uke til Fyn, hvor han ejede Lamnehave; hans søn Kristoffer var landsdommer på Sjælland og døde ugift.

Det var intet under, at det sørgespil, som således var bleven opført, gjorde et stærkt indtryk på befolkningen; det levede i overleveringen og antog altid vildere træk. Hans Blome og de to Uker gjordes til brødre og den ustyrlige junker bragtes i forbindelse med tomterne af Brådborg og de sagn, som kendtes herfra. Efterat have dræbt sin broder, fortaltes der, havde han ægtet en vildfarende pige og derpå atter villet forskyde hende, da så himlens retfærdige straf ramte ham. At sagnet først i en senere tid har knyttet tildragelsen til Brådborg ses deraf, at vielsen og skilsmissen finder sted i Varnes kirke, ligesom junkeren påberåber sig en ret for adelsmænd „på Varnes land“.

„Junkertiden“ afløstes i Sundved og på Als af „hertugtiden“. I året 1572 tiltrådte kong Frederik II's broder hertug Hans som myndig den arv, som 1564 var bleven ham til del, og hermed begyndte der et nyt afsnit i disse egne historie. Ligesom kongen købte så godt som hele adelen ud af Haderslev amt, således fortrængte Hans den fra Als og Sundved, kun ganske enkelte holdt stand, alle de andre måtte fortrække. Flere slægter forsvandt kort efter, da de ikke andensteds kunde gøre sig gældende således som i deres hjemstavn, hvor de nød gammel anseelse; de andre købte gårde andensteds, i Holsten eller i kongeriget. Man mærker at fyrstemagten er i færd med at fortrænge adelsmagten.

Hertug Hans gør i sit testamente rede for købet af en række ejendomme; han havde i de to lande anvendt 366,200 rdl. på gårdkøb; desuden havde han ryddet skoven på Kegnes og dør grundlagt et helt kirkesogn. I Ullerup sogn, det eneste der overhoved beholdt et par junkere, gjorde han efterhånden store opkøb.

De Rixtorp bønder, som jo hørte til Tønder len, var ved delingen 1544 komne til hertug Hans (den ældre) af Haderslev. Han forærede alt 1570 sin brodersøn på Sønderborg Esnes mølle ved Alssund, tre bønder i Såtrup og to på Als. Senere bortbyttede han på forskellig måde ti andre; Henrik Holk på Ballegård fik 1573 fem gårde i Ullerup sogn, hertug Hans det samme antal 1578. Resten blev ved Tønder, efterat dette 1580 var bleven gottorpsk.

Ved købet af Ballegård 1590 kom hertugen derpå i besiddelse ikke blot af denne gamle herregård, men også af de fem Rixtorp bønder, som Henrik Holk havde erhvervet; blandt de andre sex, som lå til gården, var

ingen indensogns. Med Avnbøllund erhvervede han halvdelen af bymarken, medens han alt tilforn havde resten undtagen de fire bol, som Ukerne havde i forlening; de blev utvivlsomt inddragne straks efter Povls død og lagte til resten. Hertugen lod nu alle bønderne flytte fra deres gårde og forvandlede bymarken til en hovmark; istedenfor den lille herregård byggede han en avlsgård, som han gav navnet Lundsgård. 13 bønder i Såtrup blev henlagte under den for at forrette hoveriet. Ballegård udvidedes ved nedlæggelsen af idetmindste et bol, medens 17 bol i Blans og 12 i Bavrup efterhånden henlagdes til det som hovbønder. Således indførtes ved hertugens overgreb og hårdhed en helt anden tilstand, end bonden i Sundved tidligere havde kendt; hoveriet blev lagt til landgilden og bonden blev tvungen til sin stav. Samtidig oprettedes de to store avlsgårde Gråsten og Fiskbæk i Adsbøl sogn, Sandbjerg i Såtrup sogn, Skelgård i Broager sogn o. s. v.

I året 1622 døde hertug Hans og efterlod sig fem sønner som regerende hertuger i hver sin del af hans hertugdømme. Medens de to, henholdsvis på Ærø og i Pløn ikke vedkommer Sundved, fik de tre andre hver sin del af dette lille land; Sandbjerg kom til at høre til Sønderborg, Ballegård til Nørborg og Lundsgård til Lyksborg i Angel.

Nogle år efter besluttede hertug Filip af Lyksborg istedenfor det fyrstelige sædehus, som var bygget ved Lundsgård, at opføre et andet ved Ullerup; den tiltagende forfinelse i livsvaner yndede ikke store avlsgårdes umiddelbare nærhed ved herresæderne. Hertug Hans havde købt de to bol udenfor Ullerup, som kaldtes Kålund, tilligemed gården Kåsmose; dem nedlagde sønnen nu, tilligemed et

halvt bol i Avnbøl, lod i Oktober 1631 fæsterne fraflytte dem og opførte en lille ladegård med et stort herresæde, som han kaldte Filipsborg. I ugen før faste 1633 blev „slottet“ på Lundsgård nedbrudt og stenene førte op til Filipsborg. De murede kældere blev stående og sås endnu ind i det følgende århundrede på den høje borgplads i søen. Ved Filipsborg blev der ligeledes dannet en konstig høj, omgivet af en ti favne bred grav, og her opførtes et anseligt slot, i tre huse, hvert på to stokværk, samt staldbygning og have. I en af bygningerne indrettedes en kirke, som indviedes 28. August 1636. En mængde præster samlede i den anledning, blandt dem også Anders Brandt fra Nørborg, der skriver i sin kirkebog: „11. søndag efter trinitatis var jeg på Filipsborg udi Sundved, og blev samme tid og dag den ny stiftede kirke indviet af hofpræsten, udi fyrstelige, adelige og borgerlige standspersoners nærværelse. Og blev samme tid et fyrsteligt gæstebud anrettet, samt og holdt et bryllup med en saddeler og en vadskepige.“ Kirken havde et tårn med to klokker, som slog halv- og kvarttime slag så tydeligt, at det kunde høres ved Blans strand.

Hertugens tanke var, at Filipsborg skulde være bolig for en yngre søn af hans talrige børneflokk; men det blev i virkeligheden aldrig benyttet efter sin bestemmelse. Det stod næppe en menneskealder og inden århundredet var tilende blev dets stene brugte til at genopføre den i stormen nedkastede avlsgård. Levningerne ses endnu på den gamle borgvold.

Først et århundrede efter de store godskøb, som havde fordrevet den øvrige adel fra Als og Sundved, opgav de sidste ejere af denne stand deres ejendomme.

1694 solgtes Avnbølgård, som vi har set, til en tysk greve og kom fra ham kort efter til hertugen af Avgustenburg, og 1717 købte hertug Filip Ernst af Lyksborg Blansgård af Kr. Albrekt v. d. Wisch. Hertugen lod året efter den øverste etage tage ned på sædehuset og satte sit fyrstelige våben på den plads, hvor de gamle danske junkere havde sat deres spyd-mærke.

Imidlertid var der dog foregået et ejerskifte i modsat retning, som gjorde at Ullerup sogn ingensinde kom til at mangle en adelig godsejer. Ved kongelig og hertugelig dom af 13. Dec. 1667 var Ballegård og Melsgård fradømte hertugen af Nørborg for gæld, og ved prioritetsdom af 11. Avgust 1669 fik Henrik Blome fra Holsten udlæg i Ballegård for et tilgodehavende af 20,245 rdl. Han solgte det året efter til statholderen grev Fredrik Ahlefeldt til Gråsten, hvis slægt nu ejede Ballegård i 55 år. Det kom herved ind i den store samling af avlsgårde, som greven havde erhvervet, og lagdes nærmest sammen med Bøgskov, der var oprettet af hans fader af den nedlagte landsby i Adsbøl sogn. Senere kom hertil, i den yngre grev Fredriks tid, Skovbølgård, som købtes af B. F. Rumohr.

Ved Ahlefeldternes konkurs og godsernes salg, 5. Sept. 1725, blev Ballegård derfor opråbt under ét med Bøgskov og Skovbølgård; de blev købt af overinspektør Nikolaj Paulsen, af en bekendt forpagterslægt fra Als, senest forpagter på Kiding, for ialt 42,000 rdl.

Af avktionsbeskrivelserne ses at den daværende forpagter på Ballegård gav årlig 780 rdl.; han holdt 54 køer, 20 stykker ungvæg og 18 heste. Gårdens avl måtte besørges af forpagteren ved egne folk, medens 8 bol i Blans holdt veje og hegn og gjorde høhøsten; de skulde

tillige gøre „håndtjeneste“ sammen med kådnerne. Forpagteren af Skovbølgård gav 800 rdl. og holdt 100 stykker kvæg og 14 heste. Bøgskov var bortforpagtet for 1100 rdl.; der holdtes her 140 stykker kvæg og 24 heste. Veje, gærder og høbjergning besørgedes af 6 bol i Blans, 5 i Bavrup og $\frac{1}{2}$ i Avnbøl.

Bøndergodset regnes i denne beskrivelse ikke efter bol, men efter den nye matrikels plove. Der betales i „herreregistret“ af de enkelte gårde, ikke efter plovtal, men øjensynligt efter gammel overenskomst om afløsning fra det egentlige hoveri, hvorimod de kongelige kontributioner jo svares efter plove. Således hørte der til de tre pågældende gårde herrepenge af Såtrup sogn (c. 40 rdl. af godt en plov) af Ullerup sogn, nemlig Blans og Avnbøl 424 rdl. 8 sk. af $16\frac{5}{21}$ plove; af Felsted sogn (c. 236 rdl. af 8 pl.) af Adsbøl sogn: Bøgskov skov, Brådborg og Limberg, $\frac{7}{16}$ plove, 5 rdl. 45 sk. Godt 10 plove i Bavrup betalte intet, da de gjorde fuldt hoveri. Omtrænt 18 plove samme steds lå til Gråsten, men betalte også her kun en ubetydelighed. De gjorde hovtjeneste til Gråsten, Fiskbæk, Kiding og Bøgskov.

Godt et halvt hundredår senere opløstes også den lyksborgske godssamling, ved hertugslægtens afgang 1779. De hertugelige bønder blev herved kongelige og forpagtergårdenes skæbne var afgjort: de skulde ligesom de andre domæner udskiftes og sælges til bønder og kådnere. Ved denne forandring fuldendtes i Sundved bondestandens udfrielse fra det hele herregårdsvæsen og den opnåede den fortrinlige økonomiske stilling og den moralske selvstændighed, som har været dens hæder i vort århundrede.

Først nedlagdes Filipsborg; gårdens jorder deltes til

otte gårde, deriblandt en stamgård med 62 tønder land og hovedbygningen. De solgtes ved avktion til selvejendom og tiltrådtes til Maj 1787.

Derefter kom Lundsgård med Kåsmos mølle. Denne sidste bortforpagtedes på langt åremål, medens avlsgårdens jorder deltes i 6 skifter til bebyggelse, foruden et par mindre lodder. Tiltrædelsen til selveje fandt sted 1. Maj 1792.

Endelig solgtes til Majdag 1797 Blansgård, hvis gamle sædehus alt 10 år i forvejen var bleven nedbrudt; de ny opførte bygninger var derefter afbrændte i Maj 1795. Ved gårdens udskiftning holdtes en stamgård på 48 tønder land tilbage, resten deltes i 36 lodder, på fra 1½ til 5 tdr. land, med ret men uden forpligtelse til opførelse af huse.

Kort efter blev også Ballegård udstykket (1797). Gården var efter Nikolaj Paulsens død kommen til hans søn Hans og dennes søn kancelliråd Henning Paulsen, af hvis umyndige børn den gik over i grev Konrad Reventlov til Sandbjergs eje. Denne lod gården udstykke i lighed med domænerne, og kun en stamgård af et par bols størrelse minder nu om det gamle herresæde.

Endnu må det nævnes, at en almindelig udskiftning af jordfællesskabet var gået umiddelbart forud for denne udstykning af avlsgårdene. Adskillige bønder flyttede i den anledning ud på deres marker, hvorved der opstod en mere spredt bebyggelse. Landet opnåede ved alle disse forandringer sit nuværende ejendommelig blomstrende udseende: de høje hegn om de utallige veje, den tætte befolkning og det veldyrkede rige og afvekslende landskab.

Avnbølgård kom 1852 med de øvrige avgustenborgske godser under kronen. Det solgtes 1855 til syv bønder i

Avnbøl og udskiftedes, således at en større stamgård bevarede. Det var den sidst bevarede adelige sædegård i Sundved, dens grave forsvandt først helt efter udstykningen.

Således er bonden igen efter århundreder overalt i sognet bleven ejer af jorden, og det i et omfang, som det næppe havde været tilfældet fra umindelige tider. Som et vidnesbyrd om befolkningens danske sind og åndsretning opvoxede netop i de år, da de store gårde forsvandt og bylagenes bånd blev sprængte, maleren Kristoffer Vilhelm Eckersberg i en lille gård i Blans; han skulde grundlægge en ny national malerskole i sit fædreland, præget af hans levende sans for den fædrelandske natur, især havet, og af den jævne sanddruhed, som er et så fremtrædende træk i den sønderjydske bondes karakter. At hans fødesogn ikke stod tilbage for ham eller for nogen i trofast dansk sindelag, har den sidste slægtalder haft rig lejlighed til at erfare.

Tillæg.

Slægttavler over herremændene i Sundved.

I. Ballegård.

Goske Holk. c. 1500.
g. m. Anna Pogvisk af Holbæk.

<i>Hartvig</i> Ballegård.	<i>Bertel.</i> 1507. <i>Rønhave.</i> † 1535.	<i>Vulf.</i> 1517. <i>Melsgård.</i>
<i>Goske.</i> (Datter) † c. 1560.	<i>Henrik</i> † 1579.	<i>Jesper.</i> 1534.
<i>Iver Eriksen</i> (Rosenkrans)	<i>Bertel.</i> <i>Anders.</i> <i>Ditlev.</i> <i>Kristian.</i> † 1595.	<i>Kristian,</i> gen.-feltmarskal, † 1633.

II. Holbæk-Avnbølgård.

Didrik Høk,
g. m. *Anna,* *) der som enke ægter:
Woslaf Wobitzer. 1543.

<i>Mavrits</i> til <i>Kærstrup.</i>	<i>Vulf,</i> <i>Ladkærgård.</i> 1562. † c. 1585. opretter <i>Avnbølgård.</i> g. m. <i>Anna v. Qualen.</i> 4 døtre.
<i>Didrik</i> sælger 1584 <i>Kærstrup,</i> køber 1585 <i>Avnbølgård.</i> † 1616.	
<i>Mavrits</i> † 1644.	<i>Vulf</i> (Brunsholm) køber 1653.
<i>Didrik</i> sælger 1653.	<i>Hans</i> sælger 1694.

*) *Anna* var rimeligvis en datter af ovenstående *Goske Holk* til *Ballegård* og *Anna Pogvisk* til *Holbæk*.

III. Blansgård.

Magnus Jepsen.
1483.

Jeppe Magnussen.
1506. 1530.

Povl Magnussen.
1536. † 1596.
forlenet med Melvedgård.

Jakob.
1546-1620.

Otte.
† 1600.

Henrik.
† 1626-30

fra 1600 også Søndensø.

|
Povl,

g. m. Margrete, der nævnes 1646.

IV. Avnbøllund (og Skovbølgård).

Peder Uke.
Skovbølgård, 1506.

Povl 1523. 1543.

Peder.
Skovbølgård.

Erik.
Avnbøllund 1543.

|
Povl,
dræbt 1589.

|
Povl.
sælger 1592.

|
Klavs
(Fyn).

Emmeke Wonsflet,
1506-1530.

Dorotea,
g. m Erik Uke.

Povl Uke.

Karsten Thomsen fra Frøslev.

Af Morten Eskesen.

For at se Karsten Thomsens Liv i dets rette Lys, er det nødvendigt at mindes de mærkelige Forhold, under hvilke han og hans Forfædre har levet i Egnen vest for Flensborg. Hans Fødeby, hvor han også boede og virkede til sin Død, er Frøslev i Hanved („Handvej“) Sogn. Kirkebyens Navn skrives paa Tysk „Handewitt“, og således stod det i min Barndom skrevet i vore Almanakker, hvor det fandtes på Grund af Markederne, der holdes ved Majdags- og Mikkelsdagstider. Sognet er mærkeligt både ved sin Udstrækning og sin Historie. I Udstrækning siges Sognet at være 2 Flademil. Fra Hanved høje Kirketårn med dets slanke Spir er der en vid Synskreds, og selv fra Kirkebakken ved Kirken og Kirkegården er der en vid Udsigt til de tre Sider i Syd, Vest og Nord, medens Skovene (Frueskoven, Hanved Skov o. s. v.) lukker af i Nordøst, Øst og Sydøst, hvor der ellers ikke er langt til Flensborg og Sankelmark.

Siden Kong Frederik den tredies Dage har Hanved Sogn havt højtysk Kirkesprog. Hartvig Meyer hed den Tysker, de fik til Præst. Bønderne klagede til Kongen, mindede om, hvad de havde lidt i Krigens Tid og endnu måtte lide som Følge deraf, og „nu kunde de ikke få Sjæletrøst og Syndernes Forladelse i deres danske Sprog,

de Syge kunde ikke få Vederkvægelse i deres Dølskamp, fordi de ikke fattede Præstens tyske Sprog, derfor var Sognet fuldt af Veklage, de fremmede og uforståelige Ord var deres Sjæle til stadig Ærgrelse.“ Men lige meget hjalp det. Kongen havde større Tillid til sin Ven, Vestfaleren Superintendent Stephan Klotz, end til sine danske Bønder i Hanved. Og i over hundrede År har Højtysk været Læsning og Skolesprog. I Frederik den femtes Dage blev Brandenborgeren Adam Struensee Landskirkens Tilsynsmand i Hertugdømmerne, og Hanved var et af de første Sogne, hvor han holdt Eftersyn. Han klagede til Konsistoriet, at Sognefolkene ikke kunde få Gavn af deres Kirkegang, fordi Kirkens Sprog ikke var Hjemmenes, hvorfor han og hans Efterfølgere klemte på, som det gjaldt om at „gjøre Gud en Dyrkelse“ med at få de danske Sognefolk omskabte til Tyskere. Hvor godt det er lykkedes i Frøslev, derom bærer blandt meget andet Karsten Thomsens rodægte, livsfriske Viser Vidnesbyrd både for Nordboer og Tyskere, når de ikke med Flid lukker Øjne og Ører for at undgå Sandheden, trøstende sig med, at hvad Øjet ikke ser og Øret ikke hører, det Hjærtet ikke rører.

I Struensees Tid kom fra Medelby Sogn den første Karsten Thomsen, hvor han havde købt vestlig i Byen, Bolet, der indtil nu er blevet i Slægtens Eje, og hvor Frøslev siden fik sin Kro og har den endnu. Det var også i Struensees Tid, at Frøsleverne måtte kæmpe med Ellunderne om Kirkevejen. Frøsleverne har endnu over en Mil til Kirke i Hanved, og værre var det endda, da deres Kirkevej gik i en Bue om ad Padborg, Harrislev og Gotrupel. At blive skilt fra Hanved Sogn og blive lagt ind under Bov, hvorved de kun vilde få en tyve Minutters Gang til

Kirken, har de ikke kunnet få sat igjennem, heller ikke at få deres egen Kirke sammen med Nabobyen Harrislev, hvorved Præsten i Hanved vilde få to Kirker. Imidlertid var de i forrige Århundrede kommen i med at skyde en Gjenvej til Hanved ved at bruge Byvejen mellem Frøslev og Ellund, som ligger nogenlunde midtvejs mellem førstnævnte By og Hanved, og i samme Retning havde de vel sagtens alle Tider havt Kirkesti. Ellunderne så imidlertid ikke mildt til, at Kirkestien og Byvejen skulde blive Kirkevej for den store Landsby, den største i Vie Herred. Det gik for meget ud over deres Jorder, og omsider enedes Ellunderne om, at der skulde sættes en Stopper for al denne Kjørsel. Et Brudepar, som med deres Lovns-mænd skulde til Hanved, mødtes ved Skjellet med de Ellund Mænd, som vilde tvinge Frøsleverne til at vende om, og da der ikke var andet for, spændte de Hestene fra, førte Seletøjet og Skaglerne med sig og gjemte dem oppe på „Gården“. Brudefolkene måtte gå til Kirke og trække eller drive Hestene.

Frøsleverne mente imidlertid, de havde Hævdret på Vejen, og de havde ikke i Sinde at opgive deres Ret. Så døde der en gammel Mand, og da hans Lig skulde jordes, havde de ikke i Sinde at lade sig lumpe. På Byens største Bol boede Regnskabsmanden (Sognefogden) Laust Pedersen, Laust Regnskabsmand kaldte de ham. Han tog ind til Flensborg for at tale med Amtmanden om Sagen; men det nyttede ikke, at Amtmanden henviste Sagen til Domstolen. Den Rettergang vilde blive for langsom, mente Regnskabsmanden. „Har I da ingen Knipler i Frøslev?“ spurgte Amtmanden. „Ja, nu har De Pinedød sagt nok,“ sagde Regnskabsmanden, „Farvel Hr. Amtmand.“ Og kom-

men hjem fik han sine Frøslever kaldt til Grandstævne, hvor de enedes om, når Dagen kom, at mødes til Ligfærd hver Mand og Svend, der kunde svinge en Knippel, og hvem, der kunde, skulde stille med Heste og Vogn; men Kvinderne skulde blive hjemme. Dagen kom. En stor Skare kørte ud fra Frøslev med Ligvognen forrest. Men Ellunderne var på deres Post og havde fra Nabolaget skaffet sig den Styrke, de kunde overkomme, og de havde overskåret Hjulsporene med Vold og Grav. Dog hjalp de til at få den forreste Vogn med Liget hjulpen i Vej efter Hanved. Da Sognepræsten Johannsen kom til Kundskab om, hvad der gik for sig ude mellem Ellund og Frøslev, blev han hed om Ørerne og fandt dette at være en sørgelig Færd i et kristent Land. Dog da han havde summet sig lidt på det, sagde han på Frøslevdansk: „Ja ven de kun it slær Folk ijel, så hær ét da inne Nø!“

Slaget blev hårdt. Tilsidst gik det løs med Næverne og Neglene, indtil Ellunderne måtte give tabt, gjøre Vejen farbar og love Frøsleverne fri Færdsel for Fremtiden. Og inden de Ellund Kvinder så sig for, havde de Laust Regnskabsmand oppe på „Gården“, hvor han krævede Sele-tøjet og Skaglerne fra Lovnsfærden. Konen undskyldte sig med, at hun ikke havde Nøglerne til Skrinene. „Da hær æ,“ råbte Regnskabsmanden, idet han svang en stor Buløkse, „hjer en Løgel, dæ ka' lukk' åll di Ellunders Skrin' op!“ Det hjalp, nu fandtes Nøglerne. Men det var en underlig Færd at se, da Frøsleverne nåede til Hanved Kirke.

Laust Petersens Gård ejedes siden af Sønnen Hans Petersen, der døde 1861, 91 År gammel, og ham er det, der til sin Eftermand på Gården Andreas Andresen, har

fortalt denne Historie, som atter her er gjengiven efter gamle Andresen. Hans Pedersen var syv År, da Slaget stod over Kirkevejen (1777).

. En anden Historie har Andreas Andresen fortalt efter samme Kilde om Laust Regnskabsmand. Den er fra 1781, da en Trop af den danske Konges Krigsfolk skulde sès til gode i Frøslev. Da Kaptejnen 'ikke rask nok kunde få sin Vilje med Regnskabsmanden, stødte han i Heftighed denne for Brystet med Sabelheftet. Men dette vilde Laust Regnskabsmand ikke finde sig i, og uden at tænke på Følgerne, greb han Kaptejnen i Brystet og herned med ham, idet han højrrøstet udbrød: „Slær Do! æ skal vis' dæ, te æ er li'så godt en Kongens Mand som Do!“ Sønnen Hans Petersen, som da var 11 År, stod hos; men han styrtede i Skræk ind til sin Moder, idet han mente, at Faderen nu blev skudt af Soldaterne, og det undrede ham meget, da Faderen siden kom ind med Kaptejnen, og de omgikkes hinanden som gode Venner.

Samme Laust Regnskabsmand har, siger Andresen, efterladt sig en Dagbog med mærkelige Optegnelser. Han mindes dog kun en, der gik ud på, at der omkring ved Året 1750 blev i „Frøslev Bjærg“ skudt sex Ulve og sendt til Herredsfoged Lüders i Åbenrå.

Således så der ud i Frøslev, da Karsten Hjuler (Karsten Thomsen) fra Medelby giftede sig ind i Byen og bosatte sig der. Efter ham fulgte som Mand på Bolet, Sønnen Thomas Thomsen fra omtr. 1800 og efter Thomas Thomsen igjen dennes Søn Sandemand Karsten Thomsen, født i Frøslev Kro den 27. April 1801 og gift med en Gårdmands Datter der fra Byen Trinike Clausen, født 4. April 1804. I deres Ægteskab havde

Frøslev Hede.

Karsten og Trinike ni Børn, af hvilke dog kun to oplevede den modne Alder og overlevede Forældrene. Sandemand Karsten Thomsen omtales som en Mand med sjældne Evner, en oplyst Mand; men hans Stilling som Kromand synes ikke at have været ham til Både. Af Børnene, der overlevede Forældrene, var Marie den yngste (født 1839). Hun er som Enke efter Gårdejer Andreas Tychsen bleven gift med Gårdejer Nis Lenger i Frøslev.

Hendes Broder Karsten Thomsen (III) er født i Frøslev Kro 1837, og han var glad ved, at det var falden i hans Lod at have Årsdag sammen med B. S. Ingemann, Holger Danskes og Valdemarernes Sanger og Sagnmand, som sang: „Hvad Danmark var, kan det atter blive, endnu er Fædrenes Ånd i Live.“ Karsten Thomsen har i sin Vuggeviser få Træk afmalet os Livet i hans Hjem, hvor den gamle Bedstemoder vandt hans Hjerte ved at fortælle og synge om „Holger Danskes Styrke og Magt, og om Kong Valdemars vilde Jagt“, og som Modsætning dertil Livet i den tyske Skole, som på Grund af den golde og ufrugtbare Undervisning var en Ørken, der kun vakte stærkere Længsel efter det grødefulde Liv i Hjemmet.

Det gjorde et dybt Indtryk på Karsten Thomsen, da Kanonerne den 9. April 1848 talte ved Bov, så det klirrede i Frøslevenes Vinduer, mens Friskaremændene i vild Flugt for igjennem Byen ad Ellund og Hanved til. Det var, som H. C. Andersen sang, „en stor, alvorlig Tid“ den Gang og i de År, der fulgte efter. I vor Barndom troede vi, at Holger Danske bogstavelig sad og sov under Kronborg, Ribe Domkirke eller Skakkenborg. Meningerne var delte om, hvor det var, han sov; men Sandhed var det, at han sov, ti mens Tyskheden listede sig frem ikke blot

i Sønderjylland men i Kjøbenhavn og allevegne, „sov vort Folk indeni“, og når vort Folk sover indeni, da sover Holger Danske, mens der er indbyrdes Kiv og Kjævl om Ting, der ofte knap er en Bønne værd. Nu var der kommet „en grov Ånd over Folket,“ som den jyske Bonde sagde, og efter Treårskrigen med sine Nederlag og Sejre skulde det vise sig, om vi lidt efter lidt kunde få rådet Bod på de Brud, der var sket, mens Holger Danske sov. Det gjaldt for Rigsstyrelsen om at skaffe de danske Hjem deres Ret til dansk Kirkegang og dansk Skolegang. Men dette måtte ske med Lempe; ti Folk var nu blevne vante til den Tanke, at det tyske Sprog var et „langt højere, ædlere, finere Sprog“ end det danske. I dette Sprog havde Morten Luther skrevet sin Katekisme, sine Salmer og oversat Bibelen fra det latinske, som var bleven Romermenighedens hellige Sprog. Og der var snart mere Tale om Luther end om Kristus, mere Tale om at være gode Lutheranere end om at være sande Kristne. Kristendommen er i sig selv en Løndom, der åbner sig kun for de Indviede, som rigtignok er de Umyndige og ikke de Selvkloge, og ved at bruge i Kirken fremmede Sprog: Latin eller Tysk, blev det, der gjaldt for at være kristelig og luthersk endnu mere løndomsfuldt og frimureragtigt. Nu var man efter Hånden vænnet til det tyske Sprog i Kirken og på Kirkegården, der ved sine tyske Gravskrifter godt kunde ligne en Kirkegård midt i Tyskland. Ved Dåben, ved Konfirmandundervisningen, a Alteret, ved Nadverbordet, fra Prædikestolen, ved Brudeskamlen og ved den åbne Grav var man vant til at høre det tyske Sprog; Kirkebøger, Dåbs- Vielses- og Dødsattester samt Skudsmålsbøger udstedtes på Tysk. Vanen var selv i gode

danske Hjem bleven den anden Natur. Det var ligesom gået over i Blodet, at det danske sømmede sig ikke inden for Kirkens og Kirkegårdens Mure og Hegn.

Og nu i Skolen — ja hvem kjender ikke den for Dansken ydmygende Tale: Hvor vidt i Verden kommer man med det Danske? Det bliver ikke vidt, mens man kan komme Verden rundt med det Tyske! Og hvad var det så egentlig også for et Sprog, der taltes i Hjemmene? Var det Dansk? Ja det hed sig rigtignok, at det var hverken Tysk eller Dansk, det var „ingen Sprog“, og sandt er det, at almindeligt Skoledansk eller Bogdansk er det ikke: det gamle Anglerdansk, Flensborgdansk, Frøslevdansk, eller hvad man nu vil kalde det; men det er alle Dage lige så godt Dansk som almindeligt Sjællandsk, Fynsk og Jydsk eller Bornholmsk osv. Derom har vi foruden Karsten Thomsens Sange så mangfoldige andre Vidnesbyrd.

Overtroen kan være en farlig Sygdom, som det ikke er let at komme sig efter, og således er det også med Overtroen på Latinen og Tysken.

I Frøslev havde den sidste tyske Lærer nok ikke været af de slemme, og nu fik de en dygtig dansk Lærer i Lorentzen. Karsten Thomsen var den Gang 14 År, og da han i sit 16. År skulde konfirmeres, havde de også fået en dansk Præst i Hanved. Den gamle Sognepræst Simonsen i Hanved havde foreløbig fået Lov til at blive i sit Embede; men så læste Folk i Avisen, at Cand. theol. Løjtnant P. H. Bech var kaldet til Sognepræstens Medhjælper, og endnu den Dag i Dag kan man deroppe høre Bech nævne blot med Navnet „e Løjtnant“. Peter Henrik Bech hed han og var født i Kjøbenhavn

30. Maj 1824, var theologisk Kandidat, da Krigen udbrød 1848, og gik da frivillig med i Krigen, i hvilken han til sidst havde gjort Tjeneste som Løjtnant. Siden var han Præst først i Hanved og derpå i Stenbjerg, østlig inde i Angel ved Flensborg Fjord. Efter 1864, da han blev afsat af Tyskerne, var han Præst først i Sønderlund ved Ringkjøbing og siden i Tranebjerg på Samsø, hvor han døde 19. Juni 1887. Han var Svoger til Præsten Gunni Busk og udgav efter dennes Død det værdifulde Brevskifte mellem Busk og gamle Grundtvig.

Bech fik megen Indflydelse på Karsten Thomsen, som i den korte Tid, han blev i Hanved, blev en af hans Konfirmander. Året før Karsten Thomsen gik til Præsten, var undtagelsesvis nogle Piger blevne konfirmerede på Dansk; men nu fik Bech sat igjennem at hele Konfirmandundervisningen blev given på Dansk. Det kneb nok mest med, at få den gamle Præst og Degnen Andresen til at indsè Retfærdigheden og Sømmeligheden i at dette skete, og hvad sagde Forældrene og selv Børnene, som havde havt Møje nok med at få lært deres tyske Lærebøger, og alt imens døjet både Hug og Skjænd? Skulde de nu have lige så megen Møje med at få det lært om igjen på Dansk? Bech gjorde dem det indlysende, at det Danske dog i Grunden var deres eget Sprog og lige så godt som det Tyske, og han glemte neppe at fremhæve, hvad der gik for sig på Menighedens første Pintsedag, da hver hørte Vidnesbyrdet i sit eget Tungemål. Da var det, „den lange tynde Dreng fra Frøslev Kro,“ som Bech kaldte ham, rejste sig og sagde frimodig: „Æ tænker de' er bedst vi blyvr ve' de Dansk'“, og så viste det sig, at de andre Børn syntes det samme.

Det var måske første Gang Karsten Thomsen fremstod som Talsmand og Vidne for Frøslevernes og de Hanved-folks Danskhed, men han blev siden deres Talsmand i en vid Udstrækning, og var altid villig til at stå til deres Tjeneste, hvor Lejlighed gaves. Nu fandt man ham at være så færm i Dansken, at han de påfølgende Vintre kunde påtage sig at være Hjælpelærer i Frøslev Skole, hvortil der ikke var mange Skridt fra hans Barndoms-hjem, hvor han dog snart fik nok at gjøre. Faderens, Sandemand Karsten Thomsens Helbred var bleven nedbrudt, hvilket han selv, og sagtens med rette, gav Kaffepunsen Skyld for, og han tog på Dødslejet af sin Søn det Løfte, at han vilde afholde sig fra denne Drik. Han døde den 20. Juli 1857. Hustruen Trinike Thomsen overlevede ham ikke fulde to År. Hun døde den 18. April 1859. På Sandemand Karsten Thomsens og hans Hustrus Grave har Børnene sat Jærnkors med danske Indskrifter. De findes midt for Kirkens Nordside tæt op til Stien langs med Kirken, hvorfra vi har den vide Udsigt i Nord og Nordvest.

I den korte Tid Trinike Thomsen sad Enke, havde hun glædet sig ved at se Børnene Karsten og Marie holde godt Samlag med flere andre unge Mennesker i Byen og Omegnen. Bendix Hansen og hans Søster Ingeborg hørte til de lyseste Hoveder. Men det må i det hele taget have været en vakker Ungdom. Til deres Morskab hørte bl. a. den, at de sammenskrev et Morskabsblad „Landsby-nissen“, som gik rundt imellem dem eller blev forelæst ved deres Sammenkomster. Dette kunde nok give Æmne til Samtale og frisk Skjæmt, og samtidig morede de sig med god Læsning og Sang.

Karsten Thomsens Sind var lyst og hans Blik var tankefuldt. Han blev tidlig en alvorlig Mand, men hos ham kunde Alvor og Gammen bedst sammen. Der var alvorlige Sager nok for ham at tænke på, således som han efter Faderens og Moderens Død var bleven stillet som selvskreven Kromand og Gårdmand. Det var unge Krofolk, han og hans Søster, han 22 og hun endnu ikke 20 År. Kårene var ikke glimrende; men de var hverken frændeløse eller venneløse, og Farbroderen Peter Thomsen, som havde været ude at tjene og var ugift, kom hjem og hjalp dem med Gårdens Drift. Han blev siden der hjemme og overlevede Brodersønnen i to Måneder.

Det var ikke længe efter, at Karsten Thomsen var bleven Mand på Gården, at han og hans Folk i en Kæmpehøj på hans Mark øster ud efter Padborg fandt „Frøslevstaven“, som i P. G. Thorsens Værk om Nordens Runemindesmærker findes afbildet og udførlig skildret som en mærkelig Levning af de gamle Runestave, hvorom der meldes fra gamle Dage. Således Runestavene, Amled bragte til Britternes Konge fra Kong Fenge, og Runestaven, Ansgar medbragte fra Kong Erik i Sønderjylland til Kong Bjørn i Upsal.

På Sessionen fandtes Karsten Thomsen på Grund af sin spinkle Legemsbygning, skjønt han var mer end høj nok, at være uduelig til Krigstjenesten. Men da det så ud til Krig, vilde han nødig have det siddende på sig, at han skulde være uskikket til at være med i Kampen for sit Fædreland. Han vilde ikke være Hestepasser men vilde ordentlig med og fik Lov til at komme til 21. Regiment, som lå i Flensborg, hvorfra han let kunde smutte

hjem og se til sine Folk og få Tidende om, hvorledes det gik der hjemme.

Således gik det til, at Karsten Thomsen kunde være med i Krigen 1864, og han har fået Ord for at have været en koldblodig Skytte, ja der er bleven sagt, at han ude ved Jagel og Bustrup den 3. Februar 1864 skød lige så rask som tyve Mand kunde lade og række ham Rifler, og lad nu være, at det kan være en Overdrivelse, så er der vel dog nok så meget i det, at han var en Soldat, der tildrog sig almindelig Opmærksomhed. Ligeledes er det sagt, at han ved Fredericia som Underkorporal en Gang var ude med sin Deling, hvori En gjorde Mine til at smøre Haser eller knibe ud, men at han ved Trusel om at nedskyde hver Kryster, der ikke holdt Stand, fik Stymperen til at gjøre sin Skyldighed. I Visen: „De var en Dav i Høstens Ti“ giver han os selv et troværdigt Billede af, hvordan det stod til i hans Hjem, da han vendte hjem fra Krigen. Vi se Marie med Flid tage vare på den huslige Syssel i Krostue, Dagligstue, Soveværelse og Storstue, hvor hun strør hvidt Sand på Gulvet og fejer det i Flammer. Medens Folkene med „Per“ er ude på Høstarbejde, er hun derefter i Færd med at lave Middagsmaden ude i Kjøkkenet, alt imens hun tager en Omgang på sin Strikkestrømpe. Da sér hun Broderen med Sorg i Sind nærme sig Huset. Begge to blive de glade, idet Blikkene mødes; men så slås hun af Rædsel ved Tanken om, at han kunde være falden i Fristelse og være Overløber, og han må love for sin gode Samvittighed og for Passet, han har i Lommen. Han var rede til at møde, når Krigen atter brød ud. Da gjenkjendte Marie først ret sin trofaste Broder.

Hvem havde vundet ved Krigen 1864? Hvad vandt Slesvigholstenerne? Hvad vandt Østerrig? Og hvad vandt Prøjsen? Ja efter 1866 tog Prøjsen det hele. Det har havt Magt og Snille nok til at overvinde alle Vanskeligheder og at indlemme i sig de Hertugdømmer, det i 1864 sammen med Østerrig med Våbenmagt tog fra Kongen af Danmark, både de tyske og det danske; men i Sønderjyllands mangfoldige danske Hjem lever det danske Folk med en stærk Følelse af, at den Gud, som har givet det Modersmål, Minder og Folkepræg, vil i rette Tid finde de rette Midler til at værgе det, så længe det ikke opgiver sig selv.

Karsten Thomsen sang endnu i Frøslev sine kvikke Sange, og da i Foråret 1867, mens Krigsmændene fra 1864 måtte stille til „Kontrolmøder“, de Hanved Mænd var samlede i Sognets Konfirmandstue, hvor Konfirmanden Karsten Thomsen for 14 År siden havde fundet det bedst at blive ved det Danske, en Ven spurgte ham: „Hvad siger Du, Kæsten?“ lagde den nu trediveårige Mand Hånden på Hjærtet og svarede: „Æ kan it’!“ De unge Mænd drog skarevis til Danmark. En Del af dem kunde dog ikke drage bort fra deres Hjem, og vi har Exempler på Mænd, hvis Hjærte brast under den Medfart, de blev Gjenstand for ved at ville blive og udfylde deres Plads. Karsten Thomsen blev hjemme og giftede sig samme År 1867 med en Datter af Gårdejer og Kromand Bjørn Lorentsen af Frydendal (Vejbæk), Bov Sogn: Mariane Lorentsen født 1844. Men han skrev også Mettes Farvel:

„Så Farvel da, min Jens, o rejs Do kun Din Vej,
som for rigte står skrøvn i Dit Hjart.
De' er trågt Do skal væk, de' er trågt Do a Stej
fra Hus o' Hjem skal drej', de' er svært.“

Blandt de Mange, som i 1870 ved Krigens Udbrud måtte drage bort fra deres Hjem for ikke at være med i Kampen, hvad de nødig vilde, var også Karsten Thomsen. Nu mente de, at Tiden var kommen, da Prøjsen skulde tugtes. Men det gik anderledes, end de havde tænkt. Under Krigen opholdt Karsten Thomsen sig dels i Kjøbenhavn, dels i Nørrejylland og stundom også i al Stilhed i sit Hjem. Medens han opholdt sig i Venneluse i Kjøbenhavn, skrev han „En Bu'nmands Sång“. Hjemme i Frøslev havde han efterladt sin unge Hustru og deres to små Børn: Trinike Thomsen, født 2. September 1868 og Karsten Bjørn Thomsen, født den 30. Maj 1870. Men han trøstede sig med, at Hustruen, Moderen puslede og sansede med dem, så de fik en dansk Opdragelse, og nu stod det så levende for ham, hvorledes hans Moder og Bedstemoder havde sunget for ham i hans egen Barndom og opdyrket hans danske Sind med de gamle Minder. På den Dag, da hans Datter Trinike fyldte sine to År, gav det franske Kejserrige tabt, idet Kejser Napoleon overgav sit Sværd i Kong Vilhelms Hænder, det Sværd, som Karsten Thomsen havde tænkt skulde blevet et Tugtenssværd i Guds Hånd. Intet Under, at han, mens han lønlig opholdt sig i sit Hjem, måtte sukke over lille Karsten Bjørns Vugge:

„Guj vèd, ven han vejste en Gång,
om han skal syng', som æ no sång
andr syng' e Tyskeres Visser.“

Skoleinspektør Jens Madsen i Kjøbenhavn, som i nogle År før 1864 havde været Lærer i Ellund, udgav i 1870 sin Bog: „Folkeminder fra Hanved Sogn ved Flensborg“, en værdifuld Bog, hvori Karsten Thomsen også har efterladt sig Spor. I Stubberup ved Horsens var hans

Bysbarn Bendix Hansen Lærer. Han var født i Frøslev 4. Januar 1843, var altså en 5—6 År yngre end Karsten Thomsen; men som der havde været godt Nabolikab mellem Karsten Thomsens og Bendix Hansens Forældre, således var der også godt Venskab mellem Børnene, og havde Karsten Thomsen, mens han måtte være borte fra sit Hjem, ikke i adskillige Uger været Bendix Hansens Gjest, vilde vi neppe have havt hans Fortællinger „Fra Sønderjylland“. Da Bendix Hansen 1864 måtte drage bort fra Sønderjylland, skrev Karsten Thomsen til ham:

„Do skal no rejs, Do kan it bet
Blyv her; den Ti' er øvver,
som saml med dæ henglej så let,
så munter glaj o' jøvver.

Do skal no føll' din Skjæbnes Spor,
som it skær min tidt me'e,
ja samles, skilles er vor Lod,
e lav vi er her ne'e.

Do var min Ven frå Barnsben,
o vil e' åltins væ'e,
vi kæ'n vos ret, o var gøj venn',
om de' var hist andr hæ'e.

Rejs do med Guj, o tænk så lidt
å mæ, der er her hjemm,
o la' mæ så å sort o' hvidt
kun tidt frå dæ fornemm'.

Nu sad de sammen i Nødens Dage og styrkede hinanden ved at opfriske Minderne fra de lyse Dage, da de gamle Frøslever fortalte dem om Kampene i de henrundne Tider. Hvor kunde Karsten Thomsens Åsyn lyse, når hans Samliv med Bendix Hansen og hans Søskende kom på Tale! Mens Karsten Thomsen endnu måtte holde sig skjult i Hjemmet, var han glad ved at sysle med Valdemar

Sejers Jydske Lov, hvis Sprog væsentlig er det samme, som hans Frøslevdanske.

Kong Vilhelm af Prøjsen var bleven det tyske Riges Kejser; men Pragfredens femte Bud ænsedes lidet i Europas Råd. Højmod, som det sømmer sig en Stormagt, kjendtes kun lidet i det tyske Riges Færd mod Sønderjyllands danske Hjem. Dog gaves der hæderlige Undtagelser blandt de prøjsiske Embedsmænd. Karsten Thomsen omtalte således altid med Velvilje Landråd Krupka i Flensborg som en Mand, der gjerne vilde skåne sine Undergivne for unødvendig Hårdhed, og det var nok ham, Karsten Thomsen kunde takke for, at hans Fredløshed fik Ende på billigere Vilkår, end han havde havt Grund til at vente. Dog slap han ikke billigere, end at han og en anden Frøslevmand måtte i fjorten Dage sidde i Sønderborg på Vand og Brød, og, hvad de fandt værre, bag efter „i Trøjen“ og lade sig indøve som prøjsiske Soldater. Det kan derfor ikke siges, at det var som Sejerherrer, de vendte tilbage til deres Hjem.

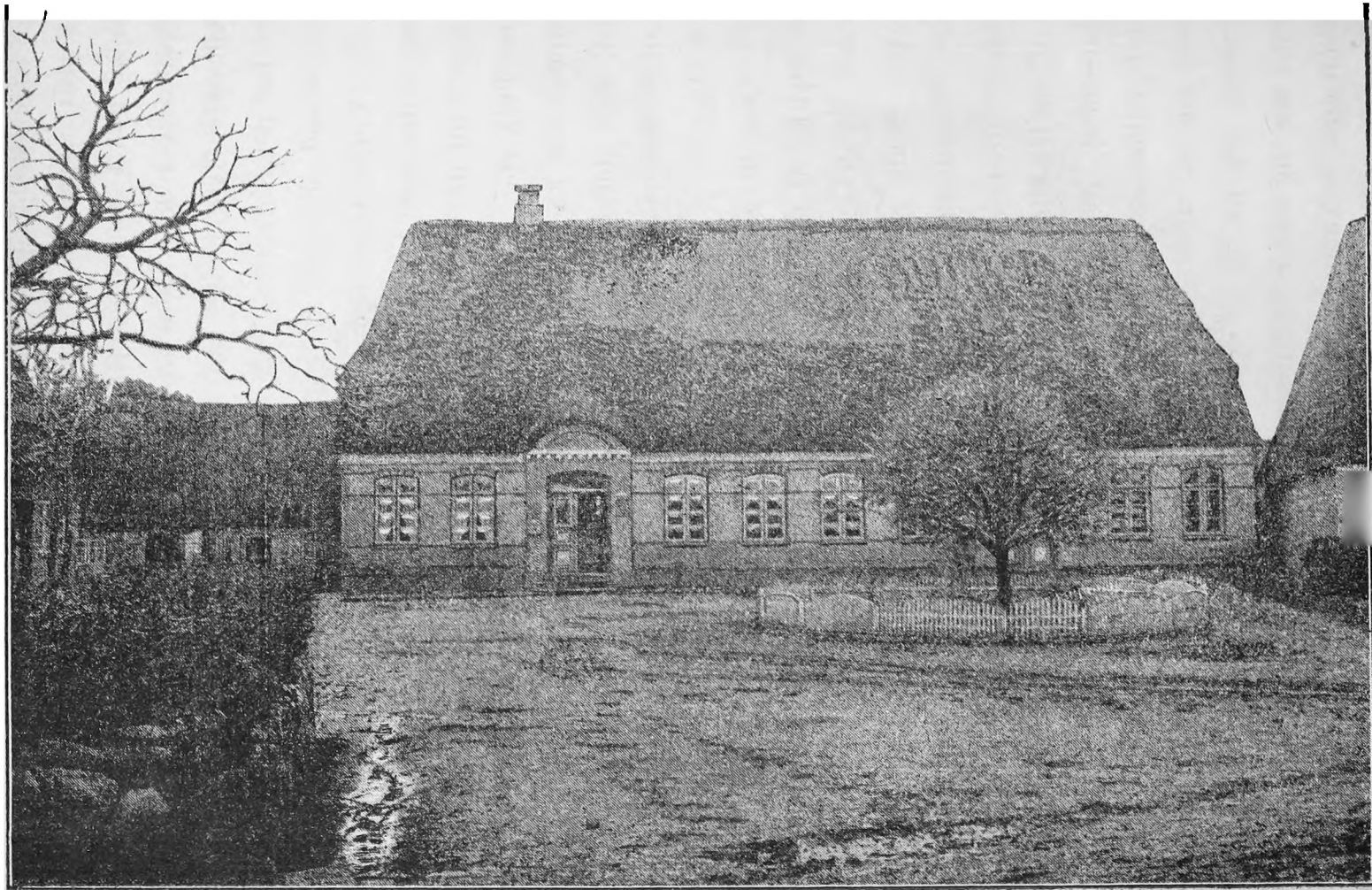
Retten til Krohold var nær gået tabt, og der var allerede bleven oprettet en ny Kro i Frøslev; men den holdt Frøsleverne ikke af, og skjønt Karsten Thomsen i og for sig ikke fandt det så herligt at være Kromand, føjede han dog sine Frøslevere i at købe den anden Kromands „Konsens“ og lade dem have deres gamle Kro alene, og han [føjede Frøsleverne og Omegnens Folk i meget mere end dette, i det han under de vanskelige Forhold tog imod Valg til en Mængde Tillidsposter, som i stort Omfang optog hans Tid og hans Evner. Han var således Kommuneforstander (Byfoged), Civilembetsmand, (den hos hvem den borgerlige Ægtevielse fuldbyrdes) Medlem

af Kredsagen og Medlem af Styrelsen for Flensborg og Omegns Sparekasse. Han skånedes ikke, og det hændte måske, at Grænserne for, hvad han kunde overkomme, overskredes; men i det hele taget kunde Omegnens Folk være glade ved deres Tillidsmand, og han vandt ved sin

Karsten Thomsen.

Færd selv de tyske Magthaveres Agtelse. Det er endog bleven sagt, at han for nogle År siden ved en Fremstilling for en prøjsisk Minister blev særlig fremhævet af Landråd Krupka, skjønt denne måtte tilføje: men han er en Dansker, og dette er sagt ikke blot til Karsten Thomsens men også

Frøslev Kro.

til Landrådets Ære. Gid at det tyske Folk snart måtte få Øjet opladt for, hvor let det er at vinde det danske Folks Venskab ved lidt Højmodighed og ved at fjærne den Uret, der i dets Navn øves mod danske Hjem i Sønderjylland! Hvor længe skal det dog vare, før det ret går op for dette dygtige Folk, hvad der tjener til dets Fred bedre end alle dets Hærskarer og frygtelige Våben!

„Vi gjør ingen Demonstrationer,“ sagde Karsten Thomsen, „det gjør kun ondt værre. Det gjælder kun om at tage Arbejdet op og se, om vi kan udføre det bedre end Tyskerne. Kun ad den Vej vinder vi over dem. Vi slipper for Flagstangen ved vor Skole, og gives der end nok den, der kunde unde os den, ved han nok, at vi også har Midler mod ham, og et lille Ord i rette Tid er også en Magt.“

Den 26. Januar 1861 stod der i Bladet „Fædrelandet“ et Stykke af Grundtvig med Overskrift: „Forsoningen med Tyskland“, som han indleder således: „At jeg nogen Sinde skulde tilråde Forsoning med Tyskland, har mine Landsmænd vistnok endnu mindre end Tyskerne ventet; men det har dog alt i flere År været min Hensigt, når jeg blot havde kunnet øjne Muligheden af en virkelig Forsoning, hvorved ikke Danmarks Rige med Danskerne og Danskheden blev Forsoningsofret til ingen Verdens Nytte, men kun til ubodelig Skade på begge Sider.“ Grundtvigs Forslag gik ud på at gjøre Holsten til et lille ukrænkeligt Rige for sig selv, der ligesom Svejts og Belgien ikke måtte inddrages i Nabomagternes Stridigheder og derefter en Sammenslutning mellem Tyskland, England og Højnorden til fælles Værn mod Vest og mod Øst, mod Romaner og Slaver. Og væsentlig var det det samme Bjørnstjerne

Bjørnson var inde på, da han i Efteråret 1872 i „Oplandenes Avis“ og „Dansk Folketidende“ skrev om Signalændringen og derved fik den vældige Storm imod sig. At det derimod ikke var hans Tanke, at enten Sønderjyden eller nogen anden Del af Nordens Folk skulde være Sonoffer for at få Sammenslutningen bragt i Stand, derom vidner, hvad han bl. a. skrev i „Oplandenes Avis“: „Men alle må vi ene os om Kampen i Slesvig. De brave Mænd og Kvinder, som siden Krigen har kæmpet her og på Grænsen, de må ikke længer stå alene! Hele Norden må missionere i Slesvig!“

Karsten Thomsen kunde i 1872 ikke skjønne, at Bjørnsons Tale og Skrift om Signalændringen var Tale og Skrift i rette Tid. Muligvis kjendte han det også kun af løsevne Stumper og vrange Omskriverier, ligesom det senere gik ham med et Brevskifte mellem Bjørnson og den slesvig-holstenske Dr. Meyn, til hvem han i 1876 skrev et Brev i „Flensborg Avis“ på Frøselevdansk under Mærket „En nordslesvigsk Bu'en“, i hvilket han med stor Djærvhed hævdede Nordslesvigs Danskhed og Ret til Gjenforening med Danmark. Han opkaster bl. a. i dette Brev Spørgsmålet:

„Skal Tyskens Sprog få slæggen
vort go-j, gammel Mål?
Skal kvovn vi o' fyg' etter
i Tyskens hovven Skrål?
Skal helle Minder slættes
o trampes ned i Støv?
vor kønnest Blommer vænes
om a' den tyske Plov?

— og svarer:

„Nej! Nej! vi kan it skilles fra Bror o' Søster i Nord:

„Den Danskhed, som er synle
 kan vel ved Tvång bly'v dåt;
 men hva' forinden ulmer .
 — o de e' jyst it småt —
 de mægter inne Tysker
 å skjul o' få forvæ'n,
 derte' er de' for sognfast,
 for gammel i Gård o' kæ'n.

Di Minder, der er prænte
 fra Barnsbén i vort Hjart',
 di viskes it så letle
 o' glemmes it så snart,
 it heller skal dem lykkes
 å få vort Sprog forvansk't,
 derte' er de for ædelt,
 for ræ't o' slæ't o' dansk'.

Karsten Thomsen havde nok at tage vare på i disse År. Han købte Jord ind til sine Fædres Gård, og han byggede i 1872, da Gården i hundrede År havde været i Slægtens Eje, et nyt Stuehus med rummelige og vel indrettede Værelser og med en meget stor Sal til Gilder og Møder. For ham var det imidlertid, som sagt, ingen stor Herlighed at være Kromand, og han havde gjerne ombyttet denne Stilling, når han ikke havde fundet det at være hans Skyldighed at blive ved. Da der et Årstid før hans Død var Tale om, hvorfor han nu så lidt gav sig af med at skrive Sange, sagde han, som sandt var, at hans Tid, Kræfter og Tanker, var så optagne af, hvad hans Hus og hans Medborgere gav ham at vare på, at der ikke blev noget tilovers til Sange, som sprang ud i de stille Timer. „Du kan aldrig tro,“ føjede han til, „sådan en Pine, det er, når der melder sig noget, og man så i det samme afbrydes af Krogjæster, der kræve Opvartning, og at man skal holde dem ved Snak tidt blot om Vind og

Vejr.“ Men han var en god Kromand både til daglig, og når der var Gilde, som der særlig var et Par Gange om Året: ved Fastelavnstid og ved Midsommerstid, da der var Ringridning.

En Månedstid før Vinterballet eller Fastelavnsgildet udgik der gjerne fra Karsten Thomsens Hånd en trykt, rimet Indbydelse, der var som en Slags Stemmegaffel for Gildet. Af disse Indbydelser findes der trykt tre i „Fra danske Hjem i Sønderjylland“, 4. Udgave (Kolding 1890), hvor man tillige kan finde en Samling af Karsten Thomsens bedste Sange. Kromanden i Frøslev så også gjerne Folk samlede i sin store Sal, når der var et godt Foredrag at høre, og hans Frøslever kunde synge deres gode danske Sange.

Hellig Trefoldigheds Søndag 1889 var der i Karsten Thomsens Levedage sidste Gang Ringridning i Frøslev. En Ven af Karsten Thomsen kom med sidste Eftermiddagstog fra Flensborg ud til Padborg for derfra at gjæste Vennen i Frøslev Kro. Den samme Ven var for rigelig fire År siden, Fredagen den 29. April 1887, kommen til Frøslev Kro i en såre alvorlig Stund. For en Timestid siden var Husets næstældste Datter Anna død i sin Alders fjortende År. Byens Koner var samlede efter Sædvane. Liget var „lagt på Strå“, og nu sad Konerne der i en Klynge omkring Karsten Thomsen og hans Hustru, da Vennen og den unge Mand, som var trolovet med Husets ældste Datter, trådte ind. Der var Sorg i Huset, men dog ikke den trøstesløse Sorg, og i en sådan Tid finder det gode Ord også det gode Sted. På en sådan Tid mødes Hjerterne, og vel er det, når de mødes, hvor der er godt

at være, om den Skat, som ikke tæres af Møl og Rust eller tages af Tyvehånd.

Nu kom Vennen atter, og han vidste, at der atter havde været et Barnelig i Frøslev Kro. Det var Husets yngste Søn Johannes, en lille Dreng, der var død efter en kort og heftig Sygdom. Det var med Vemod Vennen gav sig på Vej til Frøslev, et Stykke Vej, der let går i et Kvarter. Han var imidlertid ikke gået ret mange Skridt, så hører han livlig Hornmusik fra Byen. Han går endnu nogle Skridt og hører da glade Børnerøster. Et underligt Møde for den vemodige Stemning, han var i! Forrest i Byen ud for Skolen, hvor Vejen drejer til venstre syd ned på Pladsen uden for Kroen med den indhegnede Eg midt i, mødtes Øjet af et lysteligt Syn. Landsbyens store Flok af Dreng og Piger legede deres muntre danske Lege. Vennens vemodige Stemning veg, som Dug for Sol. Dagen var i sig selv en dejlig Solskinsdag, og her var Solskin over Børnenes Lege. Vennen trådte ind, efterat han havde hilset på og var bleven gjenhilset af de jublende Børn. Derinde vrimlede det af Folk, og over dem lyste Karsten Thomsens milde Blik, ligesom Skjærsommersolen endnu så sent på Eftermiddagen lyste ud over Eggen. Den Mand, tænkte Vennen, kan glemme sine egne Sorger, når det gjælder om at muntre og styrke sine Medmennesker. Her var de samlede både Bønder (Gårdmænd), Husmænd og Daglejere med deres Familier og med Tjenestefolkene. Ringridningen havde været sat til den Dag, da lille Johannes døde; men på Grund af Dødsfaldet var den bleven udsat — dog kun i fjorten Dage. „De sèr nok, vi opdrejer it e Bø'n te Tyskere!“ siger en af Konerne til Vennen, da de sad sammen og indtog en Forfriskning i et indre Værelse. „Og

her er vi lige gode," sagde en af de unge Mænd, „her gjør vi ingen Forskjel på Bønder, Daglejere og Tjenestefolk. Når vi nu om lidt går til Bords, sidder vi imellem hinanden, som det kan træffe sig: Bondesønnen med Tjenestepigen, og Tjenestekarlen med Bondedatteren!“

Dette Sammenhold tilligemed det nedarvede kraftige Åndsliv fremstiller os Grunden til Frøslevs Danskhed efter den lange Overhaling af Tysk i Kirke, Skole og på Tinge og nu endelig Undergivelsen af den prøjsiske Statsmagt.

Karsten Thomsen hengav sig ikke til megen Ro den Nat; men næste Morgen var han tidlig på Færde, kvik og frisk som sædvanlig og oplagt til at tænke alvorligt og klart over sit Folks Ve og Vel og til at være det til Tjeneste i Råd og Dåd. Syv Uger senere så Vennen ham sidste Gang. Da kom han også en Søndag Eftermiddag til Frøslev Kro og fik se Karsten Thomsen på sin Post som Kromand, ved hvilken Lejlighed han viste sig at være i Slægt med Amled Jydekonge således, som vi ser ham skildret af Sakse Runemester. Det blev sidste Gang, Karsten Thomsen i dette Liv sås med denne Ven. Da de om Morgenen taltes ved om hans Visedigting, sagde Karsten Thomsen: „Ja ven æ blyvr gammel, kommer æ nok te å skryv' mer' Visser; men,“ føjede han til, idet en Anelse gennemfor ham, og idet han lagde sin højre Hånd på Hjærtet, „æ blyv'r vist it gammel, æ gær med en Hjartfejl, som snår kan gør't a' med mæ“, og et Fjærdingår efter skete det, som han anede.

Under Gjestefærden i Vestjylland havde Karsten Thomsen tænkt at mødes med Pastor Bech i Lem, hvor han, som meldt, i nogle År havde været Provst. Der havde han sat sin kjære Konfirmand Stævne. Konfirmanden mødte

også, skjønt han kun havde knap Tid til det; men Præsten, som havde vinket ad ham, kom ikke, da han under Vejs fra Samsø til Lem var bleven overfalden af en heftig Sygdom.

Ved denne Lejlighed fik Karsten Thomsen altså ikke Lejlighed til Gjensyn med Bech. Så var der Tale om en Gjæstefærd til Samsø, hvor Bech var Præst. Men i denne så Karsten Thomsen sig ikke i Stand til at blive Deltager, og Bech havde han da heller ikke fået at se alligevel; ti inden de gjæstende Sønderjyder ved Midsommerstid 1887 kom, var Bech død og stedet til Jorde. Således se vi det ofte, at Guds Tanker ikke er vore og Skjæbnens Runer derfor vanskelige for Mennesker at råde.

Så var det i Efteråret 1889. Karsten Thomsen havde glædet sig til at holde sin Datters Bryllup den 30. Oktbr. Men mens der lavedes til Bryllup, slog Karsten Thomsens Time. Han segnede brat, og lå kun syg i få Dage uden ret at vide af sig selv at sige og uden at kjende til Lidelse. Dagen før Brylluppet skulde været holdt, døde han den 29. Oktbr. 1889. Der blev Sorg for Bryllupsglæde i hans Hjem og i Frøslev, og der vistes stor Deltagelse, da hans Støv Allehelgens Søndag den 3. Novbr. stedtes til Hvile på Hanved Kirkegård, som også ved Indskrifterne på Forældrenes Gravkors bærer Vidnesbyrd om Karsten Thomsens Danskhed. Talrige Kranse smykkede Kisten og Graven, deriblandt en fra Styrelsen for Flensborg og Omegns Sparekasse og en fra Ålborg med en smuk Indskrift. I Følget sås Flensborg og Omegns fremragende danske Mænd, deriblandt den afdøde mangeårige Ven Rigsdagsmand Gustav Johannsen, som havde „havt Dag sammen“ med den afdøde som Styrelsesmedlem i oven-

nævnte Sparekasse. I 1881 sang Karsten Thomsen over Hans Krügers Grav, hvad vi nu kan gentage over hans egen:

„Han hvil' i Frei no hær han Ro,
sit Livsmål do' it ender,
for sit Exempel vil slå Bro
o' lys' blandt trofast Venner.

Hvad Sand' o' Ret han virked for
Vor Herr' ham vil velsign' —
gid Guds Velsignels også må
følg' dem, som ham vil lign'.“

Konsulent Peter Jessen.

Født 1. Februar 1846, død 9. August 1885.

Af Ludvig Schrøder.

~ ~ ~ ~

Læserne af „Sønderjydske Aarbøger“ vil maaske mindes, at de har truffen Peter Jessens Navn i den Levnedstegning, som 1890 blev givet af Biskop Jørgen Hansen. Den unge Landøkonom og den gamle Biskop, der døde kort efter hinanden, hørte nemlig til samme Slægt, og det til en Slægt, hvis Historie det vel var værd at faa fortalt hel udførligt. Det faar man en Forestilling om ved at se, de to Navne, der er anført paa Biskoppens Søkendebørn: Professor Georg Hanssen i Göttingen og Stænderdeputeret og Sandmand Jørgen Hansen i Ravnskobbel. Jeg kan dertil efter velvillig Meddelelse føje nogle Træk, der yderligere vise, at det er en saare mærkelig Slægt.

Farfaderen til de tre Jørgen Hansen'er — Georg er jo det samme Navn som Jørgen — hed lige som de, var Gaardmand i Sottrup i Sundeved og døde 1819. Han var Sandmand og havde andre offentlige Hverv. Han skrev Digte og stod i Forbindelse med Herrnhutterne. En af hans Sønner blev Købmand i Hamborg, og det var ham, der var Fader til den nationaløkonomiske Professor i Göttingen, men tillige til en Dr. theologiae, der er død som Landmand i Nordamerika og til en Købmand i Lissabon. En anden af Gaardmandssønnerne i Sottrup blev Købmand

i Sønderborg og Svigerfader til den Göttinger-Professor. En tredie blev Gaardmand i Dybbøl og Fader til to Sø-mænd, der fo'r paa lange Rejser. En fjerde blev Købmand i Kapstaden. En femte havde prøvet baade Snedkerhaandværket og Sømandslivet, inden han anlagte et Brænderi i Sottrup, som han siden flyttede til den af ham købte Nørremølle, hvor han ogsaa drev en betydelig Landhandel; han hed Christen Hanssen og var en kristelig vakt og from Mand; til hans Sønner hørte den ovennævnte Jørgen Hansen i Ravnskobel, Stænderdeputeret og Dannebrogsmænd m. m., den nuværende Ejer af Nørremølle, Christen Hanssen, og endnu et Par sønderjydske Gaardmænd i Dybbøl og Felsted, men tillige en i London bosat Mand, som har været Købmand først i St. Franzisko og siden over tyve Aar i Shanghaj. Ved Siden af Lærde og Landmænd har der været Sø-mænd og Købmænd i denne Slægt, og de har slaaet sig ned ikke blot i forskellige europæiske Storstæder, men ogsaa i fjærne Verdensdele.

Til de stiltfærdigste Grene af Slægten har den hørt, hvortil Biskoppen hørte; hans Brødre har været Smedde, som deres Fader havde været.

Derimod er der adskilligt at mærke om den Gren, hvortil Peter Jessen hørte. Hans Morfader var den gamle Jørgen Hansens ældste Søn og hed Hans Jørgensen. Han har arvet sin Faders Gaard og igjen givet den i Arv til sin ældste Søn Jørgen Hansen. Den næste i Rækken af hans seks Børn blev Købmand i Hamborg. Derefter kom to Døttre, der blev gift med Landmænd i Sottrup. De to yngste Børn var ogsaa Døttre. De hed Ingeborg og Anna, og om dem er der adskilligt at fortælle.

Anna var en meget begavet Kvinde, og hun var

bleven kristelig vakt. Uden at kunne et tysk Ord rejste hun til Hamborg til Rauhes Haus for at finde en Virkeplads og blev i flere Aar hos Dr. Wichern. Her traf hun en ung Mand, der havde sin Hjemstavn i Skelde i Broager. Han hed Hansen og var i sin tidlige Ungdom bleven greben af den kristne Tro, saa at han, fra han var sytten Aar gammel, hver Søndag gik den over to Mile lange Vej til Ullerup for at høre den „vakte“ Kapellan, Momsen, og hver Paaske gik han helt til Kristiansfelt for at holde Fest med Brødre-Menigheden; men han havde tillige følt en inderlig Bedrøvelse over al den Fattigdom og Elendighed, der var i Broager, og denne Elendighed syntes han der maatte kunne bødes paa. Han tænkte paa at oprette et Hjem for forsømte Børn og besluttede at tage paa et Seminarium for at faa Ret til at undervise. Men en Kandidat, som han traf sammen med i Kristiansfelt, raadede ham til hellere at rejse ned til Wichern. Dette gjorde han da 1838. Han blev Wicherns gode Ven, og da Dronning Karoline Amalie 1840 besøgte Rauhes Haus, blev han forestillet for hende, og dette førte til, at Dronningen senere fattede den Plan at stifte en Aflægger af Rauhes Haus i Nærheden af Kongeaaen og at sætte ham i Spidsen for den. Planen var meget nær ved at blive virkeliggjort, da Christian den ottende døde. Hansen fulgte saa en Opfordring til at gaa til Hannover og oprette en Opdragelsesanstalt for forsømte Børn. Han satte Bo i Altencelle; men til sin Hustru og Medhjælper i den store Gerning fik han den opvakte Pige, Anna fra Sottrup, som han havde lært at kende hos Dr. Wichern.

Ingeborg, der var meget ældre end Anna, er af Svogeren Hansen i Altencelle, bleven omtalt som en i alle

Retninger udmærket og fremragende Kvinde, som da ogsaa har været dybt greben af den kristne Tro. Hun blev først gift med en Enkemand, der hed Richelsen, som boede paa Bygebjærg, en lille Gaard lidt udenfor Ullerup By med et Tilliggende af omtrent 40 Tønder Land. Richelsen havde en Søn af første Ægteskab og havde med Ingeborg tre Sønner, der alle var meget vel begavede; de to af dem er udvandrede til N. Amerika. Efter Richelsens Død giftede Ingeborg sig med Jessen, en jævn, men dygtig og energisk Landmand. Det var saa i dette Ægteskab, at Peter Jessen blev født. Inden han blev voksen, mistede han sin Moder. Faderen giftede sig anden Gang, men er nu for længst død, medens Jessens Stifmoder først nylig er død som Aftægtskone paa den lille Gaard, som i en Række Aar tilhørte Peter Jessen, men aldrig blev hans Hjem i den voksne Alder. Han har under sin Opvækst haft et godt Tilhold hos sin Moders Slægt, og han har hos en af hendes Sødskendebørn faaet Penge til Laans, da han vilde ud at lære noget. Dette maatte til, for at hans egen Fader vilde give sit Minde dertil. Men den Frænde, der laante ham Pengene, har vidnet om ham, at han gjorde ham nøjagtig Regnskab over alt, hvad han brugte.

Foruden Peter Jessens egen Slægt, er der en anden, som havde stor Indflydelse paa ham fra hans Barndom af. Sognepræsten i Ullerup var fra 1847 til 1864, N. L. Feilberg, som paa sine gamle Dage har offentliggjort sine Dagsbogsblade fra de Dage, da General Goeben laa indkvarteret i hans Præstegaard. Han havde været medvirkende, da der i 1843 først blev Tale om at oprette en Folkehøjskole i Sønderjylland, og hans Søn, den nuværende

Inspektør paa Søborg, P. Feilberg, havde været en af Rødding Højskoles dygtigste Lærlinger. Han blev Raadgiver for P. Jessen, da denne følte Trang til at komme ud for at lære noget. Han havde lagt Mærke til den opvakte Dreng, som, da han en Gang havde laant Mallings „Store og gode Handlinger“, ikke afleverede den igen, før han omtrent kunde den uden ad. Da efter hans Konfirmation baade Moderen og hendes Søster vilde have Præsten til at støtte deres Ønske om, at P. Jessen skulde studere, overfor hans Fader, der vilde have, han skulde blive ved Bondegerningen, saa gav Feilberg Faderen Ret i, at det gjordes behov, at vi havde vel begavede Landmænd. Men han holdt samtidig paa, at han skulde være en vel oplyst Landmand. Efter Krigen i 1864, som P. Jessen oplevede i sit Hjem, kom han først over til P. Feilberg, som da var Forvalter paa Rungstedlund, derpaa til Kirkehelsinge Præstegaard, hvor N. L. Feilberg nu havde faaet sin Gerning, og saa kom han 1866 til Askov, hvor de tidligere Lærere fra Rødding Højskole Aaret i Forvejen havde begyndt en Fortsættelse af deres gamle Gerning. Den anden Vinter, han var i Askov, 1867—68, gav han en Haandsrækning ved Undervisningen i Færdighederne, medens han som Elev benyttede de tre ældre Læreres Undervisning. At han blev brugt som Hjælpelærer, var det bedste Bevis, der fra Skolens Side kunde gives ham paa, at han paa en Gang ansaas for en særdeles dygtig ung Mand og tillige formentes at kunne fremme en god Tone iblandt Lærlingerne. Han svigtede ikke den Tillid, man havde til ham, og han var altid siden en kær Gæst paa Askov Højskole. Det er rimeligt nok, som der er bleven bemærket, at Rasmus Fenger — den nuværende

Driftsbestyrer ved Roesukker-Dyrkningen paa Fyen — blev hans Ideal. Han havde faaet en stor Lyst til at faa en stadig Virksomhed som Folkehøjskolelærer; for Fenger havde det været Vejen til denne Stilling at studere ved Landbohøjskolen og der at tage Dyr læge-Eksamen. Da P. Jessen tog til Kjøbenhavn for at faa Præliminær-Eksamen og derpaa gaa ind paa Landbohøjskolen, var det ikke for at blive Dyr læge, men for med de under Studiet dertil erhvervede Kundskaber at blive Lærer for Ungdommen paa en Folkehøjskole.

Den 23. April 1868 skrev han mig til, efter nys at have forladt Skolen; da havde han aftalt med en Student, han havde truffen i Askov, at han skulde hjælpe ham med lidt Stilskrivning og lidt Tysk, medens en ung Polytekniker skulde læse Mathematik med ham. I øvrigt vilde han selv forberede sig til om Sommeren at tage Præliminær-Eksamen. Den 15. Juni meldte han mig, at han nu var færdig med Eksamen, og at det var gaaet over al Forventning godt. Han havde hørt, at den først skulde holdes i Juli Maaned, og at der skulde gaa mindst fjorten Dage hen imellem den skriftlige og den mundtlige Prøve, og saa blev det først i Juni, han maatte til skriftlig Eksamen og kun fire Dage efter til den mundtlige. Det havde, skrev han, været ham til Opmuntring og givet ham nyt Mod, at han alligevel var kommen saa godt fra Prøven. Men det kan ogsaa — er der vel Grund til at tilføje — være et Vidnesbyrd om, at han havde samlet virkelige Kundskaber under sit Ophold paa Højskolen. Det har for øvrigt været et endnu større Vidnesbyrd for mig om det Udbytte, unge Mennesker har haft af Folkehøjskolen, naar de har kunnet holde Sommerferie inde i Kjøbenhavn og bruge den til virkelige Studier,

inden de endnu var optagne paa nogen Lærestalt. Det havde jeg før oplevet med en vordende Dyrslæge, og dette gentog sig nu med P. Jessen. Den ene som den anden har vel navnlig benyttet det zoologiske Museum som Hjælpe-middel for at faa naturhistoriske Kundskaber, der kunde komme til Nytte under den senere Uddannelse.

Et Brev fra December 1868 begynder med en Bekendelse om et Tryk, der hvilede paa ham, og som vel sent blev lettet fra hans Skuldre. Han føler sig saa „ubehjælpelig og tung“, og han ærgrer sig over, at han er det. „Men hvad skal man gøre i Øjeblikket? Rom blev ikke bygget paa en Dag, og en saadan Kejtethed, der ved Vane og ved Forhold, hvorunder man er opfødt, saa at sige er bleven til ens anden Natur, kan man jo ikke komme af med uden ved et langsomt Slid.“ Han fortæller i sit Brev, at han har stor Glæde af, at han er kommen til at bo sammen med en Kammerat fra Askov, Mathias Appel. *) Han har meget at bestille og faar snart med hver Dag mere; men han kan dog ikke dy sig for at høre de offentlige Foredrag, som Professor Rasmus Nielsen holder en Gang om Ugen.

Den 6. Oktober 1869 fortæller han mig to glædelige Tidender. For det første har han faaet fri Undervisning paa Landbohøjskolen. „Det andet er, at jeg i Mandags gjorde Eksamen i Botanik. Jeg fik ug., som jeg ogsaa har faaet i de andre Fag fra i Sommer, og jeg er saaledes nu færdig med den første Del af hele Eksamen. Det var ikke uden Frygt for, da jeg begyndte herovre, at dette nye Skoleliv skulde falde kedeligt for mig; men jeg

---

*) Denne Ven blev dog ikke længe i Kjøbenhavn.

kan dog sige, at dette ikke har været Tilfældet endnu. Arbejdet med det, der skulde læres, udfyldte omtrent hele Tiden, og om det end sommetider var lidt tungt at komme igennem, saa overvandt Lysten dog for det meste Besværlighederne. Dog var det maaske ogsaa de mange nye Indtryk, der for en Del gav Friskhed til Arbejde. En Ting er der imidlertid, som jeg savner, og det er Kammeratskab og Omgang med Mennesker. Eleverne paa Skolen kan jeg i denne Henseende ikke tale med. [Han nævner dog en, som han taler og kan tale meget med.] At man „ved Lejlighed“ kan fortælle en eller anden, at det blæser eller regner idag eller sligt, er jo en anden Sag. Det er vel sagtens min egen Skyld; men hvorledes ender det? Naa, der kan vel just ikke blive megen Tid til overs til Selskabsliv.“

Den 18. Februar 1871 skrev han til mig, at han nu var færdig med sin Hovedeksamen. „Den blev ikke fuldt saa god, som jeg vel havde ventet; dog er jeg ganske godt tilfreds med den og navnlig med, at den er overstaaet. Jeg har nu nogle Points over det Antal, der i alt forlanges til første Karakter; derimod kan jeg ikke naa „Udmærkelse“; men hvis det gaar nogenlunde godt i de to Fag, jeg har tilbage til Sommer, saa kommer jeg til at mangle en seks til syv Points deri. Jeg var noget uheldig i et Par Fag mod Slutningen af Eksamen, skønt jeg visselig tror, at jeg var ligesaa godt hjemme i disse og især i det ene vel bedre end i noget af de andre. Jeg troede ogsaa, at jeg havde særlig Evne til at give Rede for mine Kundskaber ved Eksamensbordet, en Indbildning, jeg vel nærmest har faaet ved min første Del af Veterinær-Eksamen, som i det hele taget gik meget stryg-

ende, i visse Partier endog glimrende; men dette mærkede jeg nu, var næppe Tilfældet, i det mindste ikke i saa høj Grad. Mærkeligt nok var det, at jeg i enkelte Fag, hvori jeg havde lovet mig selv et „ug.“, kun fik et „mg.“, medens jeg omvendt i andre fik et „ug.“, hvor jeg ikke dristede mig til at vente mere end et „mg.“. Saadan gaar det jo ved Eksamen. Jeg skal ikke fragaa, at jeg i Eksamensdagene lagde vel megen Vægt paa, om jeg fik et 7-Tal eller et 8-Tal, og det er derfor ogsaa med en vis Medlidenhed, at jeg ser tilbage paa denne Eksamensstemning. Ti det er jo ganske vist smaaligt saaledes at lægge Vægt paa Tal og Karakterer, at man næsten glemmer, at ens Kundskaber, som man nu en Gang har dem, blive upaa-virkede deraf, og at det kun gælder om at have Kundskaber for siden at anvende og udvide dem. Den Selvfølelse, som en god Karakter i et Hovedfag skulde give, er ogsaa i det mindste for mig, meget forbigaaende. En lignende Mislighed truer ogsaa med at gøre sig gældende under selve Studeringen, i det der er en Fristelse til at overse det væsentlige for det uvæsentlige, Erhvervelsen af Kundskab og Færdighed for selve det at faa Eksamen. Der spørges tit efter den og den Lærers Mening, og med en forbavsende Færdighed forstaar Lærlingen at sætte sig ind i denne; ti det bliver ofte meget kontant betalt ved Eksamen. Men lader man sig forlede hertil, saa taber man Frihed over for sin Læsning; man bliver let Træl af den, og tillige faar man intet virkeligt selvstændigt Udbytte. Jeg har ofte følt Trykket heraf, skønt jeg nok tør sige, at jeg i det hele taget har undgaaet denne Afvej. Men den korte Læretid samt det nøjere Kendskab mellem Lærere og Elever her ved Skolen virker rigtignok ikke

gunstigt i denne Retning. — Men nu har jeg Eksamen, og hvad saa? Det er næsten, som om jeg havde naaet et Maal uden at have faaet et nyt sat. Jeg har tænkt paa at tage til Sverig for at praktisere, da det er meget vanskeligt at faa en Plads i Danmark, skønt jeg rigtig nok helst vilde blive her . . . . Men disse Planer bliver jeg imidlertid nødt til at sætte til Side foreløbig; ti næste Sommer skal jeg være Soldat, og det nytter vist ikke at begynde nogen Praksis for saa kort Tid. Spørgsmaalet bliver altsaa, hvor jeg skal tilbringe næste Vinter. Ti jeg faar næppe Lov at være hjemme blandt Prøjserne. Jeg kunde vel blive her i Kjøbenhavn for at høre Forelæsninger over Landvæsen eller sligt og maaske manuducere lidt ved Siden af. Men afset fra, at det altid vil koste en Del, saa har jeg ikke megen Lyst til at blive meget længere her; dette afsondrede Liv tror jeg ikke er gavnligt; det har maaske allerede varet alt for længe. Dog den Tid gik vel med den anden. Der er imidlertid et andet Valg, som for mig er ulige vigtigere, skønt det vel ikke saa lige skal træffes nu. Og da jeg nu engang har begyndt at besvære Dem med disse Fremtidsspørgsmaal, saa beder jeg Dem ogsaa at følge mig i dette andet. Det er kun en ærlig Tilstaaelse af, hvorledes jeg nu opfatter mit Forhold til Højskolevæsenet, og som De vel vil se, er jeg heller ikke rigtig paa det rene dermed. Da jeg forlod Askov, havde jeg vist med Glæde modtaget Tilbud om at blive Lærer ved en Højskole, naar jeg blot havde haft Kundskaber nok, og Tilbudet ellers havde været til at tage imod. Det stod for mig, som om jeg skulde bort at samle Kundskaber for siden at anvende dem i denne Retning. Men jeg er efterhaanden kommen fra denne Be-

tragtning og ved ej selv hvorledes. Maaske har materielle Hensyn medvirket hertil, da jeg, naar jeg forlader Veterinærskolen, har en Gæld paa omtrent et Tusinde Daler, som jeg selv foreløbig skal bære. Dog kan dette ikke være afgørende. Men efter min Mening skal der en stærk Tro paa et eget indre Kald samt Tro paa, at man er Opgaven voksen, for at man, naar man da vil handle ærligt, kan indlade sig derpaa. Men denne Tro tør jeg ikke sige, at jeg nu har. Som sagt tør dette Valg ikke træffes nu, og dog kan jeg ikke lade det ligge upaaagtet, da netop de bedste af mine Fremtidsdrømme have drejet sig derom. Men at jeg ikke kan naa nogen afgørende Beslutning, har maaske sin Grund netop deri, at der endnu intet absolut Valg er stillet.“

Den 15. August samme Aar skrev han: „Nu har jeg sprunget lige ind i det, jeg mener Højskolevæsenet. Dog vilde jeg nødig, De skulde tro, at det er sket letfærdigt. La Cour tilbød mig Pladsen ved sin Skole for en Maanedstid siden og paa saadanne Vilkaar, at jeg i øvrigt nok kunde tage mod Tilbudet. Det gik da her som saa ofte, at naar ens Lyst ligesom har hvilet en Tid eller været afkølet ved ydre Forhold, saa vaagner den let igen og ofte forstærket, naar en Kaldelse udenfra trænger en til at gøre et Valg. Jeg følte godt, at der stilledes store Fordringer til mig, og jeg kan ikke bedømme, om jeg i det hele taget har Kræfter nok til blot nogenlunde at løse Opgaven. Jeg skal gærne tilstaa, at Troen til mig selv var noget svag. Der var jo rigtig nok den Udvej, som De foreslog, nemlig at venté og se Tiden paa. Men jeg ved ikke, hvordan det er; den Forestilling trængte bestandig ind paa mig, at enten maatte jeg nu tage mod

Tilbudet, eller opgive Tanken om Lærergerningen. Kom jeg først hjem, saa syntes mig, at det maatte blive langt vanskeligere at følge min egen Tilbøjelighed end nu. Der er saa meget, der drager en mod Hjemmet. Skøndt jeg har været længe i det fremmede, saa føler jeg dog godt, at Hjemmet har en stor Magt over mig, — ja det, at jeg nu uvilkaarligt taler om „det fremmede“, er kun en Følge af, at jeg aldrig, og navnlig ikke i de sidste tre Aar har truffet noget, som kunde være til blot lidt Erstatning for mit Hjem, og dog er der kun et Menneske derhjemme, min Stifmoder, som egentlig drager mig derhen. Dertil kommer, at min Moder naturligvis helst ser, at jeg bliver hjemme, da hun ellers skal være ene ved Gaarden. Hun overlod det dog til mig frit at bestemme mig, og det var visselig et Offer, hun bragte. Nu faar jeg se, om Forholdene skulde stille sig saaledes, at jeg maa gøre hende et Offer igen og tage hjem, — i modsat Fald haaber jeg, at jeg bliver ved Højskolen. Ej skal jeg plage Dem med alle de Betragtninger, som komme og gaa, naar man saaledes bliver stillet ved en Korsvej. Men jeg maa dog anføre en af dem endnu. Naar jeg kom hjem, saa kunde jeg blive en fri og uafhængig Bonde, om end kun lille, og det er visselig tiltrækkende. Men jeg indser ikke bedre, end at min vigtigste Gerning vilde blive den at ernære mig. Det uendelige Tryk, som hviler paa alle Forhold og Personer derhjemme, er en Hindring for al Virksomhed. Vel er der en daglig Kamp dernede; men den er i Almindelighed meget smaalig og altid meget ærgerlig, da der ingen Virkning ses af den . . . Det er derimod lokkende at tænke sig en Gerning i Livet saaledes, at den ogsaa har en, om end lille, almen Betydning, og det har dog

Højskolegerningen. Der kan maaske være dem, som ryste paa Hovedet ad denne Tankegang, ja endog kalde den Forskruethed, idet de mene, at det først og fremmest gælder om at indrette sig alt saa bekvemt som muligt. Over for disse vil jeg blot indrømme, at et Menneske kan gøre Gavn, i hvad Stilling han er; men jeg tør nok forsvare den nævnte Tankegang mod den Beskyldning, at den skulde grunde sig paa Forskruethed og Ærgerrighed. — Paa næste Tirsdag rejser jeg hjem for at tilbringe Ferien der, og til Oktober skal jeg saa møde i Lyngby. Vorherre give sin Velsignelse til denne Gerning.“

Det kan jo være, at nogen vil finde, at her ikke var Stedet til at meddele to saa lange Breve fra den da 25aarige Peter Jessen. Mig forekommer det at have sin Interesse at læse hans Betragtninger over Vanskeligheden i at forene virkelig Kundskabs-Tilegnelse med Eksamens-Forberedelse. Men endnu mere har det at betyde for den, som vil have et Indtryk af hans Personlighed, at se, hvordan det har bølget i ham, da han stod ved en vigtig Afgørelse med Hensyn til hans Fremtid. Han er gaaet til Landbohøjskolen for at forberede sig til at være Folkehøjskolelærer, og nu, da Forberedelsen er endt, er han ængstelig ved at fastholde det Livsmaal, der før har staaet saa fagert for ham. Men næppe kommer der en ydre Kaldelse til ham, før Lysten vaagner med fornyet Styrke. Saa er der imidlertid en anden Betragtning, der trænger sig frem i hans Sind. Det sønderjydske Hjem kalder. Den Kvinde, der har været ham i Moders Sted, er ham kær som en virkelig Moder. Hun sidder ene der hjemme paa Fødegaarden, og han ved, hun længes efter, at han skal komme hjem til hende, om hun end helt har

overladt til ham selv at vælge. Men hvis han drog til Sundeved og overtog Gaarden, saa vilde han vel kunne føle sig som den frie Mand paa sin egen Grund; men Livet vilde dog blive saare trangt. Det vilde for den væsentlige Del gaa op i Spørgsmaalet om at faa Brødet. Som dansk Undersaat vilde han føle, hvor begrænset hans Frihed var til at tage Del i andet end, hvad der vedrørte hans Gaards Drift. I den daglige Kamp mod Tyskeriet var der saa meget smaaligt, og den førte til saa lidet, og det var endnu kun smaat, hvad aandeligt Livsrøre der var begyndt i Sundeved, som hans Hjærte kunde finde Oplivelse ved. Man kan ikke læse hans Betragtninger derover uden at faa et Indtryk af, at det mere er hans Drift til at være Højskolelærer, der afgør den Beslutning, han tager, end de Forstandsgrunde, han anfører. Dersom der havde været Mulighed for ham til at virke som Højskolelærer hjemme i det kære Sundeved, saa vilde ogsaa Forholdene dernede have tegnet sig lysere for hans Øjne. Da vilde den daglige Kamp for Modersmaalets Ret have haft langt mere Betydning for hans Blik. — Men helt igennem kan det ses af det, han skriver, at han ærligt og redeligt søger at klare, hvordan det har sig med ham.

Fra sin Virksomhed ved Landboskolen i Lyngby har Jessen faaet det Lov, at han var en ganske fortrinlig Lærer. Hans Fremstilling var klar. Hans Foredrag var vækkende og dog grundige. Hans store Indflydelse paa Eleverne øgedes ved hans jævne og livsglade Væsen, hans elskværdige og deltagende Sind. Hvor glad han var ved sin Gerning paa Skolen, kan blandt andet ses af det Brev, hvori han meldte mig, at han skulde forlade den.

Det var 9. Januar 1875, at han skrev, at han skulde

bryde op derfra til næste August Maaned, idet han nemlig havde modtaget Landhusholdningsselskabets Tilbud om at prøve paa en Konsulentvirksomhed i Kvægavl. „Jeg har haft og har endnu mange Betænkeligheder ved denne Sag og har først gaaet ind derpaa for kort Tid siden. Dels er det den største Opgave, jeg endnu har staaet over for, og dels har jeg tvivlet om, jeg kunde faa Støtte eller i det mindste møde Velvilje fra de forskellige ledende Mænd i Agerbruget. Jeg var hos Tesdorph i Sommer, og ham tror jeg at kunne gøre Regning paa; i det mindste er det ham, der har talt min Sag. For Øjeblikket synes det dog ogsaa, som om jeg ingen har imod mig. Prof. Jørgensen viser sig nu meget velvillig stemt, og Pengene blive ogsaa bevilligede uden Modsigelse fra nogen Side. Naa — det er jo underordnet, hvem og hvor mange der er med eller imod, naar Vorherre vil lægge sin Velsignelse til mit Arbejde. Planen er foreløbig den, at jeg til Efteraar skal rejse en 5 à 6 Maaneder i Udlandet, i England, Holland og Tyskland. Dernæst skal jeg studere Kemi og Fysiologi en Tid i Kjøbenhavn og den følgende Sommer berejse Dyrskuerne omkring i Landet. Den egentlige Virksomhed skulde saa først begynde om et Par Aars Tid. — Vi har i Aar mellem 90 og 100 Elever tilsammen i begge Skoler. Landboskolen er fyldt, medens Folkehøjskolen har et Par Pladser til overs. Man kan nu begynde at mærke, at Folkehøjskole-Elevernes Tal vokser; ti i Aar er omtrent Halvdelen af Pladserne i Landboskolen besat af saadanne. Det er derfor ogsaa et meget rart Hold at arbejde med.“

Det var forskellige Afhandlinger i „Tidsskrift for Landøkonomi“, der havde henledet Opmærksomheden paa ham,

navnlig da en om Husdyrbruget i Skaane. Naar jeg som Lægmand i hans Fag skal ytre mig om denne og andre Afhandlinger, som jeg har læst af P. Jessen, da vil jeg fornemmelig ved Siden af den paa en Gang grundige og fattelige Fremstilling lægge Vægt paa, at han har fulgt den Regel, som han et Sted selv har mindet om, at det ikke gælder om at dømme, men om at forstaa, eller først at forstaa, siden at dømme. Han har ikke, naar han kom til en fremmed Egn eller et fremmed Land, maalt det, som han saa, efter en Alen, han bragte med hjemmefra. Men han har søgt at sætte sig nøje ind i de bestaaende Forhold, hvordan Jordbunden og Vejrliget var, hvilke Hensyn Befolkningen maatte tage til de Markeder, hvortil de skulde bringe deres Varer, hvordan deres Formuesforhold og deres Oplysning var. Det gjaldt for ham at forstaa, hvad der havde ført til, at man havde foretrukken en bestemt Kvægrace, eller hvordan under de givne Forhold en Hesterace kunde fremkomme med sine bestemte Kendemærker. Han har været lige saa forsigtig med at bryde Staven over, hvad der paa et eller andet Sted var kommen frem, som var mindre heldigt, som han har været varsom med at anbefale at tage noget op, for hvis Trivsel de nødvendige Forudsætninger ikke var til Stede. Naar jeg har lagt Mærke til denne Ejendommelighed ved P. Jessens Afhandlinger, som ganske vist staar i Sammenhæng med hans hele retsindige, billige og hensynsfulde Tankegang, da kan jeg ogsaa forstaa, hvordan han som Husdyr-Konsulent kunde blive saa almindelig yndet.

Om den Betydning, som hans Virksomhed har haft, har jeg faaet følgende Vidnesbyrd fra en i disse Ting særlig sagkyndig Mand:

„Skønt P. Jessen kun virkede i en kort Aarrække som Landhusholdningsselskabets Konsulent i Husdyrbrug, fik han dog Lykke og Lejlighed til i betydelig Grad at udføre et for vor Husdyravl og vort Husdyrbrug indbringende, dygtigt og sundt Arbejde.

„Nogen egentlig Banebryder for nye Ideers og nyere Principers Gennemførelse paa Husdyravlens Omraade blev P. Jessen ikke. Hans Virksomhed var mangesidig. Som Raadgiver og Vejleder baade for store og smaa Landbrugere i de forskellige Grene vedrørende Husdyravl og Husdyrbrug har P. Jessen utvivlsomt haft sin største Indflydelse og Betydning. Gennem sin jævne og klare Tale, baade i Foredrag og ved Samtale Mand og Mand imellem, og gennem sin dygtige Pen kunde han paa en virkningsfuld, en resultatbringende Maade over for Landmændene hævde og paapege den Retning, i hvilken vor Husdyravl skulde ledes, for at der kunde naaes et sundt og økonomisk Resultat. Han forstod at slaa til Lyd for de Principer, der burde være de ledende (f. Eks. Renavlsprincippet), saa det blev hørt, at give Grundreglerne jævnt og forstandigt, og med den specielle Fagkundskab, han var i Besiddelse af, formaaede han ogsaa at være Raadgiver og Vejleder i Detaljerne. Hvad Prof. Prosch med Dygtighed og Genialitet foredrog fra Lærerstolen for en snævrere Tilhørerkreds, det havde Jessen en egen Evne til ude blandt Landmændene at faa virkeliggjort. Her paa dette Felt, tror jeg, har han haft sin største Betydning.

„Af mere specielle Arbejder udenfor „Raadgiverens“ og „Vejlederens“ i sin store Almindelighed skal nævnes hans betydelige Virksomhed for at faa indført Brugen af Stambøger som et værdifuldt Hjælpemiddel til Fremme

af en rationel Avl, hans Undersøgelser og Beskrivelser af forskellige jyske Kvægstammer, hans betydelige Deltagelse i Bedømmelsen og Præmieringen af hele velledelede Kvæghold i Københavns Amts Landboforening, hans Hverv som Dommer ved Dyrskuer, hans Arbejder i Retning af at varetage vore Interesser paa det engelske Kvægmarked o. s. v. Tanken om Kvægavlsforeninger som et særdeles nyttigt Led i vor Kvægavls Udvikling var ogsaa fremme hos Jessen; men han fik jo ikke Lejlighed til at sætte sine Kræfter synderligt ind paa denne Sag, der siden hans Død har vokset sig stor og stærk og synes at skulle faa en temmelig omfattende og indgribende Betydning overfor Kvægbrugets hele Fysiognomi heri Landet.“

Der fremkom ved P. Jessens tidlige Død af en Brystsygdom, han forgæves havde søgt Bod for ved et Ophold i Syden i Vinteren 1880—81, en Række Udtalelser i landøkonomiske Blade og Tidsskrifter om det Tab, vort Landbrug havde lidt, og som føltes desto mere, da Professor Prosch døde omtrent samtidig. Det blev af „Nationaltidendes“ landøkonomiske Medarbejder fremhævet, at „ingen var mere selvskreven end Jessen til at overtage den ved Prosch's Død ledig blevne Lærerplads ved Landbohøjskolen.“ Redaktøren af „Landmandsblade“, der fremsætter den samme Tanke, gør tillige en Sammenligning mellem Prosch og Jessen; medens hin „fik ved sin Maade at tage Sagerne og Personerne paa Hindringerne til at rejse sig paa hver en Kant mod deres Gennemførelse, saa forstod Jessen at faa meget uensartede Kræfter til at arbejde sammen mod det samme Maal og at faa store Hindringer for en Sags Gennemførelse ryddet af Vejen uden Støj.“ J. H. Bagge fremhæver i „Vort Landbrug“,

„at kun faa af vore landøkonomiske Forfattere har været i Stand til at levere Afhandlinger med et saa vægtigt Indhold og i en saa smuk Form som han.“

1881 havde han sat Bo i Lyngby. En Søster til en af Lærerne paa Landbo- og Folkehøjskolen i Lyngby, Henriette Poulsen, havde givet ham Haanden som hans Brud. Der er tre Sønner af dette Ægteskab; den yngste er født efter Faderens Død. Da Fru Jessens Brødre begge havde faaet deres Gerning i Ryslinge paa Fyen, den ene som Præst ved Valgmenigheden og den anden som Forstander for Folkehøjskolen, blev Jessens Lig ført derover og kom til at hvile paa Kirkegaarden imellem Ryslinge Sognekirke og Ryslinge Højskole. Ved Graven staar en Mindesten af bornholmsk Granit; den er raat tilhugget paa de tre Sider. Paa den polerede Forside er foroven indsat en smuk og veltruffen Bronze-Portræt-Medaillon af den afdøde, udført af Billedhugger R. Andersen. Neden under staar Jessens Navn, Fødested og Fødselsdato, Dødssted (Kjøbenhavn, hvortil han var flyttet i Efteraaret 1884) og Dødsdato, — og dernæst: „Reist af Venner syd og nord for Grænsen.“ — Denne Mindesten blev afsløret den 8. Oktober 1889. Det faldt i min Lod at holde Talen, som jeg begyndte med at minde om det gamle Ord: „Sjælden rejses Bavgastene, om ej Sønner rejser dem for Fædre.“ Da Jessens Sønner havde været for unge til at rejse et Minde for deres Fader, saa var dette et af de sjældne Tilfælde, da Venner rejste Bavgastenen. Disse Venner var da tre Slags. Det var Venner og Frænder fra Sundeved, hvis Hjærter havde banket ved at vide ham som Sønderjyde øve sin Gerning i det danske Moderland. Det var dernæst Venner, som han havde fundet under sit

Liv paa de danske Folkehøjskoler, til hvilke han havde følt sig saa inderlig knyttet. Det var endelig Venner, som han havde vundet, da han kom til at tage en fremragende Del i Arbeidet for under de for vort Landbrug trange Tider at udnytte vore Hjælpekilder paa bedste Maade. Jeg sluttede med at minde om den gode Arv, han havde fra Slægten, han tilhørte, at han var et gennemfromt Menneske, der frem for alt var knyttet til det himmelske Fædreland. Derfra hentede han Kræfter til at færdes under vanskelige Forhold og til at være ubestikkelig sandhedskærlig i sin hele Færd. I hans Liv var det virkeliggjort, hvad Grundvig havde ønsket for sine Børn i det Vers:

Et jævnt og muntert virksomt Liv paa Jord
som det, jeg vilde ej med Kongers bytte,
opklaret Gang i ædle Fædres Spor
med lige Værdighed i Borg og Hytte,
med Øjet, som det skabtes, himmelvendt,
lysvaagent for alt skønt og stort heneden,
men, med de dybe Længsler velbekendt,
kun fyldestgjort af Glands fra Evigheden.

Christian VIII. og Slesvig Stænder 1842.

Af H. R. Hiort-Lorenzen.

Begivenhederne i Stænderforsamlingen i Slesvig 1842, da Peter Hiort Lorenzen talte Dansk og vedblev at tale Dansk, ere nu vistnok saa godt oplyste, som de kunne blive. Det væsenligste Bidrag er ydet i hans i 1865 af „Dansk Folkeforening“ udgivne Biografi af Laurids Skau, som dertil havde Adgang til hans omfattende Korrespondance, der nu opbevares i Rigsarkivet, og synderlig mange nye Bidrag til hin mærkelige Samlings Historie ville næppe kunne fremkomme her fra Landet. Derimod har man hidtil ikke kjendt stort Mere til Christian VIII.'s Opfattelse af og Forhold til denne Sag, end hvad der fremgaaer af offentlige Aktstykker, i Særdeleshed Kongens Budskab til Stænderne af 2. Decbr. 1842 og Sprogpatentet af 29. Marts 1844. Over disse Aktstykkers Tilblivelse har der hidtil hvilet et uigjennemtrængeligt Slør, og man har kun anelsesvis kunnet gjette sig til, i hvilken Grad Christian VIII. var omgivet af uheldige Raadgivere, som med List og Læmpe afholdt ham fra at yde de dansk-talende Slesvigere den fuldkomne Ligeberettigelse med de tydsktalende, der, hvis den var bleven til Virkelighed under Christian VIII. istedetfor under Frederik VII., under en absolut Konge istedetfor under en konstitutionel, ialfald i de dengang toneangivende fremmede Monarkers Øjne vilde

have eiet en langt varigere Kraft og Betydning, end den senere fik, da de troede den udsprungen af en af dem ildeseet national Frihedsbevægelse i Danmark. Hvad man maaske rolig havde fundet sig i før 1848 som et Udslag af en enevældig Konges Magtfuldkommenhed, det blev, da det fremkom, efterat Danmark havde faaet den frieste Forfatning i Europa, betragtet som kjøbenhavnske Demagogers Værk, kritiseret og vendt og dreiet saa længe, at det nu er vanskeligt at overtøde nogen Udlænding om, at Sprogskripterne af 1851 og 1852 vare en Retfærdigheds-handling imod de danske Slesvigere, og ikke den Uret imod de tyske, som endog Danske nu kunne være svagt-synede nok til at finde i dem.

Efter officielle Aktstykker i Rigsarkivet skal her nu forsøges givet en Fremstilling af de Forhandlinger, som Christian VIII. førte med sine Raadgivere under den slesvigske Stænderforsamling 1842 og i det Hele om Sprog-sagen, saaledes som den reistes af P. H. Lorenzen.

Den 12. Oktober traadte Stænderne sammen i Slesvig. Joseph Carl Greve Reventlow-Criminil, som i April s. A. fra Amtmand over Rensborg Amt var bleven forfremmet til Præsident for det slesvig-holsten-lauenborgske Kancelli og allerede i flere Aar havde staaet i Brevvexling med Christian VIII., der havde indhentet hans Raad i flere vigtige Sager, var bleven udnævnt til Kommissarius. I det første Møde valgtes Etatsraad, Dr. jur. N. Falck, Professor ved Kiels Universitet og dettes af Kongen valgte Repræsentant i Stænderforsamlingen, til Præsident.

Allerede tre Dage efter, den 15. Oktbr., satte Reventlow-Criminil Kongen ind i hele Situationen, der lige fra første Færd saae truende nok ud. Forslag om

den holstenske og den slesvigske Stænderforsamlings For-
ening og om Toldoverskudets Anvendelse vare, skrev han,
alt indkomne, og der vilde ligeledes blive indbragt Forslag
om, at Kongen skulde tiltræde det tyske Forbund ogsaa
for Slesvig, uagtet, som Greven snildelig tilføiede, navnlig
Hertugen af Augustenborg satte sig imod det. Selv skulde
han gjøre Alt for at forhindre det. Men hvis det alligevel
kom frem, hvad skulde han saa gjøre? Hvis han bestemt
erklærede, at et sligt Forslag stred imod Stændernes Kom-
petence, vilde man møde ham med § 59 i Forordningen
af 15. Mai 1834, hvorefter Stænderne kunde fremføre alle
Bønner, der vedrørte Hertugdømmets Vel, og forsikre, at
man kun var ledet af sin samvittighedsfulde Overbevisning.
Selv om han som Regjeringens Organ kunde hævde Stæn-
dernes Inkompetence, vilde dette let medføre Nødvendig-
heden af en Opløsning, hvilken han vilde anse for et endnu
større Onde end enganske vist ubehagelig Petition, om hvilken
man heller ikke vidste, om den vilde blive endelig ved-
tagen, hvad man vel nok kunde afvente. Greven tilføiede,
at Gemytterne vare stærkt ophidsede navnlig af Frygten
for at blive fordanskede, men ogsaa af den nysindførte
Bankskillemønt. Han bad derfor om en bestemt Instruk-
tion, men var uforsigtig nok til at tilføie, at han selv ikke
ansaa det for lovmedholdeligt at bestride Stændernes Kom-
petence i den omtalte Sag, men at han holdt en Opløs-
ning for absolut nødvendig, saafremt en Inkompetence-
erklæring ikke førte til Forslagets Forkastelse. Han kunde
derfor ikke tilraade, at Kongen lod en saadan Erklæring
afgive, og Hertugen af Augustenborg var af samme Me-
ning. Dette Skræmmebillede med en Opløsning vender
stadig tilbage, som man senere vil se. Greven slutter med

at udtale sin Glæde over, at Falck var valgt til Præsident, „hvilket kun kunde faae gode Følger“.

I et den følgende Dag, den 16. Oktbr., afsendt Brev ilede Reventlow-Criminil med at meddele Kongen, at der nu var Haab om, at Petitionen om Slesvigs Indlemmelse i det tydske Forbund ikke vilde komme frem, hvilket nærmest skyldtes Hertugens Indflydelse; men sikker derpaa var han ikke, og han maatte derfor vedblivende ønske at erfare Kongens Villie. En Antydning om denne Sag vilde næppe udeblive, fordi det fra mange Sider gjordes gjældende, at den Omstændighed, at det ene Hertugdømme hørte til det tydske Forbund, det andet ikke, vilde hindre Hertugdømmernes og deres Stænderforsamlings Forening. Et Forslag om Adskillelse af Hertugdømmernes Finanser fra Kongerigets vilde næppe være at forhindre, heller ikke et om Stænderforsamlingernes Forening, da kun fem Medlemmer vare derimod.

Kongen svarede den 20. Oktober. Han var misfornøiet med Valget af de to Vicepræsidenter (Advokat Gülich og Grev Reventlow-Jersbeck) og af Adresseudvalget (Beseler, Gülich, Pastor Lorenzen, P. H. Lorenzen og Henningsen-Schönhagen), som viste en Tendens, der ikke lovede noget Godt, og Adressen vilde næppe kunne faae et saa naadigt Svar, som den holstenske havde faaet. Skulde Adressen blive utilbørlig og have politisk Indhold, maatte Kommissarius slet ikke modtage den. Kongen var overbevist om, at det var Meningen at indsmugle i Adressen Ytringer, som ikke kunde fremkomme ad forfatningsmæssig Vei, og blev det Tilfældet, vilde Stænderne faae en Tilrettevisning i hans Svar. Forslagene om Adskillelse af Hertugdømmernes Finanser fra Konge-

rigets og om Toldoverskudets Anvendelse alene til Fordel for Hertugdømmerne skulde Kommissarius bestemt modsætte sig, men Kongen forbeholdt sig at give ham en bestemt Instruktion, da han vilde have en Ende paa disse Sager en Gang for alle. Særlig ytrede Kongen sin Vrede over, at det var Regjeringsraad Lüders, der havde stillet det sidstnævnte Forslag: „den Mand burde vel ikke være Regjeringsraad“. Udsigterne til et Forslag om Slesvigs Indlemmelse i det tyske Forbund vare blevne drøftede i et Geheime-Statsraad, i hvilket det var blevet vedtaget, at Stænderne skulde erklæres inkompetente til at behandle slige statsretlige Anliggender, og det skulde Kommissarius erklære (altsaa stik imod sin egen til Kongen udtalte Overbevisning), forinden et saadant Forslag kom til Forhandling. Skulde dette alligevel ske, maatte Kommissarius ikke blande sig i en slig lovstridig Forhandling. Han maatte foreholde Præsidenten, at Forslaget ikke turde komme til endelig Afstemning, før Kongen gav nærmere Ordre; Forsamlingens Opløsning var jo altid det yderste Middel. Det vilde Kongen dog nødig vælge, fordi Forsamlingen derved fik for stor Betydning som en Statsmagt, hvad den ikke var og ikke skulde være. Enhver, der kjendte ham, maatte vide, at han ikke kunde gaa ind paa et sligt Forslag. Det vilde kun fremkomme for at vække Ophidselse, og netop derfor og for hele Monarkiets Røligheds Skyld maatte en bestemt Erklæring om Forsamlingens Mangel paa Kompetence til at give sig af med slige statsretlige Anliggender udtales og gennemføres. Forøvrigt haabede Kongen, at Forsamlingens besindigere Medlemmer, deriblandt Hertugen, vilde forebygge en slig Skandale.

Efter Modtagelsen af dette temmelig skarpe kongelige

Brev skyndte Reventlow-Criminil sig med allerede samme Dag, den 22. Oktober, at give Kongen den beroligende Forsikring, at Forslaget om Slesvigs Indlemmelse i det tyske Forbund efter al Sandsynlighed ikke vilde blive stillet. Adressen, der nu var vedtaget, lignede den holstenske saa meget, at han haabede paa et naadigt Svar. Lüders' Forslag var forkastet tilligemed flere andre fra samme Mand, saa han syntes ikke at have synderlig Indflydelse i Forsamlingen. Forslaget om Finansernes Adskillelse havde han forgæves bekæmpet; et stort Flertal, deriblandt Hertugen, havde henvist det til et Udvalg, i hvilket dets Skæbne var meget uvis, og der var endnu Haab om dets Forkastelse. Sagen om Toldoverskudets Anvendelse maatte helst udsættes til næste Samling for ikke at vække en alt for stærk Ophidselse i Holsten.

Næppe en Uge efter, den 28. Oktbr., var Reventlow-Criminil dog i den ubehagelige Situation at maatte meddele Kongen, at Forslaget om Slesvigs Indlemmelse i det tyske Forbund atter truede med at komme, idet Advokat Beseler agtede at stille det. Greven havde gjort sig den største Umage for at forhindre Forslagets Fremkomst og gjort Indholdet af Kongens Instruktion gjældende som sin egen Mening, hvad den ogsaa i det Væsenlige var (saa hurtig kunde den Mand skifte Mening for at behage Kongen). Han haabede endnu paa, at det vilde gaa godt. „Her hersker en ualmindelig livlig Bevægelse, og Oprettelsen af Stænderudvalg (fra Monarkiets fire Stænderforsamlinger) vil næppe finde Anklang her, da man ogsaa deri befrygter et Daniseringsmiddel. Jeg bekæmper denne Retning, saa meget jeg kan, og glæder mig ved en personlig Velvillie og Tillid, som, selv om den ikke har tilstrækkelig Virkning,

dog ikke er ganske betydningsløs. Naar Forbundsforlaget bortfalder, vil der ialfald ved en anden Leilighed blive hentydet dertil som Moddemonstration imod den danske saakaldte Propaganda og imod Ytringer som Oberst Brocks i Viborg“ (om Slesvigs Indlemmelse i Kongeriget).

Men allerede den 1. Novbr. var Reventlow-Criminil saa lykkelig at kunne meddele Kongen, at det underhaanden var lykkedes ham at formaa Beseler til ikke at stille sit Forbundsforslag, og at der altsaa var Haab om, at det ikke vilde blive stillet, „med mindre der fremstod nye Anledninger dertil“. Det var nu Hensigten at lade en Antydning af et saadant Forslag indflyde i Forslaget om Stænderforsamlingernes Forening eller i det om Stænderkomiteerne. Naar det skete paa en Maade, der ikke var provocerende, hvorpaa Greven ogsaa nok haabede at kunne udøve nogen Indflydelse, saa kunde han, hvis Kongen var enig med ham, lade det gaa med en simpel Modbemærkning eller maaske endog uden at sige Noget dertil, for ikke ved en modsat Fremgangsmaade netop at fremkalde Forslaget. Han ønskede at kjende Kongens Mening herom. Selve Forslaget vilde, tilføiede Greven, jo blive uendelig meget ubehageligere, dels fordi Stændernes Competence maatte bestrides, hvilket kunde give Anledning til høist ubehagelige Konflikter, dels fordi det vilde forøge Animositeten mellem Kongerigets og Hertugdømmernes Beboere, dels endelig paa Grund af det Svar, der maatte gives. Det var vel kun meget faa Medlemmer af Forsamlingen, som ikke ønskede, at Forslaget blev borte, men særdeles mange, som nærede Betænkeligheder ved at stemme imod det, naar det var stillet, fordi de deri vilde se en antitydsk Udtalelse. Greven forsikrede,

at han stadig søgte at bestride denne urigtige Anskuelse, og at han vilde blive ved dermed; men han holdt denne Sag for saa vigtig, at han ikke var bange for at besvære Kongen for ofte med Efterretninger om den.

Hidtil havde Vanskelighederne ikke været større, end at Reventlow-Criminil havde ment uden Besvær at kunne berolige Kongen, men nu begyndte Slesvigholstenerne at blive mere hidsige, og deres Forslag antog en mere ondartet og fornærmelig Karakter. Det er muligt, at han helst har villet stanse dem paa denne farlige Vei, men saa vidt rakte hans Indflydelse ialfald ikke. Samme Dag som han i ovenanførte Brev havde beroliget Kongen med Hensyn til Beseler, maatte han sende ham Gülichs berygtede Forslag om Forandring af Ordene „Dansk Eiendom“ paa Hertugdømmernes Skibe til „Slesvig-Holsteinisches Eigenthum“ og om et slesvig-holsteinsk Landsflags snarlige Indførelse. Om dette Forslag havde Reventlow-Criminil ikke et Ord at bemærke til Kongen. Han bad kun om at maatte erfare Kongens Mening derom, for at han kunde vide, hvorledes han selv skulde udtale sig, ligesom han ønskede Besked om en kongelig Forordning, der skulde være udstedt om den danske Kokarde, hvorom der i de Dage var blevet talt saa meget, men hvorom Greven ikke havde faaet officiel Underretning.

Den 5. Novbr. sendte Kongen et udførligt Svar paa Reventlow-Criminils sidste Breve. Kongen vilde aldeles ikke vide Noget af et Forslag om Slesvigs Tilslutning til det tyske Forbund, heller ikke af, at det smugledes ind ved Siden af et andet (f. Ex. om Ständerforsamlingernes Forening). Kommissarius skulde optræde af al Kraft imod begge Dele og lade Forsamlingen vide, at denslags utilladelige

Ytringer vilde forblive uænsede, idet det laa helt udenfor Stændernes Competence at andrage paa Forandringer i Hertugdømmernes statsretlige Forhold og Kongen ikke var tilsinds nogensinde at lade disse indtræde. Kongen sagde dette ikke saa meget for Hertugdømmet Slesvigs Skyld, hvor man kjendte hans Mening, som for Danmarks Skyld, hvor Kongens Anskuelse bleve misforstaaede; naar der ikke fremkom en bestemt Udtalelse, kunde der her opstaa den største Bevægelse, hvilken Kongen holdt det for sin Pligt at undgaa. — Advokat Gülich's Forslag var for latterligt og barnagtigt til at fortjene en alvorlig Revselse. Saa fremt de Deputerede fra Flensborg talte imod det og det overhovedet ingen Anklang fandt i Forsamlingen, saa at det ikke gik i Udvalg, skulde Kommissarius ikke spille et Ord paa det. Gik det derimod i Udvalg, maatte han erklære, at Stænderne savnede Competence til at andrage paa Forandring af et Flag, som gjaldt for hele Monarkiet, og fremdeles eftervise, at Forslaget fortrædagede de slesvigske Kjøbstadskippers Interesser, idet de, naar de førte et Flag, som var ukjendt i andre Verdensdele, vilde savne den Beskyttelse, det danske Flag hidtil havde ydet dem, og som ikke vilde kunne undværes, forinden en slesvig-holsteinsk Flaade kunde beskytte dem. Imod alle slige separatistiske Forsøg, der ikke udgik fra Forslagstillernes Vælgere og heller ikke stemte med deres og Hertugdømmets Interesser, skulde Kommissarius udtale sig alvorlig. „Det kan gjøre Kongens Hjerte ondt at se dette saa miskjendt. Men han vil aldrig vakle i sin Beslutning om med Kraft at tilbagevise slige Forslag, ja, ogsaa dette er De bemyndiget til at sige.“ Til den af Kommissarius i et af hans Breve antydede ti Dages Forlængelse var der Tid nok til

at bestemme sig; man skulde vist ikke give Forsamlingen altfor megen Tid til dens barnagtige Privat-Forslag. Skulde Spørgsmaalet om Toldoverskudets Anvendelse atter dukke frem, ønskede Kongen, at Kommissarius udtalte sig endnu mere bestemt imod en Adskillelse af Hertugdømmernes Finanser fra Kongerigets og slet ikke indlod sig paa det Spørgsmaal, om og hvorledes Overskudene ville komme Hertugdømmerne til Gode. Hvad Kokarden angik, da var det en Selvfølge, at alle Embedsmænd, der bar Kokarde og Porteépée, ogsaa skulle anlægge den. Det var det, der var befaleet, og han vilde ikke indføre nogen slesvigholsteinsk Kokarde.

Der indtræder nu lidt over en Uges Pause i Korrespondancen mellem Kongen og Kommissarius, og vi skulle da nærmere se, hvorledes denne Sidste har holdt sig Kongens Instruktioner efterrettelig. Det var virkelig lykkedes ham at forhindre en Indsmugling af utilbørlige Udtryk og Vendinger i Adressen til Kongen, vel nærmest af Frygt for altfor tidlig at vække Kongens Vrede, og naar undtages Udtrykket „de tyske Hertugdømmer“, hvorom der førtes en hæftig Debat, en forbigaaende Ytring om „die Landesrechte“ og en tam Beklagelse over Bankskillemøntens Indførelse, var Adressen, som vedtoges den 17. Oktbr., helt igjennem loyal og saglig. Kongens Svar, som var dateret den 22. Oktbr. og oplæstes i Mødet den 25. Oktbr., var derfor ogsaa særdeles naadigt. Han har i Adressen „med sand Tilfredstillelse gjenfundet Udtrykket af Kjærlighed og tro Hengivenhed“, regner med fuld Tillid paa sine „tro Provinsialstænders virksomme og indsigtfulde Medvirkning“ og ønsker dem „det bedste Resultat af de begyndte Arbejder“. Officielt var Alt endnu i den

skjønneste Orden. Tilstanden var saa fredelig, at P. H. Lorenzens Forslag om Indførelse af almindelig Jagtret samme Dag henvistes til et Udvalg, i hvilket han blev indsat med 22 Stemmer. At Kommissarius tav under den følgende Behandling i samme Møde af Gülichs Forslag om Stænderforhandlingernes Offenlighed, uagtet han motiverede det med, at de holstenske Stænder havde vedtaget et lignende Forslag, og at „Stænderforsamlingens Forening var ugjærlig, naar den ene var offentlig, den anden ikke“, kan maaske undskyldes med, at Kongen ikke udtrykkelig havde udtalt sig om dette Punkt. Mærkeligere er Grevens Taushed i Mødet den 4. Novbr., da Lübbes fremsatte Forslag om Oprettelse af et Landkadetakademi i Rensborg, uagtet han kjendte Kongens Uvillie derimod. Da nemlig de holstenske Stænder samme Aar havde vedtaget et lignende Forslag, anbefalede Reventlow-Criminil det til Kongen, men denne erklærede i et privat Brev til ham, at han paa ingen Maade vilde gaa ind derpaa, da han ikke vilde have to Slags Officerer, danske og tyske; alligevel lod Greven det nu blive ved rent saglige Oplysninger, og Forslaget blev da sendt i et Udvalg, i hvilket Hertugen af Augustenborg blev indsat.

I Mødet den 9. Novbr. tændte Gülich som bekjendt den første Brandfakkel ved at støtte den berygtede Petition fra 38 Skibsrhedere og Skippere i Aabenraa om et slesvigholsteinsk Landsflag og Udslettelse af Ordene „Dansk Eiendom“ paa Skibene. Forslaget bekæmpedes ogsaa af adskillige Slesvigholstenere og støttedes kun af Beseler og Tiedemann, der begge ligesom Gülich udtalte sig i de voldsomste Udtryk imod Danmark. Det forkastedes med 22 Stemmer mod 14, uden at Kommissarius havde

behøvet at tale imod dette af Kongen som „latterligt“ og „barnagtigt“ betegnede Attentat paa Statsenheden, og i saa Henseende fulgte han nøie Kongens Instrux. Men denne Afstemning var kun en Skinmanøver, og Dagen efter, den 10. Novbr., bragte Gülich Sagen frem paany, idet han til det foreliggende Udkast til Forordning om Modifikationer i Toldloven af 1. Mai 1838 stillede Forslag om, at Ordene „Dansk Eiendom“ paa Skibe skulde bortfalde og Ordene „Schleswig-Holsteinisches Eigenthum“ eller Hjemstedets Navn sættes i Stedet. Da dette Forslag den følgende Dag, den 11. Novbr., kom til Afstemning, blev det vedtaget med 28 Stemmer mod 6. Dette maatte Kommissarius, som stadig roste sig overfor Kongen af sit intime Forhold til Hertugen og hans Meningsfæller, have kunnet forudse, og desuagtet indskrænkede han sig i Mødet den 10. til i saare spagfærdige Udtryk at fraraade Vedtagelsen af et Forslag, „som kun kunde tjene til at give den fjendske eller ophidsede Stemning, som for Tiden unægtelig hersker mellem Hertugdømmerne og Danmark, ny Næring, og som desuden kan blive farlig for Handelsstandens materielle Interesser.“ Kongens udførlige Instrux i Brevet af 28. Okt. lod han helt uænsat. Faren for at lægge sig ud med sine Meningsfæller ved at optræde skarpt imod dem i en Sag, i hvilken han havde opgivet at faae dem med sig, tog han mere Hensyn til end Faren for at synes ulydig imod Kongens Befalinger; den haabede han nok at kunne fjærne.

Stænderforsamlingen havde nu varet lige en Maaned. Slesvigholstenernes Holdning var Dag for Dag bleven mere udfordrende, og de danske Deputerede, hvis lille Mindretal, 6 mod 38, gjorde det umuligt for dem at udøve nogen Indflydelse paa Sagernes Afgjørelse, besluttede da at gribe

til det sidste Middel for at hævde de danske Slesvigeres Ligeberettigelse med de tyske ved fremtidig kun at tale Dansk i Forsamlingen. De stode fuldt og fast paa, at de havde den danske Konge paa deres Side, og de haabede at vække en saa stærk Deltagelse hos det øvrige danske Folk, at dette vilde henvende sin fulde Opmærksomhed paa den statsopløsende Bevægelse, der nu, som de ventede, vilde blive nødt til helt at kaste den allerede halvt aftagne Maske. Gülichs Haansord imod Danmark og Afstemningen om Udslettelse af „Dansk Eiendom“ bragte deres Taalmodigheds Bæger til at flyde over. Allerede forinden Stænderne traadte sammen, havde Lorenzen raadført sig med sine Venner om i Nødsfald at anvende det radikale Middel at tale Dansk i Stænderne, og den Beslutning, de danske Deputerede tog den 10. Novbr. om at tage det i Brug, saafremt Gülichs Forslag blev vedtaget var derfor ikke noget overilet Skridt, men skete efter omhyggelig og moden Overveielse. Lorenzen, som var de danske Deputeredes anerkjendte Ordfører, paatog sig at gjøre Begyndelsen. Kort før Mødets Slutning forlangte han Ordet. Stændertidenden indeholder som bekjendt ikke et Ord af Lorenzens danske Tale, og her skal da til Sagens bedre Forstaaelse ved Hjælp af hans private Breve og Stændertidenden forsøges en sammentrængt Gjengivelse af, hvad der passerede i Møderne den 11, 14. og 16. Novbr.

Mødet den 11. Novbr. Lorenzen: Efter alt, hvad der var forefaldet i de sidste Dage, var han kommen til den Beslutning, at han fremtidig kun vilde betjene sig af det danske Sprog ved Forhandlingerne, og idet han i Folkets Navn krævede som en Ret, at hans Foredrag skulde føres til Protokollen paa Dansk, vilde han spørge Kommis-

sarius, om de nuværende Hjælpesekretærer vare istand dertil. — Kommissarius: Hvis den Deputerede ønskede et bestemt Svar, maatte han anmode ham om at udtrykke sig i det tyske Sprog, da han (Kommissarius) ikke var det danske Sprog aldeles mægtig. — Lorenzen anmodede Præsidenten om at oversætte hans Ord for Kommissarius. — Præsidenten: Det paahvilede ikke ham at være Tolk. Vel holdt han det for rigtigt, at naar Nogen vilde tale Dansk, maatte det være ham tilstedet; men det var da ogsaa hans egen Sag, om han vilde forstaaes, og han var ialfald ikke forpligtet til at yde Hjælp. — Lorenzen gjentog fast og bestemt sit Forlangende. — Kommissarius havde vel nogenlunde forstaaet den Deputerede, men vidste egenlig ikke, om denne ønskede, at hans danske Tale overhoved skulde protokolleres, eller at den ogsaa skulde protokolleres paa Dansk. — Lorenzen: Han forlangte sine Ord tilførte Protokollen paa Dansk, og han antog, at Hjælpesekretærene vilde være istand dertil. — Kommissarius: Det vidste han ikke, men Sekretariatets Forretninger sorterede under Præsidenten. — Præsidenten: Kun en af Sekretærene var tilstede, og selv om denne kunde, vilde det dog altid være tvivlsomt med den anden. — Reventlow-Jersbeck: Vel udarbejdede Hjælpesekretærene Protokollen, men Forsamlingens egne Sekretærer vare ansvarlige for dens Førelse; det kom altsaa an paa, om disse, naar der protokolleredes Dansk, vilde være istand til at indestaa for Protokollens Rigtighed og til at kontrollere den. — Advokat Storm (den ene af de af Forsamlingen valgte Sekretærer): Han vidste ikke, hvad den Deputerede fra Sønderborg vilde, thi han forstod ikke Dansk. Saa meget bavde han dog forstaaet, at han vilde

tale Dansk, og at Spørgsmaalet var, om der kunde og skulde protokolleres Dansk. Han erklærede, at Sekretariatet overhoved ikke tog noget Dansk til Protokollen, da det ikke forstod dette Sprog. Danske Protokoller kunde heller ikke godkjendes, da Forsamlingens Sprog var tydsk. Vilde Nogen tale Dansk, da var det ganske overflødig; et saadant Medlems Ord vilde ikke blive forstaaede og heller ikke kunne besvares, saa Medlemmet kunde ligesaa godt være blevet hjemme. — Nu raabte Medlemmerne i Munden paa hverandre, Nogle at de ikke forstod Lorenzen, Andre, at de fremtidig ikke vilde svare ham, o. s. fr. — Lorenzen: Hvem der ikke vilde svare ham, kunde lade det være; hvem der ikke forstod ham, gjorde bedst i at vige sit Sæde for en Anden, der forstod det Sprog, som over Halvdelen af det slesvigske Folk talte. — Beseler: Forordningen af 15. Mai 1834 indeholdt ingen Bestemmelse om, paa hvilket Sprog der skulde tales i denne Forsamling, men det var utvivlsomt, at det maatte ske paa Tydsk, fordi det var Forretningssproget i alle Forsamlinger og ved alle Myndigheder i Hertugdømmet Slesvig. Hvis andre Grundsætninger vedtoges, vilde hele Forretningsmaskineriet gaa istaa, og det vilde blive ganske umuligt at føre en Forhandling og at afslutte de Forsamlingen paahvilende Arbejder. — Moltke-Grünholz: Han maatte gjøre den Deputerede fra Sønderborg opmærksom paa, at ikke blot det danske, men ogsaa det frisiske Sprog taltes i adskillige Distrikter; de i de frisiske Distrikter valgte Deputerede vilde derfor ogsaa kunne betjene sig af deres Sprog, men vilde endnu mindre blive forstaaede, og en babylonisk Forstyrrelse vilde blive Følgen. — Reventlow-Jersbeck: Det var hans bestemte Mening, at ethvert Sprog, som

taltes i Landet, kunde tales i denne Forsamling, og at Medlemmerne fra det nordlige Slesvig havde Ret til at tale Dansk, saafremt de ikke kunde tale Tydsk; men det var deres egen Sag, hvad Følgen deraf vilde blive; de kunde ikke forlange, at Protokollen og Forretningsførelsen skulde rette sig derefter; ved de skriftlige Udfærdigelser kunde der ikke bruges to Sprog. -- Lorenzen reiste sig nu i den Hensigt udførlig at angive Grundene til den af ham tagne Beslutning at tale Dansk, men blev afbrudt af Præsidenten med den Bemærkning, at Sekretærerne havde erklæret, at de ikke evnede at føre Protokollen paa Dansk. Sagen var altsaa foreløbig afgjort og Mødet hævet.

Slesvigholstenerne fik nu travlt med at tage Standpunkt til denne nye Situation, der vel ikke var kommen dem uventet, da den længe havde ligget i Luften, men som det dog nok kunde blive vanskeligt at klare, da Spørgsmaalet var, om man skulde ægge de kongerigske Stænder til Indblanding eller søge at undgaa en saadan. Jo skarpere man optraadte imod Lorenzen, desto mere vilde man tilspidse Situationen. Det vidste Slesvigholstenerne saare vel, og under de to Dages private Forhandlinger, der førtes mellem dem Lørdagen den 12. og Søndagen den 13. Novbr., gik de yderliggaaende Slesvigholstenerne af med Seiren. Partiet besluttede af al Kraft at modsætte sig Lorenzens Forlangende om Sprogenes Ligeberettigelse i fuld Bevidsthed om, at dermed begyndte Kampen med hele det danske Folk.

Mandagsmødet den 14. Novbr. begyndte med, at Protokollerne fra de sidste Møder oplæstes, og Lorenzen bemærker herom i et Brev til Flor, at Sekretærerne ganske godt havde opfattet hans danske Udtalelser. Advokat

Storm (Sekretær) begyndte med at sige, at han ikke kunde indestaa for Protokollens Rigtighed. Hvis en Deputeret, som ikke kunde tale Tydsk, talte Dansk, maatte man se at finde Udveie; men det Tilfælde forelaa ikke. Lorenzen talte fortræffelig Tydsk. Han protesterede „høitidelig“ imod, ikke alene at dansk Tale protokolleredes paa Dansk, men ogsaa at en tydsk Oversættelse optoges i Protokollen. -- Ahlefeldt-Olpnæs sluttede sig hertil. — Lorenzen havde i sidste Møde villet udvikle og nærmere begrunde sin Beslutning om for Eftertiden at benytte det danske Sprog, men Præsidenten havde hindret ham deri ved at slutte Mødet. Han forbeholdt sig ved en anden passende Leilighed at meddele, hvad han om Fredagen ikke havde kunnet faae sagt, men ingenlunde fordi han skyldte Forsamlingen en saadan Redegjørelse. Han havde med fuldt Overlæg og af gode Grunde fattet den urokkelige Beslutning for Fremtiden aldrig at tale noget andet Sprog i Stænderne end det danske, som taltes af over Halvdelen af Slesvigs Befolkning. Vilde Præsidenten og Sekretærene ikke gaa ind paa at optage hans Taler i Protokollen, saa forbeholdt han sig at søge sin og Folkets Ret hævdet, paa hvad lovlig Maade det kunde ske. Foreløbig havde han tilstillet Præsidenten et dertil sigtende Forslag. — Gülich bestred Lorenzens Ret til at tale Dansk, protesterede imod, at hans danske Taler optoges i Protokollen, og opfordrede Præsidenten til at kalde Lorenzen til Orden og at forbyde ham at tale Dansk. — Beseler støttede dette Forslag. -- Lorenzen: Slig Vold kunde Præsidenten umulig anvende imod ham, Folkets Repræsentant. Men skete det, vilde han værge sig, saa godt han kunde. -- Tiedemann sluttede sig til Gülich og

Beseler. — Hertugen af Augustenborg forlangte Lorenzen kaldt til Orden, fordi han havde udtalt en Trusel imod Præsidenten. — Det vilde Præsidenten dog ikke, men udtalte sig i et langt svævende Foredrag, hvis Hovedindhold var, at intet Dansk kunde tages til Protokollen, og at han ikke kunde kalde Lorenzen til Orden, fordi han talte Dansk, altsaa ikke forbyde ham det. Var Lorenzen ikke tilfreds dermed, kunde han klage til høiere Vedkommende. — Lorenzen vilde have Præsidentens Kjendelse nærmere begrundet, men det nægtede Præsidenten. — Beseler nedlagde Indsigelse imod, at overhovedet Noget af det, der taltes paa Dansk, blev optaget i Protokollen, end ikke paa Tydsk, da mange Medlemmer ikke forstod Dansk og altsaa ikke kunde kontrolere Protokollens Rigtighed. — Præsidenten: Der gaves ingen anden Udvei, end at Forsamlingen efter Protokollens Oplæsning erklærede, at Protokollerne vedtoges med Undtagelse af de paa Dansk holdte Taler. — Beseler: Man vilde altsaa fremtidig have en vedtagen og en ikke vedtagen Protokol. — Præsidenten: En vedtagen Protokol og nogle ikke vedtagne Stykker. — Beseler: Nei, en ikke vedtagen Protokol. — Præsidenten: Foreløbig er der intet Andet at gjøre. — Beseler: Isaafald vil Publikum savne enhver Bekræftelse paa, at det, som staaer i Stændertidendan, virkelig er sagt. — Præsidenten: Publikum vil altid vide, hvad det skal betragte som vedtaget, hvad ikke. — Storm: Nu kan den Deputerede fra Sønderborg altsaa stille Ændringsforslag paa Dansk. — Præsidenten: Det holder jeg for umuligt. — Moltke-Grünholz: Præsidenten har kun tilladt, at der tales Dansk, derimod hævdede, at Forsamlingens Forretningsprog er tydsk, men Ændrings-

forslag maa henhøre under Forretningsordenen. — Storm mener tvertimod, at Ændringsforslag høre til Diskussionen. — Lüders: Man kan lade danske Ændringsforslag oversætte af betroede Medlemmer. — Præsidenten vil slet ikke modtage danske Ændringsforslag. — Tiedemann ønskede at vide, hvorledes man skulde kunne svare paa en dansk Tale, man ikke havde forstaaet. — Præsidenten kunde ikke indlade sig paa alle tænkelige Muligheder. Hans Sag var kun at afgive Kjendelse i hvert enkelt Tilfælde. — Tiedemann var utilfreds med den trufne Afgjørelse og forlangte, at det skulde forbydes Lorenzen at tale Dansk. — Rumohr-Runtoft protesterede imod oversatte Talers Optagelse i Protokollen, med mindre der ansattes faste Translatører. — Hertugen af Augustenborg mente, at Præsidenten ikke kunde afgjøre denne Sag, som hørte under Forsamlingens Competence. Han indrømmede, at der kunde gives Tilfælde, hvor der Intet var at indvende imod, at en Deputeret fra det nordlige Slesvig, som ikke talte Tydsk, talte Dansk her, men det Tilfælde forelaa ikke, og Lorenzen havde først nu pludselig begyndt at tale Dansk uden at ville angive sine Grunde dertil. — Lorenzen: Han havde aldrig troet, at Præsidenten vilde begaa en saa afskyelig Voldshandling som at forbyde ham at tale Dansk, saaledes som Gülich og Beseler havde forlangt. Insinuationerne om hans Motiver dertil tilbageviste han med Foragt. — Hertugen af Augustenborg: Selvom han gjerne vilde tro, at Lorenzen, der altid førte Folkets og Fædrelandets Ret i Munden, pludselig havde talt Dansk ene af Grunde, der vedrørte Samfundets Vel, kunde han dog ikke fatte, at en Deputeret, der talte langt bedre Tydsk end Dansk, alligevel vilde tale Dansk. For-

samlingen var berettiget til at erfare Grundene dertil. — Lorenzen: Præsidenten havde forbudt ham at angive Grundene, da han vilde gjøre det; nu vilde han forbeholde sig at gjøre det ved en passende Leilighed. Iøvrigt skyldte han hverken Hertugen eller Forsamlingen Regnskab for sine Handlinger. — Hertugen af Augustenborg: Saa fremt Lorenzen ikke vilde angive sine Grunde, var Forsamlingen berettiget til at nægte ham at tale Dansk, eftersom han ikke talte korrekt Dansk. — Lorenzen: Det var muligt, men enhver dansk Mand kunde forstaa hans Tale, og det maatte være Hertugen og enhver Anden nok. — Beseler gjentog sin Protest imod, at Præsidenten ene afgjorde denne Sag. — Lorenzen erklærede, at han talte Dansk, indtil Kongen forbød ham det, eller indtil man brugte fysisk Vold imod ham. — Præsidenten: Efter § 61 i Forordn. 15. Mai 1834 skal ethvert Medlem underkaste [sig Præsidentens Kjendelse. — Lorenzen: Forordningen taler ikke et Ord om Tydsk eller Dansk. Jeg underkaster mig derfor kun Kongens Bud eller fysisk Vold. — Præsidenten anmelder nu en paa Dansk affattet Proposition fra den Deputerede Lorenzen med den Bemærkning, at han maatte afvente, at den blev indleveret paa Tydsk. — Lorenzen: Denne Præsidentens Beslutning skal jeg foreløbig underkaste mig, men jeg forbeholder iøvrigt min og Folkets Ret til at foretage, hvad der maatte findes tjenligt til at hævde den ad Lovens Vei, og beder kun Præsidenten om at give min Proposition en Paategning om, at han ikke har villet modtage den, fordi den er skreven paa Dansk. — Præsidenten nægtede dette, men tilbød Lorenzen en Protokoludskrift til Bevis. — Lorenzen: Godt, Hr. Præsident! Dermed er jeg foreløbig tilfreds. —

Præsidenten sluttede Forhandlingen med en Bemærkning om, at da Protokollen for Mødet den 11. Novbr., i hvilket den Deputerede fra Sønderborg havde begyndt at tale Dansk, ikke kunde verificeres, fordi Forsamlingen nægtede det, vilde der i næste Møde være at tage Beslutning om, hvad der i saa Henseende skulde foretages.

Det næste Møde, til hvilket Jepsen fra Ringenæs var mødt — Nis Lorenzen var endnu borte — holdtes den 16. Novbr., og den mellemliggende Dag have Slesvig-holstenerne sikkert benyttet til at træffe Aftale om deres Optræden. Under hele dette Møde optraadte de øiensynlig efter en given Parole. Mødet indledes af Præsidenten med den Erklæring, at da Protokollen fra Fredagsmødet endnu ikke var godkjendt, vilde han sætte denne Sag til Forhandling. — Ahlefeldt-Olpenæs og Gülich erklærede, at de allerede havde protesteret imod Godkjendelsen af Oversættelsen af de danske Foredrag. — Præsidenten: Spørgsmaalet var altsaa, om denne Del af Protokollen skulde godkjendes eller ikke. — Jensen-Flensborg: Er Protokollens Vedtagelse kun afhængig af, at Oversættelsen godkjendes af den Deputerede fra Sønderborg? — Præsidenten: Danske Taler kunde ikke optages i Protokollen, og Spørgsmaalet var nu, om Oversættelsen af danske Taler kunde optages. — Jensen: Anerkjender den Deputerede fra Sønderborg selv Oversættelsen for rigtig? — Præsidenten: Derpaa kommer det ikke alene an, men paa, om Forsamlingen godkjender Oversættelsen eller ikke. — Jensen mente, at Lorenzen først maatte udtale sig derom. — Præsidenten: Det var ikke tilstrækkeligt. Forsamlingen skulde godkjende hele Protokollen. Han stillede derfor det Spørgsmaal, om Forsam-

lingen godkjendte Fredagsprotokollen med den tydske Oversættelse af de af den Deputerede fra Sønderborg holdte Taler. — Dette Spørgsmaal besvaredes benægtende med 30 Stemmer imod 3 (Lorenzen, Jepsen og Nielsen). — Lorenzen erklærede nu — i samme Øjeblik, som han begyndte at tale, reiste de fleste Medlemmer sig og gik udenfor Skranken. — at han ikke havde reist sig for at stemme, men for at nedlægge Protest imod Afstemningen, hvilken han ansaa for ulovlig, saaledes som Spørgsmaalet var stillet. — Præsidenten faldt ham i Talen. Han bad Lorenzen indstændig om at tage Hensyn til Forsamlingens Stilling og navnlig at betænke, hvor faa af Medlemmerne der forstod Dansk. Det forekom ham, at Lorenzen tilstrækkelig havde bevist sit Mod, og at han ikke i Utide havde ladet sine Grundsætninger i Stikken. Gik han videre frem paa den af ham betraadte Vei, vilde saadant aabenbart føre til store Ubehageligheder, og derfor bad han endnu en Gang Lorenzen overveie, hvad han gjorde, og at tage Hensyn til Forsamlingen, til Forretningsgangen, til Ordenen i Salen, saaledes at Forhandlingerne kunde fremmes. Forsamlingen vilde ikke krænke Nordslesvigerne, og dersom der engang kom Repræsentanter derfra, som ikke kunde tale Tydsk, vilde Forsamlingen vistnok læmpe sig efter slige kjære Landsmænd og tillade dem at tale Dansk. Er dette ikke Forsamlingens Mening? — De fleste Medlemmer, som imidlertid atter havde indtaget deres Pladser, reiste sig for at tilkjendegive deres Bifald. — Lorenzen miskjendte ikke Præsidentens gode Hensigt, men han holdt sig af Kjærlighed til sit Fædreland og til det undertrykte danskslesvigske Folk forpligtet til at blive sit Forsæt tro, indtil Kongen.

forbød ham tale Dansk. — Fra alle Sider raabtes nu: Til Orden! Til Orden! — Præsidenten raabte, at Lorenzen skulde tie, og spurgte Forsamlingen, om den vilde tillade ham at tale Dansk. — Flertallet reiste sig og raabte: Nei! Nei! — Lorenzen: Det er ulovligt, Hr. Præsident, hvad Forsamlingen har besluttet. — Præsidenten: De skal tie! — Lorenzen: Skal jeg tie, fordi jeg har forseet mig eller handlet imod Loven, eller fordi jeg taler Dansk. — Fra alle Sider lød: Til Orden! Til Orden! — Præsidenten: Ja, De skal tie, fordi De taler Dansk. Han oplæste derefter § 61 i Frd. 15. Mai 1834 og tilføiede: I Medfør heraf kalder jeg Dem til Orden og befaler, at De skal tie. — Lorenzen: Godt, Hr. Præsident. Almindeligt Raab: Til Orden! — Lorenzen opfordrede nu den kgl. Kommissarius, som Kongen havde sendt til at opretholde Loven og værne om den Undertryktes Ret, til at gjøre sin Pligt og beskytte ham, Folkerepræsentanten, imod Vold; men Kommissarius tav. — Præsidenten: De har viist Dem ulydig imod mine Befalinger. Forlad Salen. — Heraus! Heraus! raabtes der fra Forsamlingen. — Lorenzen: Jeg viger kun for fysisk Vold. — Præsidenten: Idag vil jeg ikke bruge Magt imod Dem, men jeg skal sørge for, at De ved fysisk Magt bliver forhindret i atter at betræde denne Sal. Mødet er hævet.

Et Par Timer efter dette stormende Mødes Slutning havde Lorenzen en lang Konference med Kommissarius, senere tillige med Præsidenten, og han gik da paa deres indtrængende Forestillinger ind paa at afholde sig fra at tale Dansk i Stændersalen, saa længe til Kongen havde resolveret i Sagen, imod at Præsidenten lovede at beskytte

ham imod Fornærmelser i Salen. Lorenzen gik ind paa denne Overenskomst nærmest af Hensyn til Kongen for ikke at riskere en Gjentagelse af Dagens afskyelige Scener. Næste Morgen stillede Kommissarius og Præsidenten nye Betingelser for Lorenzens Indtræden i Stændersalen, og da han ikke kunde gaa ind derpaa — af hvad Art de var, er ikke oplyst — blev Stændermødet den 17. afsagt. Da der tilføiedes ham endnu yderligere Krænkelser, begav han sig tilligemed Jepsen og Nis Lorenzen til Regjeringspræsident Høpp for at forlange hans Beskyttelse, hvilken denne afslog at yde. Senere paa Aftenen gjenoptoges Forhandlingerne paa indstændig Begjæring af Kommissarius og Præsidenten, og Lorenzen gik nu atter ind paa de ovenanførte Vilkaar, mødte den 18. i Salen uden at blive insulteret, men afholdt sig fra al Deltagelse i Forhandlingerne.

Dagen efter, den 19., indsendte Lorenzen den udførlige Klage over den ham overgaaede Medfart til Kongen, som findes aftrykt hos L. Skau, Side 202—204.

Naar Kongen modtog den første Underretning om disse Begivenheder, er det nu ikke muligt at se nøiagtig. Strax efter Mødet den 11. Novbr. maa Lorenzen have sendt Professor Flor i Kiel en Beretning om, hvad der var forefaldet, thi Flor vides at have besøgt ham i Slesvig i Dagene mellem den 11. og 14. Novbr., og de have da sikkert gjort Aftale om Lorenzens senere Optræden. Det er ogsaa sandsynligt, at Flor strax har sendt Meddelelse om det Passerede til Kabinetssekretær Adler, for at det kunde blive bragt til Kongens Kundskab; men Meddelelsen findes ikke blandt Kongens Papirer. Efter Mødet den 14. sendte Lorenzen den udførlige Beretning til Flor, som

findes hos Laurids Skau, S. 188—192, men det er dog næppe rimeligt, at dette Brev over Kiel og gennem Adler har kunnet naa frem til Kongen før det Brev, som Reventlow-Criminil afsendte direkte den 15. Novbr. Dette sidste Brev maa derfor ansees som den første Kilde til Kongens Kjendskab til Sagen.

Reventlow-Criminil begyndte med klogeligen at give Lorenzen Skylden for, at Forslaget om Udslettelsen af Ordene „Dansk Eiendom“ paa slesvigske Fartøier var blevet vedtaget den 11., efter at det havde været forkastet Dagen iforveien, „uagtet Hertugen talte derfor“. Denne Forsamlingens tilsyneladende Inkonsekvens var, skrev Greven, udelukkende foranlediget derved, at man havde villet gjøre en Demonstration imod Lorenzen i tysk Retning og ikke villet overlade ham Seiren i denne Sag. Dette havde da atter givet Lorenzen Anledning til at tale Dansk. Hele Lorenzens Optræden og de Ytringer, hvormed han tilkjendegav sin Beklagelse over, at Kongen havde udnævnt en Kommissarius, som ikke var det danske Sprog fuldkommen mægtig, og hvori han udtalte, at han for Fremtiden kun vilde tale Dansk, og at han ikke med det Samme vilde angive Bevæggrundene dertil, men først meddele den ved given Leilighed, indeholdt en saadan Haan mod Forsamlingen, at der reiste sig en overordenlig stor Bevægelse. Mange Sammenkomster havde fundet Sted, og Sagen stod saaledes, at han næsten maatte befrygte en faktisk Opløsning af Forsamlingen (denne Bemærkning vender, som man seer, stadig tilbage i Reventlow-Criminils Breve som et velberegnet Skræmmemiddel), da flere Medlemmer havde erklæret, at de ikke tiere vilde lade sig haane, og naar Lorenzen ikke blev tvungen til at gaa sin Vei eller ogsaa

tale Tydsk, vilde de reise hjem. At Lorenzens Adfærd, efterat han i to tidligere Samlinger og i de første fem Uger af denne havde talt Tydsk, kun var en Chikane, var klart som Dagen, ligesom ogsaa hele den Maade, hvorpaa han optraadte og udtalte sig, indeholdt noget Udfordrende og Haanligt. Hans Optræden havde udsat Forsamlingens Vedvaren og Fremgang for Fare. Han, Kommissarius, havde hidtil afholdt sig fra al Deltagelse i denne Strid, som hørte til Forsamlingens Forretningsførelse, altsaa til Præsidentens Forretninger.

Dagen efter, den 16. Novbr., afsendte Kommissarius et nyt Brev til Kongen, hvori han udmalede, i hvilken sørgelig Stilling Sagerne befandt sig, og hvorledes Lorenzen fra Haderslev ved sin Trods havde bragt det saavidt, at han var bleven udelukket af Forsamlingen og af Præsidenten var bleven truet med ved Anvendelse af Magt at blive hindret i at komme ind i Salen. Han, Kommissarius, havde ikke taget direkte Andel i Forhandlingen, fordi Forretningsgangen anordningsmæssig ene afgang af Præsidenten, men ogsaa fordi det forekom ham at være det Rigtigste og det mest Passende. Havde han nemlig efter den første om Brugen af det danske Sprog opstaaede Strid erklæret, at ogsaa de det tydske Sprog fuldkommen mægtige Medlemmer, alene for at opholde Forretningernes Gang og chikanere en Forsamling, i hvilken der sad mange Medlemmer, som kun kunde lidt eller slet intet Dansk, vare berettigede til at tale Dansk, saa havde han hverken været bemyndiget eller berettiget dertil og nærede heller ikke denne Anskuelse; men han kunde med en til Vished grænsende Sandsynlighed udtale, at Forsamlingen faktisk øieblikkelig vilde have opløst sig, saasnart der skete Noget,

hvorved Lorenzen kunde blive i Forsamlingen og fik Understøttelse, eller hvorved det blev slaaet fast, at Enhver uden Nød og efter eget Tykke kunde tale Dansk og forlange dansk Protokoltilførsel. Et saadant Udfald maatte paa enhver optænkelig Maade undgaaes, og han kunde derfor ikke udtale nogen anden Mening og Anskuelse, end at Kongen maatte fortsætte den af ham fulgte Fremgangsmaade og med Forbehold af nærmere Overveielser helt overlade det foreliggende Tilfælde til Forsamlingen som udelukkende hørende til dens Forretningsgang. Skulde Kongen ikke dele denne Anskuelse og erklære Brugen af det danske Sprog tilstedelig i det foreliggende Tilfælde, saa maatte han forudsige, at Forsamlingen strax faktisk vilde opløse sig. Han kunde ikke beregne Følgerne af den Ophidselse, som da vilde reise sig, men han maatte ogsaa tilføie, at han ikke var ledet af noget personligt Hensyn, og at han heller ingen personlig Hensyntagen ønskede fra Kongens Side, thi han var naarsomhelst lige saa rede til at nedlægge det ham overdragne Hverv for Kongens Fødder som til at tjene Kongen med den Troskab og den Iver, som ogsaa havde ledet ham i denne Sag og indgivet ham disse Ord. — Skulde Lorenzen nu virkelig lade det komme saavidt, at han med Magt maatte hindres i at betræde Salen, saa vilde det uimodsigelig være saare beklageligt, og han forstod fuldtvel, hvilken Sensation og Bevægelse det vilde vække i Danmark, og at man med Forsæt vilde udsprede, at han var fordreven for sin danske Tales Skyld; imidlertid vilde hint Middel i Virkeligheden kun blive anvendt, fordi han ikke vilde og havde erklæret ikke at ville bøie sig for Præsidentens Afgjørelse, og naar denne kaldte ham til Orden. Han havde lige nu for-

søgt at afvende det yderste Middel og nærede endnu noget Haab om et heldigt Udfald, hvortil der dog udkrævedes endnu en Sammenkomst. Skulde nogle andre Medlemmer, som Lorenzen fra Lilholt, Jepsen fra Ringenæs, Posselt fra Kjøbenhoved og Petersen, fra Dalby, ville efterligne Hadersleveren Lorenzen, saa blev Sagen rigtignok betænkeligere og vilde til syvende og sidst en Opløsning af Forsamlingen blive nødvendig; men derom kunde der for Tiden intet Bestemt siges. En direkte Indblanding i det foreliggende Tilfælde, hvorved Lorenzen blev beskyttet, vilde medføre Forsamlingens øieblikkelige faktiske Opløsning, efter at den havde erklæret, at det danske Slesvigs Rettigheder ikke vare blevne krænkede, og at ethvert Medlem, som ikke kunde tale Tydsk, paa enhver Maade vilde blive understøttet af Forsamlingen. Han fremsendte derhos Udvalgsbetænkningen om Stænderudvalgene med Hensyn til de deri indeholdte Udtalelser om det tydske Forbund med en Forespørgsel om, hvorledes han vilde have at udtale sig ved den nu valgte Form, og da der aldeles ikke var stillet noget Forslag.

Allerede forinden Lorenzens Klage kunde være kommen Kongen i Hænde, havde J. Reventlow-Criminils Broder, Udenrigsminister H. A. Reventlow-Criminil, øjensynlig foranlediget ved et privat Brev fra Broderen i Slesvig, den 19. Novbr. i et Brev til Kongen udtalt Haabet om, at Striden i Slesvig snart maatte blive bilagt, idet han forment, at det ikke kunde nægtes Nogen at tale Dansk i Stændersalen, hvorimod han ikke kunde indse, hvorledes Protokollen skulde kunne føres i to Sprog. Udenrigsministeren mente, at da Sagen syntes at være afgjort af Præsidenten paa denne Maade, vilde Kongen

ikke have nogen Anledning til at skride umiddelbart ind, hvor beklagelig den hele Begivenhed end var.

Af denne Mening var Kongen dog ikke, thi samme Dag, den 19. Novbr., afsendte han fra Frederiksborg til Udenrigsministeren en udførlig Skrivelse, hvori han udtalte, at den beklagelige Begivenhed i den slesvigske Stænderforsamling forekom ham saa betydningsfuld, at han vilde indhente de tilstedeværende Statsministres Mening derom, hvorfor han havde overdraget Kammerherre Tillisch at meddele Udenrigsministeren og Geheime-Statsminister Stemann de indløbne Indberetninger og at foranledige en nærmere Erklæring fra dem. Efter Kongens Mening maatte den forefaldne Begivenhed betragtes baade som et indre Ordensspørgsmaal, der var underkastet Præsidentens og Forsamlingens Beslutning, og tillige som et Principspørgsmaal, der ikke kunde være den kongelige Kommissarius uvedkommende. Saae man Sagen fra det første Synspunkt, havde den Deputerede Lorenzen ikke villet bøie sig for Præsidentens Afgjørelse. Han havde sat sig op imod ham og trodset, hans Bortfjernelse fra Forsamlingen kunde følgelig billiges som en indre Politiforanstaltning for ikke at faae Forretningsordenen forstyrret, og for saa vidt var Forsamlingens Medlemmer underkastede Præsidentens og Forsamlingens Jurisdiktion. Saae man Sagen fra det andet Synspunkt, kunde det i en i Henseende til Sproget blandet Forsamling ikke nægtes en Deputeret at tale sit eget Sprog, men han maatte ikke vente at blive forstaaet af alle Forsamlingens Medlemmer, og Protokollen maatte føres paa Forsamlingens Forretningsprog (her det tydske), hvorfor Præsidenten og den kgl. Kommissarius fremtidig maatte sørge for, at Hjælpesekretærene indførte en nøiagtig

Oversættelse i Protokollen, som derpaa kunde godkjendes af Taleren og Forsamlingens dansktalende Medlemmer. Forsaavidt var efter Kongens Mening Lorenzen i sin Ret, og Præsidenten havde havt den samme Opfattelse i den anden Samling (1838). Men idet Præsidenten gav efter for Forsamlingsflertallets Mening, opstillede han det Spørgsmaal, om ikke Enhver, der kunde tale Tydsk, var forpligtet dertil, hvilket blev besluttet, og man havde med et Forbehold om, at det skulde være Den, der var ukyndig i det tydske Sprog, tilstedet at benytte det danske Sprog, hvilket skulde afgjøres i hvert enkelt forefaldende Tilfælde, sagt, at der ikke var Tale om et almindeligt Princip. Men her fandt Kongen, at man netop var kommen til et Princip-Spørgsmaal, og at Forsamlingens Flertal havde opstillet en Regel, som ikke var rigtig. Det burde den kgl. Kommissarius som saadan have paatalet. Ved den Bevægelse, hvori Forsamlingen var kommen efter Lorenzens trodsige Optræden, og som kunde have medført Forsamlingens Opløsning, havde Kommissarius troet at burde behandle det Forefaldne som hørende til Forsamlingens indre Orden og at maatte forholde sig passiv. Kommissarius havde vel troet at handle klogt; men Kongen havde ønsket, at han strax ved Forhandlingens Begyndelse med Bestemthed havde udtalt sig ligesom Kongen om Retspørgsmaalet, istedetfor at beraabe sig paa sit personlige Ukjendskab til det danske Sprog. Kongen mente nu, at man for Lorenzens Vedkommende maatte betragte Sagen som hørende under Præsidentens og Forsamlingens Forretningsorden, saa længe til man efter en Klage fra den Deputerede, og efter at have hørt Kancelliet, kunde udtale sig, og forinden vilde denne Samling være udløben. Men

den kgl. Kommissarius maatte dog efter Kongens Mening have Ordre til ved den første Leilighed, naar Forsamlingen fratog en dansktalende Deputeret Ordet, da at gjøre opmærksom paa Retsforholdet saavel som at sørge for, at der var danskskrivende Hjælpesekretærer tilstede. Man befandt sig ganske vist i en vanskelig Stilling overfor Danmark, idet denne Begivenhed vilde blive udlagt som et direkte Angreb paa det danske Sprog og Regjeringen vilde blive beskyldt for at have forsømt at varetage de dansktalende Deputeredes Rettigheder; men nu at skride ind og at opløse Forsamlingen for en trodsig Demagogs Skyld, thi det var Lorenzen, syntes ikke tilraadeligt. I Henseende til Udvalgsbetænkningen om Stænderudvalgene, hvori de Deputerede Beseler og Gülich havde udviklet Fordelene ved Slesvigs Forbindelse med det tyske Forbund, havde Kommissarius forlangt nærmere Instruktion. Denne maatte efter Kongens Mening, i Forbindelse med den ham allerede meddelte Instruktion, gaa ud paa, at han strax efter Udvalgsbetænkningens Oplæsning skulde tilkjendegive Forsamlingen, at den om Hertugdømmet Slesvigs Tilslutning til det tyske Forbund udtalte Anskuelse kun kunde ansees som individuel, og at den aldeles ikke kunde opkastes af Forsamlingen, idet Stænderforsamlingen savnede Beføielse til at stille Forslag, som vedrørte ikke alene Hertugdømmerne, men hele Monarkiets statsretlige Forhold. Skulde Forsamlingen alligevel stille den Slags Forslag eller gjøre Udvalgsflertallets Anskuelse til sin, saa maatte den allerede givne Instruktion følges og en saadan Betænkning ikke modtages. Ogsaa herom ønskede Kongen at modtage Geheime-Statsministerens Ytring, forinden han svarede den kgl. Kommissarius.

Kongen maa dog hurtig have betænkt sig og fundet det rigtigst strax at svare Kommissarius, til hvem han derfor samme Dag, som han konciperede foranstaaende Skrivelse, skrev, at Affæren med Lorenzen maatte ansees som en indre Politisag, hvorom han først vilde udtale sig, naar der forelaa en Klage fra Lorenzen. Men samtidig paalagde Kongen med stærkt Eftertryk Kommissarius, at han, saafremt Stænderne dristede sig til at formene nogen Deputeret at tale Dansk, hver Gang skulde hævde dennes Ret dertil, og at Hjælpesekretærene skulde indføre de danske Taler i Protokollen, hvad de meget vel kunde. Her har Kongen altsaa i nogle faa Linier truffet den eneste rette Afgjørelse: begge Sprogenes fulde Ligeberettigelse i Stænderne. Dette Brev til Reventlow-Criminil er øjensynlig skrevet under Adlers Paavirkning efter Flors Breve. Da har Kongen seet klart i Sagen, men det Efterfølgende viser, hvor hurtig han, paavirket fra andre Sider, fik Betænkeligheder. Reventlow-Criminil, som formodenlig nok har anet, at Lorenzen og hans Venner underhaanden søgte at stemme Kongen gunstig for Danskhedens Sag, lod ikke Kongen have Ro, men vedblev at overvælde ham med lange Breve, uagtet der var kommet Ro i Stænderne, efterat Lorenzen havde erklæret at ville tie i Forsamlingen, saa længe til Kongen havde taget sin Beslutning. Hvad Reventlow-Criminil som Slesvigholstenernes Forbundsfølge vilde, var paa enhver Maade at hindre Kongen i at blande sig i Sagen; alle hans Bestræbelser gik ud paa at intimidere Kongen til først og fremmest at afvise Lorenzens Klage, men dernæst at overlade Afgjørelsen af det Spørgsmaal, om Nogen maatte tale Dansk i Stænderne, til disses egen Afgjørelse.

Saaledes skriver Reventlow-Criminil den 19. November, at det med den allerstørste Besvær er lykkedes ham atter at bringe Stænderforhandlingerne igang, efterat Møderne have været udsatte, idet han har formaaet Lorenzen til at love, at han vil underkaste sig Præsidentens Anordninger og afholde sig fra at tale Dansk, saalænge til han bliver bemyndiget dertil ved en Allerhøieste Resolution. Derved havde man undgaaet at maatte fordrive Lorenzen fra Forsamlingen, og Forhandlingerne havde kunnet fortsættes. Han vidste ikke, om Lorenzen havde henvendt sig direkte til Kongen, men han kunde kun gjentage sit Raad om, at Kongen vilde afholde sig fra enhver Indblanding i dette særlige Tilfælde, idet han var fuldkommen overbevist om, at de fleste Deputerede isaa-fald vilde reise bort og dermed faktisk opløse Forsamlingen, hvilket let kunde fremkalde en betænkelig Bevægelse. Saafremt en eller anden Resolution skulde være nødvendig eller uundgaaelig, skulde Kongen udtale, at der ingen Anledning forelaa til at blande sig i dette til Forsamlingens Forretningsgang hørende og af Præsidenten allerede afgjorte Tilfælde, maaske med Forbehold af nærmere Overveielser — men bedre var det, om denne Tilføielse udelodes, hvorved Overveielsen selvfølgelig ikke blev udelukket, uagtet det forekom ham utvivlsomt, at Forsamlingens Forretningsprog var tydsk, og at ikke et Medlem blot af Chikane og letsindig skulde kunne tale et Sprog, som næsten Halvdelen af Forsamlingen enten slet ikke eller kun ufuldstændig forstod. At Enhver, der ikke kunde tilstrækkelig Tydsk, maatte kunne udtrykke sig paa Dansk og da paa enhver Maade vilde blive understøttet af Forsamlingen for at kunne deltage i Diskus-

sionen og Forhandlingerne, havde Præsidenten udtalt og Forsamlingen anerkjendt, og det vilde være at læse i Stændertidenden. Han troede at have opnaaet noget ikke Uvæsenligt, derved at der var undgaaet Vold imod Lorenzen, at Forsamlingen var holdt sammen, og at al yderligere Ophidselse og en formelig Skandale var forebygget; han var overbevist om, at han havde gjort Kongen en Tjeneste og opnaaet, hvad der efter Omstændighederne lod sig opnaa.

I et følgende Brev af 23. Nov. fremfører Reventlow-Criminil sin „allerunderdanigste Tak for Kongens sidste naadige Skrivelse“ (af 19.) og udtaler sin Glæde over, at han allerede i sin foregaaende Indberetning har kunnet melde, at Forhandlingerne gaa deres rolige Gang, og at „et skandaløst Optrin med Lorenzen“ er blevet undgaaet. Han seer jo nok, at Kongen ikke er helt tilfreds med hans Optræden, men han beder Kongen tage i Betragtning, at baade han og Præsidenten stod for det Valg, om de skulde holde Forsamlingen samlet eller faktisk opløse den, og han tillod sig da at spørge Kongen, om det sidstnævnte Udfald vilde have vundet Kongens Bifald. At det vilde være gaaet saaledes og endnu vilde gaa saaledes, holdt han for utvivlsomt. I Principet maatte han anerkjende, at det danske Sprog ikke helt kunde udelukkes fra Forhandlingerne; men om deraf skulde følge, at en Mand, der fuldkommen kunde tale Tydsk, og som i halvtredie Samlinger havde betjent sig af dette Sprog, af blot og bar Chikane kunde tale Dansk, hvorved han udelukkede Halvdelen af Forsamlingen fra at opfatte hans Taler, gjorde Forsamlingens Sekretærer til Oversættere og opholdt og tildels umuliggjorde Forhandlingernes Gang —

det fandt han dog virkelig tvivlsomt. Hvad der derimod ikke var tvivlsomt, det var, at den nuværende Forsamlings Medlemmer heller ikke i en ny Samling vilde taale en sliq Haan, men hellere skilles ad, at der ikke vilde findes villige Sekretærer, og at Forsamlingen vilde vægre sig ved at vedtage Protokollerne. Dem, der ikke kunde tilstrækkelig Tydsk, vilde man tage ethvert Hensyn til og hjælpe paa enhver Maade, og man vilde ganske sikkert ikke gennemføre Principet om tydsk Forretningssprog til dets yderste Konsekvenser, hvad jo ogsaa kun faa menneskelige Principer taalte at blive. For Tiden var der ikke et eneste Medlem af Forsamlingen, som ikke fuldkommen forstod Tydsk, og maaske kun to, som talte lige saa godt Dansk som Tydsk. Han bad derfor Kongen endnu en Gang at overveie dette og at tage Hensyn til den Stemning, der vilde reise sig, saafremt Kongen befalede, at Enhver skulde have Lov til uden videre at tale Dansk uden at være nødt dertil og uden mindste Hensyn til hele den øvrige Forsamling. Det fandt Greven heller ikke nødvendigt, naar Tydsk maatte anerkjendes som Forretningssprog. Efter en Bemærkning om, at han, saasnart Komitebetænkningen om Stænderudvalgene var oplæst, ikke skulde undlade efter Kongens Befaling at fremhæve Stændernes Inkompetence, sluttede Brevet saaledes: „Hvor uhyggelig Stemningen er her, og hvor lidet behagelig min Stilling er, vil Deres Majestæt let indse, men jeg holder mig forpligtet til at udmale den, saaledes som den er, og jeg bestræber mig for, saa vidt mine Kræfter række, ikke at skuffe mig selv og at fremme Deres Majestæts Tjeneste efter min Overbevisning.“

Vi vende nu atter tilbage til Stænderne. I Mødet

den 18. Nov. gjorde Falck rede for den mellem ham, Kommissarius og Lorenzen truffne Aftale, at denne havde lovet ikke at tale Dansk, forinden der var faldet Resolution fra Kongen. Dette foranledigede Beseler til den følgende Dag, den 19. Nov., strax efter Mødets Aabning at udtale, at han ansaa det for utænkeligt, at Regjeringen ved særlige Resolutioner vilde kunne tiltage sig nogen Indflydelse paa, hvorvidt Stændernes forfatningsmæssige Omraade strakte sig. Falck holdt paa, at Lorenzens Erklæring var korrekt, men Kommissarius fandt ingen Anledning til at hævde Kongens Ret. Dette lille Mellemspil fik foreløbig ingen videre Følger, og Forhandlingerne fortsattes nu i nogle Dage, uden at Nogen af de danske Deputerede deltog deri. De havde aftalt at forholde sig passive, indtil der forelaa en passende Leilighed, som da skulde benyttes af Nis Lorenzen til at fortsætte, som P. H. Lorenzen havde begyndt.

I Mødet den 23. Nov. kom Henningsen-Schönhagens Forslag om den slesvigske og den holstenske Stænderforsamlings Forening til anden Behandling. Det skal da først noteres, at Kommissarius, uagtet Kongen i sit Brev af 5. Nov. (S. 136 ovfr.) udtrykkelig havde paalagt ham at „optræde med Kraft“ imod dette Forslag, indskrænkede sig til ved Forhandlingens Begyndelse at fremsætte en yderst spagfærdig Henstilling om at stille denne Sag i Bero, eftersom Regjeringen netop havde reist Spørgsmaalet om en anden Udvikling af Stænderinstitutionen (Stænderkomiteer). I dette Møde talte nu Nis Lorenzen Dansk. Strax sprang Beseler op og udbrød, at det vel var en Selvfølge, at dette danske Foredrag ikke optoges i Protokollen. Dr. Weber foretrak

dog at faa Nis Lorenzens Tale oversat paa Tydsk, for at han kunde besvare den, men Præsidenten gik i Øieblikket udenom Sagen ved at forbeholde Afgjørelsen til Protokollens Oplæsning, og Forhandlingerne fortsattes.

I det paafølgende Møde den 23. Novbr. optraadte Petersen fra Dalby med den kuriøse Erklæring, at uagtet hans Vælgere havde opfordret ham til at tale Dansk, vilde han dog tale Tydsk for at blive bedre forstaaet. Posselt fra Kjøbenhoved derimod erklærede lige efter, at han ligeledes af sine Vælgere var bleven opfordret til at tale Dansk. Oprindeligt havde det ikke været hans Hensigt, thi han indsaa meget vel, at det var til Ulempe for Forretningsgangen. Men efterat det danske Sprog var blevet banlyst her, efterat det var forbudt de Deputerede fra de dansktalende Distrikter at tale Dansk, vilde han nu for Fremtiden tale Dansk. Dette troede han at skyldte sine Vælgere. Det danske Sprog var Folkesprog i hans Distrikt, hans Vælgere elskede det, og de troede ikke deres Interesser værdigt repræsenterede, naar deres Deputerede ikke turde tale deres Sprog. Han talte Dansk ikke af Trods imod Forsamlingen, som han agtede høit, men fordi han troede at skyldte sine Vælgere det. Ogsaa disse Ytringer gik foreløbig upaaagtede hen. Men i samme Møde maatte Kommissarius atter frem under anden Behandling af Regjeringsforslaget om Stænderkomiteer. I den under 11. Nov. afgivne Udvalgsbetænkning var der alligevel ganske ugenert slaaet paa Ønskeligheden af Slesvigs Indlemmelse i det tydske Forbund, forat det kunde komme i en saa meget inderligere Forbindelse med Holsten. Ogsaa imod en „Indsmugling“ af denne Ytring havde Kommissarius jo Kongens Ordre til at op-

træde „af al Kraft“, men seer man nærmere efter, hvad han sagde de to Gange, han denne Dag havde Ordet, finder man rigtignok ikke megen „Kraft“ i dem: „den raadgivende Stænderforsamling var ikke berettiget til at stille Forslag, som ikke alene vedrørte Hertugdømmets, men hele Statens statsretlige Forhold“, det var de stærkeste Ord, han kunde finde.

Forhandlingerne om samme Sag — Stænderkomiteerne — fortsattes i det næste Møde den 25. Nov., og nu talte Nis Lorenzen atter Dansk, men blev afbrudt af Præsidenten, som opfordrede ham til at tale Tydsk. Da Nis Lorenzen svarede paa Dansk, bad Præsidenten ham om at efterkomme hans Paalæg om at afholde sig fra at tale Dansk. — Posselt spurgte nu, om Forsamlingen havde besluttet, at der ikke maatte tales Dansk. — Præsidenten: Nei, men man havde opstillet det Princip, at de Medlemmer fra Nordslesvig, som ikke vare det tydske Sprog mægtige, skulde have Lov til at tale Dansk, og at der for slige Nødstilfælde skulde træffes Foranstaltninger til, at danske Taler kunde optages paa Tydsk i Protokollen. Et saadant Nødstilfælde var dog endnu ikke indtruffet. — Posselt: Men naar et Medlem troede ikke at kunne udtrykke sig godt nok paa Tydsk, maatte han dog vel have Lov til at tale Dansk. — Da Præsidenten bekræftede dette, ytrede Posselt, at Enhver vel nok kunde høre, at Lorenzen fra Lilholt ikke var en Tydsker. — Præsidenten vilde her slutte Diskussionen, men Reventlow-Criminil mente dog ikke at kunne tie længer, og hans Træskhed viser sig nu i sit klareste Lys. Faa Dage iforveien har Kongen paalagt ham ved enhver Leilighed at fremhæve de Deputeredes

Ret til at tale Dansk. Men hvad siger han nu? Ordret efter Stændertidenden: „Han troer at maatte gjøre den ærede Forsamling opmærksom paa, at den selv har anerkjendt det Princip, at det danske Sprog ikke ganske tør udelukkes af Forsamlingen; han troer ogsaa, at dette Princip er det rigtige og svarer til Hertugdømmets Rets- og Sprogforhold; han holder ogsaa for, at for den Deputerede for det tredie Landvalgdistrikts Vedkommende (Nis Lorenzen) kan Forsamlingen have faaet den Overbevisning, at han ikke er det Tydske lige saa mægtig som det Danske, og at derfor Brugen af det danske Sprog maa tilstaaes ham.“ Dette er noget helt Andet, end hvad Kongen skrev den 19. Nov., at Forsamlingen ikke kunde „formene nogen Deputeret at tale Dansk“. Trods Kongens udtrykkelige Befaling erklærede Kommissarius sig altsaa enig med Slesvigholstenerne i, at kun de, der ikke kunde tale Tydsk, maatte faae Lov til at tale Dansk.

Debatten fortsattes endnu i længere Tid. Besæler mente, at Nis Lorenzen i tidligere Samlinger havde viist, at han kunde tale Tydsk, hvorfor der ingen Grund var til nu at tillade ham at tale Dansk; om han talte godt eller daarlig Tydsk, var ligegyldigt. — Præsidenten: Den Deputerede fra Lillholt vil ikke have den Begunstigelse at maatte tale Dansk, men kræver det som en Ret. — Nis Lorenzen: Ja! — Præsidenten finder dette saare bedrøveligt og vil, da en Diskussion ikke kan føre til Noget, til at slutte Forhandlingen om dette Punkt, men Posselt holder ham fast med det direkte Spørgsmaal, om det er ham tilladt at tale Dansk eller ei. — Reventlow-Jersbeck kom nu Falck til Undsætning og udtalte sig i et langt, svævende Foredrag for at tillade

Nis Lorenzen at tale Dansk, men uden at komme ind paa Spørgsmaalets Kjærne. — Præsidenten vil heller end gjerne vise de nordslesvigske Deputerede al mulig Forekommenhed, og han har kun nægtet Nis Lorenzen at tale Dansk, fordi han forlangte det som en Ret. — Lüders vil nok tillade Nis Lorenzen at tale Dansk, fordi han taler daarligt Tydsk, men ikke Posselt, der taler rigtigt Tydsk. — Beseler holder vedblivende paa, at Nis Lorenzen skal tale Tydsk; da han tidligere talte Tydsk, forstod man ham, nu, da han taler Dansk, bliver han misforstaaet. — Reventlow-Jersbeck benægter, at Nis Lorenzen taler bedre Tydsk end Dansk. — Dr. Weber veed jo nok, at Nis Lorenzen tidligere skal have talt Tydsk, men han forsikrer, at han personlig ikke kan sige, om han har talt Tydsk eller Dansk. Hvis det var ham selv, der ikke kunde tale Tydsk, vilde han føle sig i høi Maade krænkethed, om man her forbød ham at tale Dansk. — Posselt: Forsamlingen har ingen Ret til at tage Beslutning om, hvem der maa tale Dansk; det maa være hver Enkelts Sag. — Lüders var af modsat Mening. Tydsk var Stændernes Sprog, og det var til stor Skade for Forretninggangen, naar der blev talt Dansk, thi danske Taler maatte nødvendigvis gjentages paa Tydsk. For Nis Lorenzens Vedkommende vilde dette nu ikke medføre synderlig Tids-spilde, da han hidtil havde befittet sig paa en særdeles Korthed i sine Foredrag, ikke af Mangel paa Ideer og Sagkundskab, men fordi han ikke var det tydske Sprog fuldkommen mægtig. Naar han fik fuld Udtryksfrihed, vilde det vise sig, hvor megen Tid der gik tabt med Oversættelsen af hans Taler. — Steenholdt indrømmer, at han, som kommer fra et dansk Distrkt, taler bedre Dansk

end Tydsk, men for Forsamlingens Skyld taler han Tydsk, saa godt han kan, og det burde Nis Lorenzen ogsaa gjøre, hvorefter Præsidenten slutter denne Debat med at udtale det Haab, at det ikke vil mangle paa god Villie fra nogen Side for at komme til et fredeligt Resultat.

Men de danske Deputerede vilde ikke lade sig nøie med Talemaader; de forlangte ren og klar Besked. Da derfor Dagen efter, den 26. Nov., Protokollerne fra de foregaaende Møder vare oplæste, protesterede Nis Lorenzen imod, at hans danske Foredrag var udeladt. — Præsidenten oversatte Nis Lorenzens Ord paa Tydsk, og gjorde derefter opmærksom paa, at det var en Vildfarelse, naar Posselt den foregaaende Dag havde sagt, at det danske Sprog var banlyst fra denne Sal. Det var tværtimod blevet besluttet, at naar en Deputeret ikke kunde tale Tysk, maatte han tale Dansk, og hans Foredrag skulde da nok komme i Protokollen. Spørgsmaalet skulde afgjøres for hver enkelt Deputerets Vedkommende. Han vilde derfor nu spørge Nis Lorenzen, om han fremtidig vilde tale Dansk. — Nis Lorenzen: Ja! — Præsidenten: Finder Forsamlingen Noget at erindre imod, at det skeer, som den Deputerede for det tredie Landvalgdistrikt ønsker? — Gülich: Det kom an paa, om han begjærede Tilladelse til at tale Dansk eller krævede det som en Ret. Han holdt det for sin „hellige Pligt“ bestemt at erklære, at han aldrig kunde indrømme en Deputeret Ret til at tale Dansk, hvorimod han gjerne vilde vise Føielighed overfor Ønsker i saa Henseende fra de nordlige Distrikters Repræsentanter. I denne Sag havde Regjeringen ingen Ret til at blande sig, forinden den havde hørt Stænderne. — Storm mente, at da Nis Lorenzen havde talt Dansk

allerede i den første Samling, „da endnu ingen Partianskuelser havde reist sig“, var der ingen Grund til at forbyde ham det nu. — Gülich holdt paa, at Nis Lorenzen skulde bede om at maatte faae Lov til at tale Dansk. — Præsidenten: Han havde udtalt Ønsket derom. — Reventlow-Jersbeck fandt, at der ingen Grund var til at hænge sig i Ordene. Naar man tillod Nis Lorenzen at tale Dansk, bortgav man Intet af sin Ret. — Posselt: Da Halvdelen af Hertugdømmets Beboere talte Dansk, maatte han anse sig for berettiget til at tale Dansk her, og han skyldte denne Befolkning at reservere denne Ret. Han tog ikke imod Noget som en Naadessag, hvortil han troede at have Ret. — Reventlow-Jersbeck advarede atter imod at stille Sagen paa Spidsen. — Kommissarius: Forsamlingen havde opstillet det Princip, at det danske Sprog var helt udelukket fra Forhandlingerne. Han havde ikke blandet sig i de enkelte Tilfælde, men han vilde dog sige, at Forsamlingen ikke kunde opstille slige almindelige Principer. — Gülich gav Kommissarius fuldkommen Ret, men det var jo netop Posselt, som baade igaar og idag havde talt om en velbegrundet Ret. En saadan kunde ligesaalidt indrømmes de nordlige Distrikters Repræsentanter, som det stod Beboerne i Elsas frit at tale Tydsk i Deputeretkammeret i Frankrig, uagtet deres Nationalitet uomtvistelig var tydsk. — Efterat Lüders yderligere havde udtværet Sagen, sluttede Præsidenten Debatten og stillede sit ovenfor anførte Spørgsmaal til Afstemning; det besvaredes benægtende med 26 Stemmer imod 9, og Nis Lorenzen kunde altsaa nu uhindret tale Dansk.

Samme Dag, 26. Nov., sendte Reventlow-Criminil Kongen et langt Brev, hvori han meldte, at Sprogsagen

atter havde været for, og han havde udtalt sig, som det var ham befalet (at dette ikke var overensstemmende med Sandheden, er ovenfor paavist). Lorenzen fra Lilhølt havde faaet Lov til at tale Dansk, da Sindene nu vare komne nogenlunde til Ro, og da denne Lorenzens Personlighed og hans Optræden ikke var saa æggende. Men Spørgsmaalet kunde paany komme op, baade med Posselt og med Thingskriver Jepsen, hvilken Sidste endnu ikke havde talt, og naar han — Kommissarius — skulde optræde afgjørende, maatte han først forsynes med et Allerhøieste Reskript eller ialfald med en udtrykkelig Allerhøieste Bemyndigelse. Saaledes som han hidtil var optraadt, vilde Forsamlingen ellers næppe tage Hensyn til hans Indblanding. Men han maatte gjentage, at et Allerhøieste Reskript, hvorved Brugen af det danske Sprog blev ubetinget tilladt, saa at ogsaa Lorenzen fra Haderslev fik Ret til atter at tale Dansk, vilde medføre Forsamlingens faktiske Opløsning, hvilket saavel for denne Sags Skyld som af andre Hensyn burde undgaaes. Han havde af „Fædrelandet“ seet, at „vi alle og jeg i Særdeleshed“ kaldtes Landsforrædere, og kunde deraf regne sig til Stemningen i Kjøbenhavn og til, hvor vanskeligt det var at tage en afgjørende Bestemmelse; men heller ikke i Slesvig var Vanskelighederne ringe. Han kunde give sig selv det Vidnesbyrd, at han utrættelig havde arbeidet paa at skabe en fredelig Stemning og handlet efter sin bedste Overbevisning i Kongens Tarv, og dermed maatte han slaa sig til Ro, naar han læste slige Beskyldninger og deraf saae, at Lidenskabernes Bølger gik lige høit paa begge Sider. Man paastod, at Lektor Flor og Professor Paulsen fra Kiel hyppig havde været i Slesvig, og at det var dem, der hidsede og

ledede, maaske atter lededes og brugtes af Andre. — Ved Behandlingen af Stænderkomiteerne havde han udtalt sig, som det var ham befalet, om den i Betænkningen berørte Tilslutning til det tyske Forbund (ogsaa dette er, som man ovenfor vil have seet, Sandhed med megen Modifikation). Man havde svaret ham ved at henvise til Stænderlovens § 5, hvorefter han havde fremhævet hele Stænderinstitutionens Aand og Øjemed. Uagtet alle, navnlig ogsaa Hertugen, havde udtalt sig imod Stænderudvalgene, blev der alligevel stillet et Ændringsforslag om, at Hentydningen til det tyske Forbund ikke skulde optages i Indstillingen til Kongen, og han troede nok, det vilde blive vedtaget. Men da han ikke kunde sige det med Sikkerhed, udbad han sig Kongens Befaling om, hvad enten han ved sidste Behandling i hvert Fald skulde udtale sig i Overensstemmelse med Kongens Skrivelse af 20. Oktbr. og true med Kongens Mishag, i hvilken Henseende han maatte gjøre opmærksom paa, at et Forslag om Slesvigs Indlemmelse i det tyske Forbund ikke var tilsigtet af Udvalgsflertallet, eller om han skulde rette sig efter, hvorledes Resultatet sandsynligvis vilde blive, og eventuelt indskrænke sig til at tilbagevise Indstillingen. Han ønskede Samlingen forlænget til den 21. Decbr. og udbad sig snarligt Svar paa sine forskjellige Spørgsmaal.

Imidlertid imødesaa man i Stænderne paa begge Sider i største Spænding Kongens Svar paa Lorenzens Klage, og Reventlow-Criminil maa formodenlig have frygtet for, at han endnu ikke havde skræmmet Kongen tilstrækkelig, thi uagtet Sprogsagen ganske havde hvilet i de mellemliggende Dage, afsendte han den 30. Novbr. — rimeligvis paa Tilskyndelse af hans Broder Udenrigsministeren

i Kjøbenhavn, som naturligvis nok vidste, hvor tilbøielig Kongen var til at værne om det danske Sprogs naturlige Ret — et nyt Brev til Kongen for atter og atter at bøn-falde ham om endelig ikke at røre op i Sprogsagen. Han vilde finde det yderst betænkeligt at indrømme dansk Tale i Stænderne større Ret, end Forsamlingen havde tilstaaet, hvis ikke Misstemningen skulde forvandles til Forbitrelse, og hvis der skulde tages Hensyn til Forretningernes Fremme ogsaa i fremtidige Samlinger og til Tilstanden før Reskriptet af 1840, da Tydsk var udelukkende Forretningssprog (denne sletskjulte Misbilligelse af Sprogreskriptet var dog næppe vel overveiet af Reventlow-Criminil og har sikkert i høi Grad mishaget Kongen). Han kunde kun gjentage sit Forslag om at afvise Lorenzens Klage som ubeføiet, thi han ansaa Præsidentens og Forsamlingens Erklæringer for tilfredsstillende. Det, som var forefaldet med Lorenzen, var et enestaaende Tilfælde, og der var al Grund til at betragte det som en Stænderforsamlingen alene vedrørende Sag, eftersom Lorenzen havde tilsidesat ethvert Hensyn til ham, til Præsidenten og til Forsamlingen og i hvert Fald forlangt mere end sin Ret, naar han krævede dansk Protokoltilførsel og Ret til at stille danske Ændringsforslag. „Den danske Presse har hævnnet sig grundig paa os, hvilket ikke kan forbedre Stemningen, og det er meget at beklage. Skulde Lorenzen atter faae Lov til at tale Dansk, saa vilde, uagtet der er indtraadt betydelig Ro i Sindene, Forsamlingens faktiske Opløsning ogsaa nu blive Følgen.“

Kongen havde imidlertid allerede Dagen iforveien, den 29. Nov., svaret Reventlow-Criminil paa hans foregaaende Brev. „Kun med faa Ord“ — skriver Kongen --

„kan jeg idag besvare Deres sidste Indberetninger, idet jeg i Hovedsagen henviser Dem til den kongelige Resolution, som vil blive afgivet paa Lorenzens Klage og om Brugen af det danske Sprog i den slesvigske Stænderforsamling. Men før den er afgivet, agter jeg ikke at give Dem nogen yderligere Instruktion. Deres Betænkning er meddelt Kancelliet, og senest Fredag haaber jeg at kunne lade Resolutionen afgaa. Min personlige Anskuelse om Sagen har jeg ikke forandret, siden jeg sidst skrev. Ophidselsen i Danmark over Begivenhederne i den slesvigske Stænderforsamling, hvilke man udlægger som en Forhaanelse af det danske Sprog (medens man, som jeg seer, der anseer det som en Forhaanelse, naar en Dansk taler Dansk), er overordenlig stor og kan ikke forblive uænsat. De har uden Tvivl med et heldigt Udfald udtalt Dem imod Tilslutningen til det tyske Forbund, og jeg vil antage, at Pastor Lorenzens Ændringsforslag gaaer igjennem; hvis ikke, maa De aldeles ikke tage imod en Indstilling, som indeholder slige Anskuelser. Advokat Beselers — fra et slesvigsk Standpunkt seet — landsforræderske Forslag (om Haderslev Amts Forening med Nørrejylland) giver Dem den skjønneste Leilighed til med Kraft at udtale Dem imod en slig Tanke; som om Kongen skulde tænke paa at forene Hertugdømmet Slesvig eller Dele deraf med Danmark. Det maa gjerne høit og tydelig udtales, at Kongens Hensigt er at bevare Hertugdømmet Slesvig som saadant og hverken gjøre det dansk eller tydsk. Forsamlingens fakultative Forlængelse til den 21. bliver Dem meddelt idag, men det var vel lige saa meget at ønske, at en Forsamling, i hvilket en slig Aand giver sig tilkjende, sluttedes jo før jo heller.“

Skjøndt Reventlow-Criminil nu hver Dag maatte vente den kongelige Resolution, kunde han dog ikke dy sig for fra sit sikre Baghold at afskyde endnu en forgiftet Pil efter Lorenzen i det hemmelige Haab, at den maatte komme tidsnok til at ramme ham. Den 3. Dec. skriver han til Kongen, at han med Spænding imødeser den kgl. Resolution paa Lorenzens Klage i det Haab, at der maa være taget Hensyn til hans sidste Indberetninger og Skrivelser. Til Kongens Ytring i Brevet af 29. Nov., at man i Slesvig betragtede det som en Forhaanelse, naar en Dansk talte Dansk, maatte han sige, at det egenlig ikke var Tilfældet. Lorenzen havde i tre Samlinger kun talt Tydsk, hans Hus- og Omgangssprog var tydsk (om Greven her taler vitterlig Usandhed eller ikke veed bedre, maa staa hen), han talte meget godt Tydsk og daarlig Dansk. Sagen var derfor, at Forsamlingen ikke vilde lade sig behandle paa en trodsig og uforskammet Maade af et af sine egne Medlemmer og ikke høre paa Taler, som dens Flertal ikke forstod, hvilket under de givne Omstændigheder og ved den Maade, hvorpaa han optraadte, ikke kunde forlanges af den taalmodigste Forsamling. „Hans Optræden skal, som jeg erfarer, heller ikke have vundet Bifald i Sønderborg (denne Usandhed har ventelig Hertugen bildt Greven ind), ligesom hans Appel til Viborg Stænder og hans Meddelelse til dem af Klagen til Kongen sikkert ogsaa kun vil møde retfærdig Misbilligelse hos Deres Majestæt. Derved ere hans Hensigter stillede i det Lys, at han kun har villet fremkalde Ophidselse og forøge den.“ Han slutter med, at Beselers Forslag om Haderslev Amt næppe mere vilde komme til Behandling. Man maatte lægge vel Mærke til dette sørgelige Tegn paa Stemningen

i Stænderne. Han havde fra første Færd søgt at bekæmpe denne Stemning, som han af sit ganske Hjerte misbilligede. Han ønskede derfor, at Samlingen snart var forbi, fattig som den var paa Resultater og rig paa alslags Ubehageligheder ikke alene for ham selv, men ogsaa for Kongen, hvad han allermest beklagede.

Forinden Kongen tog sin Beslutning i denne Sag, hvis store Betydning han øiensynlig ingenlunde undervurderede, vilde han høre A. S. Ørsteds Mening. Samtidig med de slesvigske vare ogsaa de viborgske Stænder samlede, og her var Ørsted kongelig Kommissarius. Samme Dag som Kongen den 19. Nov. sendte Reventlow-Criminil den særdeles bestemte Instrux, at han skulde hævde enhver Deputerets Ret til at tale Dansk, og at danske Taler skulde indføres i Protokollen, tilstillede han Ørsted Reventlow-Criminils første Indberetninger forat sikre sig, „at Sagen ogsaa i de jydske Stænder fremstilles paa den lempeligste Maade som en Ordens-Sag mod Lorenzen, der har trodset Præsidenten,“ men tillige med en Beklagelse over, at „Reventlow-Criminil havde holdt sig saa passiv i Rets-spørgsmaalet“. Man maa erindre, at Kongen paa dette Tidspunkt efter al Sandsynlighed kun kjendte Katastrofen i Slesvig af Reventlow-Criminils Fremstilling, men ikke af Lorenzens Brev af 16. Nov. til Flor, som først senere kan være kommet ham ihænde gennem Adler.

Allerede forinden Ørsted modtog dette Brev, var Efterretning om, hvad der var passeret i Slesvig, kommet til Viborg ad to Veie, dels fra Falck til Ørsted, dels fra Lorenzen til Justitsraad With, og den 18. Nov. havde With en Samtale med Ørsted, hvorom han samme Dag skriver til Lorenzen: „Jeg fortalte til Ørsted den hele

Begivenhed, og at Deres Kommissarius havde begjæret Forholdsregler af Kongen. Han ytrede, at dette vilde han ikke have gjort, og at det var urigtigt at sætte Kongen i den Nødvendighed at svare paa et saa delikat Spørgsmaal. Han forsikrede iøvrigt, at Deres Kommissarius virkelig ikke forstaaer Dansk, og sagde, at dersom han havde været i dennes Sted, vilde han have mæglet mellem Dem og Forsamlingen. Han vilde have erkjendt Deres Ret til at tale Dansk, men bedet Dem at bevise ham den Føielighed at tale Tydsk, da dette ei kunde genere Dem. Hvad vilde De saa have svaret? — Ørsted indsaae, at Slesvig-holstenerne ville have Strid med os, men befrygtede, at der ei vil komme noget Godt ud af denne Kamp for nogen af Parterne.“ With tilføiede, at han med flere af de andre Stænderdeputerede i Viborg var bleven enig om, at de vilde afvente den slesvigske Stændertidende, forinden de bestemte sig til at fremdrage Sagen i Viborg Stænder.

Da With skrev dette Brev, vidste han endnu ikke, hvad der var skeet i Slesvig den 16. Dette erfarede han først den 21. gjennem et udførligt Brev fra Lorenzen, og strax samme Dag forlangte han ved Mødets Begyndelse Ordet for at annelde et Forslag til et Andragende til Kongen om, at han vilde antage sig den danske Nationalitet i Slesvig og skaffe Nationen den fornødne Satisfaktion for den den tilføiede Fornærmelse. Forhandlingerne paa dette Møde og de senere Debatter i Viborg Stænder skal der her ikke gaaes nærmere ind paa. De foranledigede en vidtløftig Korrespondance mellem Kongen og Ørsted, i hvilken denne udtalte ganske de samme Anskuelser, som senere kom til Orde i hans „For den danske Stats Opretholdelse i dens Helhed,“ 1850, og i 4. Bind af „Af mit Livs

og min Tids Historie“, 1857 Her skal derfor kun gives nogle korte Uddrag af nogle af Ørsted's Breve. Den 21. Nov. underretter han Kongen om Withs Forslag og tilføier, at han selv kjendte Sagen gennem Brev fra Falck, der „kun“ havde paalagt P. H. Lorenzen at tale Tydsk. Den 22. Nov. besvarer Ørsted Kongens Brev med, at han i de ham tilstillede Dokumenter har „fundet Bekræftelse for den Mening, at Falck har viist en god Aand og en rigtig Conduite“; det forekom ham, at naar Kongen paabød, at de enkelte danske Foredrag optoges i Protokollen, maaske helst baade paa Dansk og paa Tydsk, var der gjort Alt, hvad de Dansktalende billig kunde forlange. Af dette Brev seer man tillige, at Ørsted vedvarende maa have brevvexlet med Falck, thi Ørsted nedlader sig, selvfølgelig paavirket af Falck, til den ham lidet værdige Insinuation: „Forresten skal Lorenzens Ansøgning fremstille det Forefaldne en Del anderledes, men det vil vist findes, at det er tilgaaet saaledes, som Kommissarius har andraget“, og betragter Lorenzens Optræden som et „forsætligt Drilleri, der fortjener Misbilligelse.“ I et Brev af 26. Nov. gjentager Ørsted, at han „maa vedblive at finde Falcks Fremgangsmaade i den Lorenzen'ske Sag rigtig . . . og at Slesvigernes Adfærd ikke hidrører fra Foragt for det danske Sprog eller det danske Folk, men kun fra en ubeføiet Frygt for, at Deres Majestæt kunde være stemt for at betage Hertugdømmet sin Selvstændighed eller den legislative, administrative og judicielle Forbindelse, hvori det staaer med Holsten.“

Under Indtrykket af alle disse Breve fra Reventlow-Criminil og Ørsted*) samt Lorenzens Beretninger og under

---

*) Der foreligger vel en Række senere Breve mellem Kongen og Ørsted om den slesvigske Sprogsag i Viborg Stænder;

Paavirkning af sine Omgivelser skulde Kongen nu til at tage sin Bestemmelse, dels svare paa Lorenzens Klage over den ham overgaaede krænkende Medfart, dels ordne Sprogforholdene i Slesvig Stænder. Opgaven var ingenlunde let. Havde Kongen fulgt sin egen naturlige Følelse, vilde Resultatet ikke have været tvivlsomt, thi i sit Hjerte var han forbitret paa Slesvigholstenerne, der voldte ham saa megen Uleilighed og forstyrrede Statslivets Ro og Fred. Af samme Grund nærede han ogsaa ialfald den Gang endnu Vrede imod Lorenzen, som var Skyld i hele denne ærgerlige Historie. Af disse to Stemninger bærer Kongens første Udkast til Svaret paa Lorenzens Klage kjendeligt Præg. Det lød ifølge Kongens opbevarede, egenhændige Koncept saaledes:

„Vi have modtaget Din Indberetning om den fra den Deputerede for Byen Sønderborg i vort Hertugdømme Slesvigs Provinsial-Stænder-Forsamling P. H. Lorenzen indgivne Klage over den ham overgaaede, efter hans Mening vilkaarlige Behandling, da han betjente sig af det danske Sprog i Forsamlingen, og se deraf, at ikke de faktiske Omstændigheder, men vel Motiverne turde være forvanskede. Vi erkjende, at den nævnte Deputerede ved sin trodsige Vægning ved at rette sig efter Præsidentens Befalinger selv har paadraget sig den Behandling, hvorover han nu klager, og da han ikke er bleven udelukket fra Forsamlingen og har været tilstede ved de senere Forhandlinger, saa vil Du tilkjendegive ham, at der, hvad

---

men da de intet Nyt indeholde ud over, hvad der er kjendt om Ørstedes Anskuelser i denne Sag af hans „Fra den danske Stats Opretholdelse i dens Helhed“, 1850, S. 45—54, forbigaaes disse Breve her.

hans Person angaaer, ikke kan tages videre Hensyn til hans Klage. Hans Optræden har imidlertid hidført en Beslutning af Forsamlingen om, at den i ethvert forefaldende Tilfælde vil bestemme, om en Deputeret fra Hertugdømmet Slesvigs dansktalende Distrikter maa tale Dansk, en Beslutning, der i alt for høi Grad bærer Præget af Overilelse og Vilkaarlighed, og hvilken vi ikke kunne give vor Samstemning, idet vi ville have enhver Undersaat sikret i hans Ret. Du vil derfor drage Omsorg for, at ingen Deputeret fra Hertugdømmet Slesvigs dansktalende Distrikter berøves Retten til at tale Dansk i Stænderforsamlingen, og hans Foredrag bør være at læse i den paa Dansk udkommende Stændertidende enten ordret eller efter sit Indhold. Oversættelsen af et saadant Foredrag skal indføres i Forsamlingens Protokol paa Tydsk, eftersom Forsamlingens Forretningssprog er tydsk. Men hvorledes dette skal iværksættes ved antagne Hjælpesekretærer, dette skal Forsamlingen paa Din Opfordring gjøre til Gjenstand for en Betænkning, forinden vi udstede en Lovbestemmelse derom.“

Var det kongelige Reskript nu blevet udfærdiget i denne Form, vilde det ved den krænkende Hentydning til Lorenzens Bevæggrunde have fremkaldt en Storm imod Kongen. Derom kan der ingen Tvivl være. Det bærer altfor tydelig Præget af at være skrevet under Paavirkning af J. Reventlow-Criminils hadefulde Insinuationer. Dette har Tillisch, som nød Kongens fulde Tillid og i de Dage var Mellemand mellem Kongen og Statsministrene, strax seet, og efterat have raadført sig med Ste-mann gjør han et nyt Udkast, som er langt mere moderat i Formen, men forsaavidt stemmer overens dermed,

som ogsaa det gaaer ud paa, at Lorenzens Klage skal afvises, men Retten til at tale Dansk i Slesvigs Stænder hævdes. Dette Udkast lyder saaledes:

„Af den slesvigske Stænderforsamlings Forhandlinger og af en til Os af en Deputeret indgivet Klage have Vi Allerhøiest seet, at der er blevet gjort forskjellige Anskuelser gjældende om, i hvilket Omfang Brugen af det danske Sprog er tilladt i Forsamlingen. I Betragtning af Bestemmelserne i Forordningen af 15. Mai 1834 for Hertugdømmet Slesvig om en nærmere Regulering af Stænderforholdene, med hvilke Klagerens Forhold ikke har været i Overensstemmelse, have Vi vel ikke kunnet finde Os foranledigede til nærmere at gaa ind paa Andragerens Klage, saa vidt den vedrører ham personlig, men paa den anden Side have vi heller ikke kunnet billige Stænderforsamlingens Beslutning, at det i ethvert forefaldende Tilfælde skulde gjøres afhængigt af Forsamlingens Samtykke, om Brugen af det danske Sprog skulde være en Deputeret tilladt. Da der nu mangler en udtrykkelig Bestemmelse om Brugen af det danske Sprog ved Siden af det tyske i Stænderforsamlingen, have Vi maattet finde det nødvendigt at forberede en Lovbestemmelse, hvorved der sikres de dansktalende Deputerede en Deltagelse i Forhandlingerne, som saavidt muligt tilfredsstillor deres Krav og tillige passer til Stænderforsamlingens Forretningsgang. Vi overdrage Dig derfor Allernaadigst at sætte vor tro Stænderforsamling i Kundskab om Indholdet af dette Vort Allerhøieste Reskript og at opfordre den til at afgive en allerunderdanigst Betænkning om, hvorledes der kan sikres de dansktalende Deputerede en saadan Deltagelse i Forhandlingerne.“

Paa denne Koncept har Statsminister Stemann skrevet følgende Bemærkninger: „Efter min fuldeste Overbevisning og efter modneste Overveielse finder jeg det forestaaende Udkast særdeles heldig og hensigtsmæssig affattet og maa paa det Inderligste ønske, at det uden allermindste Forandring maatte vinde Allerhøieste Bifald. Man kan ikke dølgge, at i det nærværende Øieblik begge Partier staa i et meget opirret og spændt Forhold imod hinanden, og at de begge have ikke uvigtige Grunde at paaberaabe sig som nærmest Anledning hertil. Det er derfor af den allerstørste Vigtighed, at Kongen viser og udtaler sig som den, der ikke giver noget af disse Partier mere Medhold end det andet, men som den, der staaer over alle Partier, omfatter alle sine Undersaatter med lige Kjærlighed og vil, at de alle skal nyde lige Ret. Med jo større Kjærlighed og Lemfældighed de Feilende paa begge Sider kan tilkjendegives dette, jo større og beroligendere vil det derved tilveiebringende Indtryk være. Dette er opnaaet ved det foreslaaede Udkast, der vist af alle fornuftige ærlig Sindede og Uhildede vil bifaldes. Naar derfor vor allernaadigste Konge vilde høre min Mening om Sagen, saa maa jeg paa det Allerbestemtteste tilraade, at han ville skjænke foranstaaende Udkast sit allerhøieste Bifald.“

En saa rask Afgjørelse var naturligvis ganske imod Reventlow-Criminil'ernes Ønske. For dem gjaldt det at trække Sagen i Langdrag, og det sees virkelig at være lykkedes Udenrigsministeren at formaa Kongen til at beslutte sig til først at høre Kancelliet, hvilket fra først af næppe har været Kongens Hensigt. Kunde Sagen spilles over i dette Kollegiums Hænder, var det en let Sag at

trænere den saa længe, at Samlingen vilde være sluttet, inden Kongen naaede at faae svaret paa Lorenzens Klage, og saa vilde man altid kunne finde paa nye Udveie til at forhale Sagen. Den 28. Nov. sendte Kongen da alle de Lorenzens Klage vedrørende Papirer til Tillisch, forat han kunde opsætte en Befaling til det tyske Kancelli om at afgive Betænkning; Skrivelsen til Kancelliet skulde dog gaa ud fra den Forudsætning, „at de Dansk talende Deputerede have Ret til at tale Dansk, hvilket jeg ei bør frafalde.“ Og Dagen efter forlanger Kongen Reskriptet af Tillisch jo før jo heller til Underskrift, „men har nærmere overveiet, at Opgaven til Kancelliet udentvivl burde være: at ytre sig om L.s Klage og at betragte Spørgsmaalet om Brugen af det danske Sprog i den slesvigske Stænderforsamling fra den retlige Side.“ Samme Dag, den 29. Nov., er Skrivelsen til Kancelliet rimeligvis afgaaet, og Kongen har vistnok forlangt hurtigt Svar.

Udenrigsminister H. A. Reventlow-Criminil mærker nu, at Kongen har Hastværk, og skynder sig med at forelægge Kongen et nyt Udkast til et Svar. Det er skrevet med hans egen Haand og lyder saaledes:

„Vi have modtaget Din Indberetning om den af den Deputerede for Sønderborg By P. H. Lorenzen fra Haderslev til Os allerhøist umiddelbart indgivne Klage over den ham i Henseende til Brugen af det danske Sprog overgaaede, efter hans Mening vilkaarlige Behandling i Vort Hertugdømme Slesvigs Provinsial-Stænderforsamling, og efter at Vi yderligere have indhentet Vort slesvig-holstenlauenborgske Kancellis Betænkning herover, finde Vi Os Allerhøist foranledigede til at tilkjendegive Dig Efterstaaende: Vi kunne ikke finde den Deputerede Lorenzens

Forlangende, at et paa Dansk holdt Foredrag ogsaa paa Dansk skulde indføres i Stænderforsamlingens Protokol, for begrundet, og lige saa lidt billige hans Optræden i den Anledning, da han ikke vilde bøie sig for Præsidentens Afgjørelse. Da han imidlertid, som Vi med Glæde have seet af Dine Indberetninger, atter har indtaget sin Plads i Forsamlingen og har været tilstede ved de senere Forhandlinger, saa er der saa meget mindre Anledning til at gaa nærmere ind paa hans Klage, saa vidt den vedrører ham personlig. Men naar det saaledes Forefaldne har givet Stænderforsamlingen Anledning til den Beslutning, at det i ethvert forefaldende Tilfælde skulde gjøres afhængigt af Forsamlingens Samtykke, om Brugen af det danske Sprog var en Deputeret tilladt, saa kunne Vi ikke finde en saadan Beslutning, som vilde krænke de i Hertugdømmet Slesvigs dansktalende Distrikter valgte Deputeredes naturlige Rettigheder, hverken tilstrækkelig berettiget af indre Grunde eller stemmende med Forholdenes Krav. Vel stole Vi paa, at Vor tro Provinsial-Stænder-Forsamling for Hertugdømmet Slesvig ikke vil berøve sine dansktalende Medlemmer Brugen af deres Modersmaal, og have ogsaa af de senere Forhandlinger seet, at Forsamlingen vil lade sig det være magtpaaliggende, at Indholdet af de paa Dansk holdte Foredrag optages i Protokollen; da der imidlertid mangler en stedse ligelig anvendelig Regel, som skulde kunne forebygge en Gjentagelse af lignende beklagelige Begivenheder, saa vil denne Mangel være at afhjælpe ved en Lovbestemmelse. I den Overbevisning, at Vor tro Provinsial-Stænder-Forsamling for Hertugdømmet Slesvig selv vil gjøre sig Umage for at fremkomme med de hensigtsmæssigste Midler til at sikre sine dansktalende Medlemmer

en virksom Deltagelse i Forhandlingerne og Optagelsen af deres Foredrag i Protokollen, ville Vi selv høre Forsamlingens Betænkning, forinden vi udstede en Lovbestemmelse herom. Vi ville derfor Allerhøist overdrage Dig at tilkjendegive saavel den Deputerede Lorenzen som Stænder-Forsamlingen det Fornødne i Overensstemmelse med vor Villie og tillige at foranledige, at den Sidstnævnte afgiver en Betænkning til Os om, paa hvilken Maade en virksom Deltagelse fremtidig kan sikres dens dansktalende Medlemmer, og hvorledes der kan drages Omsorg for, at en tro Oversættelse af deres Taler optages i Protokollen (eller paa hvilken Maade Forsamlingens dansktalende Medlemmers virksomme Deltagelse kan sikres, derved at deres Foredrag optages i Protokollen i tro Oversættelse).“

Imidlertid fik Kongen nye Betænkeligheder og vilde nu strax have forelagt Stænderne et Lovudkast om en Ordning af Sprogforholdene; hans egenhændige Udkast er bevaret og lyder saaledes:

Udkast til et Lovforslag.

Da det maa staa de Deputerede for Hertugdømmet Slesvigs dansktalende Distrikter frit at betjene sig af det danske Sprog i Hertugdømmet Slesvigs Provinsial-Stænder-Forsamling, men da Forsamlingens Forretningssprog er det tyske, saa maa der tages Forholdsregler, for at de paa Dansk holdte Foredrag kunne forstaaes af Alle og protokolleres.

Efter at have hørt Vore tro Provinsial-Stænder for Hertugdømmet, forordne Vi, som følger:

1) Af Forsamlingen vælges en tredie, det danske og det tyske Sprog fuldkommen mægtig Sekretær til i tydsk

Oversættelse at protokollere de Foredrag, som maatte blive holdte paa Dansk.

2) I Mangel heraf antages dertil en Hjælpesekretær, som tages i Ed.

3) Denne skal det paahvile saavel ordret at optage de paa Dansk holdte Foredrag og paa Præsidentens Opfordring at oplæse dem for Forsamlingen i tydsk Oversættelse, som ogsaa derefter at indføre denne i Protokollen.

Dette Udkast sendte Kongen til Tillisch for, „muligen med nogen Forandring af Ordene at meddele det i Afskrift til Geheimestatsminister H. A. Reventlow-Criminil og bede ham konferere derom med Dumreicher“, som var første Kancellideputeret. Tillisch omarbejdede nu Kongens næppe ganske formfuldendte Udkast, som fik følgende Form:

§ 1. Det skal staa de Deputerede fra Hertugdømmet Slesvigs dansktalende Distrikter frit at betjene sig af det danske Sprog i Provinsial-Stænder-Forsamlingen. Forsamlingens Forretningssprog er det tydske.

§ 2. Forsamlingen skal vælge en tredie, det danske og det tydske Sprog fuldkommen mægtig Sekretær til i tydsk Oversættelse at protokollere og bekræfte de paa Dansk holdte Foredrag.

§ 3. Findes en saadan ikke blandt Forsamlingens Medlemmer, skal der i nævnte Øiemed antages en Hjælpesekretær, som tages i Ed.

§ 4. De denne Sekretær paahvilende Forretninger ere: ordret at optegne de paa Dansk holdte Foredrag og paa Præsidentens Opfordring at oplæse dem i tydsk Oversættelse samt derefter at indføre dem i Protokollen.

Kongens Vaklen og hans Forlegenhed ved at finde den rette Afgjørelse viser sig intet Sted tydeligere, end da han nu til syvende og sidst egenhændig giver sig til at forfatte et nyt Udkast til Svaret paa Lorenzens Klage. Koncepten findes blandt Kongens Papirer. Han begynder med at afskrive den første Sætning i Udenrigsministerens Udkast ordret fra „Vi have modtaget“ til „Efterstaaende“. Derimod vil han ikke gaa ind paa Udenrigsministerens Bemærkning om, at danske Taler ikke maa optages paa Dansk i Protokollen, og tyer da til Tillisch's Udkast, af hvilket han tager Begyndelsen til den næste Sætning: „I Betragtning af Bestemmelsen i Frd. af 15. Mai 1834“ osv., men derefter fortsætter han: „især de i §§ 50 og 61 indeholdte Bestemmelser om, at Forretningsgangens Ledelse udelukkende tilkommer Præsidenten, og at ethvert Medlem maa underkaste sig Præsidentens Afgjørelse“, men medens Tillisch foreslaaer det lempelige Udtryk: „have vi ikke kunnet finde os foranledigede til at gaa ind paa Andragerens Klage“, foretrækker Kongen Udenrigsministerens skrappere Afvisning og fortsætter: „kunne vi ikke billige den Deputerede Lorenzens Forhold, da han har ladet disse Anordninger upaaagtede, og da han tilmed har været tilstede i Forsamlingen ved de senere Forhandlinger, ville vi lade hans Klage, saa vidt den vedrører ham personlig, bero*), hvilket Du har at tilkjendegive ham.“ Kongen fortsætter videre efter Udenrigsministerens Udkast med

---

*) Endnu den 5. Decbr. skriver Lorenzen om dette Punkt til sin Broder, Adjunkt C. H. Lorenzen i Sorø: „At jeg direkte eller indirekte skulde faae personlig Satisfaktion af Kongen, har jeg ikke ventet og aldrig ønsket. Dette vilde kun skade den Sag, for hvilken jeg kæmper. Men Sagen skal han beskytte.“

Sætningen: „Men naar det saaledes Forefaldne,“ osv., men giver den en afvigende Slutning med Ordene: „saa kunne vi ikke give vor Allerhøieste Samstemning til en saadan Beslutning, som vilde krænke de i Hertugdømmet Slesvigs dansktalende Distrikter valgte Deputeredes naturlige Rettigheder.“ Den derefter følgende Sætning i Kongens Udkast er i Begyndelsen atter en Omskrivning af Tillisch's Slutningsord, idet det nu hedder: „Da der imidlertid mangler Lovbestemmelser herom, hvorved der vilde sikres de dansktalende Deputerede en deres Tarv saa vidt muligt tilfredsstillende og tillige med Stænderforsamlingens Forretningsgang passende Deltagelse i Forhandlingerne,“ men Kongen springer derefter over i den Reventlow-Criminil'ske Tankegang, idet han tilføier: „medens Protokollationen paa Forsamlingens sædvanlige Forretningsprog bibeholdes,“ og slutter saaledes: „saa overdrage vi Dig at sætte vor tro Provinsial-Stænderforsamling for Hertugdømmet Slesvig i Kundskab om Indholdet af dette Allerhøieste Reskript og at forelægge det hosfølgende Lov-Forslag, som udkaster de nødvendige reglementariske Bestemmelser, til Betænkning.“ Kongen er dog allerede nu i Tvivl om, hvorvidt det er rigtigt at forelægge et Lovudkast med det Samme, og sætter derfor en ny alternativ Slutning til: „og at opfordre den til at afgive en allerunderdanigst Betænkning om, hvorledes Forretningsgangen ved Foredrag paa Dansk og deres Protokollation paa Tydsk burde ordnes ved Lov, hvorefter vi ville udstede den fornødne Lovbestemmelse,“ eller „hvorefter vi ville lade et Lovforslag herom udarbeide.“ Paa Udkastet har Kongen senere, formodenlig paavirket af Udenrigsministeren, som i dette Udkast har savnet for meget af sin egen Tankegang, skrevet de Ord: „Førend

„Da der imidlertid mangler“ osv. kunde efter Grev Criminils Udkast sættes: „Vi se af Forhandlingerne, at Stænderforsamlingens Præsident selv vil være betænkt paa, ved hvilke Midler der kan sikres de dansktalende Medlemmer en virksom Deltagelse i Forhandlingerne. Da der imidlertid mangler Lovbestemmelser herom, hvorved denne dem tilkommende, til Forsamlingens Forretningsgang passende Deltagelse kan sikres, samtidig med at Protokollationen paa Forsamlingens sædvanlige Forretningssprog bevares, saa overdrage vi“ osv., men, tilføier Kongen, „saa vilde Udtrykket „en deres Krav saa vidt muligt tilfredsstillende“ bortfalde.“

Dette Udkast med de mange Ændringer sendte Kongen den 2. Decbr. til Tillisch med følgende Brev: „Jeg har nu udarbejdet et nyt Udkast til Reskriptet, som jeg troer at maatte holde paa, thi som sagt det er høist vigtigt, at man forstaaer [mig] i Danmark. Kun Spørgsmaalet, om et Lov-Udkast skal forelægges eller ikke, vil betinge Slutningssætningerne, men jeg hælder meget til den Mening, at det bør forelægges, og er forvisset om, at Stænderforsamlingen ikke gjør det ringeste derved, naar intet Lov-Udkast forelægges, hvorimod de ei kunne undslaa sig for at svare paa et saadant. De ville herom konferere med Geheimestatsminister Criminil. En Beretning fra den Kgl. Commissarius vedlægges, hvori han fra sit Standpunkt ønsker, at intet maa foretages, men vi have Danmark i Ryggen, det glemmer han.“

Man lægge vel Mærke til, at dette Brev er skrevet den 2. December. Denne Dag er Kongen endnu fuldstændig raadvild, uenig med sig selv om de allervæsentligste Punkter. Han veed endnu ikke, om han strax skal forelægge Stænderne et Lovudkast om Sprogforholdene eller

ei. Det Udkast, han endnu samme Dag sender Tillisch, er varieret paa ikke mindre end fem forskjellige Maader, af hvilke endda ingen bliver valgt, da det kommer til Stykket. Desto mærkeligere er det, at Afgjørelsen kom den selvsamme Dag. Hvad der har hidført den, kan ikke sees, men Kongen har paa een Gang opgivet at forelægge et Lovudkast strax. Kancelliet afgiver samme Dag sin Betænkning, som desværre ikke kjendes, og Reskriptet bliver nu endelig slaet fast; nogle Sætninger tages af H. Reventlow-Criminils, andre af Tillisch's Udkast, og saa faaer det følgende Ordlyd:

„Christian den Ottende, af Guds Naade Konge til Danmark, de Wenders og Gothers, Hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken og til Lauenborg, saa og til Oldenburg pp.

„Velbaarne, Kjære, Trofaste!

„Vi have modtaget Din Indberetning om den af den Deputerede for Staden Sønderborg P. H. Lorenzen til Os allerhøist umiddelbart indgiven Klage over den ham i vort Hertugdømme Slesvigs Provinsial-Stænderforsamling formentlig overgaaede vilkaarlige Behandling, fordi han har benyttet sig af det danske Sprog,*) og finde Vi Os Allernaadigst foranledigede til at tilkjendegive Dig Følgende:

„I Betragtning af Bestemmelserne i Forordningen af 15. Mai 1834 for Hertugdømmet Slesvig om en nærmere

---

*) I et formelig udfærdiget, af Kongen underskrevet og af de Kancellideputerede paragraferet samt med det kongelige Segl forsynet Reskript, som findes blandt Kongens private Papirer, er denne lille Mellemsætning udeladt. Dette Reskript er altsaa ikke blevet afsendt, men et helt nyt med denne lille Tilføielse maa være blevet udfærdiget og expederet til Slesvig.

Ordning af Stænderforholdene, isærdeleshed § 50 og 61, hvorefter Ledelsen af Forretningsgangen i Stænderforsamlingen ene tilkommer Præsidenten og ethvert Medlem maa underkaste sig Præsidentens Afgjørelse, kunne Vi ikke billige den Deputerede Lorenzens Forhold, forsaavidt han har ladet disse Bestemmelser upaaagtede, og Vi ville derfor intet Hensyn tage til hans Klage, saa vidt den vedrører ham personlig.

„Men naar det saaledes Forefaldne har bragt Forsamlingen til den Formening, at det i hvert enkelt forekommende Tilfælde skulde gjøres afhængig af Forsamlingens Samtykke, om Brugen af det danske Sprog skal tilstedes en Deputeret, saa kunne Vi ikke give Vor Allerhøieste Samstemning til en saadan Beslutning, som vilde krænke de dansktalende Deputeredes naturlige Rettigheder.

„Vi have nu vel af Stænderforsamlingens Forhandlinger seet, at Præsidenten vil være betænkt paa Midler til at sikre de dansktalende Medlemmer en virksom Deltagelse i Forhandlingerne; da der imidlertid i denne Henseende mangler en udtrykkelig Lovbestemmelse, hvorved Saadant kunde opnaaes paa en Maade, der tillige passede til Forsamlingens Forretningsgang, og navnlig med Bibeholdelse af Protokolføringen paa Forsamlingens hidtilværende tyske Forretningssprog, saa overdrage Vi Dig herved at sætte Vor tro Provinsialstænderforsamling i Kundskab om Indholdet af dette Allerhøieste Reskript og at opfordre den til at afgive en allerunderdanigst Betænkning om, hvorledes der kan sikres Forsamlingens dansktalende Medlemmer en virksom Deltagelse, derved at deres Foredrag optages i Forsamlingens Protokol i en tro Oversættelse.

„Hvorefter Du har Dig at rette, og forblive Vi Dig iøvrigt bevaagen i Kongelig Naade.

„Givet i Vor Kongelige Residensstad Kjøbenhavn den 2. December 1842.

(L. S.) Christian R.
Dumreicher. Rathgen. Liliencron.

E. Müller.

Til

Kancellipræsident og Kommissarius ved den slesvigske Provinsialstænderforsamling, Greve Reventlow-Criminil, Storkors af Dannebrog og Dannebrogsmænd.

Strax efter at dette Reskript var afsendt, synes Kongen at have fortrudt den valgte Form, thi allerede Dagen efter den 3. Decbr. blev et Udkast til Lov om Sprogforholdene i Stændere sendt over til Kommissarius, dog ikke for at han skulde forelægge Stænderne det, men saaledes at det blev overladt ham at forelægge det, saafremt han holdt det for formaalstjenligt. Dette Lovudkasts Ordlyd kjendes ikke, kun saa meget kan sees, at det hverken var Kongens eller Tillisch's ovenanførte Udkast; dog har det næppe i Henseende til Indholdet afveget synderlig fra dem.

Dette Reskript af 2. Decbr. oplæstes af Kommissarius i Stændermødet den 6. Decbr., uden at han hverken den Dag eller senere i Stænderne omtalte, at han havde faaet et Lovudkast sendt fra Kongen til eventuel Forelæggelse, hvorefter Præsidenten bemærkede: Den nys modtagne Kongelige Meddelelse er af saa stor Betydning, at det turde være et almindeligt Ønske at undgaa enhver forhastet Udtalelse derom. Der vil derfor ingen

Forhandling derom ske idag. Hver Enkelt skulde modent overveie, hvad der nu var at gjøre. Han ansatte nyt Møde til den næste Dag, i hvilket der vilde være at ned-sætte et Udvalg til at behandle denne Sag. Dagen efter valgtes Pastor Lorenzen, Justitsraad Fries, Etatsraad Lüders, Advokat Storm og Landraad Rumohr ind i Udvalget.

Som en Kuriositet skal her indskydes, at da et Lovudkast om Regulering af Frikjørsler den 8. Decbr. skulde til Afstemning, viste det sig, at baade Præsidenten og Udvalgets Ordfører havde misforstaaet Nis Lorenzen, der havde stillet et Ændringsforslag paa Dansk. Ordføreren protesterede først imod, at Ændringsforslaget kom til Afstemning, men da Præsidenten bemærkede, at hans og Ordførerens Feiltagelse ikke kunde tilregnes Nis Lorenzen, maatte Ordføreren falde tilføie.

Den 7. Decbr. meddelte Reventlow-Criminil Kongen, at han den foregaaende Dag, om Tirsdagen, havde oplæst det kongelige Reskript i Stænderforsamlingen; han havde ikke oplæst det om Mandagen, fordi Falck den Dag var i Kiel, og han havde ikke villet meddele Reskriptet, medens Gülich fungerede som Præsident. Næsten alle Medlemmer vare, skrev Greven fremdeles til Kongen, af den Mening, at Lorenzen efter dette Reskript hverken vilde eller turde tale Dansk, hvad han, Greven, ogsaa vilde have udledet deraf, dersom Kongens Brev ikke havde berøvet ham enhver Tvivl om, hvorledes Reskriptet skulde forstaaes, saaledes at han nu ikke kunde indrømme Præsidenten Ret til at forbyde Lorenzen at bruge det danske Sprog. Hvad der isaafald vilde ske, maatte afventes. En Betænkning vilde Forsamlingen uden Tvivl være rede

til at afgive, men om den vilde taale danske Foredrag af Lorenzen, var meget tvivlsomt, hvor meget han, Greven, end af Hensyn til Landets Vel havde stræbt at modvirke, at Stænderne skiltes. Men det var næsten mere forlangt, end man kunde vente selv af den største Taalmodighed og Selvfornægtelse. Han kunde kun beklage Reskriptet som ogsaa dets tvivlsomme Affattelse; han saae deri efter Sprogreskriptet af 1840 en ny Kilde til uendelige Ubehageligheder og Stridigheder, nye Konflikter og Rivninger, og han maatte tilstaa, at han hellere havde seet en Opløsning og en Misbilligelse af de fremtraadte Bestræbelser. Naar blot Reskriptet vilde gavne lige saa meget i Danmark, som det skadede her! Reskriptets Utydelighed for Lorenzens Vedkommende gjorde hans Stilling yderst pinlig, og han havde i det Mindste ventet og ønsket, at Kongen havde sendt ham en eventuel Fuldmagt til Opløsning, for at han ikke skulde være aldeles værgeløs, naar det skulde komme til usømmelige Ytringer eller til tumultuariske Optrin; han bad derfor Kongen indtrængende om at sende ham en saadan med næste Post. En heldig Afslutning af Samlingen beroede hovedsagelig paa Haabet om, at Lorenzen ikke atter talte Dansk, hvad enten han ikke fandt en Berettigelse dertil i Reskriptet, eller han ikke vilde bruge sin Ret. Saa meget større Betænkelighed havde han havt ved at gjøre Skridt for at bevæge Lorenzen til en saadan Beslutning, som denne derved vilde blive oplyst om sin maaske tvivlsomme Ret. Et saadant Skridt hos Lorenzen vilde efter Grevens Overbevisning heller ikke nytte Noget, og en Henviisning til Kongens Ønske vilde kompromittere Kongen altfor meget i et Øieblik, hvor Lorenzen var i sin Ret, tilmed da han havde viist, at han ikke tog det saa

nøie med Sandheden, og vilde prale dermed. Falck vilde vanskelig, maaske slet ikke lade sig bevæge til at lade være med at nedlægge Præsидiet, og saa faldt vi i Gülіchs Hænder og formodenlig i Opløsning. Det Tilfælde kunde ogsaa indtræde, at en Del af Medlemmerne i Stilhed reiste bort og Halvdelen eller en Trediedel blev tilbage. Hvad skulde da ske? Det kunde ogsaa hænde, at Præsidenten, naar Falck traadte tilbage, erklærede, at han fortolkede Reskriptet saaledes, at han ikke vilde lade Lorenzen tale Dansk; hvad kunde han, Kommissarius, da gjøre Andet end forlade Forsamlingen? En eventuel Fuldmagt til Opløsning forekom ham uundgaaelig nødvendig. „Deres Maje-stæt vil heraf se, at vi Alle og Landets Ro ere afhængige af Lorenzens Luner, og det er sandelig ikke fornøieligt.“ Greven slutter sit Brev med at love endnu samme Eftermiddag at afsende en Stafet, saafremt der hændte noget Særligt.

Samme Dag, som Kongen modtog dette, af de uværdigste Insinuationer imod Lorenzen struttende Brev, blev der afholdt et Statsraad. Der er al Grund til at tro, at Kongen er bleven yderst forbitret over den Modstand, han efter Kommissarius' Brev maatte vente at finde hos Stænderne, og det blev da ogsaa i Statsraadet besluttet, at Kommissarius skulde forsynes med Fuldmagt til eventuelt at slutte Stænderne. Strax efter Statsraadet paa-lagde Kongen Tillisch at udfærdige et saadant Reskript, hvori man „slet ikke skulde indlade sig paa de Tilfælde, der muligvis kunde indtræde, men ganske simpelt holde sig til Stænderlovens Ord om Kongens Opløsningsret, dog maatte det ikke se ud, som om der tilsigtedes nye Valg“. Tillisch maatte helst selv egenhændig udfærdige Reskriptet

og bringe Kongen det ud paa Aftenen, da det skulde afsendes samme Aften.

Hvor vred Kongen er bleven over Reventlow-Criminils Skrivelse, sees tydelig af det Privatbrev, hvormed han ledsagede Fuldmagten til Opløsning, som ogsaa virkelig kom til at afgaa den 9. Kongen skriver kort og godt: „Efter Deres Ønske har De ved Reskript faaet eventuel Bemyndigelse til at slutte Stændersamlingen for iaar. Jeg haaber dog ikke, at dette bliver nødvendigt, med mindre Forsamlingen begaaer den Utilbørlighed enten at vægre sig ved at afgive Betænkning efter mit Reskript af 2. Decbr. eller at nægte at behandle det Lovudkast, De da skal forelægge den. I saa Fald er den i aaben Opposition til Regjeringen og maa opløses. Skulde Medlemmerne fjerne sig og Forsamlingen paa den Maade opløse sig, da er det ligeledes paa Tiden for Regjeringen at slutte Samlingen. Men skeer dette i Fred den 21., da vil De kunne bevare den bedre Stemning, naar De i Deres Afskedsord taler om Kongens faste Beslutning om at opretholde Hertugdømmet Slesvigs Selvstændighed. Forøvrigt skal De for min Skyld ikke gjøre en Forsamling, der har viist en saadan Tænkemaade, Komplimenter. Jeg kan forstaa, at Reskriptet ikke stemmer med Deres Anskuelse; men naar jeg vilde være upartisk, kunde det vel ikke godt affattes anderledes. Den Vanskelighed, om Lorenzen efter Reskriptet maa tale Dansk eller ei, lod sig dog ogsaa let fjerne, thi vel kan det ikke formenes ham at tale Dansk, men ved den nuværende Protokolleringsmaade kan hans Tale ikke protokolleres.“

Stændertidendens Trykning foregik den Gang saa langsomt, at Ordlyden af det kgl. Reskript af 2. Decbr. endnu henimod Midten af Maaneden ikke var kjendt i

Hovedstaden. Og da der nu i „Altonaer Mercur“ fremkom unøiagtige Meddelelser derom, skrev Kongen den 13. Decbr. til Tillisch, at man, for at disse ukorrekte Referater ikke skulde gaa over i de kjøbenhavnske Blade og forøge Uvisheden om Reskriptet, ikke længer burde holde det tilbage, men ganske simpelt bekjendtgjøre det i „Berlingske Tidende“ og „Dagen“. Tillisch skulde konferere med Statsministrene derom og, hvis disse ikke havde videre Betænkelighed ved denne Forholdsregel, foranstalte det Fornødne. Reskriptet blev da ogsaa „til Berigtigelse af ubeføiede Meddelelser angaaende Reskriptets Indhold paa Allerhøieste Befaling“ aftrykt i de to nævnte Blade for 17. Decbr.

Imidlertid havde Lorenzen forholdt sig fuldkommen taus i Stænderne efter den 16. November, og uagtet han betragtede Kongens Afgjørelse som en stor Seir for den danske Sag, gav han sig dog ikke strax til at hovere over sine Modstandere ved at tale Dansk, men lod rolig en hel Uge hengaa. Først den 14. Decbr., da Forslaget om Stænderkomiteer var til sidste Behandling, tog han kort før Mødets Slutning Ordet paa Dansk. Der kan næppe være Tvivl om, at han har været vidende om, hvorledes Kongen selv har fortolket sit Reskript. I Stændertidenden staaer der kun: „Efterat derpaa Deputeret Lorenzen fra Haderslev havde holdt et dansk Foredrag“, men man kan dog af Præsidentens Svar se, at Lorenzen har været saa forsigtig ikke at stille noget Ændringsforslag for ikke at faae det afvist som stillet paa Dansk. Falck hævder derefter, ganske i Overensstemmelse med Kongens sidste Brev til Kommissarius, at danske Taler ikke kunne optages i Protokollen, saa længe der ikke er truffet særlig Foranstalt-

ning til at muliggjøre saadant; at oversætte danske Foredrag for Forsamlingen har han kun paataget sig overfor Nis Lorenzen. Da P. H. Lorenzen nu atter tog Ordet paa Dansk, kunde Præsidenten med formel Ret afbryde ham, da Ingen maatte tale mere end een Gang ved sidste Behandling. Hensen opkastede nu det Spørgsmaal, hvorledes Reskriptet af 2. December rettelig skulde forstaaes, og Præsidenten indrømmede da, at han ogsaa havde været i Tvivl, og at han derfor havde raadført sig med Kommissarius, hvorefter de vare blevne enige om, at Lorenzen maatte tale Dansk, men at hans Taler ikke skulde optages i Protokollen. Dette bekræftedes endnu udtrykkelig af Kommissarius, men de Herrer Beseler og Gülich kunde naturligvis ikke afholde sig fra at „protestere høitidelig“, hvilket paadrog Sidstnævnte en Irettesættelse af Kommissarius, fordi han havde talt, efterat Debatten formelt var sluttet. Falck hævede saa i en Fart Mødet.

Dagen efter sees Lorenzen atter at have talt Dansk, og det kom til et lille Sammenstød mellem Gülich og Falck om hans Ret dertil, men uden Resultat. Derefter foretoges der Afstemning over Lovforslaget om Stænderkomiteer, som forkastedes med 34 St. mod 5, hvorefter ligeledes den Passus i Betænkningen om denne Sag, at det var ønskeligt, om Kongen ogsaa som Hertug af Slesvig vilde tiltræde det tyske Forbund, forkastedes (med 26 Stemmer mod 13), saaledes som Reventlow-Criminil havde lovet Kongen.

Det i Sprogsagen nedsatte Stænderudvalg havde imidlertid arbejdet ret hurtig, thi allerede den 16. Decbr. kunde Præsidenten anmelden dets Betænkning som indkommen. Betænkningen er for lang til at kunne meddeles her (den

fylder 18 Spalter i Stændertid. B. II, S. 991—1008), og den frembyder heller ikke synderlig Interesse. Flertallets Indstilling om, „ligesaa indstændig som underdanig at fraraade Lovbestemmelser, hverved der skulde indrømmes de dansktalende Medlemmer af Forsamlingen positiv Ret til at betjene sig af det danske Sprog ved Forhandlingerne samt Ret til, at deres Foredrag i en tro Oversættelse blive tilførte Protokollen“, var ganske saaledes, som man maatte vente den af Flertallet*). Mindretallet, som bestod af N. Lorenzen, P. H. Lorenzen, Jepsen, Posselt og P. Nielsen, foreslog, „at de danske Foredrag tages i Originalsproget og ikke som Oversættelse til Protokollen, og at de ordret optages i den danske Stændertidende og som Oversættelse i den tydske, ligesom de tydske Foredrag tages i Grundsproget til Protokollen og ordret optoges i den tydske Tidende og som Oversættelse i den danske“. Et andet Mindretal, Petersen fra Dalby foreslog, at det skulde tillades de Deputerede, som ikke tiltroede sig at kunne holde deres Taler paa Tydsk, at tale Dansk, saaledes at deres Taler optoges i tydsk Oversættelse i Protokollen; den Mand vilde prøve paa at holde Middelveien.

I Mødet den 19. Decbr. var Sprogsagen til foreløbig Behandling. En stor Mængde Talere havde Ordet, af de Danske kun Nis Lorenzen, som kortelig paa Dansk

---

*) Kongen skriver herom den 21. Decbr. i sin Dagbog: „Den Sl. Komites Betænkning i Anledning af Reskr. af 2. Decbr. gaaer ud paa at fraraade enhver Bestemmelse om, hvorledes danske Foredrag skulle protokolleres, og at bortraasonere den kgl. Ytring, at det var de dansktalende Slesvigeres naturlige Ret at tale Dansk i Forsamlingen. Noget impertinentere kan ei tænkes.“

motiverede Minoritetsforslaget, hvorimod P. H. Lorenzen ikke talte. Kommissarius havde Ordet tre Gange, men kun til personlige Bemærkninger, og gav navnlig ikke Forsamlingen den mindste Veiledning med Hensyn til Kongens Anskuelser om Sagen. Forøvrigt frembyder den lange Forhandling Intet af Interesse, det skulde da være et hidsigt Angreb af Beseler paa Falck, hvem han beskyldte for ikke at være traadt tilstrækkelig kraftig op imod P. H. Lorenzen og med Urette at have fortolket det kongelige Reskript af 2. Decbr. til Fordel for denne. Baade Hertugen af Augustenborg, Reventlow og Rumohr tog Falck i Forsvar, og baade til „Herren“ og til „Himlen“ rettedes der Taksigelser, fordi man havde havt ham til at lede Forsamlingen gennem de mange Klipper og Skær!

Den følgende Dag, den 20. Decbr., paafulgte sidste Behandling. Ogsaa den Dag havde mange Talere Ordet, deriblandt Nis Lorenzen, Posselt og P. H. Lorenzen. Den Dag var det, at Nis Lorenzen mindede Gùlich, som havde truet med Keiser Barbarossa, om Holger Danske. Udvalgets Forslag vedtoges med 34 Stemmer mod 6, og Dagen efter, den 21. Decbr., sluttede Kommissarius Stændersamlingen. Faa Dage iforveien havde han fra Kongen modtaget en Instrux om, hvorledes han skulde udtale sig i sin Slutningstale. Kongen skrev til ham den 17. Decbr.: „Jeg holder det for særdeles vigtigt, at De i Deres Slutningstale i Deres Egenskab af Regjeringsorgan afholder Dem fra enhver Ytring, der kunde udlægges til Fordel for et enkelt Parti eller stod i Samklang med den i Hertugdømmerne herskende Bevægelse. Derimod skal De, kun for at berolige begge Partiernes Bekymringer, ytre, at Kongen saa vist vil opretholde saavel de statsretlige For-

hold, hvorpaa Hertugdømmet Slesvigs Selvstændighed under Danmarks Krone beroer, som dets Forbindelse med Hertugdømmet Holsten.“ Samme Dag skrev Kongen til Ørsted, at han Intet havde imod, at ogsaa han udtalte sig paa lignende Viis i Viborg Stænder.

Mærkelig nok lod Reventlow-Criminil hele tre Dage gaa, inden han officielt underrettede Kongen om Stændersamlingens Slutning. Først den 24. Decbr. indsendte han sin officielle Beretning derom og skrev samtidig et privat Brev til Kongen, hvori han troede at glæde ham med, at „den i Slutningstalen efter Deres Majestæts Befaling indeholdte Ytring, at ogsaa Slesvigs nuværende Forbindelse med Holsten skal opretholdes, har gjort et særdeles tilfredsstillende Indtryk, og Slutningen kan efter Alt, hvad der er skeet, kaldes god.“ Men, tilføiede Greven med vanlig Ondskab, „paa Lorenzen fra Haderslev syntes den at gjøre et ubehageligt Indtryk, og jeg er derved bleven yderligere bestyrket i den Overbevisning, at hans Hovedformaal ikke bestaaer i at kæmpe for det danske Sprog, men i om muligt at stifte Uroligheder og ad denne Vei at naa sit Maal, en fri Konstitution som den norske, og jeg kan kun betragte det som en Lykke, at Forsamlingens faktiske Opløsning ikke er lykkedes for ham, hvilket tildels er forebygget derved, at det er blevet gjort Medlemmerne indlysende, at det netop var det, han tilsigtede.“ Med Hensyn til, at Stændernes Betænkning i Sprogsagen var helt afvisende, forsikrer Greven, at Forelæggelsen af Lovudkastet vilde have faaet samme Resultat, og at et andet overhovedet ikke var at opnaa af denne Forsamling.

Det er en bekjendt Sag, at Kongen blev høilig for-

tørnet over, at Kommissarius i sin Slutningstale havde udeladt de tre Ord „under Danmarks Krone“. Den 27. Decbr. blev der da ogsaa i skarpe Udtryk affordret ham en Erklæring om, hvorfor han havde udeladt den. Reventlow-Criminils Svar er dateret Emkendorf den 30. Decbr. og lyder saaledes:

„Deres Kgl. Majestæts allerhøieste Skrivelse af 27. Decbr. har bevæget mig dybt, fordi jeg deraf seer, at Deres Kgl. Majestæt er misfornøiet med min Slutningstale og forlanger min Erklæring over, hvorfor jeg i denne Tale ikke har brugt de Ord „under Danmarks Krone“, som Deres Kgl. Majestæts Skrivelse af 17. Decbr. indeholdt. Min allerunderdanigste Erklæring tillader jeg mig at afgive, som følger. Under 29. Novbr. behagede det Deres Majestæt at skrive til mig, at det gjerne maatte udtales høit og lydelig, „at Kongen ikke tænker paa at forene Hertugdømmet Slesvig eller Dele deraf med Danmark, men at Kongens Hensigt meget mere er at bevare Hertugdømmet Slesvig som saadant og hverken gjøre det dansk eller tysk“. Dette udtalte jeg da ved sidste Behandling af Stænderkomiteerne ganske med de samme Ord, hvilket ogsaa gjorde et meget godt Indtryk og bidrog til at fjerne enhver Hentydning til det tyske Forbund. Da jeg nu den 19. Decbr. modtog Deres Majestæts allerhøieste Skrivelse af 17., altsaa to Dage før Samlingens Slutning, satte Tilføielsen om Danmarks Krone mig i en ikke ringe Forlegenhed, fordi derom Intet var sagt i hin første, med Allerhøieste Bemyndigelse afgivne Erklæring om Hertugdømmets Selvstændighed, og fordi det forekom mig meget betænkeligt at afgive to ikke indbyrdes helt overensstemmende Erklæringer om Hertugdømmets Selvstændighed,

den ene ifølge Allerhøieste Bemyndigelse, den anden ifølge Allerhøieste Befaling. Da Tiden desværre ikke mere tillod Afsendelsen af en Stafet, hvis Tilbagekomst før Samlingens Slutning vilde have været en Umulighed, saa begav jeg mig til Statholderen, til hvem Deres Majestæt ved flere Leiligheder har henvist mig, og drøftede denne Sag udførlig med ham. Det blev da af os taget i Betragtning, at Deres Majestæt ved Afsendelsen af denne Skrivelse endnu ikke var i Besiddelse af min første Erklæring ved sidste Behandling af Stænderudvalgene og altsaa ikke havde kunnet tage Hensyn til den, at der paa Grund af den ophidsede Stemning, som Lorenzens danske Foredrag i de sidste Dage atter havde forøget, burde undgaaes enhver Anledning til at forøge den, og at denne Anledning netop kunde findes i hin Tilføielse, fordi den ikke fandtes i den første Erklæring, men at der i hvert Fald ikke kunde være Betænkeligheder ved at gjentage en engang med Allerhøieste Bemyndigelse afgiven Erklæring om Hertugdømmet Slesvigs Selvstændighed, og at det overhovedet var ønskeligt at optage en Landet beroligende Erklæring i Slutningstalen. Det forekom os ogsaa fuldkommen ubetænkeligt at udtale den Oprettelse af Status quo, som Deres Majestæt saa hyppig har ytret at ville tilsigte. Efter alle disse Overveielser troede jeg at burde beslutte mig til i Slutningstalen at gjentage min første Erklæring om Hertugdømmets Selvstændighed for ikke i Deres Majestæts Navn at afgive to virkelig eller tilsyneladende forskellige Erklæringer og kun at tilføie det, som var paalagt mig i Henseende til den hidtilværende Forbindelse med Holsten. Denne Erklæring har da ogsaa gjort et særdeles godt Indtryk og beroliget Gemytterne, uagtet deri

ikke var udtalt noget som helst Andet end den Allerrhøieste Hensigt om Bevarelsen af Status quo paa det bestaaende statsretlige Grundlag. Og jeg kan høitidelig forsikre, at jeg troede at have lagt mig Deres Majestæts Advarsel om ikke at sige Noget til Gunst for et vist Parti paa Sinde og ogsaa at have fulgt den, hvad jeg ogsaa endnu troer. Ganske vist anførte Deres Majestæt i den Allernaadigste Skrivelse af 17. Decbr. udtrykkelig de omspurgte Ord, men paa den ene Side har Deres Majestæt ikke udtrykkelig paalagt mig at bruge disse Ord, og paa den anden Side hed det i den Allerrhøieste Skrivelse: „Derimod maa De kun til begge Partiernes Beroligelse ytre, at osv.“, og jeg har saavel i denne fakultative Vending som i Meddelelsen om den tilgrundliggende Hensigt seet en Opfordring og en Bemyndigelse til at overveie Sagen og bære Ansvar for den mulige Virkning af en saadan Erklæring. Jeg saae mig derfor omgivet af Ansvar, Tvivl og Vanskeligheder, hvilke det syntes mig umuligt at undgaa alle. Jeg maatte altsaa vælge, og jeg har valgt, ikke efter Partihensyn, ikke efter egne Ønsker, men efter det, som jeg har anseet for bedst stemmende med Deres Majestæts Interesse og Værdighed efter min samvittighedsfulde Overbevisning og efter moden Raadførsel og Prøvelse, saa vidt det efter tolv Timers Møder ved Midnat stod i mine Kræfter. Jeg indseer heller ikke nu, at der ligger nogetsomhelst Betænkeligt i Erklæringen, Noget, som ikke stemmer overens med Deres Majestæts Ordre, nogetsomhelst til Fordel for en Partianskuelse, idet der alene er givet Tilsagn om Opretholdelsen af de bestaaende statsretlige Forhold og Status quo. Har jeg feilet, saa har jeg feilet af Mangel paa Dømmekraft og af Mangel paa Evner, og jeg underkaster

mig i det Mindste med en ren Samvittighed min Aller-naadigste Konges Dom.“

Ganske let slap Reventlow-Criminil dog ikke fra denne ubehagelige Historie. Kongens Stemning ved den Tid har fundet et ret karakteristisk Udtryk i følgende Ord, som han Nytaarsdag 1843 skrev foran i sin Dagbog for det Aar:

„Aaret begyndes af mig med freidigt Mod i Tillid til Guds Bistand. Blandt Morgenpsalmerne iagttog jeg en af Boye, hvori siges, at ikkun det Rige er lykkeligt, i hvilket hersker Fred. Det randt mig isinde, at dette mindre nu end nogensinde er Tilfældet i mit Rige, hvor Partiaand næret mellem Danmark og Hertugdømmerne avler Splid. Jeg bad derfor Gud, at han vilde give mig Visdom og Kraft til at udjævne disse Stridigheder, som næres ved Overdrivelser paa begge Sider, i det Schleswigholsteinerne ganske ville fortydske Slesvig, de danske Radikale derimod rive Slesvig ganske fra Holsten. Kongen bør staa over Partierne og vedligeholde Tilstanden, som den er; Slesvig som et særskilt Hertugdømme under den danske Krone, enhver Undersaats Sprogforhold respekteret. Endnu er Tilliden til Kongens Upartiskhed usvækket.“

Kongens Brev til Reventlow-Criminil, som afsendtes den 3. Januar, var da heller ikke videre naadigt. Kongen skrev: „Af Deres under 30. Decbr. indsendte Erklæring seer jeg, at De har udeladt den bevidste Mellemsætning efter moden Overveielse, hvilket skulde tjene til at berolige Flertallet af Stænderforsamlingens Medlemmer saa vel som Beboerne i Hertugdømmet Slesvig. Men netop fordi De havde afgivet en lignende Erklæring (som jeg endnu ikke kjendte den 17.), havde denne Gjentakelse vel været overflødig, og da De ikke vilde gjengive mine Ord helt, havde

De gjort bedre i kun at tale om Slesvigs Selvstændighed, thi en Omtale alene af Forbindelsen med Holsten danner en grel Modsætning til den i hele den danske Nation herskende Stemning for aldrig at opgive Slesvig for at ofre det til en ny slesvig-holstensk Stat. Det kan ikke være mig ligegyldigt, hvorledes mine Ord udlægges. Jeg haaber ogsaa, at man i Det, De har udtalt, kun vil finde en Gjentagelse af de ved Udstedelsen af de almindelige Love af 1831 udtalte Grundsætninger om Slesvigs statsretlige Forhold, altsaa en Stadfæstelse af Status quo. Men naar Partierne ere ophidsede, finder man let en anden Betydning i de paa Kongens Befaling udtalte Ord, og ikke for Alt i Verden vilde jeg give det slesvig-holstenske Parti, som drømmer om og virker for en Adskillelse fra Danmark, nogen Fordel. Derfor vil De ikke finde mit Spørgsmaal umotiveret og ikke undre Dem over, at jeg strax affordrede Dem en Erklæring, som skulde overbevise mig om, at De i den Stilling, hvori De befandt Dem, havde handlet efter bedste Overbevisning. Give Gud, at Følgerne af det Forefaldne ikke maa være lige saa uheldige, som de have været ubehagelige i Slesvig.“

Men derved blev det ogsaa. Udadtil fik Reventlow-Criminils Ulydighed imod Kongens Befaling foreløbig ingen Følger. Han kom i Januar tilbage til Kjøbenhavn og overtog ganske rolig sin Post som Kancellipræsident. Kongen vedblev imidlertid at beskjæftige sig med Sprogsagen, og der findes i hans Dagbøger nu og da Hentydninger dertil. Den 4. Januar havde P. H. Lorenzen Audiens hos Kongen, som den Dag skriver i sin Dagbog: „Stænderdeputeret P. H. Lorenzen klagede bitterlig over Embedsmændenes Handlemaade mod de dansktalende Slesvigere — jeg søgte

at berolige ham og bad ham have Tillid til Kongens Villie at soutenere det danske Sprog i sine Rettigheder.“ Og i en anden Dagbog skrev han samme Dag: „P. H. Lorenzen forestillede fremfor Alt Nødvendigheden af, at danske Dannelsesanstalter, lærde Skoler og Seminarier oprettedes i den dansktalende Del af Slesvig. Et synligt Bevis paa Kongens Villie til at haandhæve det danske Sprog i Slesvig behøvedes. Jeg formanede til Tillid til Kongen og til Maadehold ved den forestaaende Fest idag,*) at ingen Personligheder maatte fremkomme derved. — — Ligeledes talt med Ørsted om de slesvigske Forhold og Midlerne til at soutenere Danskheden i Slesvig; han er ubestemt i den Henseende.“ Den 14. Januar skriver Kongen i Dagbogen: „Jeg har paalagt hende**), naar Leilighed gaves, at ytre, hvor meget jeg følte mig krænkert ved den hele Tendens i den slesvigske Forsamling at adskille sig fra Danmark, at fortydske Hertugdømmet og at haane alt Dansk; men desuagtet var det min Hensigt at opretholde Status quo og Slesvig som et selvstændigt Hertugdømme i det danske Monarki; men tillige vilde jeg beskytte det danske Sprog og de dansktalende Slesvigere i deres Rettigheder som hidtil.“

Det var Kongens Mening, at der nu skulde gives Kancelliet Paalæg om at udarbeide et Lovudkast om Brugen af det danske Sprog i Slesvig Stænder. Midt i Januar fik Tillisch Ordre til at affatte en Skrivelse til Kancelliet, men da han den 18. Januar bragte Kongen et Udkast,

---

*) Den store Fest paa Skydebånen til Ære for P. H. Lorenzen.

**) Dronningen, som var reist til Augustenborg for at se til sin syge Moder, men vendte om i Nyborg, da Hertuginde var død den 13. om Aftenen.

fant Kongen det, som han skriver i sin Dagbog, „flaut, ubestemt, uforstaaeligt — det mangler paa Mod til at sige Slesvigholstenerne Sandheden, og man glemmer, hvad jeg skylder Danmark.“ Der hengik dog over tre Uger, inden Reskriptet til Kancelliet blev vedtaget. Den 7. Febr. fandt Kongen „Kancellipræsident Reventlow-Criminil ganske gjennemtrukken af slesvigholstenske Principer“ og seende „Neuerungen i alle Foranstaltninger, der sikre de Dansk-talendes Ret til at betjene sig af deres Modersmaal“; derved „bestyrkedes jeg ydermere i Nødvendigheden at udtale mig om, at de trufne Foranstaltninger med Fasthed skal gennemføres.“ Den 8. Febr. var Sagen for i Statsraadet. Ørsted havde forbedret Kongens Udkast til Skrivelsen til Kancelliet, og da Kongen „førelæste det for Statsministeriet, vandt det deres Bifald.“ Kun mente Reventlow-Criminil, at det var bedst ikke at lade det komme offentlig frem for ikke at vække Misfornøielse i Hertugdømmerne. Den 10. Febr. vedtoges Skrivelsen til Kancelliet omsider. Kongen skriver herom i sin Dagbog: „Ved Diskussionen om Reskriptet til Kancelliet udtalte Kancellipræsidenten sig for, at Intet burde ske, der kunde svække den gode Stemning i Hertugdømmerne, og tydeligen talte han det slesvigholstenske Partis Sag. Stemmann og Moltke udtalte sig bestemt om Nødvendigheden at berolige det danske Folk mod det slesvigholstenske Partis Anmasselser, Ørsted var ei for overordenlige Foranstaltninger, der kunde genere det slesvigholstenske Kancelli i Sprogsagens Behandling, Grev Reventlow-Criminil fandt Intet mod Reskriptet til Kancelliet at erindre, men vel imod dets Offenliggjørelse. Jeg bestemte mig til ei at Offenliggjøre det, men blot at bekendtgjøre, at Befaling var givet Kancelliet at udarbeide

et Lovudkast i Overensstemmelse med Reskriptet af 2. Decbr. og at indskærpe det danske Sprogs Brug i de dansktalende Distrikter samt en vedbørlig Prøvelse i Færdighed i det danske Sprog for geistlige og verdslige Embedsmænd i de dansktalende Distrikter. Reskriptet modificeredes noget efter Reventlow-Criminils Forslag.“

Reskriptet til Kancelliet afgik samme Dag, den 10. Februar, men da det var „modificeret“ efter Reventlow-Criminils Forslag, har det næppe været synderlig skrappt. Dermed døde Sagen foreløbig hen, og Kongen vides ikke at have beskæftiget sig med den, før den over et Aar efter, den 8. Marts 1844, kom tilbage fra Kancelliet til Kongen. Dette voluminøse Aktstykke fylder 21 tætskrevne Foliosider og er altsaa altfor langt til at gjengives her. Et kort Uddrag vil klart belyse, at Kancelliet stod paa et rent tydsk Standpunkt. Stænderminoritetens Forlangende om begge Sprogenes Ligeberettigelse i Stænderne erklæres for uigjennemførligt. Kongen havde uheldigvis jævnlig i sine skriftlige Udfærdigelser erklæret, at Stændernes Forretningssprog var tydsk, uagtet Stænderloven ikke indeholdt et Ord derom, og det hænger Kancelliet sig nu i. Det mener, at heri ingen Forandring kan ske, fordi Flertallet af de Stænderdeputerede ikke forstaaer tilstrækkelig Dansk til at kunne godkjende danske Protokoller. Det betragter Kancelliet nu som en given Ting. Ialfald en Del af de Deputerede vil altid bestaa af saadanne Individier, som i deres daglige Liv hverken have Anledning eller Leilighed til at skaffe sig tilstrækkelig Kjendskab til Dansk. Der maa derfor særdeles vægtige Grunde til for at tilstede Brugen af det danske Sprog. Den ophidsede Nationalitetsfølelse bør der intet Hensyn

tages til; gjorde man det, kunde man let komme til at gjøre Skade. Kancelliet holder derfor paa, saaledes som det allerede har udtalt i sin Indberetning af 1. Decbr. 1842, at man, forat forebygge en Gjentagelse af de ubehagelige Optrin i sidste Samling, kun skal tillade de Deputerede at tale Dansk, som ikke kunne tilstrækkelig Tydsk. Spørgsmaalet bliver da, om de Deputerede, der tale lige godt Dansk og Tydsk, skulle have Ret til at vælge, hvilket Sprog de ville tale. Kancelliet mener nu, at de nok ialmindelighed ville tale Tydsk for at være sikre paa at blive forstaaede af Alle; men da Kongen ikke vil lade Dommen om, hvorvidt en Deputeret kan udtrykke sig paa Tydsk, være afhængig af Forsamlingen, foreslaaer Kancelliet at bestemme, at Vedkommende selv skal afgjøre det, saaledes at den, der vil tale Dansk, ved Samlingens Begyndelse skal anmelde det for Kommissarius. Resten af Betænkningen dreier sig om det betydningsløse Spørgsmaal, om der skal vælges en tredie Stændersekretær, der kan baade Dansk og Tydsk, eller ei; Kancelliet fraraader det som overflødig, bl. A. fordi Forsamlingen kunde blive nødt til at vælge en Mand, hvem den ellers ikke havde Tillid til.

Betænkningen er tydelig nok helt igjennem møntet paa P. H. Lorenzen. Vilde Kancelliet gaa ind paa at lade de Stænderdeputerede selv afgjøre, om de vilde tale Dansk eller Tydsk, var der jo ei mindste Grund til den Tilføielse, at de kun havde denne Ret, naar de ikke følte sig det tydske Sprog tilstrækkelig mægtige. Det kunde Lorenzen ikke sige med Rette, og man kjendte ham tilstrækkelig til at vide, at han aldrig vilde nedværdige sig til at sige en Usandhed. Man var altsaa ganske sikker paa, at man paa

denne Maade vilde afskære ham fra at tale Dansk. Ligesaa med Sekretærvalget. Af de Dansktalende var han den Eneste, som var det danske og det tyske Sprog lige fuldkommen mægtig, den Eneste, som der kunde være Tale om at vælge til dansk Sekretær, og alene paa ham var Kancelliets maliciøse Bemærkning møntet, at Forsamlingen kunde blive nødt til at vælge en Mand, som den ellers ikke havde Tillid til. Saa ynkelig en Smaalighed viste de Mænd, der skulde raade Kongen i denne vigtige Sag.

Kongen betænkte sig i tre Uger. Kancelliets Indstilling var sivet ud, og Laurids Skau reiste paa Lorenzens Anmodning til Kjøbenhavn for at formaa Kongen til en retfærdigere Afgjørelse. Men det hjalp ikke, Criminil'erne seirede, og den 29. Marts underskrev Kongen Patentet, saaledes som det var foreslaaet af Kancelliet, at „de Medlemmer af den slesvigske Provinsial-Stænderforsamling, som ikke tiltro sig at være det tyske Sprog tilstrækkelig mægtige . . . have at tilkjendegive Forsamlingen deres Hensigt at ville betjene sig af det danske Sprog ved deres Foredrag“, og at „de Foredrag, som . . . holdes i det danske Sprog, blive i det tyske Sprog at tage til Protokollen“.

Patentet blev dog endnu ikke bekendtgjort, og det synes næsten, at Kongen har været ængstelig derved, maaske endog betænkt paa at forandre det, thi næsten en Maaned efter, den 20. April, skrev Reventlow-Criminil til Kongen, at han endelig snarest muligt maatte befale Patentets Offenliggjørelse, for at ikke en „halv Offenlighed skulde gjøre et skadeligt Indtryk i Slesvig, hvilket saa meget mere burde undgaaes, som Regjeringen ved dette Provisorium overskred de Grænser, den selv ved Lov havde

sat sig, men samtidig dermed forlangte og ventede, at Stænderne skulde overholde Grænserne for skyldig Ærbødighed og Maadehold“. Trods denne spydige Bemærkning betænkte Kongen sig endnu i tre Uger, og der maatte en ny formelig Indstilling fra Kancelliet til, forinden han den 10. Mai resolverede, at Patentet skulde offentliggøres, men dateres den 29. Marts.

Slesvigholstenerne havde opnaaet deres Hensigt. P. H. Lorenzen gav ikke mere Møde i Stænderne.

Herredsfoged Nis Henriksen paa Haistrupgaard og hans Slægt.

Geneologiske og personalhistoriske Bidrag, samlede af
Dr. G. Friis.

Som Familiens Stamfader maa sættes Peter Petersen,¹⁾ der var født c. 1390 i Lændemark, Bylderup Sogn, og c. 1420 kom i Besiddelse af Haistrupgaard, som der fortælles, ved Giftermaal, — Hustruens Navn er gaaet i Forglemmelse. Han havde straffet sin Karl for begaaede Uordner, hvorefter denne dræbte ham med en Økse ved en Aalegaard vesten for Gaarden. Han efterlod fire Børn, fra hans anden Søn, Nis, nedstammer Familien Esmarch, og blandt denne Families Medlemmer den bekendte Kirurg Geheimemedizinalrath Professor Dr. med. von Esmarch i Kiel.

2. Slægtled.

Peter Petersens ældste Søn, Henrik Petersen arvede²⁾ Haistrupgaard efter sine Forældre og nævnes i Løgumkloster Diplomatariet 1470 og 1500 (Ein godt tho Hastorp

---

¹⁾ Bilag I samt O. H. Mollers Bericht von verschiedenen Ländern, Städten und Gegenden des Herzogthums Schleswig. Skriftet er efter et Manuskript af Jonas Høier, Raadmand i Flensborg.

²⁾ Udtrykket er ikke ganske nøiagtigt, se neden.

dar Hinrick up wanth). Hans Hustru Ellen var fra Volle-
rup, og med hende havde han fem Børn, af hvilke

3. Slægtled

Nis Henriksen ¹⁾ (f. 1478 † 1554 er mest bekendt. I danske Herredsbreve (Løgunkl. Diplom.) kaldes han Nis Hierrissen eller Hierriksen, i plattyske Henricksen eller Hinricksen, først hos Moller (Jonas Højer) Hinrichsen. Han blev keiset og valgt til Herredsfoged i Slogs Herred 1518; 1523 mødte han paa Urnehoved Ting og søgte at faa den Frederik I. fjendtlige Bondehær til at skilles ad, idet han navnlig fastholdt, at Frederik I. nu havde Landet i Besiddelse, og at Christiern II. først skulde føres tilbage, hvortil deres Magt vilde være altfor ringe. Hos en stor Del af Forsamlingen mødte han stærk Modstand, fra haarde Ord kom det til Haandgribeligheder, han blev haardt saaret, fem Pile bleve hængende i hans tykke røde Kappe, og han undslap kun ved Hjælp af sin rappe Skimmel, der hurtigt bragte ham bort fra det urolige Ting og udenfor hans Modstanderes Rækkeevne, men da havde han opnaaet, hvad han havde kæmpet for, — Bønderne gik hver til sit. Kappen med Pilene tilligemed hans Sporer hængte i Bylderup Kirke til henimod Slutningen af forrige Aarhundrede. Barfod synes ikke at være tilfreds med Nis Henriksens Optræden paa Urnehoved Ting, — efter min Mening var hans Optræden fuldkommen korrekt, naar man sammenholder den med Datidens Tænkemaade. Urnehoved laa paa den Tid indenfor hans Herred, han var hertugelig

---

¹⁾ Moller paa cit. Sted. Bilag I. A. D. Jørgensen: Fyrre-
tyve Fortællinger af Fædrelandets Historie. Barfod: For-
tællinger af Fædrelandets Historie.

Herredsfoged og havde som saadan intet at gjøre med Kong Christiern.

Begivenheden paa Urnehoved har Sagnet udsmykket paa følgende Maade, saaledes som det endnu fortælles her paa Egnen om „den gamle Herredsfoged“.

En Konge havde to Sønner, og da den Ældste ved Faderens Død var i Udlandet, bemægtigede den Yngste sig Tronen. Efter sin Hjemkomst vilde den Ældste ikke finde sig heri, og det truede med en Borgerkrig, da de bleve enige om at vælge N. H. til Voldgiftsmand, og derfor stevnede ham til at møde en bestemt Dag paa Urnehoved Ting. Han havde en Skimmel, en udmærket Løber, som han nu fodrede med Simler og Mælk, og efterat han endnu havde anskaffet sig en tyk og vid Reisekappe, kom han til den bestemte Tid ridende op paa Tingstedet, hvor begge Prindsen med deres bevæbnede Følge allerede vare ankomne. Han steg nu ikke af, men raabte saa høit, at det kunde høres over hele Tinget: „Landets Folk skal holde med Landets Barn“, hvorefter han vendte sin Skimmel og sprængte afsted forfulgt af den ældste Prindses Folk, der beskøde ham med Pile, af hvilke fem bleve hængende i hans af Vinden oppustede Kappe. Han fortsatte sin Flugt, og da han var kommet et Stykke frem, var Veien spærret af en Vogn, som hosstaaende Folk, der kjendte deres Herredsfoged vilde trække til Side, men han raabte, de skulde lade den staa og satte hen over den. Noget længere fremme kom han til et lukket Led, som en Kone netop var i Færd med at aabne, da han raabte, at hun skulde lade det staa lukket, satte han over det og reddede sig ind i den bagved liggende Skov, hvor han holdt sig skjult, indtil Alt var kommen til Ro.

Kong Frederik belønnede senere dog vistnok endnu samme Aar sin Herredsfoged for hans udviste Troskab, hvortil han vel kunde have Anledning, da N. H. havde ydet ham en væsentlig Tjeneste paa en Tid, da Kronen endnu vaklede paa hans Hoved. Dotationsbrevet er vistnok gaaet til Grunde, og Meddelelserne vedrørende denne Sag maa optages med nogen Forsigtighed. Jonas Høier (f. 1587 † 1640) siger, at Frederik I. gav N. H. Haistrupgaard fri og gjorde ham selv til Frimand, og hos Petrus Fabricius¹⁾ hedder det (1616), at hans Landsfyrste begavede ham med stor Frihed og arvelig Eiendom. Haistrupgaard var en hertugelig Fæstegaard, og det var den endnu under Sønnen Hans Nissen, til hvem den bortfæstes den 28. Aug. 1566 „saaledes som hans Fader fik den af Kong Frederik“. Udtalelserne hos Høier og Fabricius kunne derfor ikke være ganske rigtige, — han kan kun have faaet Eiendommen som Arvefæster eller Arveforpagter maaske med Ret til at sælge og pantsætte.

Hvad det andet Punkt angaar, at han blev gjort til „Frimand“, kan Høier kun hermed mene, at han blev adlet²⁾, men om han har Ret i denne sin Paastand, kan være et omtvistet Spørgsmaal, og det kan næppe interessere her at opregne de Grunde, der kunde tale for og imod, Sagen lader sig ikke afgjøre ved Hjælp af de Dokumenter, der for Øieblikket staa til Raadighed.

---

¹⁾ Bilag I.

²⁾ Ordet „Adel“ forekommer første Gang 1524 i Frederik I.'s Haandfæstning. — Om Betydningen af Ordet „Frimand“ se bl. A. Geschichte des öffentlichen und Privat-Rechts des Herzogthums Schleswig von Stemann. I, Pg. 189 og Falck: Handbuch des Schlesw.-Holstein. Privatrechts. II. Kap. 4 § 34.

Familiens Mærke er den forreste Halvpart af en til Høire springende rød Hjort med en gylden Slange i Munden i hvidt eller Sølv Felt, — paa Hjelmen det samme Mærke, Hjelmdækkerne hvide og røde. Nogle have udeladt Slangen, saaledes den Gren af Familien, der gik til Lüneborg,¹⁾ og hos nogle springer Hjorten til Venstre, — senere Generationer have føiet en Trægruppe til.

Da N. H. senere kom i Besiddelse af Vraagaard, der ogsaa var en hertugelig Fæstegaard, fik han samme Rettigheder for den som for Haistrupgaard, og fik Lov til til eget Brug at fælde Bygningstømmer og fede Svin i Hertugens Skove. Ogsaa andet Jordegods²⁾ vidste han at erhverve sig hos Landsherren saa at det synes, at han har forstaaet at tale sin egen Sag, ligesaa godt, som han paa Tinget forstod at tale sin Hertugs og Konges.

I det Mindste indenfor Slogs Herred har han været en meget mægtig og anset Mand, ellers vilde Erindringen om „den gamle Herredsfoged“ ikke have holdt sig til

---

¹⁾ Se Stamtavlen. Se Büttner: Genealogiæ oder Stamm- und Geschlechts-Register der vornehmsten Lüneburgischen Adlichen Patricien Geschlechter Lüneburg 1704, hvor der baade findes en Tegning og en Beskrivelse af Vaabnet: „Ihr Wapen war ein weiser oder silberfarber Schild und in demselben ein rechts sehender halbabgehakter rother Hirsch mit seinem Gehörn“ o. s. v. — Paa Alterstagerne i Aventoft Kirke er Vaabenmærket for Karsten Hansen uden Slange, derimod for Sønnen Dethlef Karstensen med samme. — I Oldtiden antog man at Hjortene vare Slangernes farligste Fjender (Plin. Hist. nat XXVIII, 9 og Joseph. Hist. Jud. II, 5). Om Mærket indeholder en Allusion til den haardt saarede Herredsfoged, der maatte flygte fra Tinget, men knuste Oprøret, maa staa hen.

²⁾ Bilag VI og Pg. 219. Et Forsøg paa at erhverve den c. 154 Demat store Engstrækning „Thomaskjær“ hos Hertugen glippede i sidste Øieblik.

Nutiden. Endnu et Sagn fortælles om ham, men hvad der her ligger til Grund, er ikke godt at vide.

En Mand faldt i Aaen ved Rends, en anden Mand ilede til og vilde række ham en Stang, men var saa ubehændig at støde ham i Øiet. Han blev vel reddet men mistede Synet paa det paagjældende Øie, og anklagede nu sin Redningsmand for Legemsbeskadigelse. Nis Henriksen kunde ikke blive enig med sig selv om, hvorledes han skulde dømme i denne Sag, da han en Dag red over Jeising Banke og der saa tre Dreng, af hvilke den ene sad paa Diget ved Veien med et Hestedækken om sig, medens de to andre stode foran ham. N. H. holdt sin Hest an og spurgte, hvad de bestilte, hvorpaa han med Dækkenet sagde, at han var Herredsfoged, at de to andre vare Rendsere, at han var i Færd med at dømme dem imellem og lige havde dømt, at den Reddede skulde springe ud paa det Sted, hvor han havde været i Livsfare, og hvis han kunde redde sig selv, skulde han have Skadeserstatning, raabte han derimod om Hjælp, skulde hans tidligere Redningsmand være sagesløs. N. H. fandt denne Dom meget snild, gav „Herredsfogden“ nogle Smaamønter og dømte senere, som Drengen havde gjort. Det tilføies, at Udfaldet blev meget ulykkeligt for den Paagjældende, der druknede. Fortællingen minder en Del om en af Historierne i 1001 Nat.

Nis Henriksens Hustru Anna var fra Vellerup i Ager-skov Sogn. Hvornaar han blev gift, vides ikke, maaske 1516, han blev nemlig selv optaget i Frue Kjøbmandslag i Flensborg 1515, — han besad Huse i Flensborg --, og Fru Anna 1517. Af deres otte Børn ere de to rimeligvis døde tidligt, i det der kun forekomme seks i Delings-

akterne. I Bylderup Kirke findes en Ligsten, der efter Traditionen skulde have dækket Ægteparret, nu ligger den foran Prædikestolen under Mandfolkestolene, og det er derfor forbundet med en Del Vanskelighed at læse den iøvrigt tydelige Indskrift. Der staar: Anno domini MVCLIII (Resten af denne Side er dækket af Træværk) word hier vnde begravet Nis Henricksen Hardsesfaget dem Godt ane Twivel gnedig — Got min hogest Trost. — Paa Haistrupgaard findes en Glaspokal, paa hvilken man ser et rigtignok meget beskadiget Oliemalerie forestillende Nis Henriksen paa sin steilende Skimmel i sin flagrende røde Kappe. Paa den modsatte Side synes det, at Vaabnet har været anbragt. Er Billedet rigtigt i sine Enkeltheder, maa han have baaret et Harnisk under Kappen. Ansigtstudtrykket modsiger ikke Jonas Højers Dom: „Er war ein verschlagenes Weltkind“. — Desuden findes paa Haistrupgaard to Oliemalerier i Legemsstørrelse, — Traditionen vil vide, at det er „den gamle Herredsfoged“ og Fru Anna, men har næppe Ret, da Dragterne ere c. hundrede Aar yngre, det er maaske (?) Hans Nissen og Dorothea Stridebeck (se neden).

4. Slægtled.

Hinrick ¹⁾ Nissen har formodentlig været den ældste af sine Søskende og var Borgmester i Tønder fra 1551 til 1560. Hans Hustru hed Marina og besad efter Mandens Død tilligemed sine tre Sønner den Bondegaard i Vollerup, som Nis Henriksen med alle sine Sønner havde efter Kong Frederiks Privilegium. Konfirmationen daterer sig fra 22./4. 1578.

Peter Nissen førte en Proces med sine Søskende

---

¹⁾ Bilag II.

om Vraagaard, som han vilde have forud, men han tabte Sagen. Han var gift med en Datter af Raadmand i Flensborg, Claus Frese, der anførte Flensborgerne i Grevens Feide og senere af Byen fik et Stykke Land skjænket, der endnu bærer Navnet Freses Lykke.

Hans Nissen (f. 1535, † 1575) fik Haistrupgaard og Vraagaard og blev seks Aar efter Faderens Død Herredsfoged i Slogs Herred. Hans Hustru Marin (Marine) var en Datter af en vis Peter Redlefsen i Tønder, og med hende havde han elleve Børn, af hvilke to maa være døde tidligt, der omtales nemlig kun ni i Delingsakten.¹⁾ Hans og hans Hustrus Navne med deres Familiemærker, — for sidstnævntes Vedkommende tre Trekløvere paa én Stilk, — findes anbragte paa Prædikestolens Himmel i Bylderup Kirke.

Anna Nissen var gift med Jes Boysen paa Kollund, der var en Sønesøn af den 1488 af Kong Hans adlede Jes Thomsen, om hvem der fortælles, at han senere i Slaget ved Hemmingsted overlod Kongen sin Hest, og selv greb fat i dens Hale. Jes Boysens Agnater afvekslende Peter og Nikolai have besiddet Kollund indtil 1872. En Stamtavle findes ikke.

5. Slægtled.

Nicolaus Heinrichs nedsatte sig i Lüneburg, var gift med Ursula v. Tobing og var efter Büttner „ein gelehrter und rasonabler Mann“.

Nis Hansen²⁾ (f. 1558, † 1616) arvede Haistrupgaard og Vraagaard og blev Herredsfoged 1591. Med sin Hustru Anna, der var en Datter af Herredsfoged Erich Clementzen

---

¹⁾ Bilag IV.

²⁾ Bilag I.

i Farensted, havde han tolv Børn, seks Sønner og seks Døtre, der alle overlevede ham. I Bylderup Kirke findes et Maleri af hele Familien samt deres Familiemærker, for Konens Vedkommende en bugtet Egegren med fire Blade og tre Agerner. Ved Siden heraf hans Stamtavle, omtrent det Samme som i Bilag I men mindre udførligt samt følgende Distikon:

Epitaphium

Integerrimi viri Nis Hansen prætoris Sluxhardensis.
 Nis mihi nomen erat patrium, sed nisus Olympo
 In Christo posui spemque fidemque meo,
 Cujus et auspicio sacro duce flamine vixi,
 Ut scirem cunctis posse placere bonis.
 Uxor cum sobole et fidi valeatis amici,
 In coelum nobis certa pacata via est.

Johannes Mauritius
 præp. Tunder,
 ex affinibus intimus.

Karsten Hansen ¹⁾ havde den Gaard i Vollerup, som Hinrick Nissens Enke og Sønner havde havt, — Sønnen Nicolaus var gaaet til Lüneburg, og de to andre Sønner maa formodentlig være døde —. Hans Hustrus Familie er ubekjendt, hendes Navn var Ingeborg, og hendes og hendes Mands Forbogstaver og Familiemærker, for hendes Vedkommende et Oksehoved, findes indgraverede paa Alterstagerne i Aventoft Kirke.

Anna var gift med Raadmand i Tønder, Casper Petersen, og deres Datter Anna ægtede Provsten i Tønder, Joh. Mauritius, Forfatteren af ovenstaaende Vers.

Marie var gift med Hans Owsen i Rost, Herredsfoged i N. Rangstrup Herred, og deres Efterkommere have boet i den nævnte By indtil for ca. 50 Aar siden. Hans Owsen

---

¹⁾ Bilag IV og V.

og Marie ligge begravede i Arrild Kirke, hvor en Del af deres Ligsten endnu er i Behold. Der staar paa den:

. . . Hans Owsen i Roest Herritzfo . . .
 . . . udi sit 60 Aar salig i Herren hensov . . .
 . . . Quinde Marin salige Hans Owsens . . .
 . . . udi hendes Aar salig i Herren hensov . . .

Fru Maries Familiemærke sés ogsaa paa Stenen, Hans Owsens er afslidt.

6. Slægtled.

David Heinrichs ¹⁾ (f. 1595, † 1648) havde studeret ved mange forskjellige Universiteter og blev Sulfmeister (∴ Forstander for Salinerne), Borgmester og Raadsherre i Lüneburg, og var gift med Anna Marie v. Lüneburg, en Datter af Hertug August af Braunschweig og Lüneburg med Else Schmiedecken, der var en Borgmesterdatter fra Epsdorf, og var viet til Hertugens venstre Haand. — At denne Gren af Familien i Lüneburg er bleven anset for at være af god Adel, turde være utvivlsomt: at være Sulfmeister var et adeligt Prærogativ, og Anna Marie v. Lüneburg var vel det fornemste Parti i Landet. — David Heinrichs har sikkert nok været en meget anset og mægtig Mand. Han har skrevet en Disputats: De Nobilitate, og desuden en juridisk Afhandling. Med hans Sønner er rimeligvis Familien i Lüneburg uddød paa Sværdsiden.

Dethlef Karstensen ²⁾ (f. 1597, † 1645) var Forpagter

¹⁾ Büttner anf. St.

²⁾ Bilag V. De ældste Kirkebøger her paa Eggen begynde 1653, men udmærke sig ved en stor Unøiagtighed med Hensyn til Aarstallene, undertiden ere Unøiagtighederne saa store, at det er tydeligt nok, at Kirkebogen ikke er holdt à jour, men lavet mange Aar efter Begivenhederne. I Aventoft Kirkebog findes saaledes, at Fru Kathrine paa Fogebøl er død d. 8. Jan. 1657, 69 Aar gl., og dog er det

af den hertugelige Gaard Føgebøl (Fockebüll, Fuggebüll, Fugkebüll) i Aventoft Sogn, og var tillige Digefoged. Hans Hustru Kathrine var en Datter af Kjøbmand og Raadmand Anders Thomsen af den mægtige tønderske Familie Andersen eller Ambders, som den senere kaldte sig. Hendes Oldefader, Anders Momsen, Raadmand i Tønder, er bleven bekjendt ved, at han paa Veien mellem Tønder og S. Løgum i Nødværge dræbte Adelsmanden Erik Emmiksen af Tyrstrupgaard og derfor maatte rømme af Landet. Familiens Mærke var to Blade med Stilkene om en Træbul, imellem Bladene en Sol. Dethlef Karstensens og Hustrus Familiemærker tilligemed hans Forældres findes indgraverede paa Alterstagerne i Aventoft Kirke. Han døde i Lübeck paa en Reise.

Hans Nissen († 1654) arvede Haistrupgaard og købte 1639 „eine wüste Hufe, genannt Tunde“ af Hertug Friedrich for „1200 Rchsth. in Specie“. ¹⁾ Han blev Herredsfoged og synes at have været vel sét af Hertugen, der 1638 gav ham Jagtret ²⁾ i Slogs Herred, hvilken Ret er bleven bekræftet af de følgende Herskere indtil den preussiske Jagtlov af 1872. Af hvilken Familie hans Hustru Mette har været, lader sig ikke bestemt afgjøre, men jeg feiler næppe, naar jeg antager, at hun har været en Datter af Provst

---

sikkert, at hun er død i Marts 1636, 37 Aar gl. Der findes nemlig en Samling af Ligvers, forfattet af Præsten i Burkal, Mag. Andr. Ambders (Kathrine's Broder), over afdøde Slægtninge og Venner, betitlet: Tundersche unsterbliche Sterblichkeit. I. B. 1649, II. B. 1675. I Bind I findes Ligvers over Fru Kathrine, og hendes Dødsaar og Dag angivet som oven anført (Marts 1636).

¹⁾ Kjøbbebrevet findes i Königl. Staatsarchiv i Slesvig.

²⁾ Bilag VII.

Joh. Mauritius i Tønder (hvis Hustru var hans Søskendebarn) og en Søster til Mag. Andr. Ambders's Hustru Margrethe. Ambders kalder Hans Nissen „mein Schwager“, og Joh. Mauritius underskriver sig paa Nis Hansens Epitafium: ex affinibus intimus.

Anna var gift med Lorenz Nissen paa Oldemorstoft, Herredsfoged i Vis Herred. Han nedstammede fra en vis Henrik Lorenzen eller Jæger, som af Kong Hans 1484 havde erhvervet nogle Rettigheder til denne Eiendom, der skal være bleven beboet af hans Efterkommere indtil de seneste Tider.

Margrethe ægtede Præsten i Tønder, Richard Bennich, der døde som Klosterpræst i Preetz og nedstammede fra Herredsfogeden i Ringenæs, Peter B., som 1488 var bleven adlet af Kong Hans. Familiens Vaaben var to sammenflettede Egegrene med fem Agerner.

Dorothea var gift med Dighedommer Andreas v. Andersen,¹⁾ der var en Sønesøns Sønesøn af Herredsfoged i Kjær Herred, Anders Sønnichsen, som 1450 fik „Fribrev“ af Hertug Adolf og 1452 „Adelsbrev“ af Christian I. Skjoldet delt paa langs af hvidt og blaåt, deri en springende Ulv af de modsatte Farver. Fra Andr. v. Andersen nedstammer den i Chr. Albrechts Kog levende Familie v. Andersen.

Da alle tolv Søskende ved Faderens, Nis Hansens, Død endnu vare i Live, er det rimeligt, at flere end de nævnte have efterladt sig Afkom. I Bylderup Kirkebog

---

¹⁾ Pastor Nicolaus Esmarch i Klægsbøl har udgivet en Ligprædiken over ham: Spirituale Christianorum oder Leichenpredigt über Andream Andersen, Fürstl. Teichrichter im Gotteskoog (Psalm 73, 28). Lubecæ 1635 in 4te.

findes forskjellige Personer, om hvilke det er at antage, at de høre til Nis Hansens Efterkommere om end ikke i første Led, saaledes Anna Nissen af Haistrup, der 13./10. 1677 blev gift med Theologen Joh. Anton Musæus og døde 1684, 35 Aar gl. Birthe Nissen af Haistrup, gift med Hans (Johan) Andersen paa Karlsvraa. Paa Vraagaard forekommer Marinus Nissen, og i Lysholm Dethlef Nissen. Det er bleven mig meddelt, at der i sin Tid fandtes en Hjort med en Slange i Munden paa en Stol i Burkal Kirke, der hører til den Gaard i Lysholm, som nu eies af H. P. Hansen.

7. Slægtled.

Hans Nissen (f. 1625 † 1681) arvede Haistrupgaard, blev Herredsfoged og var gift med Dorothea Stridebeck, hvis Familie er ubekjendt. Hun overlevede Manden i 56 Aar og blev efter hans Død indviklet i en Række Rets-sager vedrørende Gaardens Friheder, hvilke Sager hun udfægtede med stor Tapperhed og fik 1697 d. 6. Nov. af Hertug Frederik IV. de aarlige Udgifter ansatte til 34 Rd. og for det Øvrige ganske befriet „propter speciale meritum“. Hun synes i det Hele at have været en stemplet Dame, hvilket maaske har været Grunden til, at hendes tre Sønner henlevede ugifte. Hun blev gift, da hun var fjorten Aar, og hendes ældste Søn blev født, da hun var femten Aar.

Andreas Nissen fik Store Tønde og var gift med Hanna, en Datter af Pastor Paulus Claudius i Hostrup. Af Aktstykker, der findes paa Store Tønde ses, at han maatte udholde en langvarig Proces med den daværende Præst i Hostrup, Joh. Mauritius, vedrørende Tiendeafgifterne. Han vandt Sagen og staar i det Hele som den fredelskende Mand, der altid ønsker Forlig ligeoverfor den

stridslystne Præst, der tilmed var hans Svoger og vistnok ogsaa hans Søskendebarn.

Thomas Dethlefsen ¹⁾ († 1681) var født paa Føgebøl og opholdt sig her, indtil han af Hertug Chr. Albrecht 28. Marts 1662 beskikkedes til Landfoged i Bøcking Herred, 1669 blev han tillige Diggreve i Tønder Amt, hvilken sidste Udnævnelse kostede ham 500 Rchsth. til Regjeringspræsidenten J. A. Kielmann til Kielmannsegge. 1664 havde han en Strid med Herredsbeboerne angaaende en Afgift af 2 Sk. l., der aarligt skulde ydes ham af hver Demat Land (i Alt 1400 Mk.), og endskjøndt han i denne Sag utvivlsomt var i sin gode Ret, maatte han dog give Regjeringspræsidenten en Gratifikation af 2000 Rchsth. for at faa Sagen i Orden. Allerede 1673 anklagedes han af Herredsbeboerne for at have hævet for mange Penge, men Klagen afvistes og der blev af Hertugen udstedt et Mandatum poenale, i hvilket Bøckingherrederne trues med en Bøde paa 40 Rchsth., hvis de vove at fortrædige „den Ehnsamen unsern Landvogt in Riesemmohr ¹⁾ lieben und getreuen Th. D.“ Mandatet maa senere være bleven taget tilbage, thi 1676 klages igjen og denne Gang med bedre Held. Den 29. Marts 1675 kaldes D. endnu af sine Modstandere

---

¹⁾ Se Aventoft Kirkebog og Historische Nachricht vom Teichwesen und damit verbundenen Umständen das Amt Tondern betreffend durch Petrum Petreium, königl. dänischen Probst und Pastoren zu Garding 1740 (Manuskriptet findes i Rigsarkivet). Arkivrester af Bøckingherreds Arkiv. -- Zeitschrift der Gesellschaft für die Geschichte der Herzogthümer Schleswig-Holstein und Lauenburg.

²⁾ Riesemmoor er det gamle Navn for Bøckingherred. Bilag VIII. Om Mandatet har kostet en Gratifikation, er muligt, men kan ikke ses af Aktstykkerne. Da der igjen klagedes 1676 var Kielmann død.

Landvogt, men den 7. Decbr. s. A. der gewesene Landvogt, Diggreve blev han til sin Dødsdag, dog er han rimeligvis ikke bleven afsat som Landfoged men kun suspenderet, thi endnu den 22. Decbr. 1680 kaldes han i en Skrivelse fra Amtmanden i Tønder, Hans v. Thienen, Fürstlicher Teichgraf des Amts Tundern und Landvogt in der Böckingharde. Der nedsattes en Kommission formodentlig allerede 1676 for at undersøge Klagerne, og da den arbejdede med sædvanlig Kommissionshurtighed, naaede den at afgive sin Kjendelse den 31. Oktbr. 1681. Th. D. var da allerede død, men hans Bo blev dømt til at tilbagebetale 6909 Rchsth. 24 Sk. 6 Pf., der blev gjort Udlæg i Boet for denne Sum, og som det fremgaar af et Aktstykke i Herredsarkivet af 12. Aug. 1682, maa Fordringen være bleven dækket. Der blev beregnet 6 pCt. p. a., og omtrent en Trediedel af Summen hidrørte fra de paaløbende Renter. Samtidig vare forskjellige andre inddragne i Undersøgelsen og da navnlig hans Svigerfader, Borgmester i Tønder (1674—1686), Peter Preuss, der tidligere havde været Landskriver i begge Marskherrederne, hans Svoger, Borgmester i Tønder (1669—1674), Johan Preuss, der tidligere havde været Landfoged i Horsbøl Herred og endnu flere. At Thomas Dethlefsen paa forskjellig Maade har gjort sig ulovlige Fordele paa Herredsbeboernes Bekostning, fremgaar tydeligt nok af Kommissionens Undersøgelse; vaske ham rén kan jeg ikke, men det maa tjene til hans Undskyldning baade, at hans Kollegaer i Marskherrederne gjorde det Samme, og havde gjort det Samme før hans Tid, og at hans Foresatte, Amtmanden i Tønder (1666—1673) Bertram Pogwisch og Regeringspræsidenten J. A. Kielmann, gave et meget slet

Eksempel, og navnlig gik Sidstnævntes Bestikkelighed over alle Grændser ¹⁾. Ogsaa synes det, at man paa den Tid har betragtet den Slags Lovovertrædelser med andre Øine end nu, og at man tilgav de Skyldige, naar de blot tilbageleverede, hvad de paa en uretfærdig Maade havde sat sig i Besiddelse af: Peter Preuss blev arresteret og domt i samme Sag, men var desuagtet Borgmester i Tønder til sin Død 1686! Th. D. var gift med Mette Marie Preuss, en Datter af ovennævnte Borgmester Peter Preuss og Lauretha de Bähr. Hun døde 25 Aar gammel i Barselseng i Tønder, hvor Provst Stephan Kenkel holdt Ligprædikenen, som han senere udgav i Trykken under Titlen: Die gekrönte Treu, Trostseule über den zwar frühzeitigen doch seligen Todt der im Leben hochbegabten nunmehr aber im 25 Jahres Alters d. 28. April dieses 1674 Jahres selig verschiedenen jungen Frauen, Frau Mette Marie Detleffs, des Edlen Hochweisen und wohl gelahrten Herrn H. Thomas Dethleffs ²⁾, dero regierenden Hoch-Fürste: Durchlaut zu Schleswig Holstein hochbetrauter Landvogt in der Böckingharde Herzallerliebste Hauss Ehre, welcher d. 7. Mai dies Jahres 1674 Christüblich in Tondern beigesezt ³⁾ worden, nachdem sie abermals war eines Sohnes genesen. Der kan herefter ikke være mindste Tvivl om, at Fru Mette Marie er død i det angivne Aar, men desuagtet finder man i Tønder Kirkebog, at Th. D. i 1677

---

¹⁾ Som oven bemærket maatte Th. D. flere Gange betale ham store Summer og har vel saa taget Pengene, hvor han kunde faa dem.

²⁾ Familien er i Færd med at antage et Stammenavn. Dethlef Karstensens Hustru benævnedes endnu Kathrine Dethlefs og Børnene Dethlefsen og Dethlefsdatter.

³⁾ Hun er rimeligvis begravet i Dedsbøl.

har ladet en Søn døbe Nicolay og i 1678 en Søn Johan ¹⁾. Som det synes overlevede mindst fire Børn Moderen, af disse ere atter de to døde før Faderen ²⁾, i et Aktstykke fra 1681 omtaler Peter Preuss, at han maa forsørge to umyndige Børnebørn, formodentlig Nicolai og Johan (Hans).

Familien Preuss, hvis Familiemærke var en rød Rose i Sølvfelt, paa Hjelmen to Vinger, derimellem to røde Roser, uddøde sandsynligvis 1705 med Peter Preuss's Søn Lucas. Om David Preuss, der blev Rektor i Tønder 1636, har været af samme Familie, lader sig for Øieblikket ikke bestemme. Det er rimeligt, at de to Barneportræter, der findes paa det store Epitafium i Tønder Kirke over Familien Preuss, ere af Mette Marie og Lucas.

Magdalene Dethlefsen (f. 1623 † 1684) var gift med Johan Preuss, Landfoged i Horsbøl Herred, de boede paa Fogebøl, Magdalenes Hjem, da han senere blev Borgmester i Tønder, boede de rimeligvis, hvor nu store Apothek ligger, og have de maaske opført denne Bygning, i ethvert Tilfælde findes dér en Sandsten med deres Familiemærker. Johan Preuss døde 1674, og Magdalene ægtede 1677 Dr. Nicolai Fries (eller Friese), der dog allerede døde 1679. Begge Ægteskaber vare barnløse. Med sin første Mand havde hun oprettet reciprokt Testamente, og for at faa denne Sag bragt i Orden blev der anvendt 4000 Rchsth., af hvilke de 2000 gik i Regjeringspræsidentens Lomme ³⁾.

¹⁾ Kirkebogen i Tønder begynder for Daabslisternes Vedkommende 1653, men maa være lavet efter 1680, idet de der ere fødte efter 1653 men igjen døde før 1680, ikke findes der.

²⁾ Se Tønder Kirkes Regnskab for 1677 og 1679.

³⁾ Se Zeitschrift der Gesellschaft für die Geschichte der Herzogthümer.

Som Joh. Preuss's Arving blev hun inddragen i den Tønderiske Kommissions Undersøgelse og dømt til at betale 24,000 Rchsth., en Sum, der nu vilde svare til et Gods paa 400 Tdr. Hartkorn ¹⁾. Denne store Udbetaling har formodentlig givet Anledning til et i Viding Herred meget almindeligt Sagn. Hun skulde en Gang ved Veerladen have kastet en Guldring i Dybet og sagt, at ligesaa lidt som hun atter vilde faa Ringen at se, ligesaa lidt kunde hun nogensinde blive fattig. Sin polykratiske Ring fandt hun senere i en Gjedde og døde i Fattighuset i Aventoft. Slutningen af Historien er nu i ethvert Tilfælde ikke ganske rigtig. Et Aktstykke i Horsbøl Herreds Arkiv viser, at Joh. Preuss's og hendes Arvinger endnu 1702 skattede af 62 Demat 25 Roder Kogsland, men selv uden dette Vidnesbyrd godtgjør Bilag IX, at Hertugen vilde have ladet hende tilflyde Understøttelse, hvis hendes Formue var gaaet tabt ved Udbetalingen.

I Aventoft Kirke findes et Epitafium med gode Portræter af hende og Joh. Preuss, med begges Familiemærker og med følgende Vers i ganske letløbende Aleksandrinere:

Wer hier in dieser Welt die Ewigkeit betrachtet
 Und Gott für seinen Schatz im Leben achtet
 Dem wird der Tod ein Schlaff und ein erwünschte Ruh
 Wenn er nach Gottes Schluss thut seine Augen zu.
 Der stirbt getrost und wohl, der in dem ganzen Leben
 Der Sterblichkeit gedenkt und sich nicht will ergeben
 Der eitlen Eitelkeit. Gott ist sein höchstes Gutt,
 Die Welt liegt ihm zu Fuss in allem was er thut.

Forfatteren er ikke angivet, man maa vel nærmest tænke paa Magdalenes Morbroder, Mag. Andr. Ambders i Burkal († 1687).

¹⁾ Et Grevskab — 2000 Tdr. Hartkorn — blev nemlig 1670 vurderet til 120,000 Rd. cour.

Ingeborg Dethlefsen ægtede Borgmester Hinrich v. Hatten¹⁾ og var hans anden Hustru, idet han først var gift med Landfoged i Horsbøl Herred Jørgen Eckleff's Enke Dorothea f. Preuss, en Søster til Johan og Peter Preuss. Hans og Hustruers Vaabner findes anbragte paa Prædikestolens Himmel i Kirken i Tønder. Han var en Søn af den af Keiser Ferdinand adlede Landkantsler af samme Navn. Skjoldet ved en Flod delt paa Tværs, for oven to seksoddede Guldstjerner, for neden én, paa Hjelmen en Krone, af hvilken to Morgenstjerner stikke frem.

I Høist Kirkebog findes: Nissenius Nissen fra Haistrup, f. 28/1 1624 † 1705 gift 1661 med Anna Claudius fra Hostrup, f. 18/11 1645 † 1705. Af hvem Nissenius Nissen er en Søn, lader sig ikke sikkert afgjøre, da han benævnes fra Haistrup, maa han vel være født der og han maa vel være en ældre Broder til Hans Nissen (f. 1625). Hans Hustru, Anna, maa være en Datter af Pastor Paulus Claudius og en Søster til Andreas Nissens Hustru, Hanna:

8. Slægtled.

Anna Sofie Nissen blev gift med Præsten Evald Ægidii, og det viser sig her, at forelskede Folk til enhver Tid have været lige naragtige. I Bylderup Kirkebog findes nemlig under 26. Marts 1673 anført: „Døbt Hans Nissens Datter Anna“, senere er tilføjet med Evald Ægidii's Haand, Hans Nissens „deilige“ Datter „Jfr.“ Anna Sofie. Ægidii's Fader var Præst i Bylderup, og han var Faderen adjungeret —, hans Broder var den som geistlig Digter bekjendte Bartel Christian, Præst i Varnæs, og hans Søskendebarn

---

¹⁾ Med Fru Ingeborg havde han to Døtre, der begge døde som Børn (Tund. unst. Sterbl.) og naturligvis ikke findes i Kirkebogen.

var den bekjendte Waisenbuspræst i Kjøbenhavn, Enevald Ewald, Johannes Evalds Fader.

Da Brødrene Hans, Johan Detlef, og Adolf Nissen vare døde ugifte, arvede Helene Marie Nissen Haistrupgaard, og da hun selv var ugift, solgte hun den 1743 til Herredsfoged Vilhadus Fabricius, og den gik saaledes ud af Familien, i hvilken den havde været gennem otte Slægtled i c. 300 Aar. Den nye Eier solgte igjen Gaarden til Thomas Sønnichsen, og i hans Families Besiddelse findes den endnu.

Andreas Nissen arvede Store Tønde og var gift med Elsabe Margrethe Ambders, en Datter af Præsten i Burkal, Chr. Ambders og en Sønnedatter af Mag. Andr. Ambders. Ægteskabet var barnløst, og ifølge reciprokt Testamente, konfirmeret 1720, beholdt Enken Eiendommen ved Andreas Nissens Død. Hun ægtede senere den bekjendte Historiker Andreas Hojer, hvem hun medbragte Store Tønde. Han var en Præstesøn fra Karlum og døde 1739 som dansk Etatsraad, Generalprokurør og Prof. juris. Hans (Johan) Dethlefsen var født i Tønder, hans Fødsel kostede Moderen Livet, og da han i det syvende Aar tillige mistede sin Fader, er han formodentlig bleven opdraget hos sin Mormoder, Fru Lauretha Preuss. Hun døde 1697, og Hans D. har da for sin Arvepart kjøbt den Gaard i Arrild som han beboede til sin Død.¹⁾ Han var Sognefoged, fra 1709 senere tillige Sandemand, — i Kirke-

---

¹⁾ I Arrild Kirkebog angives hans Alder til 68 Aar 6 Uger og 5 Dage skal være 69 Aar mindre 6 Uger og 5 Dage. I samme Kirkebog angives hans Hustrus Alder til 89¹/₂ Aar men da hun efter samme Kirkebog er født 1672 og døde 1657 maa det være 85¹/₂.

Stamtavle.

Peter Petersen, f. c. 1390.
Henrik Petersen levede 1500,
g. m. Ellen af Vølerup.

Nis Henriksen, f. 1473 † 1554.
g. m. Anna af Vølerup.

<i>Henrik Nissen, † 1560.</i> <i>Marine.</i>	<i>Peter Nissen.</i> <i>Claus Freses Datter.</i>	<i>Kathrine.</i> <i>Andr. Sønksen.</i>	<i>Hans Nissen, † 1535 † 1575.</i> <i>Marie Rødlesfen.</i>	<i>Karstine.</i> <i>Hans Feddersen.</i>	<i>Anna.</i> <i>Jes Boysen.</i>		
<i>Nicolaus Heinrichs.</i> <i>Ursula, v. Tobing.</i>	<i>Henrick Petersen.</i>	<i>Carsten Hansen.</i> <i>Ingeborg.</i>	<i>Nis Hansen, f. 1558 † 1616.</i> <i>Anna af Farensted.</i>	<i>Heinr. Hansen.</i> <i>Anna Petersen.</i>	<i>Anna.</i> <i>Casper Petersen.</i>	<i>Kathrine.</i> <i>Andr. Jacobsen.</i>	<i>Marie.</i> <i>Hans Owsen.</i>
<i>David Heinrichs, f. 1595 † 1648.</i> <i>Anna Marie v. Lüneburg.</i>		<i>Dethlef Carstensen, † 1647.</i> <i>Kathrine Andresen, † 1630.</i>	<i>Hans Nissen II, † 1645.</i> <i>Mette (Mauritius).</i>	<i>Anna.</i> <i>Lorenz Nissen.</i>	<i>Margrethe.</i> <i>Richard Bennich.</i>	<i>Dorothea.</i> <i>Andr. v. Andersen.</i>	
<i>Magdalena.</i> <i>1. Joh. Preuss.</i> <i>2. Nicolai Friese.</i>		<i>Thomas Dethlefsen, † 1631.</i> <i>Mette Marie Preuss, † 1674.</i>	<i>Ingeborg.</i> <i>Heinr.</i> <i>v. Hatten.</i>	<i>Hans Nissen III, f. 1625 † 1691.</i> <i>Dorthea Striedebeck.</i>	<i>Clemens Nissen.</i> <i>?</i>	<i>Andr. Nissen, † 1684.</i> <i>Hanna Claudius, † 1696.</i>	
		<i>Hans Dethlefsen, f. 1674 † 1743.</i> <i>Karen Nielsdatter (Larsen), f. 1672 † 1757.</i>		<i>Mette Kathrine.</i> <i>Heinr. Ibenthal.</i>	<i>Anna Sofie. 3 ugifte S.</i> <i>Ewald Ægidii.</i>	<i>Mette Kathrine.</i> <i>Rasm. Schmidt.</i>	<i>Andreas Nissen.</i> <i>Elsabe Marg. Ambders.</i>
	<i>Marie Hansdatter Friis.</i> <i>Joh. Erasmus Kiersing.</i>		<i>Nils Friis, f. 1706 † 1797.</i> <i>1. Ida Sofie Endorph, f. 1715 † 1744.</i> <i>2. Anna Benediche Kurtz, f. 1719 † 1745.</i> <i>3. Agnete Kathrine Stensen, f. 1726 † 1777.</i>			<i>Gabriel Friis.</i>	

bogen benævnes han Mons. Han var gift med Niels Larsens Datter af Rost.

9. Slægtled.

Niels Hansen Friis var født 1706 i Arrild og blev 1736 Præst paa Fanø. Efter Traditionen skal han have gaaet i Ribe Skole, hvis saa er, har det kun været en kortere Tid, da han efter egenhændige Optegnelser, der findes i Præstearkivet paa Fanø, efter 4¹/₂ Aars Ophold hos Pastor Wüldike i Sommersted af ham er bleven demitteret til „Akademiet“. Hvorfra Hans Dethlefsens Børn havde faaet Navnet Friis, lader sig nu ikke bestemt afgjøre. Hans Dethlefsens Broder, Nicolai, var holdt over Daaben og vistnok opkaldt efter sin Fasters Mand, Dr. Nicolai Fries (eller Fries), og det er jo altid muligt, at han har kaldt sig Nicolai Fries, og at Navnet paa den Maade er kommet ind i Familien. Niels Friis var første Gang gift med „Seigneur“ Peder Nielsen Endorph's Datter paa Hennegaard, Jfr. Ide Sophie Endorph, der døde i første Barselseng med et dødfødt Barn. Anden Gang med Jfr. Anna Benedicta Kurtz, der ligeledes døde i første Barselseng med et dødfødt Barn. Tredie Gang var han gift med Jfr. Agnete Cathrine Stensen, der fødte ham ti Børn. Hun var en Søster til Etatsraad Steen de Steensen paa Aunsberg, der bl. A. er bekjendt fra Blichers Noveller.

Der lever endnu Efterkommere af Niels Friis — bl. a. er Meddeleeren han Sønesøns Søn.

Bilag.

I.

Brudstykke af Mag. Petri Fabricis Ligprædiken over Nis Hansen ¹⁾ 1616.

Den allerførste, som man ved noget aff at sige, haffuer hædet Peder Pedersen, huilken haffuer begiffuen sig fra lende-marck fast for Tohundre Aar oc paa dette Sted i Haistrup sin lifftid haft sin Bolig, men er af sin egen Suen vester Haistrup ved en Aalgaer, at han haffde tilbørlig straffet hannem for sin Moduillighed, med en Boløxe ihieslagen. Denne haffuer ladet efter sig fire Børn, huilke saaledes hafuer formeret sig, at af dennem er udsprungen offuer de 600 Siele. Efter hannem haffuer sin Søn Henrik Pedersen boet paa samme Sted og hafft sin Hustru Ellen af Wolderup, med hende afflet fem Børn. Dennes Søn Nis Henriksen fød 1478 haffuer i lige made boet effter sin Fader paa dette Sted. Hannem haffuer Gud saaledes ophøiet, benedidet oc velsignet, at han med Rett maa kaldes denne gandske Slectes Olderfader, første Oprindelse, Ære oc Priiss. Thi effter Gud haffde besønderlig begaffued ham med Visdom, Fornufft oc Forstand, er han i sit 40 Aar 1518 keest oc vdvalt til Herritzfoged her i Sluxherrit men 4 Aar dereffter A. 1522 ²⁾, der Kong Christiern bleff fordreffuen udaff Danmarck, haffuer han været paa Vornhoffuet Møde oc der med sin Frimodighed oc Forstandighed forhuerffuet saadan Gunst hos sin naadigst Landzførst oc Herre, at han haffuer begaffuet hannem med stor Frihed og arffuelig Eiendom, huilket sine Børnebørnsbørn endnu formedelst Gudz oc førstelig Naadis besønderlig Gunst oc Mildhed besidde, nyde oc bruge. Hand er død den neste Mandag for S. Andresis Dag oc afflet med sin Hustru Anna aff Welderup udaff Affuerskou Sogn 8 Børn, af huilke er udspryd 150 Personer. Hans Søn Hans Nissen fød 1535 traad i sin salig Faders Fodspor icke allene paa sin Bolig men ocsaa Embedis oc Førstelig Gunst og Naadis vëgne. Friede Maren Peder Redleffsens Daater af Tunder A. 1555 i sit 20 Aar, worde Herritzfoget 1560

¹⁾ Oprindeligen trykt i Hamborg, nærværende efter en Afskrift i Rigsarkivet i Kjøbenhavn, tagen af Olaus H. Møller.

²⁾ Det var 1524.

i sit 25 Aar, saa at imellem sit oc sin Faders Fogdy forløbe 6 Aar, døde 1574 d. 31. Martii, haffde afflet 11 Børn, de der haffue formeret sig over de 81 Siele. Hans salig Hustru Marin Hansis døde 1594 den 18. Februarii. Deres ældste Søn Niss Hansen, fød 1558 det næste Aar for dytmarsk Slag d. 1. Novembris Klocken 11 for Middag, bleff holden i nogle Aar i Tunder til Skole, dereffter i sit 13 Aar sendt til Lønborrig ¹⁾, der han haffuer været hos den gamle hølærde Mand Luca Lossio i sit Hus og ved sit eget Bord i 3 Aar. Der han var 16 Aar, haffuer sin Fader self ført hannem til Hamborrig i den tydske Regneskole; paa samme Reise blev sin Fader siug oc døde strax dereffter. Derpaa haffuer sin Moder hjemfordret hannem igjen i sit 16 Aar, oc derefter været hos hende i 14 Aar, til hand var 30 Aar gammel, da haffuer han fried salig Erick Clementzens Herritzfogeds Daater Anna i Farensted, 3 Aar dereffter vorden Herritzfoget i sit 33 Aar, saa at han haffuer været Herritzfoget i 25 Aar, leffuët med sin Hustru 28 Aar, afflet med hende 12 Børn, 6 Sønner oc 6 Døttre, som endnu alle ere i lifue oc seet udaff sine 2 ældste Døttre 6 Planter udsprøde. Han døde d. 8. Februarii Klocken 1 Effter Middagen 1616.

II.

Nis Henriksens Arvinger tilskøde deres Medarving Hans Nissen deres Andel i Haistrupgaard og Vraagaard 1557. ²⁾

Ick Kerstenn Jacobsen, hardesfaget vnnde dingshörer in Sluxharde, mathies Nyssenn, Tüge swensen vnnde Jes tüchesenn sanntmenne darsüluest bekennen vnnd betügen apenbar vor alsweme mydt dyssenn vnnsrenn apenn dingiswinde, de enhe Szeenn adder hörenn lezen, datt am Jare na die gebordt Christi dusen viffhundert in deme söuen vnnde vefftygestenn des mydtweckenns na reminiscere Erschenen vor vns vnnde gemeynen hardislüdenn, so des dages to dinge werenn, binne veher dingestocke ein besetenn vnnde uprichtygenn rechtēs Ersame Hinrick Nyssen borgermeyster der Stadt lütcken Tundern vnnde ock de vorsichtige Anndres Sünnichsenn, Hans Feddersenn Borger vnnde Inwanere der Stadt Flennsborch vnnde ock de Ersame Jes boysen, arffgesetenn to Collundt, mydt wyllenn vnnde Fulbort erer doget-

¹⁾ Lønborrig c: Lüneburg. Lucas Lossius var en bekjendt Skolemand.

²⁾ Det paagjældende Pergament er i Hr. Sönnichsens Besiddelse paa Haistrupgaard, ligesaavel som Pergamenterne til Bilag I, IV og VII.

samenn husfrauenn genennet Katherine Anderses, Karstine Hannses vnnde Anne Jesses, vnnde se hebben aldar apenbor binnen veer dyngestocken vorschotet, vorlaten vnnd vorkoft deme Ersame Hanns Nyssen to Haesdrup wonaftig erhe gerechtigten egendome vnnde anpart¹⁾ so ein Jeder dersuluigenn na erenn szeligenn vater Nys Hinricksen ock eren moder, so datt mael im leuende was, mydt wyllen vnnde vulborde rechtes hal-leuen aruenn, krigenn vnnde erlangenn kennenn inn de ghebuit vnnde huseninge to Haesdrup vnnde ock to wragardt alze de nemlich husze, schuene, spiker vnnde stellinge mit sampt allenn farendenn haus, dor idtz gemelt Hanns Nyssen op wonet, vnnde sin vater Nys hinricksenn szeliger gedechtnisse by sinem leuende bewanet hadde, darbeneuenn ock ein bundengude to buldrop mydt alle sine bewolicke tobehöringe hus, grundt, ackereenn, wysche, weyde beneuen allent wes van oldinges dorto gelegen heft auer dat gantze buldrup velde belegen nichtes vnntagen, dorbeneuenn ock twe seermarck, datt ein osten Wragardt belegenn omme besteniget, datt andre in Hunding veltmarcken belegenn ock omme besteniget, vorschotede vnnde vorhetenn updachte Hanns Nyssen alles wo bawen geschrewenn in vnnd mydt kraft desses breues vor enenn vnnde ereun aruenn Hans Nyssenn vnnde sinenn aruenn frye vnnde quidt vor allen anspröeche vnnde to drenn follegenndenn dingenn vor schöet vnnde na schöet recht vnnde redelickenn lachbaden vnnde heft dorup binnen IIII dingestocken sin lachenet bekamenn vnnde erlanget na lantrecht, vnnd se danckede deme ersame Hanns Nyssenn vor gude nogeaftige Aufschifftinge vnnde vullenkamener betalinge, wo dytt alle vorgeschrewenn, begerde Hanns Nyssen ein dingeswytylicheit des wurden dar VIII Framenn lüden ut deme Harde utgenennet alze benemlich, Jes Riggelsenn to Sotrup, Asmus Hannsenn to Eggebeck, Nys Jepsenn to Raepstede, Negels Petersenn to Buldrup, Nys Christiernnsenn to Therkelsbül, Peter Jennsenn to Quernholt, Nys Johannsenn to Woldrup vnnde Christiernn Andersenn to Heytze, de denne der wegenn vtgingenn rechtes halleuenn sich besprekenn wolbedachtes modes. Se semptlich binnenn veher dingestocke des ergeschreuen hardis wedder inquemenn, tügedenn vnnde bewindedenn by erem warenn woerden gelouenn vnnde szelenn salicheit, datt alle puncten stückenn vnnde articulenn synn alzo gegaenn vnnde gewarenn, alze vor geschreuen, des in orkundes latenn wy up-

---

1) Gik naturligvis kun paa Bygninger og Løsøre, ikke paa Landet, da baade Haistrupgaard og Vraagaard paa den Tid endnu vare Fæstegaarde.

melteñ vagit vnnde sanntmenne vnsenn gewoentlichenn ingezegelenn wytlichen heten hengenn op spatium desses breues. Actum et factum in Sluxharde anno et die quibus et supra.

III.

Paa Hinrick Petersens Vegne tilskøder Jacob Boysen 1562 Hans Nissen Haistrupgaard og Vraagaard.

Ick Hanns Tarstennsen to Buldrup wonafftich sanntmanne in Sluxharde in des hardeffagedes stede in Sluxharde dynnge to holdennde verordennt, De Erbarrenn vnnde Errenntvestenn Erick Langen, arffgezetene to sollyck, Swenenn negelsenn vnnde Jes tücksenn ock sanntmane dorsuluest Bekennenn vnnd betügenn apenbar vor alsweme myt dyssenn unnsenn apen verzegeldenn dyngeswinde, datt am Jare na Christi unses herenn geborth vefftegen hundred vnnde in deme twe vnnde söstygestenn des mytwekenne na Estomihi, welcker is denn 11 dach des manes February, dann is vor unns vnnde gemeynenn hardeslüdenn, so des dages to dynnge werenn bynnenn veer dyngestockenn eyñ besetenenn vnnde uprichtedenn réchtes personlich erschenenn de Ersame Hanns nissen to hasterup wonafftlich, Esschede vnnd krech eyñ fullenkamenn dingiswinde vann achte Framenn hardeslüdenn alze benemlich mickel Kragh vnnde Jes hannsenn to Büldrup, hanns Jepsenn to westergardth, Iwer Hannsenn in de Niemöle, Kristenn andersenn to heytze, mickel andersenn to Rapstede, Laurens Kalleesen vnnde Nys Pøtersenn to Renntze, de dor vtgingen rechtes haluenn sick to besprekenn wolbedachtes modes. Sze semptlichenn bynne veer dyngestockenn des ergeschreuen hardes wedder Inquemenn, tügedenn vnnde wyndedenn by eren woren woerdenn gelouenn vnnde szelen salicheyt: Datt sze sehenn vnnde hoerdenn in egenen personenn jegenwerdich denn de ersame vorsichtige Jacob Boysenn, borger vnnde inwanere der Stadt Flensborch, was personlich bynnen veer dyngestocken des bauengeschreuen hardes erschenenn eyñ fulmechtyger vann wegenn vnnde ut beuele dem vorsichtigenn Claues fresenn, borger vnnde raetmanne der vpgemeltenn stadt Flensborch vnnd synes dochter Kinde genennet hinrick petersenn, dewyle de bauengemelt Claues fresenn to dersülüige tytt suach vnnde krannk geweseun is, hefft Jacob boysenn de fulmacht gehatth Hanns nissenn eine usgrafftige schoet to geuende, vnnde he hefft al dar bynnenn veer dyngestockenn vann wegenn Claues fresenn vnnde synes dochter kindhe Hynrick petersenn, na inholde vnnde meldynnge synes verdrachtes breue, to welckere verdracht deme upgemeltenn

Claues fresenn vnd Hanns nissenn vann durchlüchtygenn K. M. to Dennemarcken hochwysenn redenn henngeywset, vnde henn-gesettet synnth, apenbar verschoetet vnde verlatenn deme vp-gemeltenn Ersame Hanns nissenn alle de gerechticheyt, egenndom vnde annpart sze datt kindt genennet Hynrick petersenn vann wegenn vnde in stede synes selygenn vater peter nissenn allenthaluenn aruenn vnde kregenn konnde to Hasterup, dor itze up wanet Hanns nissenn in husening, saet, quick, gelde vnde in allenn bewechlichenn vnde unbewechlichenn güderenn nictes entagenn darbineuenn des kindes anpart in eynen bundenn-gude to Buldrup ann hues vnde grunt mytt alle syne gruntliche vnde bewylliche tobehörynge darbineuenn de huseninge vnde gebuyte to wragarth sampt eyenn seermarck in wragart feltmarkenn vmme bestent vnde eyenn seermarck in hundyungh feltmarckenn ock vmme besteenth, verschotede deme bauen-gemelten Hanns nissenn vnde synenn aruenn in vnde myt krafft vnde macht desses breues frye vnde quidth vor allenn annsproecke, de nu synn vnde hynnamale kame werdenn vnde to dreem follgendenn dynngenn vor schoet vnde na schoet recht vnde redelichenn lachbadenn synn lachenet bynnenn veher dyngestockenn bekame vnde erlanngt na lanntrecht, vnde Jacub boysenn hefft vann wegenn Claues fresenn vnde synes dochter kinde hynrick petersenn deme upgemeltenn Ersame Hanns nissenn bynnenn veer dyngestockenn bedancket vor gude nogeaftige Auffschiffinge vnde fullenkamener betalinge na vater vnde moder vnde sonst allenthaluenn. Des in orkundes laten wy erstmals bawenschreuenn unnsenn gewoentlichen vnde arfflichenn inngezegelenn wytlichenn heten henngenn vnde henngenn laten up spatium desses berichts. Datum anno ut supra.

IV.

Et Pergament-Aktstykke fra Haistup fra Aaret 1592 indeholder et Skøde fra Hans Nissens Arvinger til deres Medarving Nis Hansen paa Haistrupgaard og Vraagaard. Det er en daarlig Haandskrift, Blækket er afbleget, ja paa større Partier helt borte. I 5te Linie fra oven nævnes Sandemændene Jes Carstens tho Stade, Andres Martens tho Nolde vnd Christen . . . . to Biolderup — — — hebben semptlich binnen veer Dingestockenn — — — o. s. v. I 7de Linie nævnes Arvingerne Heinrich Hanss binnen Flensborch, Carsten Hanss tho Wolderup, Laurens Hanss vnd Jens Hanss gebroedern (?) to Haistrup. I 8de Linie staar: wolgelehrte, achtbare vnd vornehme Hr. Andres Jacobss Pastor

tho — — — Casper petersenn Radsverwanten der stad Tundern Hans Owsenn tho Rost, disse maa være Hans Nissens Sviger-sønner, da der i Linien neden under nævnes deres „leuenn hus-frauenn“, med hvis Fuldmagt de altsaa ere mødte (vor sze vnnnd szenenn leuen Husfrauenn), og hvis Navne ere: Anna Jespers, Kathrine Andress og Marie Hanss. Længere nede Lin. 14 staar: Nichts butten bescheden, wann alles, whes ehr szelige Vater Hans Niss in siner Bruckung gehadt vnnnd Niss Hanss noch in siner (Lin. 15) bruckung vnnnde besith hefft mit alle freyheit vnnnd gerechticheit verschoetet vnnnd verkofft ock frywilligenn owerlaten Niss Hanss vnnnd sinen ehrwenn o. s. v.

V.

**Dethlef Carstensen tilskøder Calle Poulsen og Hans Matthiesen
Mikkelskrog 1627. ¹⁾**

Ick Hans Nissen Hardsvaget in Schluxharde, Jep Jürgensen vnde Jes Nissen Santmanne dersuluest dhon hirmitt Offentlich kunt, Dat huden Dato nha der heilsamen Geborth Christi im 1627 Jahre Dingesdages den 16. January von uns vnde den gemenen anwesenden Hardsluden gehegedes Rechten, Erschene de Erbar vnd Vornehme Detleff Carstensen op Fuggebüll, Sel. Carsten Hansen Weilant tho Wolderup Erffgeseten, nagelatener Sohn. Vnd hefft dersuluest mit frijem Willen vnd wollbedachtem Moede vor sich sowoll an stath sinen Leuen Moder, Ingeborch Carstenss, vnde sinen andern sembtlichen Mederuen Brödern vnd Schwestern vnd eren Allerorts Eruen vmb ehren betern Nutz vnd Notturfft willen tho einem ewigen vnnwedderroplichen Erffkoepe vorschötet, vorlett vnd awergifft krafft disses den ock Erbaren Calle Pawelsen vnde Hans Matthisen beide tho Schmedeacker vnd ehren Eruen eine Stücke Landes effte Ornum twischen Wolderup, Bredewadt vnd Schmedeacker Veltmarcken belegen also solch itzund in ein Sehrmarck afsonderlich umbgestehnet vnd mit Dicken vorfehret vnd vorhenne tho Sel. Carsten Hansen Gude belegen gewesen, Mickelskrog ²⁾ genömet, henferener na Schmedeacker tho ehrem Gude tho kohren vnd to gebrucken. Dess Alles Detlef Carstensen vor sich sinen Moder vnde Süttschen vnd dehren allersits Eruen gebaren vnde angebaren ehnen Calli

---

¹⁾ Det paagjældende Dokument er smukt kalligraferet paa Pergament og er i Gaardeier R. Clausens Besiddelse i Smedager.

²⁾ kaldes nu Carstens Lykke.

Pawelsen, Hanss Matthisen vnd ehren Eruen ock gebaren vnd vngbaren, nöghaffter betahlinge haluen bedancket vnd vor alle vernere An vnd thospröke vullenkamlich quiteret. Also dat mehrbemelte Calle Pawelsen vnd Hans Matihisen vor sich vnd ehren Eruen vnd Nakahmenden gedachte quit vnd Lücke gelick ehr egen Erue henforner tho ehrem Gude quit vnd fry ahne alle beschwerde thogeneten gebruken vnd beholden schollen mechtig sin darmit tho dhon vnd laten ehresgefallens ahne jemandes bewehr vnd Insage. — Vnd wehlen vorbenohmede Erue tho dre Vnderschetlichen Dingdagen vor vnd na der Schöte Lachgebaden, vnd von nemande Wedderspraken —, Alss hebben de Erbaren Jens Hansen tho Wolderup, Boy Rossen tho Egbeck vnd Jürgen Jürgensen tho Rentz Olthergebrachtem gebrucke vnd Hargesrechte nha, ehnen den vullenkamen Egendhom darup gedahn. Dass alles Calle Pawelsen vnd Hans Matthisen ein Dingeswinde geeschet, so ehnen dorch acht Nageschreue Hargesluden is vergunth worden, also mit Nahmen Andres Jürgensen, Ross Hansen tho Nolde, Jep Jepsen tho Burkarl, Andres Hansen tho Stemmelt, Niss Dinnisen tho Hunding, Christen Hansen tho Höist, Jes Callisen, Ouwe Jessen tho Rapsted. — Desuluen betügeden, dat sich Alles vorgeschreuer Maten thogedregen. — Orkuntlich mit vnser ermelter Hardeffagets vnd Santmanne Insegelln bekrefftiget. Actum anno & die ut supra.

VI.

Brudstykke af en Ansøgning af 17. Sept. 1605 fra Nis Hansen paa Haistrnpgaard til Hertug Johan Adolph om Arvefæste paa nogle Enge.¹⁾

— — — — — Weill nun Gnediger Fürst und Herr meine Voreltern E. F. G. hochlöblicher Christmilder gedechtenis Löblichen vorfahren, Königen zu Dennemarcken vund Hertzogen zu Schlesswigh Holstein (ohne rumb zu melden) getrewlich mit Darstreckung Leibs und bluts gedienet, Indehme alss sich die aufrohrischen Bawern aus allen Embtern dess Herzogthumb Schlesswig bey Uhrenhouet versamlet vorhabens KönighChristiern bey die Regierunge zu erhalten, Mein Grossvatter aber dasselbige gewehret, worüber mein Sehliger Grossvatter Todtlich verwundet Vnd in gefahr Leibs Vnd lebens geraten, Dennoch aber gedachten aufrohr gestillet, wessfalls sich den diese sonderbare begnadunge nebenst anderen mehr freiheiten verursacht.

¹⁾ Aktstykket findes i Königl. Staatsarchiv i Slesvig.

VII.

Hertug Friedrich tildeler 1638 Hans Nissen Jagtret i Slogs Herred.

Wir von Gottes gnaden Friederich, Erbe zu Norwegen cet. thun kundt und bekennen hirmit für Unss und unsere Nachkommen in der Regierung gegen Menniglichen, das wir dem Ersamen unserm Hargesvogtt in Schlugsharde vñd lieben getrewen Hans Nissen zu Haistorff wegen seiner biss dahero zu unserm gnedigen Contenti verspürten vnterthenigen Getrewen Dienste, die er auch continuiren soll kann und will, die Hasen und Fuchs Jagdt nebenst dem Vogel Schiessen auf denen in Schluxharde belegenen Manckgüetern und wo anders ausserhalb was zu Jagen befugt in gnaden gegeben und eingereumet haben, also und derogestalt, das Er, Hans Nissen, so lange er lebet, und wehr nach seinem Todte den Hoff von seinen Erben bewohnen wirdt, (dan allemahle nur einer und zeit die Besetzung des Guetes, des Jagens und schiessens Freyheit zu erfreuen haben soll) die Jagdt gerechtigkeit gebrauchen mögen. Geben demnach und Concediren ihme, unseren Harges Vogtt, und nach dessen Todte Einem seiner Erben und zwarn dem Besitzer des Guetes Haistorff, wie obstehet, auff vorerwehnten in Schluxharde belegenen Manckguetern Mit vinden und hunden Hasen und Füchse zu jagen und Vogel zu schiessen, und also frey und Mennigliches ungehindert zothaner Jagt und schiessens zu geniessen, Jedoch dass sie unserm Gehege nicht zu nahe kommen sollen. Unserm Landrath und Amtmann zu Tundern, welcher itzo ist oder künftlig sein wirdt, hiemit gnediglich anbefehlend Vielnannten unsern Hargesvogt und dessen Mittbeschriebene bei dieser unser Concession zu schützen unu sie dawieder keinesweges beschweren zu lassen. Urkundtlich unseres handzeichens und aufgetrückte fürstlichen Secrets. Geben auf unserm Schloss Gottorff d. 1. Martij do. 1638. Friedrich.

VIII.

Mandatum poenale an die sämbtliche Eingesessene in Bøckingharde Tunderschen Ampts — pro Thomass Dethleffssen Landvoigt darselbsten.¹⁾ Wir von Gottes Gnaden Christian Albrecht, Erbe zu Norwegen cet. fügen den sembtlichen Einwohnern der Boekingharde hiemit zu wissen, dass uns der Ehrsame unser Landtvoigt in Riessemohr und lieber getreuer Thomas Detleffsen Supplicando unterthänigst zu verstehen ge-

¹⁾ Aktstykket findes i Bøckingherreds Arkivrester.

geben, welcher gestalt sich verschiedene Eingesessene derselben sich gelysten liessen wieder die usantze und dem her komen Einige Neuerungen vorzunehmen insonderheit von demjenigen wass in beysein 20 oder 24 Persohnen Harges Ge Vollmechtige Rathleute vnd Teich voigten bereits berechnet worden, neue Rechnungen undt Abschriften zue fodern. Imgleichen alles nach Ihrem eigenen belieben zu censiren, kein Bedenken trugen, vnd dahero umb Unssern Mandatum Poenale dessfalls gehorsambst gebeten, welches auch heute Dato gerichtlich erkannt worden.

Befehlen demnach allen vnd Jeden Eingesessenen in gemelte Böckingharde hiemit gantz ernstlich und zwar einen Jedweder so dawieder wirdt handeln bey Funfzig Rchsth. Uns unnachlesslich zue erlegender Poen wollende, dass Keine von den Eingesessenen, Er sei wer Er wolle, sich hinfürter solle gelüsten lassen gedachten Unseren Landvoigten, Thomass Dethleffssen, wen die berechnungen von demselben dem alten her Komen gemäss in gegenwart 15—20 od. 24 Persohnen als Harges ge-Vollmechtigen Rathleuten vnd Teichvoigten geschehen, mit keinem vorwitzigen und in anderen Harden ungebrauchliche Abschriften undt Neuerungen der schohn bereits formblich beschehenen berechnungen hinfohrt weiter zu behelligen, oder sonsten einigen Gestalt zu beschweren, so lieb einem Jeden oben gedeutete Brüche zu vermayden. Wornach sich ein jeder zu achten und für schaden zu hüten. Geben auff unsseren Schlosse Gottorff d. 11. Febr. Ao. 1673.

L. S.

Christian Albrecht.

IX.

Marginalbemærkning paa den tønderske Kommissionserklæring af 31. Okt. 1681.¹⁾

Ihro Hochfürstl. G. lassen geschehen, dass der Unterthanen wegen ihrer Prætensionen in bonis viduæ den Vortrit vor dero fisco geniessen, gestaltsamb der H. Amtmann dahin Commitiret wird demselben Executive in specie auch den Schluxhardern wegen ihren verschlossenen v. an noch nachstehender Contribution wegen des Guthe's Wollderup als ihre Specialunterpfandt zu ihrer Gerathsame zu verhelpfen, v. halten Ihr F. G. derselben bevor, wieweit Sie an der unterthanen Prætension Participiren wollen, wie auch in ratione dero eigenes interesse contra viduam zu folge ihres d. 4. Julii Ao. 1681 gethanen ablati Competentia, wenn auch gleichwoll Ihr F. G. auss ange-

¹⁾ Horsbøl Herreds Arkivrester.

borner fürstl. clementce der Wittibe Ihr Nottürfflige unterhaltung gndgst gönne, alss wirt der H. Amtmann fordersambst referiren, wie und welcher Gestalt Er nach Befriedigung der Unterthanen die Gütter der Wittiben befinde, worauff sie ferner in Gnaden resolviren und respective derselben zuzulegen gndgst Rescriptiren wollen, biss dahin dan auch des Hardsvoigten Fedder Lunden Prætension zu ferneren entscheidung ausgesetzt wardt.

Sønderjylland efter sidste Folketælling.

Af H. P. Hanssen - Nørremølle.

I.

Det kongelige statistiske Bureau har nu offentliggjort det foreløbige Resultat af Folketællingen den 1. December 1890. Det viser sig, at Befolkningen i den preussiske Stat er tiltaget med 5,75 pCt. *) eller gennemsnitlig 1,13 pCt. årlig i Femåret 1885—90. Tilvæksten har, som venteligt var, været størst i Storstæderne, mindre i Småbyerne og mindst i Landdistrikterne, men Landbefolkningen er dog tiltaget med 2,58 pCt.

Tilvæksten har været meget ulige i Landets forskellige Egne. Den har i det hele været størst i de vestlige, mindst i de østlige Provinser. I Vestpreussen, Posen og Pommern udgjør Tilvæksten ikke engang $\frac{1}{2}$ pCt. årlig i de sidste fem År og i Østpreussen samt i den sydtyske Landsdel Hohenzollern aftager Befolkningen.

I Hertugdømmerne Sønderjylland, Holsten og Lauenborg (officielt: Provinsen Slesvig-Holsten) er Befolkningen i Femåret 1885—90 tiltaget med gennemsnitlig 1,13 pCt.

---

*) De Talangivelser, der ligger til Grund for denne Artikel, er for så vidt de vedrører sidste Folketælling, tagne dels efter „Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich“ 1891, og dels efter „Provinzial-Handbuch für Schleswig-Holstein“, I og II, 1891. Hvor der for Sammenligningens Skyld er fremdraget Tal fra tidligere Folketællinger er de i Reglen tagne efter Wobeser: „Statistik der Provinz Schleswig-Holstein.“

årlig. Det er akkurat Gjennemsnitsprocenten for hele Preussen, og alt kunde derfor synes at være i den bedste Orden i disse Landsdele. Dette viser sig imidlertid ved et nærmere Eftersyn langtfra at være Tilfældet for Sønderjyllands Vedkommende.

Hertugdømmerne havde 1885 ialt 1,150,306 Indbyggere. I 1890 er Folketallet steget til 1,217,393. Tilvæksten i Femåret har altså været 67,087. Af denne ikke ubetydelige Tilvækst falder imidlertid **65,518** på Holsten og Lauenborg derimod kun alt i alt siger og skriver **1,569** på Sønderjylland. Befolkningen i Holsten og Lauenborg er med andre Ord tiltaget med 8,74 pCt., Befolkningen i Sønderjylland derimod kun med 0,39 pCt.

Da det jo er en Kjendsgjærning, at der i vor Tid foregår en stærk Indvandring til de store Byer, kunde man fristes til at antage, at det navnlig er de holstenske Storstæder Altona og Kiel, der stiller Holsten så gunstigt. En nærmere Undersøgelse vil imidlertid vise, at dette ikke er Tilfældet. Borttager man nemlig Altona og Kiel fra Holsten og Flensborg fra Sønderjylland, så viser det sig, at Befolkningen i Holsten desuagtet er tiltaget med 29,631 Personer eller 5,19 pCt. på samme Tid som Befolkningen i Sønderjylland er aftaget med 1,989 Personer eller 0,43 pCt.

Tavle I viser Bevægelsen i Sønderjyllands enkelte Amter og Byer. Af Amterne kan foruden Flensborg Bykreds kun Ekernførde opvise Fremgang. De øvrige otte sønderjydske Amter viser en sørgelig Tilbagegang. I Holsten og Lauenborg opviser derimod kun fire Amter (Nørre-Ditmarsken, Segeberg, Oldenburg og Lauenborg) Tilbagegang, men ni Fremgang.

Tavle I.

Folkemængden i Sønderjyllands Amter og Byer 1885—1890.

Amterne:		1885:	1890:	Byerne:		1885:	1890:	Byerne:		1885:	1890:
1.	Haderslev	57,204	55,977	1.	Haderslev . . .	7,635	8,399	12.	Wyk	1,063	1,073
2.	Åbenrå	28,339	27,352	2.	Kristiansfeldt	579	587	13.	Slesvig	15,188	15,134
3.	Sønderborg	32,450	32,201	3.	Åbenrå	6,068	5,369	14.	Kappel	2,660	2,493
4.	Flensborg Bykreds	33,315	36,873	4.	Sønderborg . .	5,267	5,119	15.	Frederiksstad	2,512	2,337
5.	Flensb. Landkreds	40,450	40,101	5.	Nordborg	1,074	1,047	16.	Arnæs	572	589
6.	Tønder	55,298	55,061	6.	Augustenborg	576	604	17.	Ekernførde . . .	5,605	5,899
7.	Husum	36,489	36,024	7.	Flensborg . . .	33,315	36,873	18.	Tønning	3,248	3,227
8.	Ejderstedt	16,778	16,061	8.	Lyksborg	938	984	19.	Garding	1,796	1,694
9.	Slesvig	62,407	61,625	9.	Tønder	3,510	3,851	20.	Husum	6,267	6,761
10.	Ekernførde	38,192	41,216	10.	Løgumkloster	1,337	1,367	21.	Bredstedt	2,253	2,041
				11.	Højer	1,012	985				

I elleve af Sønderjyllands Byer er Folketallet steget, i ti er det aftaget siden 1885. Haderslev har i det sidste Femår fået en ca. 600 Mand stærk Garnison; Åbenrå har samtidig ophørt med at være Garnisonsby. Det forklarer de forholdsvis stærke Svingninger i disse Byers Folketal. I det hele er der fremdeles Tilbagegang at notere for de fleste nordslesvigske Byers Vedkommende. Hvis man sammenligner Folketallenes Bevægelse i de østjydske Byer på den ene Side, Haderslev, Åbenrå og Sønderborg på den anden Side, får man et stærkt Indtryk af Fremmedherredømmets lammende Virkninger. Alle nordslesvigske Byer ned til Flensborg og Tønder — ialt otte — har nu færre Indbyggere end de havde 1867, da de blev indlemmede i Preussen.*) Flere af Småbyerne befinder sig i håbløs Tilbagegang. Af de øvrige sønderjydske Byer opviser derimod ni Fremgang og kun fire Tilbagegang siden 1867. Flensborg er fremdeles i ret livlig Udvikling, skjønt Folketallet langtfra vokser så stærkt nu som i Halvfjerdserne. Mens Befolkningen i Flensborg næmlig havde en Tilvækst af 9,635 fra 1871—80, så har Tilvæksten i det sidste Tiår kun været 5,817. I de sidste fem År er dens Folketal kun tiltaget med 10,68 pCt., mens Folketallet i den nærmest liggende større By Kiel samtidig er tiltaget med ca. 34 pCt. — Tønder møder denne Gang med en forholdsvis betydelig Fremgang, men kan dog alt i alt kun siden Indlemmelsen i Preussen opvise en Fremgang i Folketallet af 11½ pCt. Af de sydslesvigske Byer synes Husum og Ekernførde at have en Fremtid for sig, mens Slesvig stag-

---

*) Sml. Poul Sveistrup: „Sønderjylland under det preussiske Herredømme“, Sønderjydske Aarbøger 1890, S. 238 o. f.

nerer fuldstændig, uagtet den er stærkt begunstiget både som Garnisonsby og som Sæde for Provinsregeringen.

Af de holstenske Byer viser to og tyve Fremgang og kun elleve Tilbagegang. Altona og Kiel er i stærkt Opsving, og Byer som Rendsborg, Neumünster, Wandsbek og Elmshorn kan godt i hurtig Udvikling måle sig med de østjydske Byer. Holsten trives i det hele godt under de nye Forhold. Sønderjylland lider ilde.

Befolkningen i Holsten er siden Indlemmelsen i Preussen tiltaget med 178,847 eller 28,52 pCt.; Befolkningen i Sønderjylland derimod med kun 6,850 eller 1,69 pCt. Det er Tal som forudsætter ekstraordinære Forhold, Tal som bedre end lange Udviklinger viser, hvor dårligt det gamle danske Kronland Sønderjylland trives i Forbindelsen med Holsten og Preussen.

II.

Tavlen over Amterne i Sønderjylland viser, at Befolkningens hele Tilvækst i Femåret 1885—90 falder på Syd- og Mellemslesvig. I det egentlige Nordslesvig, hvorved jeg forstår Haderslev, Åbenrå og Sønderborg Amter samt Tønder Amt ned til Sydgrænsen af Sognene Tinglev—Burkal—Møgeltønder, er Folketallet samtidig gået tilbage fra 140,210 til 137,037, altså aftaget med 3,182 Personer eller 2,27 pCt. Hvis man går mere i Enkeltheder, viser det sig, at Tilbagegangen fordeler sig jævnt over hele Nordslesvig, dog således at den i det hele aftager imod Syd og Øst og følgelig er størst i Haderslev Amt og den nordlige Del af Tønder Amt.

Tavle II viser Bevægelsen i Haderslev Amts Landdistrikter. Amtet har, som allerede fremhævet, siden 1885

Tavle II. Haderslev Amt 1885—90.

Amtsdistrikterne	Folketal		Tilbagegang	
	1885	1890	Per- soner	pCt.
1. Gl. Haderslev	1,972	1,890	82	4,16
2. Åstrup	1,244	1,253	÷ 9	÷ 0,74
3. Øsby	2,029	1,931	98	4,84
4. Halk	1,448	1,357	91	6,28
5. Vilstrup	1,874	1,765	109	5,82
6. Hoptrup	1,782	1,763	19	1,07
7. Tyrstrup	2,749	2,519	230	8,27
8. Fjelstrup	1,933	1,784	140	7,71
9. Frørup	984	922	62	6,30
10. Stepping	1,194	1,092	102	8,54
11. Vojens	2,399	2,283	116	4,83
12. Hammelev	1,240	1,276	÷ 36	÷ 2,90
13. Vedsted	1,581	1,496	85	5,37
14. Nustrup	1,545	1,482	63	4,08
15. Rødding	1,743	1,723	20	1,15
16. Jels	1,291	1,242	49	3,87
17. Gram	2,884	2,766	118	4,00
18. Hygum	1,423	1,366	57	4,00
19. Lintrup	1,621	1,483	138	8,61
20. Skodborg	2,023	1,928	95	4,69
21. Toftlund	1,810	1,764	46	2,54
22. Beftoft	1,190	1,077	113	9,50
23. Agerskov	1,799	1,789	10	0,55
24. Branderup	1,542	1,451	91	5,90
25. Skjærbæk	2,259	2,279	÷ 20	÷ 0,88
26. Hvidding	968	999	÷ 31	÷ 3,10
27. Råager	1,383	1,296	87	6,29
28. Højrup	1,173	1,145	28	2,39
29. Sommersted	1,912	1,870	42	2,19
Amtets Landdistrikter	48,990	46,991	1999	4,08

fået en Garnison på ca. 600 Mand, men trods det er Befolkningen i de sidste fem År aftaget med 1227 Personer eller 2,16 pCt. I Amtets Landdistrikter er Befolkningen, som Tavlen udviser, samtidig aftaget med 1999 Personer eller 4,08 pCt. Kun i fire af Amtets 29 Amtsdistrikter er Befolkningen tiltaget. I to af disse Amtsdistrikter Skjærbæk og Hvidding skyldes Tilvæksten de nybyggede Stationer ved Vestbanen; i det tredie, Hammelev, står den rimeligvis i Forbindelse med den i dette Amtsdistrikt liggende Papirfabrik. I elleve Amtsdistrikter er Befolkningen aftaget med over 1 pCt. årlig, i et enkelt, Beftoft, med næsten 2 pCt. årlig.

Tavle III. **Den nordlige Del af Tønder Amt 1885—90.**

Amtsdistrikter	Folketal		Tilbagegang	
	1885	1890	Per- soner	pCt.
1. Rømø	1,051	987	64	6,09
2. Ballum	1,855	1,674	181	9,75
3. Emmerlev	1,495	1,366	129	8,63
4. Brede	1,369	1,466	÷ 97	÷ 6,62
5. Døstrup	1,341	1,309	32	2,38
6. Visby	1,405	1,365	40	2,84
7. Abild	1,473	1,458	15	1,02
8. Møgeltønder	1,251	1,169	82	6,55
9. Nørre-Løgum	1,598	1,522	76	3,76
10. Øster-Højst	895	878	17	1,90
11. Ravsted	1,039	1,007	32	3,08
12. Hostrup	1,068	1,034	34	3,18
13. Burkal	1,560	1,485	75	4,81
14. Bylderup	940	913	27	2,87
15. Tinglev	1,537	1,522	15	0,96
Tilsammen	19,877	19,155	722	3,63

Tavle III viser, at Befolkningen i den nordlige Del af Tønder Amt fra 1885—90 er aftaget med 722 Personer eller 3,63 pCt., og det uagtet Vestbanens Åbning netop i dette Tidsrum har medført en ikke ubetydelig Indvandring af Jernbanebetjente. Kun i ét af femten Amtsdistrikter, Brede, er Befolkningen tiltaget. Grunden er let at finde: Bredebro er ved Vestbanens Åbning i det sidste Femår bleven en ret betydelig Jernbanestation, den største nord for Tønder. I fire Amtsdistrikter er Befolkningen aftaget med over 1 pCt., i et, Ballum, med henved 2 pCt. årlig.

Tavle IV. Åbenrå Amt 1885—90.

Amtsdistrikterne	Folketal		Tilbagegang	
	1885	1890	Per- soner	pCt.
1. Løjt	2,583	2,547	36	1,39
2. Riis	1,630	1,629	1	0,06
3. Øster-Løgum	1,553	1,565	÷ 12	÷ 0,77
4. Hellevad	1,992	2,006	÷ 14	÷ 0,70
5. Bjolderup	2,167	2,192	÷ 25	÷ 1,15
6. Ensted	1,898	1,837	61	3,21
7. Kliplev	1,423	1,344	79	5,55
8. Holebøl	1,150	1,127	23	2,00
9. Ringenæs	2,100	2,019	81	3,86
10. Gråsten	1,650	1,708	÷ 58	÷ 3,51
11. Ladegård	218	225	÷ 7	÷ 3,21
12. Felsted	3,385	3,264	121	3,57
De med Byen Åbenrå for- enede Landdistrikter . .	522	520	2	0,34
Amtets Landdistrikter	22,271	21,983	288	1,25

Befolkningen i Åbenrå Amt er fra 1885—90 aftaget med ialt 987 Personer eller 3,48 pCt., men Tavle IV viser,

at det største Tab, nemlig af 699 Personer, falder på Åbenrå By, hvor det atter hovedsagelig skyldes Bortflytningen af den ca. 600 Mand stærke Garnison. I Åbenrå Amts Landdistrikter er Befolkningen ialt aftaget med 288 Personer eller 1,25 pCt. I fem Amtsdistrikter er Befolkningen tiltaget, i syv Amtsdistrikter og i de med Byen forenede Landdistrikter er Befolkningen aftaget siden 1885. Kun i et Distrikt udgjør Tilbagegangen over 1 pCt. årlig.

Tablle V. Sønderborg Amt 1885—90.

Amtsdistrikterne	Folketal		Tilbagegang	
	1885	1890	Per- soner	pCt.
1. Holm	1,250	1,172	78	6,24
2. Oksbøl	1,145	1,078	67	5,85
3. Hagenbjerg	1,004	1,034	÷ 30	÷ 2,99
4. Svenstrup	1,108	1,077	31	2,79
5. Egen	1,611	1,582	29	1,80
6. Notmark	1,205	1,130	75	6,22
7. Adserballe	917	893	24	2,62
8. Ketting	891	877	14	1,57
9. Tandslet	1,087	1,097	÷ 10	÷ 0,92
10. Lysabild	1,593	1,554	39	2,45
11. Kejnæs	1,042	1,045	÷ 3	÷ 0,29
12. Hørup	1,257	1,294	÷ 37	÷ 2,94
13. Ulkebøl	1,688	1,728	÷ 40	÷ 2,37
14. Dybbøl	932	896	36	3,86
15. Sottrup-Nybøl	1,923	1,996	÷ 73	÷ 3,79
16. Ullerup	2,106	2,019	87	4,13
17. Broager	2,786	2,781	5	0,18
18. Egersund	1,988	2,178	÷ 190	÷ 9,56
Amtets Landdistrikter	25,533	25,431	102	0,39

I Sønderborg Amt, Als og Sundeved, er Befolkningen aftaget med ialt 249 Personer eller 0,77 pCt., men af dette Tab falder over Halvdelen eller 147 Personer på Byerne, og Tabet udgjør derfor, som Tavle V udviser, kun 102 Personer eller 0,48 pCt. for Landdistrikternes Vedkommende. Grunden til, at Sønderborg Amt har klaret sig bedst i det sidste Femår, må hovedsagelig søges i Udviklingen af den sundevedske Teglværksindustri. De to Amtsdistrikter Sottrup-Nybøl og Egersund, som omfatter de fleste og betydeligste Teglværker ved Nybøl Nor og Flensborg Fjord møder næmlig med en Fremgang af tilsammen 263 Personer og opvejer derved en stor Del af den Tilbagegang, der ellers er i Amtet. Da det øjeblikkelige Opsving i Teglværksindustrien imidlertid står i Forbindelse med de ved den slesvig-holstenske Kanals Anlæggelse skabte gunstige Afsætningsforhold, så må man desværre frygte for, at Sønderborg Amt ikke vil klare sig så godt ad Åre. Denne Gang er der Fremgang i syv og Tilbagegang i elleve Amtsdistrikter. I tre Amtsdistrikter udgjør Tilbagegangen over 1 pCt. årlig, i ét, Egersund, udgjør Fremgangen henved 2 pCt. årlig.

Når man for Nordslesvigs Vedkommende stiller Valgstatistikken ved Siden af denne sammenlignende Oversigt over Folketællingerne i 1885 og 1890, og betragter den Stigning i de danske Stemmetal, der har fundet Sted i de samme Distrikter i det selvsamme Tidsrum, så har man fundet den vægtigste Grund til Tilbagegang i Nordslesvig.

Skjøndt Mellem- og Sydslesvig, som Poul Sveistrup allerede tidligere har påvist her i Aarbøgerne, heller ikke trives godt under det preussiske Herredømme, stiller Forholdene sig dog betydelig bedre der end i Nordslesvig.

Befolkningen i Flensborg Landkreds (Amtet ÷ Flensborg By) er vel som Tavle I viser i de sidste fem År gået tilbage med 349 Personer eller 0,84 pCt., men da den sydlige Del af Tønder Amt samtidig er gået frem med 485 Personer eller 1,37 pCt., så er Befolkningen i Mellem-slesvig selv bortset fra Flensborg By tiltaget med 136 Personer eller 0,18 pCt. fra 1885—90.

Af de sydslesvigske Amter viser ganske vist Husum en Tilbagegang af 1,27 pCt., Slesvig en Tilbagegang af 1,25 pCt. og det lille Amt Ejdersted endog en Tilbagegang af 4,28 pCt., men da Ekernførde Amt til Gjengjæld viser en Fremgang af ikke mindre end 7,34 pCt., kan de fire sydslesvigske Amter som Helhed betragtet, desuagtet opvise en Fremgang i Folketallet af 1,060 eller 0,68 pCt. fra 1885—90.

Stiller man nu Mellem- og Sydslesvig som Helhed overfor Nordslesvig, så står der for disse Landsdeles Vedkommende en Fremgang i Folketallet fra 1885—90 af 4,751 eller 1,82 pCt. overfor den nordslesvigske Tilbagegang af 3,182 eller 2,27 pCt. Denne Bevægelse er ikke øjeblikkelig og tilfældig, Udviklingen er tvertimod gået i den samme Retning lige siden Indlemmelsen i Preussen. Befolkningen i de fire nordslesvigske Amter Haderslev, Åbenrå, Sønderborg og Tønder er næmlig ialt fra 1867—90 aftaget med 11,989 Personer eller 6,57 pCt., mens Befolkningen i det øvrige Sønderjylland samtidig er tiltaget med 19,409 Personer eller 8,75 pCt. — et slående Bevis for at det ganske særlig er Nordslesvig, der lider ilde under Preussernes Regimente.

Grunden til Befolkningens Aftagen må — som allerede

antydnet — søges i den stærke og stigende Misfornøjelse med de nuværende Forhold, der faktisk gjør sig gjældende overalt i Nordslesvig. Misfornøjelsen fremkalder Udvandring, og de udvandrede Elementers Erstatning ved Indvandring er på Forhånd så godt som umuliggjort ved Regeringens Forbud mod Udlændinges Bosættelse i Nordslesvig. Dette Forbud er nylig bleven indskærpet, samtidig med at man åbnede Optanterne Udsigt til at blive naturaliserede, og gennemføres nu så konsekvent, at f. Ex. ingen i Kongeriget født dansk Mand kan få Tilladelse til at gifte og bosætte sig i Nordslesvig. Under disse Forhold må Befolkningen nødvendigvis aftage fra Åar til andet.

Preusserne — Regeringen såvel som Pressen — har Gang efter Gang afvist vore Klager over det i Sønderjylland herskende Regeringssystem som uhjemlede, men idet vi peger på Statistikken, siger vi som Sokrates, da „de Tredives“ Tyranni drev Athens Borgere i Landflygtighed: „Den Hyrde, som så sin Hjord mindskes Dag for Dag og ikke vilde tilstå, at han vogtede Hjorden slet, vilde fattes Oprigtighed, og det samme fattes en Statsstyrer, som ser Borgernes Tal tage af og dog vil nægte, at han er en slet Hersker.“

Minder fra den yderste danske Sproggrændse i Sønderjylland.

Naar der stundom endnu lyder Stemmer iblandt os, som fælde forkastende Domme over den Ordning, den danske Regering i Aaret 1851 traf med Hensyn til Sprogforholdene i Mellemslesvig, Domme, der dog kun støtte sig til løselig Kundskab om Tilstandene i de paagjældende Egne eller ere en Efterklang af usande Paastande fra Modstanderes Side — kunde det mulig have sin Interesse ogsaa at høre et Vidnesbyrd, der lyder ud af mangeaarig Erfaring, indsamlet navnlig under tolv Aars Embedsvirksomhed ved den sydligste danske Sproggrændse i Slesvig. Forfatteren af disse Linier fungerede fra 1852 til 1864 som Sognepræst for Fjorde Menighed i Husum-Bredsted Provsti, et Sogn, som ligger to Mil nord for Husum og lige saa langt fra Bredsted, grændsende mod Vest til de frisiske Egne, med et Folketal af 1700 Indbyggere. Naar Slesvigeren Dr. Jensen, forhen Præst i Gjelting, i sit Skrift: „Versuch einer kirchlichen Statistik des Herzogthums Schleswig 1841“, efter at have omhandlet de øvrige til Husum-Bredsted Provsti henhørende Menigheder, siger: „es folgen nun die beiden östlichen dänischen Kirchspiele Joldelund und Viöl“ (tydsk Forvanskning af det oprinde-

lige Fjold *) eller Fjorde), da fandt jeg ved min Embeds-tiltrædelse denne hans Betegnelse af Sognets sproglige Forhold fuldelig stadfæstet. Folkesproget var gjennem det hele, henimod to Kvadratmile store Sogn dansk, en dansk Dialekt med indblandede tyske Ord, hentede fra det tyske Kirke- og Skolesprog, der hidtil havde hersket, medens det dannede danske Skriftsprog aldrig forud havde lydt i disse Egne. Fra Tydsk havde dette Landskabsmaal saaledes været nødsaget til at laane en Del Udtryk for aandelige Begreber, medens det paa den anden Side havde fredet om mange gamle danske Ord, som nu ere forsvundne andet Steds, men hvis Gjenoptagelse vilde være til Berrigelse for vort Skriftsprog og gjøre Brugen af en hel Del fremmede Ord overflødig. Ved Siden af Dansk lød forøvrigt det slesvigske Plattydsk i Fjorde Sogn navnlig blandt den yngre Slægt og i Samfærdslen med sydlige Naboer og med Kjøbstæderne. Men hvor stærk en Overvægt det danske Modersmaal trods al Undertrykkelse og Mangel paa Pleie dog havde vedligeholdt blandt den derværende Befolkning, viste sig klarlig paa mangehaande Maader. Paa ganske faa Undtagelser nær var Dansk det daglige Omgangssprog mellem mine Sognefolk og mig; vi maatte have følt os i en ret komisk Stilling overfor hinanden ved ufornødent at bruge et fremmed Tungemaal til vore gjensidige Meddelelser. Forholdet i saa Henseende var vel heldigere paa min Egn end paa adskillige andre Steder, navnlig i Angel; i mit Sogn fandtes nemlig ingen Herregaarde og ingen tydsktalende Familier udenfor Bondestanden. Befolkningen blev saaledes ikke i det daglige

---

*) Bønderne kaldte stedse i dansk Tale deres Sogn med Navnet Fjold.

Liv truet eller lokket til at skjule sit Modersmaal eller haanet paa dets Vegne. *) Kun fra de nærmest liggende tyske Kjøbstæder Husum og Bredsted udgik en Agitation imod Sprogsagen, og i Tidens Løb blev denne stærkere og stærkere, idet man der saae en Hindring for Slesvig-holstenismens Seir i det danske Landskabsmaals Ophjælpning.

Ikke alene i det almindelige daglige Samkvem med mine Sognefolk, men ogsaa mangen Gang i min Embedsgjerning, navnlig ved den private Sjælesorg, var jeg naturlig henvist til Brugen af vort fælles danske Modersmaal. Saaledes var der blandt Kvinderne, særlig de ældre, ikke Faa, som vare ude af Stand til at forstaa det høitydske Sprog. Naar saadanne bløve syge og ønskede Sakramentet, var altsaa Anvendelse af Dansk fornøden ved den forudgaaende Tiltale, medens jeg derimod vel maatte anse det for rigtigst, at selve Nadverhandlingen udførtes i det tyske Sprog, i hvilket man var vant til at høre Sakramentet blive administreret, og som derfor i dette Tilfælde have faaet en hellig Klang i Vedkommendes Øre. I denne Forbindelse maa jeg dog tilføie Følgende:

Et ungt Menneske, som havde modtaget en Del af sin Skoleundervisning paa Dansk, faldt i en livsfarlig Sygdom; da jeg kom til ham for paa hans Ønske at meddele ham den hellige Nadvere, lod jeg først Forældrene (der nærede tyske Sympathier) spørge ham om, hvad Sprog

---

*) Ligesom de Hjemmehørende i Fjoldes Sogn villig erkjendte sig selv som Danske, saaledes bleve de ogsaa af deres vestlige, frisiske Naboer betegnede som saadanne. Naar en Mand fra Fjolden kom f. Ex. igjennem Drelsdorf, en Landsby paa Veien til Bredsted, hed det stedse: „Han kommer fra det Danske“.

han helst ønskede Handlingen udført i; han svarede fast og uden Tøven: „I det danske“.

Kirkebesøget var godt saavel ved dansk som ved tydsk Prædiken, og dansk Psalmebog indførtes snart i Forbindelse med førstnævnte uden mindste Indsigelse fra Menighedens Side. Gammel Vane medførte dog, at Tilstrømningen var stærkest ved tydsk Gudstjeneste, ligesom man i Reglen ønskede de kirkelige Handlinger udførte paa Tydsk, medens saadanne nu og da ogsaa forefaldt i det danske Sprog. Man maatte have Tid til at blive fortrolig med det Nye; Høitydsk havde jo fra Midten af det syttende Aarhundrede været eneraadig paa det hellige Sted, saa det ved det Tilvantes Magt endnu længe maatte staa for Befolkningen som Noget, der ret egentlig hørte hjemme i Guds Hus; det gik i saa Henseende aldeles som i Katholicismens Tider, da Latin tyktes selv Lægmand det eneste rette Sprog ved de hellige Handlinger.

Et Bibliothek til Udlaan af danske Bøger blev oprettet dernede, navnlig ved Etatsraad Mangors og Professor Hjorts Bistand, og dette blev meget flittig benyttet af mange forskjellige Læsere, hvad der var saa meget mere betegnende, som de allerfleste af disse indtil Aaret 1852 aldrig havde haft en dansk Bog i Haanden og i deres Skolegang havde modtaget al deres Undervisning paa Tydsk. Mange af Bøgerne vare stærkt medtagne af den idelige Gjennemlæsning; navnlig faldt Ingemanns Romaner, Blichers Noveller og Holbergs Komedier i Befolkningens Smag, og Indholdet deraf blev livlig opfattet. Saaledes mindes jeg, hvorledes jeg engang kom ind til en Gaardmand i Sognet, der just havde faaet fat paa en af Holbergs Komedier; han gav sig da til under megen Latter

at oplæse for mig et langt Stykke af „Gert Westfaler eller den meget talende Barber“; hverken over denne eller over „Den politiske Kandestøber“ kunde han blive træt af at more sig. Ogsaa vare P. P.'s Romaner en meget yndet Læsning dernede. Hvorledes Lysten til at benytte dette Folkebibliothek voxede, kan skjønnes deraf, at medens der i Vinterhalvaaret 1852—53 udlaantes 341 Bøger, saa beløb de udlaante Bøger sig i Vinterhalvaaret 1859—60 til 864. Man vil af disse Tal tillige kunne se, hvorledes de danske Bøger grebes med Villighed og Lyst allerede ganske kort Tid efter Sprogforholdenes Ordning og strax efter Bibliothekets Oprettelse. Efter 1860 tager den slesvigholstenske Agitation til med stedse stigende Voldsomhed, og hermed følger saa, at Laanernes Antal lidt efter lidt aftager.

Mange i denne min slesvigske Menighed satte forøvrigt megen Pris paa at eie danske Bøger, særlig af gudeligt Indhold; flere saadanne bleve sendte mig fra Kongeriget til Uddeling efter eget Skjøn; en Mand, hvem jeg saaledes havde kunnet give et Exemplar af Biskop Mynsters Prædikener, kom nogen Tid derefter til mig, og idet han takkede paany ret meget for Gaven, udtalte han sin Dom om den gamle Biskop med de Ord: „Det er en god Mand“. Man ofrede ogsaa gjerne Noget for Besiddelsen af slige Skrifter, navnlig af dem, som udgives ved „Foreningen til gudelige Smaaskrifters Udbredelse“, hvoraf mange Exemplarer bleve kjøbte af forskjellige Mænd og Kvinder i Sognet.

Skolesproget i Fjolde var, som i alle de blandede Sprogdistrikter, tydsk indtil 1852. Lærerens første Arbeide ved Modtagelsen af de smaa Børn gik altsaa ud

paa at lære dem det Sprog, hvori de skulde nyde hans Undervisning, og da dette var det høitydske Maal, der ved sine Udtryk og sin hele Sætningsbygning ligger saa langt fra det Danske og navnlig i sidste Henseende ogsaa fra det Plattyske, var den Opgave, der saaledes var stillet Læreren, saare vanskelig og i høi Grad hindrende for Børnenes Fremskridt. Gjennem hele deres Skolegang maatte de kæmpe med det fremmede tyske Sprog, og den Sum af Kundskaber, de havde erhvervet ved Slutningen, kunde følgelig kun være ringe i de faa Fag, hvori der i Almindelighed undervistes i de tyske Skoler, og som i Reglen indskrænkede sig til Religion, Læsning, Skrivning og Regning. Dog traf jeg ved min Embeds-tiltrædelse dernede i Aaret 1852 en Lærer ved en af Sognets Skoler, der paa egen Haand alt i mange forud-gaaende Aar havde læmpet sig efter Smaabørnenes Fatterevner og Tarv. Han begyndte nemlig deres Undervisning i Egnens danske Landskabsmaal (som født i Sognet, var dette hans eget Modersmaal), før siden lidt efter lidt at gjøre Overgangen med dem til det tyske Sprog. Følgen af denne hans praktiske Fremgangsmaade var da ogsaa den, at hans Skole indtog en fremragende Plads blandt de øvrige. Her som paa saa mange andre Steder stad-fæstedes saaledes Angelboens Udtryk: „Dat Dänsche stickt in de Kinder,“ og dette end mere, efterat Undervisningen paa Dansk efterhaanden var gennemført i alle Sognets Skoler, dog med fire Timers ugenlige Undervisning i Tydsk, hvad der maatte ansees fornødent i et Grændseland; livlig og let svarede nu Børnene ved Prøverne, og ved Afslutningen af deres Skolegang havde de tilegnet sig et Maal af Kundskaber og Færdigheder, som fuldelig kunde

stilles ved Siden af det, der opnaaes i Kongerigets Folkeskoler.

Saaledes vare Sprogforholdene i min slesvigske Menighed fra 1852 til 1864, saa livskraftig havde det danske Modersmaal bevaret sig paa Folkets Tunge ved den sydlige danske Sproggrændse, og man vil da lettelig kunne slutte sig til, hvorledes Forholdet i saa Henseende har været i de nord for mit Pastorat beliggende Sogne, hvilke i langt mindre Grad vare udsatte for umiddelbar tydsk Paavirkning. Allerede i det en Mil nordlig for Fjorde liggende Nørre-Hagsted Sogn udførtes efter Begjæring den overveiende Del af de kirkelige Forretninger paa Dansk. Som tidligere berørt, vare Forholdene i sproglig Henseende gunstigere i de vestlige slesvigske Egne end imod Øst, navnlig i Angel. Slesvigholstenismen havde kun fundet meget liden Indgang i mit Sogn, vel ikke mere end hos 5—6 af de derværende Familier, og paa lignende Vis stillede Sagen sig overhovedet i hine Egne. I Angel derimod, hvor de slesvigholstenske Indflydelser gjorde sig saa mægtig gjældende ogsaa blandt Landbefolkningen, havde vel i Følge hermed et seigt plattysk Lag leiret sig over den danske Grund i Folket, navnlig i Sognene op imod Sproggrændsen, saasom i Nørre-Brarup og Satrup, men lidt længere nordpaa brød ogsaa her paa talrige Punkter det Naturlige og Medfødte sig kraftig Vei gjennem det kunstige Dække. Betegnende er det saaledes, at der i Aaret 1853 i Sterup Sogn, som grændser op til Nørre-Brarup og Satrup, dannede sig en dansk Læseforening, hvis Medlemmer sammenskøde Bidrag til aarlig Anskaffelse af gode danske Bøger. En saadan Forening stiftedes ligeledes af Beboerne i det nærliggende Grumtofte Sogn,

hvor forøvrigt Angelboernes danske Natur vel kom til kraftigst Gjennembrud ogsaa i kirkelig Henseende.

Vil man kalde Sproget dernede „raat, fattigt, udannet, berøvet Aandelighedens Karakter“, *) saa maa alle øvrige Dialekter i vort Folk komme ind under samme Dom; i høiere Forstand ere de alle fattige, trængende til Afslibning og nødsagede til at hente mangehaande Udtryk for abstrakte, aandelige, særlig religiøse Begreber fra Skriftsproget. Havde Ordningen af Sprogsagen i de mellem-slesvigske Egne faaet Lov til at virke frem igjennem Tiderne, da maatte den nu klart og uimodsigeligt have staaet for Alles Øine som et mægtigt Middel til Fremme af den hele aandelige Udvikling og til Ophjælpning af det forkuede Modersmaal i hine Landsdele.

Ovenstaaende er altsaa et Billede af det danske Sprog, saaledes som det havde bevaret sig indtil 1864 i Fjorde Sogn, efter i Aarhundreder at have været kuert af tydsk Kirke-, Skole- og Retsprog.

Kjøbenhavn, i Februar 1891.

C. Mule, Sognepræst.

---

*) Saaledes skildredes det jo i et i sin Tid meget omtalt Skrift.

Bidrag til Haderslev Amts Historie og Beskrivelse. *)

Af P. Lauridsen.

II. Wallensteins Hær i Nordslesvig fra 1627 til 1629.

I det følgende Omrids, et Brudstykke af en større Studie, er det ikke min Hensigt at skildre selve Krigsbegivenhederne i Ufredsaarene 1627—29, men nærmest kun deres Indflydelse paa Landets indre Tilstande, deres skæbnesvangre Betydning for Folkets Velstand, Udvikling og Værnekraft. Det er ikke en krigshistorisk, men en historisk-topografisk Undersøgelse jeg vil foretage, og saa vidt mulig for en enkelt Egns Vedkommende udmaale de forfærdelige Slag, de dybe Vunder, som Wallensteins Hær tilføjede vort Fædreland i de to skrækkelige Aar.

Det er meget lidt vor trykte Literatur indeholder om den Folkeulykke, som da traf os, og meget af det skrevne

---

*) Den efterfølgende Afhandling er helt igjennem bygget paa utrykte Kilder, særlig Samlinger til danske Kongers Historie Pakke 87-89 og I: [12]-[18]. Indkomne Sager til Krigsministeriet samt Gunde Langes og Albert Skeels Indberetning til Kongen om Krigsskaden i Haderslev Amt 1629. Af trykt Literatur har jeg raadspurgt Jahns Krigshistorie, Gindely: Waldstein während seines ersten Generalats, Opels Skrifter og K. Erslevs Aktstykker til Rigsraadets Historie, Adler, Worsaae o. a. •

er tilmed enten misvisende eller ligefrem urigtigt. Jahn mener f. Ex., at Danmark ved Oversvømmelsen af Wallensteins Hær led mindre, end man efter de Tidens Plyndrings-system havde kunnet vente; at det laa i Wallensteins Plan at vise Skaansel imod de besatte danske Lande, at han udgav de strængeste Befalinger om at opretholde en god Mandstugt, at han tvang Bønderne i Jylland til at dyrke deres Jorder og Købmændene til at drive Handel til Lands og Vands som i Fredens Tid, at Indvaanerne heller ikke klagede over stor Overlast, og at selv danske Historie-skrivere tilstaa, at de fjendtlige Regimentter behandlede Landet snarere som en kejserlig Provins end som et med Vaabenmagt erobret Land. — Hvis dette havde forholdt sig saaledes, vilde Krigen 1625—29 sikkerlig ikke have dannet den sørgelige Mærkepæl i vort Fædrelands Historie, som den gjør, og da vilde den tragiske Nedgang, der siden hine Tider har været vor Skæbne som Stat, utvivlsomt ikke have været at føre tilbage til hine Krigsaar, thi vel tilsatte Christian den Fjerde sine Hære, og Krigen slugte store, surt sammenskrabede Kapitaler, men ved Fredslutningen lykkedes det ham, mærkværdigt nok, at fastholde Rigets Grænser, i militær-politisk Henseende syntes Landet hurtigt at kunne gjenvinde sin gamle Stilling, og for en saadan Betragtning var der ingen Grund til at frygte for en ustandselig Nedgang eller de følgende Aarhundreders Tragedie, men Ulykken er, at de frygteligste Slag ikke umiddelbart tilføjedes Staten, ikke dens Hær og officielle Finansvæsen, men vort Folk; Landets største og vigtigste Landsdel blev mishandlet, udplyndret og ødelagt saaledes, at den først igjennem lange tunge Tider kunde arbejde sig op af Elendigheden, og det er for en

stor Del der, at vi maa søge Aarsagen til vore Ulykker, for saa vidt som de bero paa indre danske Forhold. For Nordslesvigs Vedkommende vil jeg gjøre dette klart i det følgende, for saa vidt Kilderne tillade det, og jeg forudsikker blot et kort Omrids af de Krigsbegivenheder, der gik umiddelbart forud for Fjendens Indmarche.

Efter Slaget ved Lutter am Barenberge førte Christian den Fjerde i et Aarstid en Forsvarskrig ved Elben; men i Sommeren 1627 rykkede Wallenstein frem imod ham med henimod 50,000 Mand, samtidig gik Tilly over Elben ved Blekede, og de to Hærførere forenede sig i Lauenborg. Derved blev Kong Christians Hær sprængt i tre Dele. Hans højre Fløj, der opererede i det hannoveranske hinsides Elben, kom slet ikke til at deltage i Halvøens Forsvar, hans venstre Fløj, der førtes af den gamle Markgreve af Baden-Durlach, blev tvungen ind i det meklenborgske og maatte tilsidst forskanse sig paa Halvøen Pöhl for senere tilsøs at naa Krigsskuepladsen i Jylland; — og Centrum, der førtes af Grev Thurn, veg tilbage først bag Bille- og siden endogsaa bag Størfloden og aabnede derved de tyske Skarer en nem og uhindret Adgang til Holsten og hele Halvøen. Ad forskjellige Veje trængte 100,000 Fjender ind i Landet, og paa Angreb var der ikke at tænke. Kongens Hær var en slagen, modløs og demoraliseret Skare, uden virkelige Hærførere, uden Overledelse og uden Samarbejde. Det holstenske Opbud, der var mødt grædende, løb fra hinanden skælvende, og den paniske Skræk, der betog en Befolkning, som i mange Slægtled ikke havde set en fjendtlig Soldat, forplantede sig til Hæren og nedbrød de sidste Rester af Fasthed og

Mandstugt. Hovedstyrken retirerede planløst og uden andet Maal end at hytte Skindet igjennem Ditmarsken over Tønning og Husum til Flensborg, medens Wallenstein og Tilly indtog eller belejrede Fæstningerne i det sydlige Holsten. Og samtidig landsattes Baden-Durlachs Tropper ganske planløst i Nordøst-Holsten for efter en tre Dages haardnakket Kamp ved Oldenburg at blive sprængte, nedhuggede eller fangne af Grev Schlik, Wallensteins dygtigste og hurtigste General. Dermed var Holsten og Syd-slesvig tabt, men under en dygtig Overledelse kunde Resten af den kongelige Hær (ca. 14,000 Mand) endnu have ydet betydelige Tjenester og i længere Tid, ja maaske for hele Vinteren, have dækket Jylland for Indfald af de kejserlige.

I dette Øjemed ilede Christian den Fjerde fra Glückstadt til Flensborg, hvorhen han ankom den 15./25. Septbr., men hans Hær, der jo lige saa vel som de kejserlige, bestod af Lejetropper fra alle Lande, var saa demoraliseret og opløst, at han intet formaaede at udrette. Da han kom paa Bakken udenfor Slottet, skriver han, hørtes Trompetsignaler, Larm og Raab i Byen, og han saa nogle Rytterhobe sprænge afsted nordpaa. Hurtigt sammenkaldte han nogle Officerer paa Slottet, men overalt herskede en saadan Forvirring og Panik, at intet kunde foretages. „Der vi sligt fornå, vilde vi os til Haderslev forføje og befol saa det danske saa vel som det tyske Rytteri, at de smukt sagte henad Haderslev skulde marchere, og intet haste, uden at Fjenderne dem altfor stærkt kom paa Halsen. Men en Del af dem nåaede frem før end os!“

Denne urimelige Panik giver et godt Indblik i Hærens Tilstand. Den 15./25. Septbr. var der aldeles intet at frygte i Flensborg. De kejserlige Tropper stode endnu dybt nede

i Holsten. Wallensteins Hær havde udbredt sig over det vestlige Holsten, den 19./29. Septbr. stormede og tog han Breidenborg, Dagen i Forvejen blev Tilly saaret foran Pinneberg, Rendsborg var endnu ikke cerneret, Rhingreven stod med et dansk flyvende Korps ved Kiel, og General Schlik kæmpede den 16de med Markgrevens Tropper ved Oldenburg. Der havde saaledes været god Tid for de kongelige Tropper til at komme i Stilling Syd for Flensborg, men hverken her eller nogensinde senere vilde de holde Stand.

De attraaede kun et. De søgte ved forvirrede, al Kommando opløsende Forhold at faa Lejlighed til at skeje ud og tilfredsstille deres rasende Begær efter Bytte og Brand! Det maa have været en haard Rejse for Kong Christian, de to Dage fra Flensborg til Kolding; thi hans egne Tropper oplyste denne Vej med brændende Landsbyer og Gaarde. Denne Ufærd synes allerede at være begyndt om Aftenen den 15./25. Septbr., efter at Tropperne havde lagt nogle Mile mellem sig og Flensborg og den der forventede Fjende; thi fra Flensborg Amt og Lundtoft Herred haves ingen Klager over deres Opførsel, men saa meget des højere lyde de fra Aabenraa Amt, hvor de formodentlig have gjort Holdt for Natten. Som en Skare vilde Dyr kastede de sig over Byerne langs den gamle Landevej vest for Aabenraa, de opførte sig som om Landet var givet dem til Pris og som om de havde faaet Befaling til at gjøre rent Bord, inden Fjenderne kom. Omtrent hele Bolderslev gik op i Luer, de brændte Bjolderup Kirke af, saa kun de sodede Mure stode tilbage, og Præste- og Degneboligen gik samme Vej. Hele Nybøl og Aarslev, 5 Gaarde i Mellerup, 7 à 8 Gaarde i Alslev, Hjortkjær

Præstegaard og 7 Kaadnersteder i samme By, 4 Gaarde i Søderup, 2 i Kassø, 1 i Søst, 1 i Sønderønlev, 4 i Ris, deriblandt Præstegaarden, og 3 à 4 i Gjenner lagdes i Aske og maaske endnu flere andre, der ikke kunne udsøndres fra senere Hærgninger. Og alt dette er besørget i Huj og Hast, paa Flugten, i et eneste Døgn eller to. Samtidig krævede de Brandskat og plyndrede til højre og venstre. De skød et Par fredelige Mænd udenfor Aabenraa, de brød ind i Østerløgum Kirke og stjal Alterkar, Dug og Messeklæder, og alt hvad de i deres hæsblesende Fart kunde overkomme af Heste, Kvæg, Bistader, Fødevarer, Sengetøj og Husgeraad, slæbte de med sig, ja de fik endogsaa Tid til at komme over til Kalø, hvor de gjorde et overordentlig rigt Bytte af Sengetøj og Klæder, som Omegnens Folk havde søgt at bringe i Sikkerhed paa Øen. — Amtet beregnede den skete Skade til 34,070 Rdl., eller, da Pengene dengang havde en 5 à 6 Gange saa stor Værdi som nu, vel paa det nærmeste til 6 à 700,000 Kroner.

Derefter væltede de sig ind over Haderslev Amt og betegnede ogsaa her deres Vej med Brand og Plyndring, uden at der dog kan gjøres nogen bestemt Adskillelse mellem disse og de efterfølgende kejserlige Plyndringer. I Kolding drev dette „udenlandske Krigsfolk“ Frækheden saa vidt, at de lige for Kongens Øjne plyndrede Slottet og Byen, hvorefter de „med deres uhørlige og ukristelige Tyranni, Røven, Plyndren, Skjenden og Brænden haver fordærvet Jylland; Eders kgl. Majestæts egne Slotte og Huse, mange adelige Gaarde og Landsbyer slet udplyndret, en Del af Bønderne ihjelslaget og en Del fra Hus og Hjem forjaget. . . . Ægtemænds Hustruer og Døtre udi Mændenes og Forældrenes Paasyn voldtagen og imod Landsens

Indbyggere saaledes forholdt, som vore argeste Fjender ikke kunde gjort værre.“ — Og hele denne Ufærd hørte først op, da de oppe i Limfjordsegnene indhentedes af Wallensteins Fortrop og paa den skamløseste Maade overgav sig uden Sværdslag.

General Schliks Indmarche. Efter at den kongelige Hær saaledes havde forraadt Landet, sendte Wallenstein en Avantgarde paa omtrent 8000 Mand under General Schlik og Kongens bitre Fjende, Hertug Georg af Lüneborg, ind i den jyske Halvø. Dette Anløb var forfærdeligt! — Wallensteins Hær modtog ingen Sold, hverken af Generalen eller Kejseren. Den store Hærorganisator udførte i stor Stil, hvad hans Modstander var altfor velmenende og kleinmodig til at benytte principmæssigt. Han stampede en uhyre Hær frem af Jorden og henviste den til at leve af Rov, af de Ydelser eller Kontributioner, der kunde udpresses af de besatte Landsdele. Hans Soldater levede af Krigen. Denne djævelske Hensynsløshed var hans Løveklo og ved denne langt mere end ved Feltherretalent, tilintetgjorde han Kong Christians haltende Bestræbelser. Han vandt ingen betydelige Slag, men ved strategiske Opmarcher naaede han deres Resultater.

Da hans Hær rykkede ind i Danmark, var den allerede demoraliseret af et fleraarigt Røverliv i Brandenburg og Schlesien, den var sammensat af Evropas Bærme, Tyskere, Italienerne, Kroater og Kosakker, Katholiker og Protestanter imellem hverandre, en stor Del af Officererne vare rene Djævla, der med smudsig Rovlyst kun tænkte paa at berige sig selv, den ledsagedes af en Sværm Soldaterkvinder, Skøger og Æventyrere, der agerede Hælere og Høkere,

den kom fra det udplyndrede og udspiste Tyskland, og med Ulvehunger kastede den sig over de danske Kjødgryder.

General Schliks Togt op igjennem Holsten og Slesvig er et sandt Røvertog, fra Elben til Kongeaaen lød et eneste frygteligt Skrig fra alle de Egne, der laa paa hans Vej. Jeg har kun detaillerede Oplysninger fra enkelte Egne ved Elben og fra Nordslesvig, men fra begge lyder det samme Skrig, og det er udenfor al Tvivl, at ved selve Indmarchen sloges de tungeste Slag og tilføjedes der Befolkningen de dybeste Saar. Men det er kun langs Hærvejene, langs de store i Syd-Nord gaaende Forbindelseslinjer, at vi træffe paa disse frygtelige første Hærgninger, ja, mange Steder kunne de end ikke udskilles fra de efterfølgende Ødelæggelser. Det er altsaa særlig Egnene omkring den gamle Oxevej samt langs Vejene mellem Købstæderne Flensborg, Aabenraa, Haderslev og Kolding, der led saa frygteligt under Indmarchen. I Flensborg Amt, i Byerne Tarup, Haverup og Hyllerup, Hanved, Ellund, Frøslev, Bov og Vejbæk fordreves Beboerne for en stor Del fra deres Huse, Gaardene spoleredes, Heste, Kvæg, Husgeraad og alt andet slæbtes bort eller tilintetgjordes, ligesom en Del Gaarde nedbrændtes til Grunden. Men om mulig vare Ødelæggelserne endnu større i Lundtoftberred nord for Flensborg. I Uge, Torp, Røllum, Støbæk, Ensted, Hostrup, Nørballe, Tombøl o. fl. andre Byer anslog de mere velhavende Bønder deres Tab til 800 à 1300 mk. eller til omtrent alt, hvad de ejede og havde af rørligt Gods. Det gik her ikke alene ud over deres Kvægbesætning, deres Korn og Husgeraad, men alt, hvad der havde Penges Værd og kunde omsættes i Penge

blev borttaget og bortslæbt. Ved at gennemgaa Beretningerne fra disse Byer træffer man paa en uhyre Liste af Tyvekoster. Heste, Kvæg, Faar, Svin, Gæs, Høns, Seng- og Gangklæder, Støvler og Sko, Lærred og Vadmel, Brød, Malt, Mel, Skinker og Flæsk, Gryder, Kander, Krus, Metalfade osv. osv. De trak Støvler og Sko af Fødderne paa Folk, de brød Jærnbeslaget af Plove, Harver og Vogne, de stjal Ildtænger, Økser, Hamre og andet Værktøj, ja, selv Jærnstængerne i Skorstenene slæbtes bort for at omsættes i Penge. Kister, Skabe og Gemmer ituhuggedes og opbrændtes, Vinduerne sloges ind, det aftærskede Korn fortæredes paa Stedet eller medtoges, og Skaftekornet slæbtes ud af Laderne og strøedes rundt om Gaardene i „Dynd og Dræg“; i mange Gaarde er der Tale om indtil 40 Læs Korn, der ødelagdes paa denne Maade. Og alle disse Voldshandlinger ledsagedes af Prygl, Spark og Saar. Gaardmand Ludvig Petersens gamle Moder i Støbbæk blev slaet til Døde af Soldaterne, en Gaardmand i Kassø tog sig selv af Dage af Fortvivelse over de frygtelige Ulykker, der væltede ind over ham, og rundt om i Beretningerne er der Tale om Pinsler, hvorved de søgte at presse rede Penge ud af Befolkningen, om Hug- og Stiksaar. En Mand i Stollig blev slaet fordærvet af en „Krabat“ (o: Kroat) og da Beboerne i Løjt Kirkeby vilde sætte sig til Modværg, forblev Gaardmændene Mads Moes og Asmus Petersen paa Valpladsen, medens Martin Smed blev lammet for Livstid. Men foruden alt dette idømte de Beboerne en stor Brandskat, der for en hel Gaard kunde løbe op til 150 mk.

De kejserlige Tropper befandt sig selvfølgelig ypperligt paa den „nye Jord“, de kaldte Danmark et „sølvrigt

Land“ og fraadsede af Hjærtens Lyst omkring Bivouakilden. Fortegnelserne over deres Plyndringer have Interesse ikke alene fordi de vise os deres Byttelyst, men ogsaa og især, fordi vi deraf kunne se, hvilke Formuesforhold de traf i de sønderjydske Bøndergaarde ved Krigens Udbrud. Disse gjøre et meget velhavende Indtryk. Indfaldet skete umiddelbart efter Høsten, Laderne vare fulde og Rugsaaningen lige begyndt. Med et Slag standsede hele Arbejdet og Vintersæden blev ikke lagt. General Schliks Hær bestod for største Delen af Rytteri og det gik derfor allerførst ud over Bøndernes Heste. I Østerløgum Sogn fratoges Bønderne mindst 177 Heste og Følhopper og fra Haderslev Amt fortæller Markgreven af Baden, at General Schlik — paa Wallensteinsk Vis — paalagde Bønderne kun at pløje og saa, de skulde ingen Overlast vederfares; og da de replicerede, at de ingen Heste havde længere, svarede han, at han, naar han atter kom ud af Jylland, skulde bringe dem Heste nok og give dem Beskyttelsesvagter (*salva-gardia*), men de bleve vedvarende slet behandlede, ja endogsaa ophængte!

Som Bevis paa hvad de kunde tilrane sig i en Bøndergaard maa følgende Exempler tjene: Gaardmand Asmus Jørgensen i Uge fratoge de 2 Heste (40 mk.), 1 Vogn (16 mk.), 8 Stykker Kvæg (48 mk.), 12 Svin (30 mk.), 14 Faar (28 mk.), 18 Gæs (16 mk.), Klædningsstykker og Fodtøj for 36 mk., 14 mk. i rede Penge, 2 Senge og 6 Lagener (17 mk.), Kjedler, Gryder, Økser osv. (27 mk.), 20 Ørtug Korn (67 mk.) og 20 Læs Hø (60 mk.). Han har imidlertid sikkert hørt til de mindre velhavende, thi hos hans Nabo, Knud Martensen, gjorde de en langt bedre Fangst. Ham fratoge de 3 Senge, 36 Lagener, 9 Dyner

og Puder (200 mk.), 11 Stude (220 mk.), 5 Stykker Ungkvæg (50 mk.), 15 Bistader (60 mk.), 7 Stolehynder og Kvindeklæder for 48 mk., 3 Kavajer (34 mk.), 6 Bordduge (18 mk.), 3 Haandklæder (5 mk.), 19 Skjorter (40 mk.), 30 Alen nyt Vadmél (15 mk.), 7 Sæt færdigsyede Mandsklædninger (100 mk.), 18 Par Støvler og Sko (24 mk.), 1 Sattel med Tømme (10 mk.), en Bøsse (et „langt Rør“ 8 mk.), 5 Kjedler (20 mk.), 1 Gryde, 4 Tinfade, 2 Tinkander og 1 Krus, 24 Skinker (36 mk.), 4 Sider Flæsk og 16 Oste (27 mk.) Desuden drak de 10 Tdr. Øl og ødelagde utærsket Korn for mere end 100 mk., samt ituslog og tildels opbrændte hans Indbo: Sengsteder, Dragkister o. a. m. Han værdsætter sin Skade til 1075 mk. — Gaardmand Peter Hansen i Gjenner mistede i Efteraaret 1627: 4 Heste (120 mk.), 10 Stykker Kvæg (120 mk.), 20 Faar og 20 Gæs (30 mk.), 10 Svin (30 mk.), 9 Vogne (30 mk.), Seng- og Gangklæder samt andet Udstyr for 401 mk., Kobbertøj, Jærnredskaber o. a. for 99 mk., og han anslaaer sin forsømte Rugsæd til 300 mk. — Præsten Andreas Spandovinus i Østerløgum havde følgende Tab ved kongelige og kejserslige Ryttere: 40 Læs utærsket Korn (201 mk.), 7 Heste (261 mk.), 24 Stkr. Kvæg (501 mk.), 6 Bistader (36 mk.), 28 Gæs (15 mk.), 16 Svin (48 mk.), 5 Vogne (60 mk.), Sengklæder (60 mk.), Gangklæder, Husgeraad og Fødevarer (120 mk.), samt forsømt sin Rugsæd (60 mk.). Sum: 1362 mk.

Disse Exempler ere valgte ganske i Flæng og kunde forøges i det uendelige. Hundrede og atter hundrede af Bønder mellem Flensborg og Kongeaaen reduceredes med et Slag i nogle ganske faa Døgn fra solid Velstand til Tiggerstaven. Østerløgum Sogn havde i Tiden omkring

Mikkelsdag 1627 et Tab af omtrent 41,000 mk. eller hvis vi ville omsætte denne Sum i Nutidens Mønt, af ca. en Kvart-Million Kroner, og saaledes gik det alle de Sogne, der laa paa Hærens Vej.

Occupationen. Omkring den 20./30. Oktbr. 1627 var hele Halvøen i General Schliks Haand, den sidste kongelige Soldat var fordreven eller fangen, og den kejserlige Hær kunde rolig gaa i Vinterkvarter i det erobrede Land. Det varede imidlertid endnu mere end en Maaned, inden Kontributionsforholdene ordnedes, og i denne Tid var Landet ganske prisgivet Officerernes Vilkaarlighed. Wallenstein aflagde en Visit paa Gottorp hos Hertug Frederik og opholdt sig en kort Tid i Kolding, men rejste hurtigt til Wien, for ved Kejserhoffet at nyde Frugterne af sin Lykke, og overlod sine Generaler at ordne Indkvarteringen og Skatteydelseerne. De vigtigste Befalingsmænd vare Feltmarskallen Grev Heinrich Schlik, en hurtig og øvet Kriger, Generalen over Artilleriet Fyrst Torquato Conti, der, som de fleste Italienerne i den kejserlige Hær, udmærkede sig ved smudsig Rovlyst og Haardhed og gjorde sig ualmindelig forhadet baade i Sønderjylland og senere i Pommern, Generalkommissæren Oberst Altringen, der fra Geledet tjente sig op til Feltmarskal, Generalvagt-mesteren Grev Schaumburg og Stabsoberst Frenck.

Det er ikke muligt i nøjagtige Tal at angive den Troppstyrke, der indkvarteredes mellem Elben og Skagen, men et Skjøn turde maaske dog bygges paa de efterfølgende Oplysninger. De hertugelige Dele af Hertugdømmerne belagdes med 51 Kompagnier Fodfolk (à 300 Mand), sex Eskadroner Rytteri (à 100 Mand), syv Regimentsstabe

og Generalstaben (over Fodfolket?)¹⁾. Ganske vist lykkedes det Hertugen i Marts 1628 at faa 21 Kompagnier Fodfolk og fem Regimentsstabe fjærnede, men de erstattedes meget hurtigt af andre Afdelinger, og det tør med Sikkerhed antages, at det ovennævnte Antal omtrent var Normen lige til Fredsslutningen 1629. Da de fleste af Wallensteins Regimenter imidlertid ingensinde vare fuldtallige, og da Hertugen uafbrudt førte Klager over, at der opkrævedes store Summer for Folk, som kun vare til paa Papiret, vilde det vistnok være urigtigt, at sætte Styrken i de hertugelige Andele til mere end 12 à 13000 Mand, og da de kongelige Andele næppe ere blevne forskaanede, synes det sandsynligt, at der ved Nyaarstid 1628 har været spredt rundt omkring i Hertugdømmerne en Troppemasse paa omtrent 25000 Mand. Fra Jylland haves intet samtidigt Opgjør, men i Efteraaret 1628 skriver Torquato Conti, at der fra Flensborg til Skagen ligger 115 Kompagnier Fodfolk og Rytteri, hele Artilleriet og en betydelig Del af Staben, „saa at dette Land har nok at gjøre med at føde alle disse Folk“. Af denne Masse laa otte Kompagnier Fodfolk i Aabenraa og Tønder Amter, og det synes altsaa, at Nørrejylland og Haderslev Amt har huset lige saa mange Tropper som det øvrige Slesvig og Holsten, og det kan næppe være nogen Overdrivelse, naar jeg sætter Forholdet mellem Tropperne i Hertugdømmerne og Tropperne i Jylland som 4 til 3. Ifølge de nyeste Undersøgelser har Wallensteins Hær i Efteraaret 1627 næppe oversteget 120—130,000 Mand, og efter det foranstaaende turde det ikke være urimeligt at antage, at den mindre Halvdel eller henimod 50,000 Mand søgte og fandt Vinterkvarter paa Halvøen.

¹⁾ Gindely I. 321—22.

Med de Forplejningsvilkaar, der krævedes af Hæren, var dette en aldeles knugende Byrde. Den 26. Novbr. 1627 udstedte General Schlik i Rendsborg en meget vidtløftig Forplejningsordinants, hvoraf jeg hidsætter nogle Hovedpunkter, for at man kan se, hvor haardt Hæren tyngede. Ifølge denne skulde en Oberst ugentlig lønnes med 200 Rdl. Courant (o: 3000 Kr.), en Oberstlieutenant med 80, en Oberstvagtmester med 60, en Kaptein med 50, en Lieutenant med 20, en Fændrik med 12, en Vagtmester med 8, en Stabssergent med 5, en menig Rytter med 2 og en Fodsoldat med $1\frac{1}{4}$ Rdl., men Underklasserne kunde kræve Naturalforplejning, og denne bestod i tre Pund Brød, to Pund Kjød og tre Maal Øl daglig for en Soldat og dobbelt eller tredobbelt for Underofficererne. Desuden havde Obersten Ret til at medføre tredive, Oberstlieutenanten femten, Oberstvagtmesteren ti Heste o. s. v., og disse skulde ugentlig forsynes hver med en Tønde Havre og to Knipper Halm samt tolv Pund Hø daglig, og tillige var det Værternes Pligt at forsyne Soldaterne med Seng, Lys, Varme, Brænde, Salt og anden „Service“. ¹⁾

Dette er ganske ublu Krav, de overskride langt, hvad andre samtidige Hærførere forlangte, men det var tildels derved, at Wallenstein sikrede sig det uhyre Tilløb af Folk. Tilly forplejede sine Soldater med to Pund Brød, to Maal Øl og halvandet Pund Kjød dagligt, og en Oberst tilligemed atten Tjenere og sexten Heste udbetaltes ugentligt 67 Rdl. Gustav Adolf gav en Oberst 100 Rdl. om Maaneden, og i samme Tid fik en af hans Musketerer ikke mere end en Wallensteinsk Rytter pr. Uge. Kong Christian

---

¹⁾ Ordinantzen er delvis trykt hos Gindely, men flere Exemplarer findes i Rigsarkivet.

den Fjerde gav en Oberst 50 Rdl. om Ugen, en Kaptein 15, en Lieutenant $6\frac{2}{3}$ og en menig Soldat $\frac{3}{4}$ Rdl. ¹⁾

Det er muligt paa dette Grundlag at danne et Overslag over de reglementerede Udgifter til Wallensteins Hær. -- Et saadant Opgjør foreligger allerede fra Hertug Frederiks Haand, udarbejdet i Vinteren 1628 og muligvis indsendt til Kong Christian den Fjerde. Dette sætter Udgiften for et Kompagni Fodfolk ugentlig til $625\frac{3}{4}$

¹⁾ Da nedenstaaende Ordinants for Wallensteins Generalstab ingensinde har været trykt, meddeler jeg den.

Ordinantz wie vnnd was gestalt der general staab vnterhalten werden soll, wochentlich.

Hrr. Generall.

— Veldt-Marschalck			
— General vber die Arteglaria			
— General vber die Cavall <u>o</u> .			
— General Wachtmeister vber die			
Infanterie.....	500 florin.	40 Pferde.	
Deszen Lieutenant.....	100 —	10 —	
— General Commissari.....	400 —	35 —	
— General Profiantmeister	200 —	25 —	
Deszen Lieutenant.....	40 —	4 —	
— Obristen Frencken.....	250 —	25 —	
Vier Muster Commissarien, jede 100.	400 —	40 —	
Veldt Kriegs Zahlmeister.....	100 —	10 —	
General Schultheiszen sambt seine			
Leute.....	100 —	10 —	
General Profossen.....	100 —	10 —	
Deszen Lieutenant.....	30 —	2 —	
Den Ingegnier.....	50 —	4 —	
Den Velt Postmeister vnd Couriern	40 —	4 —	
General Wagenmeister vnd deszen			
Leute.....	40 —	6 —	
Kriegssecretari.....	100 —	10 —	
Capitain de guite.....	30 —	4 —	
Etlich Arteglaria officier.....	200 —	12 —	
2 Reformirte Heubtleute, jede 50 fl.	100 —	10 —	
	2780 fl.	286 Pf.	

Gylden, hvilket for 51 Kompagnier udgør 31,910³/₄ Gylden foruden „Servicen“; syv Regimentsstabe à 787¹/₂ Gylden er 5532¹/₂ Gylden, Generalstaben koster ugentlig 3805 Gylden og nogle Artilleriofficerer 320 Gylden, hvilke Summer tilsammen udgjør 41,568¹/₄ Gylden pr. Uge. For de hertugelige Andele giver det en aarlig Udgift i rede Penge af 2,161,539 Gylden, sætte vi den samme Sum for de kgl. Andele og for Jylland ³/₄ af Hertugdømmernes Udgift, faa vi for den samlede Occupationstid en Udgift af noget over 13 Millioner Gylden eller ca. 26 Millioner Mark, hvilket i det mindste svarer til 130 Millioner Kroner i Nutidens Mønt.

Denne uhyre Sum maatte udredes af Borgere og Bønder, og man vil forstaa, hvilken Nedgang i Almenvelstanden alene dette betegner, men det er kun den mindste Del af Halvøens storartede Tab. Wallenstein og hans Generaler behandlede alle Landets Værdier som deres, og de traf omfattende og meget virksomme Forholdsregler imod, at noget skulde undslippe dem. Saaledes kunde ikke en eneste Tønde Korn udføres uden Pas fra Wallensteins Commissær Gabriel de Roy, Torquato Conti beslaglagde selv Hertugens Landgildekorn og ikke en eneste Stud kunde drives til Hamborg eller Lybek uden Pas fra Schlik eller Altringen. — Dette System savnede ikke Paaskjønnelse eller Efterligning hos de underordnede Befalingsmænd, der allerede vare godt øvede i Udpresninger, før de kom ind i Danmark.

Som Regel indkvarteredes Afdelingerne i Byerne, de stedlige Myndigheder, By- og Amtsskriverne og Herredsfogderne, fordelte Contributionerne efter Plovtaal over Amterne og ved Hjælp af Soldater inddreves Restancerne.

Det gik allerførst ud over Byerne. En stor Del af disse bleve ramponerede allerede ved Indmarchen, mange af de mest velhavende Borgere flygtede til Øerne eller skjulte sig i Skovene, et stort Antal Huse stod tomme og nedbrødes eller opbrændtes, og de tilbageblivende Beboere tyngedes dobbelt af det fjendtlige Aag. Selve Indkvarteringen foregik paa den mest vilkaarlige Maade. Den var fuldstændig unddragen Magistratens Kontrol, Officererne udstedte saamange Kvarterbilletter, som de vilde, og efter dette Antal skulde der contribueres, selv om der ikke fandtes halvt saa mange Soldater. Paa denne Maade tilranede de sig store Summer; det betød ikke noget, at Regimentet havde mistet Folk ved Sygdom og Kampe eller ingensinde havde været fuldtalligt, ja ikke engang om et eller to Kompagnier nød Forplejning i en anden By eller i et helt andet Land. Obersten krævede og modtog Contributionen for hele Regimentets nominelle Styrke, og han forlangte den udbetalt lige fra 1. December 1627, da Vinterkvarteret begyndte, selv om han først kom ind i Landet flere Maaneder efter. — En anden smuk Opfindelse bestod deri, at Obersten udstykkede Regimentsstaben til forskjellige Byer, og paa hvert Sted opkrævede Contributionen for den hele Stab, hvorved han nød den dobbelte eller tredobbelte Indtægt, ja i en Skrivelse fra Wallenstein af 12. Novbr. 1627 bemyndigedes Generalkvartermesteren Johan Baptista endogsaa til at lade sig anvise et Kvarter ved hvert Regiment i hele Halvøen og omsætte hvert enkelt af disse med 40 Gylden pr. Uge. Hertug Frederik turde have Ret i den Paastand, at dette „ein gar hohes belauffen wollte“. Ligesaa rovlystne opførte de sig ved Møntberegningen. Ordinantsen var givet med Gylden eller Florinen som

Basis, denne havde paa Halvøen og i alle tilgrænsende Lande en Værd af 28 sk., og selv Kejseren havde i et Mandat sat dens Værdi til 32 sk. eller $\frac{2}{3}$ Rdl., men de krævede den betalt med 42 sk. og tilsneg sig saaledes 10 à 14 sk. paa hver Gylden. Alle Modforestillinger viste sig frugtesløse.

Desuden vare alle Oberster og andre høje Befalingsmænd omgivne af et helt Klientel, der ikke hørte med til Hæren, men nærmest dannede deres private Suite og Tjenerskab. Saaledes havde Oberst Cerboni sex Adelsmænd og Kavallerer omkring sig, en Over-, Mund- og „Mittel“kok og en Kokkedreng, to Kammertjenere, to Skrivere, en Feltskær, en Berider, en Skrædder, tre Sølv-tjenere, otte Livskytter, en Livbarber, en Page, to Taffeldækkere, tre Beslagsmede, to Slagtere, sex Rideknegte og sexten Kuske, hvis Underhold ugentlig kostede 144 Rdl. 30 sk. og opkrævedes stik imod Ordinantsens Ordlyd. Desuden mødte en Oberst med mindst 100 Heste, en Oberstlieutenant med 60, ja selv ved et Fodfolkskompagni kunde man tælle indtil 200 Bagageheste, der selvfølgelig alle vare Tyvekoster og trods Ordinantsens strengeste Forbud opstaldedes paa Borgernes Bekostning. For at skaffe Plads til alle disse Dyr dreves Borgernes eget Kvæg ud af Staldene, Rytteriet opstaldede deres Heste i Stuer og Kamre, paa Marcher faldt de som Græshoppesværme over Kornet paa Markerne og Høet i Engene og rundt om fra Landsbyerne (blandt andet fra Tinglev), fortælles det, at der strøedes under dem med utærsket Korn, saa Strøelsen var dyrere end Føden.

Men det allerbesværligste turde dog maaske have været de irregulære Skarer, der fulgte med Hæren. Marke-

tendersker med et uhyre Tros, „Aventurier“, „reformirte“ Officerer (∴: Herrer uden Kommando), Soldaterkvinder og Børn samt Skøger, der paa en Maade vare optagne i Hærens Ramme, idet de førtes af „ein Hurenwebell“ eller Skøgesergent. Ifølge Ordinantsen havde de ingen Ret til Underhold, men de indkvarterede sig selv, og hvem vovede at gjøre Indsigelser? Kvindernes Antal maa have været meget stort, men det er ikke muligt at give nøjagtige Tal. Hertug Frederik klager bittert over de mange letfærdige Kvinder, der maa underholdes, Magistraten i Ekernførde skriver, at den har forplejet de kejserlige Tropper langt ud over Ordinantsen, ja endogsaa deres Kvinder, Skøger og Børn saaledes, at Borgernes egne Familier ere sunkne ned i den bitre Nød, og i Ribe, hvor der laa to Fodfolkskompagnier, døbttes ikke færre end 62 Soldaterbørn i de halvandet Aar, Okkupationen varede.

Ved selve Indkvarteringen gik desuden andre store Misbrug i Svang. Byernes Honoratiores: Apothekere, Købmænd og Kapitalister fritoges for Indkvarteringen imod at erlægge en ugentlig Sum til den højstbefalende, som han saa stak i sin egen Lomme, og for en lille Provinsby kunde dette løbe op til 200 Rdl. om Ugen, medens dens fattige Beboere, der næppe nok havde det tørre Brød, belagdes med indtil otte Personer, dreves ud af deres Værelser og kummerlig maatte friste Livet paa Loftskamre eller i Udhuse. Paa samme Maade beskattede man frugtsommelige Kvinder, Barselkoner, Grov- og Kleinsmede samt Møllere, idet man under Trusel af en ødelæggende Indkvartering aftvang dem 4, 5 à 6 Rdl. om Ugen, ja i mange Landsbykommuner lykkedes det ved de samme Midler at tiltvinge sig endog indtil 150 Rdl. ugentlig ud over Kontributionen.

Officererne bemægtigede sig Nøglerne til Stadsportene og Slagbommene, de tilreve sig Accisen, ingen kunde komme ud eller ind i Byen uden Pas, og dette maatte betales i dyre Domme. De lagde Told paa enhver Handels-gjenstand, for en Stud maatte der betales 1 Rdl., for et Svin 10 Skilling, og flere Steder tilegnede de sig hver tiende Tønde af alt ud- eller indført Korn, ja 1. Januar 1629 udstedte Oberst Frenck en drakonisk Acciseforordning for de kgl. Andele af Hertugdømmerne, hvorved han søgte at ramme enhver Brugsgjenstand med en trykkende Skat til Hæren. — Samtidig bleve Gader og Veje saa usikre, at det var livsfarligt at færdes paa dem, og man kan ikke undres over, at al Handel og Vandel standsede, trods de velklingende Beskærmelsesbreve, de højere Officerer af og til udsendte for at dække over Forbrydelserne. — Tidligere danske Forfattere have ladet sig skuffe af den humane Tone, der gaar igjennem Schliks, Altringens og Schaumburgs Skrivelser, men der er slet ingen Grund til at tage dem alvorligt. Det var saaledes ogsaa strængeligt forbudt at beskadige Kirker, Skoler og Hospitaler eller at disponere over dem til Hærens Brug; men ikke desmindre blev en stor Mængde Kirker baade i Holsten og Jylland ramponerede og udplyndrede eller benyttede til Magaziner, og i Nordslesvig blev i hvert Fald Ris Kirke ved Aabenraa afbrændt af kejserlige Ryttere, og Hertugen paa Gottorp klager gjentagne Gange og meget bittert over, at de syge drives ud af Hospitaler og milde Stiftelser, som derefter belægges med Soldater, befængte med hæs-lige Sygdomme.

Men selv alle disse Udpresninger tilfredsstillede ikke Griskheden. Under Paaskud af at oprette Magaziner ud-

skreves der — stik imod Ordinantsen — store Leverancer af Korn og levende Kvæg. Saaledes forlangte Fyrst Torquato Conti paa et Bræt 4000 Td. Rug leveret i Rendsborg, og han tillod, at Oberstlieutenanten i Tønder opkrævede forud 100 Td. Rug for hvert af Amtets sex Kompagnier og alligevel den hele ugentlige Contribution, og da Officererne opdagede Pengenes store Købeevne i Hertugdømmerne, fandt de paa at tilbageholde den ene Tredjepart af Soldaternes ugentlige Lønning som en Art Sparepenge for kommende Tider!

Desuden stillede Officererne aldeles overdrevne Fordringer i Retning af Spise og Drikke. „De kræve stor Luksus“ — hedder det i et utrykt tysk Klageskrift (Gravamina) fra Samtiden — „og mange Retter, af hvilke nogle slet ikke og andre kun højst vanskeligt kunne skaffes til Veje: Vildt, mange Arter Krydderi, Konfekt, forskjellige Slags Vine, af hvilke dog her i Landet næsten ingen er tilbage og derfor saa dyre, at de maa betales firedobbelt; thi de vægre sig ved at drikke Øl, og i Stedet for det, som ikke kan skaffes til Veje, kræve de Penge eller Penges Værd, saaledes at der paa en Kaptain næsten maa spenderes mere end paa det hele Kompagni. Paa denne Maade aftvinge de Værterne Guldringe og Preciosa, og de undse sig ikke ved at kaste den Mad, der sættes for dem, i Hovedet paa Folk eller paa Jorden.“ En Oberstlieutenant Wulf Sigismund v. Kroll i Ekernførde havde i otte Uger en Vinregning paa 1584 mk. og en Krydderiregning paa 419 mk. 10 sk. 6 d., som Borgerne selvfølgelig maatte betale, ja selv rundt omkring fra Landsbyerne møde vi de samme Krav. — Paa lignende Maade gik det med Brændsel. De fleste forladte Huse nedbrødes og op-

brændtes, Tømmer, Planker og Brædder huggedes istykker og puttedes under Suppegryden, i Marskegnene truede de med at rive Husene ned og brænde dem, og da de forlod Landet, stod næppe et eneste Plankeværk eller Stakit i nogen By.

Det følger af sig selv, at Soldaterne med saadanne Exempler for Øje opførte sig som bestialske Væsener. I det samme gamle Klageskrift hedder det: For at sikre sig deres daglige Underholdning tilrive Soldaterne sig alt, hvad Vært og Værtinde have i Huset. De tillade ikke at noget sælges eller føres bort, de fratage dem Nøglerne til Skuffer og Skabe, de brække Kister og Møbler op og tilegne sig alt, hvad der findes i dem, ja Husets Herre maa ofte betale mere end 100 Rdl. til dem for atter at komme i Besiddelse af sin retmæssige Ejendom. De disponere over Huset, som var det deres eget, de drive Vært og Værtinde ud af Sovekammeret, ud iblandt Tyendet eller i Udhusene, og naar det ikke gaar ganske efter deres Hoved, blive Beboerne udskjeldte, truede, skamslaede og saarede! — — — Derfor ere mange trætte af Livet — hedder det videre — og hvis disse Klager ikke afhjælpes, maa Beboerne ty andre Steder hen og lade Landet gaa til Grunde (gar zu trümmern gehen lassen). Og de bede især bønligt om at maatte blive forskaanede for Oberster og deres Stabe eller andre høje Personer, at Rytteriet maa blive ført bort, at det overflødige Tros af Heste og letfærdige Kvinder maa blive afskaffet, at Soldaterne skulle tage Proviant for Penge og saa vidt mulig indkvarteres paa Landet. Hertug Frederik havde sikkerlig Ret, da han den 1. Decbr. 1627 skrev til det danske Rigsraad, at Wallensteins Hær har bragt „stor Armod,

Elendighed, Nød, Besvær, Trængsel og Frygt“ over Landet.

Men Bønderne og Landbefolkningen gik det ikke bedre end Borgerne. Den kejserlige Hær var en urolig Hob. Den foretog idelige Forskydninger og Flytninger, og store Troppedele laa stadig paa Landevejene, flakkede hid og did og besøgte de mest afsides liggende Kroge og Smuthuller. Desuden fulgte det af hele Lønningsmaaden, at Amterne uafbrudt maatte gennemstrefes af Patrouiller og Opkrævningsmandskab, og disse plyndrede af Hjærtenslyst, hvor de kom frem. Ve derfor de Byer, der laa ved den alfare Vej! Fra Jylland og Slesvig foreligge en Mængde Beretninger om saadanne Besøg, og jeg skal benytte nogle enkelte fra Nordslesvig.

I Omegnen af Immervad Kro laa i August Maaned 1628 syv Kompagnier i otte Dage og ødelagde alle de omliggende Landsbyer. Abkjær — hedder det i Albert Skeels og Gunde Langes Beretning — er slet fordærvet, haver ingen Sæd og er slet uddød. Rudbæk er uddød og ingen Sæd. I Skovby vare alle „forløben Godset og Husene nederbrøtt“; thi det ligger paa Alfarvej. De i Arnitlund ere og slet forarmede, saa de haver saa godt som „ingen Sæd helder Fæ“. I Vejbøl stod det sig paa et Par Undtagelser nær ligesom i Skovby, og fra det nærliggende Hovslund hedder det, at ved Sct. Laurentii Tider 1628 have Soldaterne slagtet flere hundrede Faar og andet Kvæg, fortæret eller fordærvet det kære Korn baade i Husene og paa Markerne, item udplyndret Beboerne for deres Hø, og taget eller tilintetgjort, hvad der endnu var i Behold af rørligt Gods.

Til Varnæs ankom i Middagsstunden d. 1. April 1628

en Oberstvagtmester med en Afdeling Rytteri paa Rejse fra Horsens til Sønderborg, og forblev i Byen Natten over. De plyndrede, brandskattede og stjal hele Døgnet igjennem. De Varnæs Mænd maatte alle som en købe deres Heste tilbage igjen, Rytterne skød Faarene døde paa Stedet og trak Støvler og Sko af Fødderne paa Folk og gav dem et „Livfuldt Hug“ i Tilgift. Hr. Pastor Peter fratog de 300 mk. i rede Penge, Korn, Fødevarer o. a., Sognefogden Mads Asmussen brandskattede de for 21 mk. og røvede af andet Gods for 40 mk., men om Natten satte de sig i Besiddelse af Konens Nøgler og tilrev sig Sengetøj og Klæder for 300 mk. Byen anslog den lidte Skade til 4538½ mk. — Den 18. Novbr. 1628 ankom ligeledes en Oberstvagtmester til Egvad med sin hele Trup af Soldater, Rustvogne og Heste, og udplyndrede og brandskattede Byen i en enkelt Nat for 2540 mk.

Fra Ravsted hedder det i en samtidig Indberetning, at Beboerne næsten hver Uge have lidt under Gjennemmarcher og Røverier. De have haft Besøg af talrige Hærdele, selv af General Schlik, men de kunne ikke angive deres Navne, ligesaa lidt som de ere i Stand til at specificere alle deres Tab. Særlig have de dog lidt under syv store Indkvarteringer, hvoraf den mindste omfattede 500 Mand. Derved have de ikke alene mistet alle deres Fødevarer og Korn, men Soldaterne have ogsaa bortført alt, hvad de kunde opsnuse af andet Gods og Værdigjenstande, saaledes at der ved deres Bortmarche ikke fandtes en eneste Seng i Byen. De have aabnet alle Kister, Skabe og Gemmer, borttaget alle Klæder af Uld og Linned, alle Gryder og Kedler og sat sig i Besiddelse

af mange Heste og Køer, som Beboerne kun tildels ved store Udgifter have formaaet at købe tilbage.

Igjennem Bjolderup Sogn er der sket mange Gjennem-marcher, og hver Dag have Beboerne lidt Tab, da der ikke længere er noget at faa langs Hærvejen. De klage over, at deres Husgeraad, deres gode Heste og Stude ere blevne dem fratagne, at deres Korn er bleven opfodret, og at de have anvendt hele deres timelige Velfærd paa at underholde og beværte det fremmede Krigsfolk, af hvilke nogle have stillet store Krav og i Steden for Vin og andet maattet tilfredsstilles med Penge. De kunne ikke overse alle de lidte Tab, men have anslaaet de føleligste til den laveste Værdi. For Byerne Gaaskjær, Todsøl, Perbøl, Lovtrup, Volderup, Rebbøl og Smedager udgjøre disse 16,506 mk. foruden de ugentlige Kontributioner.

Men værre gik det endnu til, naar Soldaterne sendtes ud paa Exekutioner for at inddrive Restancerne. I Nord-slesvig og Sydjylland, der stod under Torquato Conti's Kommando, benyttedes som oftest Kroater til disse Forretninger og for mindre Beløb sendtes sædvanlig en Mand for hver Dalers Skyld, og de bleve liggende, indtil Summen paa en eller anden Maade bragtes til Veje. Naar Soldaterne sendes ind i Gaardene i saadant Ærinde — hedder det — kræve de ikke alene fuldt op af Spise- og Drikkevarer, af Vin, Brændevin, Tobak o. a., men de opføre sig tillige paa den mest ondartede Maade. Den tiloversblevne Mad kastes for Hundene, Ostene skæres i Stumper og Stykker og kyles ud over Stuerne, store Klumper Smør klaskes op paa Vægge og Dørstolper, deri fastklæbes Lys og disse tændes ofte i et Antal af tyve. Øllet, de ikke kunne drikke, helde de paa Jorden, Vinduerne slaas ud,

Kander, Glas og Krus sønderbrydes, Husbonde og Husfolk gjennemprygles og udjages og til Afsked tage de Flæsk, Kjød, Høns og andet med sig, samt øve andre „Insolentier, der ikke lade sig gjenfortælle.“

Saaledes hedder det fra Kokjær i Tyrstrup Sogn: Beboerne „ere slet forarmet, Grabater laa hos dennem.“ Da Aabenraa By var kommen i Restance, sendte Torquato Conti Borgmesteren tolv „Krabater“ paa Halsen, der aad og drak til Overflod og forøvede anden Molest. Herredsfoged Hans Nissen i Haistrup blev Gjenstand for Execution, fordi Slogsherred ikke havde betalt Kontributionen. Han anslog den derved lidte Skade til 200 Rdl., ja i Juli Maaned 1628 ankom 40 Soldater og drev hans og alle de andre Beboeres Kvæg til Tønder, hvor det holdt's fangen, indtil de skaffede de krævede Penge og desuden forærede Oberstlieutenanten en Pibe Vin til 46 Rdl.

Det kan ikke forundre nogen, at Landet under saadanne Forhold nedsænkedes i den dybeste Armod. Paa Grund af den hensynsløse Omgang med Korn og Foder, maatte Bønderne mange Steder slaa deres Kvæg ned eller drive det ud i Skov og Krat ved Juletid, i Foraarstiden 1628 havde de intet Sædekorn og rundt omkring paa Halvøen gik Gaard efter Gaard fra Sæd og Fæ, ja hele Landsbyer stode tomme, forladte og øde. Lige over for den Art Kjendsgjerninger har det kun liden Betydning, at Generalerne udsendte det ene Beskyttelsesmandat efter det andet, thi selve Overbringeren plyndrede; at de under Trusel af de strængeste Straffe forbød Soldaterne at hindre Befolkningen i Jordens Dyrkning, thi selv Beskyttelsesvagterne vare skamløse Røverbander, — at de gav billigere Forplejningsordinantser (den saakaldte „halverede Ordi-

nants“, der udstedtes af den kejserlige Kommissær Mätzger i Heiligenhafen 23. April 1628); thi den øverstkommanderende, Fyrst Torquato Conti, vedblev at opkræve Kontributionerne efter Vinterordinantsen. Alle disse humane Tilløb vare kun Spilfægteri, beregnet paa at skuffe Kejseren og dække Wallenstein for Angreb. — De værste Slyngler fik maaske en eller to Dages let Arrest hos Profossen, Officererne fortsatte deres Prelleries, og Soldaterne gjorde alt for at forvandle Landet til en Ørk. Under Torquato Contis Overledelse udartede Wallensteins Hær til en organiseret Røverbande.

Topografisk Oversigt over Krigsskaden. I det foranstaaende har jeg — med stadig Hensyn til Nordslesvig — søgt at give et Omrids af den kejserlige Hærs Optræden og Adfærd paa den jyske Halvø, men for at fuldende Billedet er det nødvendigt at forfølge Sagen mere ud i det enkelte. Wallensteins Indfald er gaaet fuldstændig ud af Nordslesvigernes Erindring, det er ligesom bleven opslugt af de efterfølgende Krigshærgninger, de skrækkelige Optrin, som maa have fundet Sted i Aarene 1627—29 ere for evigt skjulte i Glemselens Nat, og med de efterfølgende Enkeltheder for Øje har man al Grund til at forundre sig over, at end ikke Sagnet har bevaret et eneste Minde om disse Ulykker. For Historieskriveren er dette ret ugunstigt. Vi kunne kun danne os en Forestilling om den Tilstand, hvori Landet befandt sig, da Fjenderne endelig rykkede ud i Juni og Juli Maaned 1629, efter at have holdt det besat i 20 à 21 Maaneder, men i det enkelte vide vi saare lidet om de Tildragelser, der fremkaldte denne Tilstand.

Efter Fredsslutningen lod Christian IV nemlig Landets Tilstand undersøge af Kommissærer. Disse vare for det nordlige Jylland Otto Skeel og Knud Gyldenstjerne, for det sydlige Jylland og Haderslev Amt ¹⁾ Rigsraaden Albert Skeel, Lehnsmand i Ribe, og Gunde Lange, Befalingsmand paa Koldinghus, samt for de øvrige kongelige Andele af Hertugdømmerne Gunde Lange og Christian Pentz. Undersøgelserne foretoges i fiscale Øjemed. Ved Indberetninger fra de stedlige Myndigheder og Tingsvidner søgte Kommissæerne at vurdere Krigsskaden og fastsætte Bøndernes Skatteevne, og i Overensstemmelse hermed bevilligede de dem et større eller mindre Afslag i Landgilde, Tjenestepenge og Contribution. De fleste af disse Vurderinger ere endnu tilstede, for flere Lehn udgjøre de vældige Folianter, men indeholde langt mindre, end man turde være berettiget til at vente. De indlade sig ingensinde paa virkelige Skildringer, i ordknappe Bemærkninger ile de fra Skatteborger til Skatteborger, og kun ad statistisk Vej er det muligt at danne sig en Forestilling om Landets Tilstand. For nogle jyske Amter findes et stort Apparat af samtidige Tingsvidner, der i høj Grad oplyse Kommissæerernes knappe Randgloser, det samme har delvis ogsaa været Tilfældet i Haderslev og Flensborg Amter ²⁾, men hverken her eller i Statsarkivet i Slesvig har jeg kunnet finde disse Dokumenter.

¹⁾ Jyske Tegnelser. 1629.

²⁾ Dette ses af en Memorial fra Albert Skeel, hvori han forlanger, at der skal optages dobbelte Tingsvidner om Skovenes Tilstand i Haderslev Amt, og disse skulle være færdige til Gunde (Lange) kommer tilbage fra sin Rejse i de sydlige Amter. I Indberetningen om Flensborg Amt omtales ogsaa flere Gange Tingsvidner. Maaske findes de i Tingbøgerne.

Som jeg allerede har bemærket, herskede Italieneren Torquato Conti i Haderslev Amt og i hele Omegnen. Han tilhørte den berømte romerske Fyrsteslægt „Conti“, der var en Sidelinie af Condéerne i Frankrig og altid havde vist Hengivenhed imod Kejseren. Da Grev Schlik i 1626 fratraadte Stillingen som Chef for Wallensteins Artilleri, forfremmedes Conti vistnok allerede dengang til denne Post, men tillige bar et Fodfolksregiment hans Navn, og et Par af hans Kompagnier bleve allerede i Efteraaret 1627 indkvarterede i Ribe, andre Dele af Regimentet laa muligvis i Haderslev, og i Sommeren 1628 kom Resten af dette fra Brandenburg til Nordslesvig, hvor det indkvarteredes dels i Haderslev, dels i Aabenraa og Tønder Amter. I Haderslev og paa Haderslev Ladegaard laa desuden en stor Del af Artilleristaben samt Oberst Coleredos Regiment eller Dele af samme. Troppernes Antal kan dog ikke angives.

Som alle Italienerne i Wallensteins Hær var Fyrst Conti meget havesyg. Vi have en hel Række italienske og franske Breve fra ham, der alle aande Rovlyst og Begjær, og da han ved Forholdenes Udvikling i Sommeren 1628 blev højstkommanderende paa hele Halvøen, idet General Schlik og Altringen en lang Tid opholdt sig i Meklenborg eller i andre Dele af Tyskland, maa han med Rette bære Skylden for de store Udpresninger, Befolkningen led under. At han er Manden, ses ogsaa af hans senere Optræden. Efter Freden i Lybek i Foraaret 1629 forfremmedes han til Feltmarskal og førte Overbefalingen over den Del af den Wallensteinske Hær, der laa spredt langs Pommerns vidtstrakte Kyst. Fra Haderslev forlagde han sit Hovedkvarter til Colberg, og her lod han sine

Tropper foretage de grusomste Udskejelser, der mange Gange endogsaa ere af en saadan Natur, at de ikke kunne gjenfortælles. Det har næppe været stort anderledes i Nordslesvig. ¹⁾ -- Det blev hans Opgave 1630 at tage imod de første Stød af Gustav Adolf, men hans Hær var da saa opløst af Rov og Plyndring, at han maatte nedlægge Kommandoen og overdrage den til Hannibal von Schaumburg, men senere traadte han atter ind i den kejserlige Hær og tjente under Gallas.

I samtidige Beretninger kaldes han sædvanlig blot „Fyrsten“ eller „Fyrsten i Haderslev“. Slange fortæller, at Kejseren havde forlenet Hertug Frants Albrecht af Lauenborg med Indtægterne af Haderslevhus Lehn, for at han der kunde gjøre sig betalt for tilgodehavende Sold og Hvervepenge, og denne Beretning har saa igjen forledet Adler til den Formodning, at han er „Fyrsten af Haderslev“, men dette er uden al Hjemmel, og i de her benyttede Kilder findes Hertug Frants Albrechts Navn end ikke nævnet i Forbindelse med Haderslev Amt. — Torquato Conti boede paa Haderslev Hus, men foretog stadig Gjæsterejser til Kolding, Ribe, Aabenraa, Løgumkloster, Itzehoe og andre Byer, der hver Gang maatte udrede betydelige Summer til hans Underhold. Om hans Færd i Haderslev vides derimod intet direkte. Det kan ses, at han har

---

¹⁾ Til Magistraten i Stargard skrev han, at den øjeblikkelig havde at yde alt, hvad Officererne krævede . . . „und sollten sie sich auch bis aufs Hembde ausziehen müssen. Dasz dies geschehe, darauf wollen wir uns unfehlbar verlassen. Gegeben in Hauptquartier, Colberg ^{24/12} 1629.“ Med et Ordspil paa hans Navn kaldte Pømmeranerne ham „den quaden kunter“. — O. Klopp: Tilly. II. S. 78, 82. Gfrörer: Gustav Adolph. S. 567. — Theatrum Europ. II. 185, 190 etc.

ladet de kongelige Skove udhugge og bortsælge, og den hosfølgende Beskrivelse af Haderslev Hus eller Hansborg, umiddelbart efter hans Afrejse, turde give et ganske godt Billede af Manden og af hans Svende. Denne Beskrivelse er forfattet eller i hvert Fald undertegnet af Gunde Lange d. 29. Juli 1629 og lyder med nogle uvæsentlige stilistiske Forandringer som følger:

Slottets Huse ere möget spolerede og forfaldne. Paa det Sönder-Hus over Kirken og den lange Sal er en Part Bjælker nederfaldne, paa Skifertaget stor Mangel, og Huset merendels ganske læk. Aflöbsrendernes Bly er bortrövet og af Fjenderne medtaget, „Dellerne“ udi Renderne saavel som en Part under Skifertaget ere bortraadnede og ganske bröstfældige. Paa det Vester-Hus, Nör-Hus og Øster-Hus og i Særdeleshed paa Taarnene ere Lofterne opbrudte, Vinduer og Vindueskarme udbrudte og kun faa forefundne. Blyet udi Renderne er aldeles ganske borte, Dörhængsler og Laase samledes mestendels afbrudte og borttagne, saa og paa Skifertaget paa samme Hus stor Mangel og Bræk. Item udi Kökkenet, i Bryggers og Baghus saa vel som udi Kjelderne rundt omkring forwöstet, og hvis Jærntraller, som var udi Vinduerne, udbrudte og borttagne.

Kongelig Majestæts Lysthus er ganske forwöstet, dets Jærnankere aldeles udbrudte, Skiffer og Tag halvpart borte saa vel som og en Part af Bjælker og Lofterne afbrudte; Vindueskarme samt Dörhængsler og Laase borttagne, og en Part af Murene nederfaldne og ganske bygfældige. Kgl. Majestæts Rejsestald samt Sparpenning¹⁾ er udrövet

---

1) „Sparpenge“ var vistnok en Art Lysthus, der fandtes ved flere kgl. Slotte, blandt andre ved Skanderborg og Frederiksborg Slotte.

og fordærvet, lige saa den lange Stald og af samme er ungefær den tredje Part nederfalden til Grunden ved den vestre Ende. Døre og Vinduer og hvis Jærnfang, der fandtes, bortrøvet. Kgl. Majestæts store Vaskerhus er möget forfaldet, og det lidet Vaskerhus saa vel som Fiskerhuset ere ganske nederbrudt. Slagterhuset er samledes storligen forfaldet og Gulvet ganske afbrudt. Den liden Stald ibag Slottet er ogsaa afbrudt og Smedehuset möget ufærdigt. Stalden ved Jægergaarden er forfalden paa Tag og Mure og ellers meget bygfældig. Jægergaarden samt den vestre Port er afbrudt, og Pilkentafelhuset er ödelagt. Plankeværkerne omkring ved Slottet ere ganske med alt borte. —

Saaledes saa det Slot ud, hvor Provinsens Højstbefalende havde boet i halvandet Aar, og man bør ikke forundre sig over, at Exemplet smittede. Alle de kongelige Ladegaarde omkring i Amtet vare molesterede og ödelagde paa samme Vis. Paa Törning var Vaaningshuset meget skamferet, Murankere, Vinduer og Vindueskarme udrevne og bortrøvede og den „lange Stald“ halvvejs styrtet sammen. Paa Refsø vare Forpagterboligen (Emmiksenernes gamle Herresæde?) og en Stald revne ned, Folestaldene „vare udbrudte og möget forwüstedede“, og paa begge „Storhusene“ vare Murankere, Deller og Indværk aldeles udbrudte og bortrøvede. Fobisletgaard og Ladegaard vare ligeledes meget ödelagde, Murankerne udrevne og en Del af Murene styrtede ned. Tyrstrup Ladegaard og Kongens Gaard i Bolderslev vare afbrændte, Færgebroen ved Aarøsund var tilintetgjort, Hejls- og Slibshavnssluser vare ödelagde og „alt Jærnfang, Hængsler og Bolte slet borte“. —

Ifølge Gunde Langes Skildring saa det endnu værre

ud med Møllerne. Haderslev Mølle er „med Haderslev By bleven afbrændt“. Tørring Mølle er afbrændt og staar øde, Tyrstrupgaards, Østergaards, Beftoft og Branderup Vandmøller samt Bolderslev Vejrmølle ere afbrændte, Brændore Mølle var helt skamferet, og flere af de andre havde „storligen fornøden at forbedres“. ¹⁾

¹⁾ Iblandt Alberts Skeels og Gunde Langes Papirer findes ogsaa et Par interessante Ansøgninger fra Peder Møller i Taarning Mølle og Hans Möllers Enke i Aller Mølle til Albert Skeel; de meddeles her uddragsvis:

Peder Møller i Taarning Mølle beklager sig over, at den „strænge, velbyrdige Hr. Ridder“ har paalagt ham at yde 30 Ørtug Mel i Skyld, „hvilken samme Udgift mig aldeles umuligt er til at efterkomme, fordi at Bonden haver ikke til at lade maale, hvorud af hannem burde at give samme Told. Til med ogsaa er samme Mølle beliggendis ved Alfarenvej, og derfor, udi denne sørgelige Tid været haver, er aldeles udplyndrit og forarmet; til med ogsaa er Møllestenene og Møllehjul bleven brækket, skjændt og sönderslagne. Hvorudover jeg ogsaa formedelst Fjendernes Tvang er bleven foraarsaget til at kjøbe igjen af Fjenden en Møllesten for ti Rigsdaler, hvilken de mig strax igjen haver frataget til Haderslev Mölles Behov og Brug, som endnu sammesteds findes, og ikke jeg haver faaet derfor nogen Vederlag. Og haver derpaa strax igjen maattet kjøbe en anden Sten udi Steden til Kolding, som endnu findes udi Taarning Mølle. Tilmed ogsaa hvis fornöden Jærntøj, som skulde bruges til samme Mølle, haver jeg selv paa det ny maattet bekoste, og ingen Vederlag mig derfor er sket. Udi lige Maade haver jeg holden tvende Tömmermænd udi fjorten Dage, som med min store Bekostning haver igjen maattet fly til Rette, hvis af Fjenderne var sönderslaget og fordærvet, förend at jeg noget igjen derudi kunde maale“. — —

I den anden Ansøgning hedder det: „Eftersom jeg fattige Kvinde Salig Hans Möllers Efterleverske udi Aller Mølle er anskreven for en stor Mölleskyld at skulle give af Möllen nærværendis Aar, og nu befindes udi Sandhed, at den store Kværn her udi Möllen laa ledig og stille forgangendis Aar fra Paaske og til Jul, saa man ikke dermed

Derimod er det vanskeligt at komme til fuld Vished om Tilstanden i selve Haderslev By. Ældre Historieskrivere fortælle, at Hertug Georg af Lyneburg betegnede sine Skridt ind i Danmark med Brandstiftelse og Plyndring, og især maatte Byerne Kiel, Flensborg og Haderslev haardt undgælde hans Had imod Kong Christian den Fjerde ¹⁾; men saadanne almindelige Bemærkninger have kun liden Værdi, og Kommissærerne Albert Skeel og Gunde Lange meddele ingen Fortegnelse over de afbrændte Huse i Byen. Vel staar der i Indberetningen, at Haderslev Mølle er afbrændt tilligemed Haderslev By, men denne Bemærkning forekommer mere en passant og bør vel ikke opfattes ganske efter Ordlyden. Imidlertid har Ulykken sikkert været meget omfattende, thi alle Borgere i Haderslev, der dreve Landbrug, fik Skattefrihed i ti Aar, fordi de vare afbrændte, og „hvad Byen, saavidt Kjøbmænd og de som svarer under borgerlig Ret, da saa mange som Huse og Gaarde ere afbrændte, ingen Skat udi ti Aar at udgive, saa og deres Efterstand (∴ Restancer), saa vidt Skat sig kan belange, ogsaa at være efterladt. ²⁾ — Endvidere ses det, at omtrent 40 Huse i Kattesund foran Slottet vare afbrændte, og det samme var Tilfældet med kgl. Majestæts

---

formedelst Bygfældighed kunde maale, förend den igjen blev forfærdiget; desligeste eftersom Möllen ligger ved Adelfardt Vej, og Bönderne desværre ere ganske og meget udplyndrit udi denne forleden Krigsvæsen, saa og de ikke forleden Aar haver uden en ganske ringe Ting saæt, hvor over de ikke haver uden ganske ringe og lidet at lade maale, fordi Møllegjæsterne ere ganske forarmit, som noksom vitterligt er — — saa er til Eders Strængthed min ganske underdanige Bön“ osv. — — —

¹⁾ Jahn S. 332, Lachmann III, 189, Hoyer S. 324, Monro S. 28.

²⁾ Skrivelse fra Albert Skeel, dat. 16. Decbr. 1629.

og Didrik Höks Boder. Desværre maa jeg nøjes med disse temmelig ubestemte Antydninger, og næppe andensteds end i Raadstuearkivet i Haderslev vil man kunne hente nye og fyldigere Oplysninger.

Om Bøndernes Tilstand indeholde Kommissærernes Beretning derimod ret omfattende Oplysninger. Denne bestaar nemlig af et Navneregister over Amtets Ejendomsbesiddere og ud for hver Mands Navn eller ud for hver By med ensartede Forhold have Kommissærerne gjort nogle Bemærkninger om Tilstanden og anført de Afslag i Skat ($\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$ osv.), som de have bevilliget, men selve Skatten findes ikke opført ¹⁾. — For ret at illustrere den efterfølgende statistiske Oversigt skal jeg meddele nogle enkelte af disse Udtalelser, og man vil deraf se, at Egnea umiddelbart omkring Haderslev og langs de store Forbindelsesveje vare haardest medtagne. Jeg følger først Vejen mellem Aabenraa og Kolding. Kongens Bønder i Nørby ere udplyndrede og have hverken Fæ eller Sæd, i Gjenner ere otte kongelige Bønder enten forarmede eller deres Gaarde afbrændte, Rundmøller er „fri til han kan give noget.“ I Djernæs ere fem Gaarde afbrændte. I Hoptrup Kirkeby er en Gaard afbrændt, de andre have „været römbt og uddöd“, saa de have saa godt som ingen Sæd, give den 5te Part af deres Skat og Landgilde. I Mastrup er en Gaard og tre Huse afbrændte, „de andre allesammen udi Mastrup og Pamphol ere udaf de kejserske og andre Folk fordærvet, og den ringe Sæd, de have havt, opædt; de give den 7de Part.“ Langkjær er afbrændt. „Alle udi

---

¹⁾ Af en Memorial fra Albert Skeel ses det, at der er bleven forfattet to Protokoller, hvoraf den ene formodentlig er bleven ved Amtet og lagt til Grund for Jordbogen.

Erlöv ere ogsaa fordærvede; thi Fjenderne have altid ligget hos dennem og deres ringe Korn opædt.“ „Vandling By giver den 8de Part, ligger ved Haderslev, saa den Tid Folket drog ud, hvis saaet var, opædt.“ I Gl. Haderslev By findes to afbrændte Gaarde, der faa 1½ Aars Frihed og „de andre allesammen, efterdi Fjenderne laa der, den 8de Part at udgive.“ Hele Errigsted By (10 Gaardmænd og 5 Kaadnere) „er öde og var borttrömt, fri i Aar.“ Aastrup Sogn (38 Ejendomsbesiddere) var „udi lige Maader borttrömt og fordærvet, fri udi Aar ald Aastrup.“ I Skovbølling (4 Gaardmænd) vare de „fraan Gaardene, Husene nederbrött og intet saaet, fri udi Aar.“ „Siggeling paa Alfarvej og ingen Sæd giver den 6te Part.“ De „udi Bögeskov vare fran deres Gaarde, deres Huse nederbrudt og ingen Sæd, fri i Aar.“ En Gaard er öde. To Bønder i Hvinderup give den 6te Part. „Alle de andre udi Hvinderup fri udi Aar, efterdi de vare fraan Husene, formedelst Duchtog forarmet og intet saaet.“ „Al Allersogn ligger paa Alfarvej, er fordærvet af stor Indkvartering og Vagt, saa de saa godt som intet haver saaet; giver ikkun den 6te Part. Vejstrupröd ligger paa Landevejen, haver ingen Sæd; udgiver den 5te Part.“ En Gaard er öde. „Alle i Aitrup ere ens og onde(?); thi det ringe, de havde saaet, blev opædt ven til Folket drog af Landet, og er derfor quit for de tre Parter.“ I Vonsild have tre Bønder hverken Sæd eller Fæ, og udgive derfor ingen Landgilde; alle de andre udgive den 3dje Part. I Dalby udgive tre Bønder den 4de Part af deres Skat, „de andre udi Dalby ere uddöde, haver ingen Sæd, Gods helder Fæ,“ quit for al Landgilde i Aar uden Svin“. —

En anden Ødelæggelseslinie strakte sig langs Kysten.

Her laa en stor og besværlig Strandvagt, der huserede omtrent lige saa vildt som de rejsende Hobe paa Landevejene. Beboerne i Løjt Sogn maatte alene levere 1000 Læs Brændsel og køre 1000 Læs Hø og Straa sammen til de Vagter, der fandtes langs dette Sogns Kyster, og ved Byer som Hyrup, Hajstrup, Vonsbæk, Bæk, Ørby, Knud og Anslet bemærkes udtrykkeligt, at de ere fordervede af Vagten, deres Korn opædt, deres Kvæg bortrøvet eller nedslagtet, ja i en saa frugtbar By som Knud findes flere Bønder, der „ikkun have en Ko og ingen Sæd“, eller „to Skjæpper Sæd og intet Fæ.“ — De samme Bemærkninger kunde gjøres om Byerne langs Haderslev-Tøndervejen, hvor særlig Ladegaard, Ustrup, Skovby, Abkjær, Jerstald, Galsted og Rangstrup vare haardt medtagne, — langs Haderslev-Ribe Vejen, hvor Hammelev, Styding, Jegerup og Skrydstrup befandt sig paa Undergangens Rand, og ligeledes Nordvest ud fra Haderslev over Byerne Simmersted, Kastvraa, Sommersted og Ørsted, hvor de fleste Bønder næsten ikke havde Korn eller Kvæg.

Østeramtets Tilstand vil blive klart af nedenstaaende skematiske Oversigt, og jeg skal endnu kun gjøre et Par Bemærkninger om Kommissærernes Fremgangsmaade. De bevilligede et eller et og et halvt Aars Frihed, naar Gaardene vare afbrændte eller nedbrudte, eller naar Beboerne havde været rømte og vare ganske nøgne; de forarmede og udplyndrede, der endnu hang fast ved Gaardene og havde nogle faa Skjæpper Sæd og et eller to Kreaturer satte de til $\frac{1}{6}$, $\frac{1}{7}$ eller $\frac{1}{8}$ af deres sædvanlige Skat og saa videre, men forøvrigt er det ikke muligt at faa Øje paa den Skala, hvorefter de have fastsat Afslagene, og jeg maa nøjes med at fremføre nogle Exempler til Vejledning. Fire Gaard-

mænd i Øsby „have halv Sæd og laa paa Durchtog, halv Skyld i Aar.“ „Denne Øddis By og Langvad er ganske fordærvet, derfor eftergives enhver de to Parter.“ „De i Moltrup have ingen Sæd, hver 5 eller 6 Skjæpper, udgive den 5te Part.“ „Anslet er slet fordærvet af Strandvagt tilhobe, saa godt som ingen Sæd, giver den 6te Part.“ Ustrup By har ingen Sæd, og drog Truppen derigjennem og førte med, hvad de havde, udgiver den 7de Part. En Gaardmand i Lyndt har kun 6 Skjæpper Sæd og en Ko, giver den 8de Part.

Statistisk Oversigt

over Krigsskaden i Haderslev Østeramt 1629.

Sogn	Forarmede					Udplyndrede og næsten øde			Afbrændte, rømte og øde Gaarde	Sum af Ejendomsbesiddere	
	Hel Skat	$\frac{3}{4}$ à $\frac{2}{3}$ Skat	Halv Skat	$\frac{1}{3}$ Skat	$\frac{1}{4}$ Skat	$\frac{1}{5}$ Skat	$\frac{1}{6}$ Skat	$\frac{1}{7}$ Skat	$\frac{1}{8}$ Skat		1 à 2 Aars Frihed.
Haderslev Herred:											
Øsby	3	16	26	—	15	17	4	—	14	3	98
Aarø.....	—	3	3	—	12	—	—	—	—	—	18
Halk.....	—	—	2	32	6	—	2	1	—	—	43
Grarup.....	—	—	—	26	—	3	7	—	2	3	41
Starup.....	—	—	—	—	19	1	1	—	10	3	34
Vilstrup.....	—	—	—	3	41	1	7	1	12	2	67
Hoptrup.....	—	—	—	6	3	8	14	22	2	6	61
Gl. Haderslev....	—	—	—	—	3	1	—	—	17	2	23
Moltrup.....	—	—	2	—	33	—	—	—	4	1	40
Errigsted.....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15	15
(Bjerning Sogn)											
Aastrup.....	—	—	1	—	—	—	—	—	—	39	40
Lateris..	3	19	34	67	132	31	35	24	61	74	482

Sogn	For- armede			Udplyndrede og næsten øde			Afbrændte rømte og øde Gaarde		1 å 2 Aars Frihed	Sum af Ejen- domsbesidere	
	Hel Skat	$\frac{2}{3}$ Skat	Halv Skat	$\frac{1}{3}$ Skat	$\frac{1}{4}$ Skat	$\frac{1}{5}$ Skat	$\frac{1}{6}$ Skat	$\frac{1}{7}$ Skat			$\frac{1}{8}$ Skat
Transport..	3	19	34	67	132	31	36	24	61	74	482
Sillerup	—	—	—	—	13	—	1	—	2	—	16
(Fjelstrup Sogn)											
Vonsbæk	—	—	—	—	12	—	3	—	5	2	45
Gram Herred:											
Hoptrup	—	—	13	14	12	—	3	—	—	5	47
Vedsted	—	—	—	—	14	2	24	14	17	9	80
Hjartbro og Neder Jerstald	—	—	1	2	—	18	—	—	—	2	23
Gram (Kastrup, Tiset, Aarup) ..	3	9	19	2	—	—	—	—	—	—	33
Skrydstrup	—	—	1	6	—	21	2	—	7	—	37
Nustrup	—	—	1	83	—	—	—	—	5	—	89
Jegerup	—	—	9	—	1	6	2	—	8	—	26
Oxevad	—	18	6	29	2	—	—	—	10	—	65
Jels	—	—	30	18	—	—	—	—	3	4	55
Sommersted	1	9	1	4	—	6	—	—	46	—	67
Øddis Bramdrup.	—	12	—	2	—	—	—	—	—	—	14
Stepping	1	—	—	—	9	—	—	—	4	—	14
Magstrup	—	1	—	14	—	7	8	—	4	—	34
Hammelev	—	—	4	—	—	29	—	—	21	2	56
Fredsted, Ausbøl.	1	—	—	3	3	—	1	—	2	—	10
Tyrstrup Herred:											
Hjerndrup	—	15	—	2	3	1	—	—	—	—	21
Stepping	—	3	11	—	23	6	—	—	—	—	43
Frørup	—	—	12	4	6	9	—	—	—	1	32
Øddis	—	—	—	30	—	—	—	—	1	—	31
Vonsild	—	—	—	17	3	—	—	—	—	3	23
Dalby	—	1	1	8	22	—	—	—	—	10	42
Bjert	—	1	23	25	33	2	—	—	—	—	84
Stenderup	—	—	35	1	5	1	—	—	—	3	45
Lateris..	9	88	201	331	293	139	122	38	196	114	1521

Sogn	Hel Skat	$\frac{3}{4}$ & $\frac{2}{3}$ Skat	Halv Skat	Forarmede			Udplyndrede og næsten øde			Afbrændte rømte og øde Gaarde	Sum af Ejen- domsbesiddere
				$\frac{1}{3}$ Skat	$\frac{1}{4}$ Skat	$\frac{1}{5}$ Skat	$\frac{1}{6}$ Skat	$\frac{1}{7}$ Skat	$\frac{1}{8}$ Skat	1 & 2 Aars Frielid	
Transport..	9 88	201	331	193	139	122	38	196	114	1521	
Vejstrup	— 1	19	1	—	28	—	—	—	3	52	
Hejls	— —	—	29	3	7	—	—	—	1	40	
Taps.....	— —	8	2	14	1	3	—	—	1	29	
Aller	1 —	2	—	1	—	47	—	—	—	51	
Fjelstrup	— —	2	20	12	—	15	—	—	2	51	
Bjerning	— —	4	9	—	—	—	—	—	4	17	
Tyrstrup	1 —	3	16	13	1	11	—	—	27	72	
Simmersted	— —	—	—	—	8	1	—	—	1	10	
Summa..	11 89	239	408	336	184	189	38	196	153	1843	
					928		423				

Af denne Oversigt ses det altsaa, at kun 11 Bønder eller 0,6 pCt. vare i fuld Skattestand, 89 eller 4,8 pCt. formentes at kunne svare $\frac{2}{3}$ eller $\frac{3}{4}$ af deres sædvanlige Afgifter og 239 eller 12,8 pCt. Halvdelen. 928 eller 50 pCt. vare rent ud forarmede, 423 eller 23 pCt. stode paa Nippet til at gaa fra Gaard og Hjem og 153 eller 8,4 pCt. vare rømte, deres Gaarde afbrændte eller nedrevne eller ganske øde. Husmænd eller Beskyttelsesfolk ere ikke medtagne i denne Oversigt.

I Vesteramtet var Tilstanden noget bedre.

Om de andre nordslesvigske Amter kan jeg ikke give saa omfattende Oplysninger, og i denne Sammenhæng vilde Forsøg i denne Retning desuden føre til alt for stor Vidtløftighed.

Haderslev Amt hørte utvivlsomt til de haardest medtagne, men det var langtfra enestaaende. Om Tønder Amt

skriver Amtmanden Wulf Blome d. 22de Jan. 1629: Det er umuligt, at de stakkels Undersaatter kunne holde det ud længere, da mange ikke have en Ko, endnu mindre et Stykke Brød i Huset. Jeg har gjort mig al Flid for at inddrive den extraordinære Contribution, baade ved Soldater og Execution, men jeg har hverken faaet Hvid eller Skilling; thi det er bekjendt for Gud og Hvermand, hvilken Nød der hersker i Landet. — I Flensborg og Omegn, der var næsten ligesaa stærkt medtagen som Haderslev Østeramt, herskede en dræbende Pest endnu et halvt Aar efter Fjendernes Bortmarche, og mange flygtede atter fra den haardt prøvede By og de hærgede Landsbyer langs Oxevejen. Det lille Aabenraa Amt, der kun bestod af en halv Snes Sogne, havde et Tab fra Krigens Begyndelse og indtil d. 14. Februar 1629 af 103,000 Rdl., Slogs Herreds Tab indtil September 1628 ansloges til 20,605 Rdl. og Løgumkloster Amt indtil 18. Oktbr. s. A. til 26,426 Rdl.

Nationalejendommeligheder.

Af Gustav Johannsen.

„Der falder ofte Støv paa Sandhed: visk det af“! hedder et gammelt dansk Ordsprog, og et svensk Ordsprog siger: „Til Sandhedens Begravelse behøves mange Spader“. I den nationale Strid her i Sønderjylland er der ofte falden Støv paa Sandheden, og fra dansk Side er der ikke altid passet godt paa med at faa det visket af i rette Tid. Tyskerne have for det meste arbejdet ivrig paa at begrave sønderjydske Sandheder, men aldrig have saa mange tyske Spader arbejdet paa at faa vore sande Forhold i For- og Nutiden tildækkede med Sand som i de sidste halvhundrede Aar. Det gælder derfor for os Sønderjyder om, at vi ikke blive trætte af at kaste det tyske Sand tilside, og det tjener vor Sag bedst, naar vi kunne bringe det dertil, at selv Støvet bliver visket af.

Vore Børn blive nutildags i Skolen tvungne til at synge: „Ich bin ein Preusser“, og man byder dem Lærebøger, hvori det hedder, at „Slesvig i 1864 atter blev tysk“. Se, det er Spader, der arbejder med Sand. Og naar der saa fra Frændeside falde Ord, hvori Forholdene i Sønderjylland sammenlignes med Forholdene i de russiske Østersøprovinser, eller man venter af os, at vi altid skulle vise os enten som grædende Kærlinger eller skumle, hævnfyndende Fanger, og dadler os, fordi vi ere frejdige Strids-

mænd med lyst Haab til Fremtiden, saa bæres der Støv til. Ingen af Delene kan dog forknytte os, og Sejren skal en Gang blive vor, thi „Sandhed overvinder Alt“.

Der er ikke faa Tyskere, der gjerne vil udviske Forskellen imellem Dansk og Tysk i Sønderjylland, og der gives endog dem, der ville paastaa, at den ubestridelige Forskel først er fremkommen gennem „Daniseringsarbejde“ i dette Aarhundrede. Imod saadanne Paastande kan der til Lykke for os Danske fremføres mangen uhildet Dom fra ikke-dansk Side, og af disse turde ogsaa efterfølgende lille Afhandling i „Schleswig-Holsteinische Blätter für Polizei und Kultur. Jahrgang 1799. Zweiter Band“ være værd at bevare for Forglemmelse.

Under Qverskriften „Nogle Bemærkninger angaaende de forskellige Nationalejendommeligheder hos Danskerne og Tyskerne i Hertugdømmet Slesvig“ hedder det:

„Som bekendt er den største Del af Hertugdømmet Slesvig beboet af to forskellige Folkeslag: Danske og Tyske. Deres ældgamle Forbindelse har rigtignok bevirket, at de ere komne til at ligne hinanden meget; men følgende Forskelligheder træffer man dog endnu hyppig paa hos dem. Det gælder forresten dog egentlig kun Landbefolkningen, thi Købstadbefolkningen af begge Nationaliteter har allerede i længere Tid ikke kunnet skælnes fra hinanden.

Den mest iøjnefaldende Forskellighed ligger i de forskellige Sprog, der benyttes i det daglige Liv og i Omgang. Det er imidlertid en Fejltagelse, naar man holder Sproget for et ufejlbart Kendemærke paa Nationaliteterne. Sproget er det ikke længere og bliver det altid mindre, thi det plattyske Sprog udbreder sig mere og mere blandt Danskerne

og deres egentlige Modersmaal vil snart være helt glemt i enkelte Egne. Dette er saaledes Tilfældet i den største Del af Angel og i nogle Landsbyer imellem Husum og Slesvig. Det store Samkvem med Tyskerne og de tysktalende Købstadbeboere og den Mening, at det er lettere for Plattysktalende end for Danskतालende at lære at læse og forstaa Undervisningssproget, ere vistnok Hovedaarsagen til dette Fænomen. Danskeren er dog altid let at kende paa sin Udtale baade af det Plat- og Højtyske.

Langt mere iøjnefaldende er for det andet Forskelligheden i Byggemaaden. Tyskeren har aldrig Skorsten paa sit Hus, Danskeren derimod altid. For den sidste vilde det være utaalelig at undvære Skorstenen, hvorimod den første kalder den for overflødig og besværlig. Tyskeren er fra sin Barndom af vant til den stadige Røg og finder ikke, at den generer; den med Røg fyldte Luft er behagelig for ham, og den Smag, som Maden modtager deraf, synes ham naturlig. Hertil komme endnu nogle Fordele ved denne Indretning. Arnestedet er som bekendt i den inderste Del af den store Lo, der findes i disse Huse. Paa Loftet ovenover Loen opbevares Kornet og Høet, og Loftet har i Almindelighed mange Aabninger, hvorigennem Røgen kan trænge ind. Træffer det sig nu, at Landmanden paa Grund af daarligt Vejr ikke kan faa sit Korn og Hø bjærget ganske tørt, saa kører han det uden Betænkning hjem, thi han ved af Erfaring, at Røgen og Varmen fra Arnestedet nok skal tørre det. Kvæget er vænnet saaledes til dette Foder, at det, naar det kommer til danske Egne, i de første Dage ikke vil æde urøget Hø.

Foruden denne Fordel, der til Tider kan være meget væsentlig, yder Ilden paa den aabne Lo endnu en Be-

kvemmelighed, som rigtignok ligger i Vanen og Indbildningen. Det er nemlig Skik hos den tyske Bonde, at Familien i Skumringen efter endt Dagværk og ogsaa til andre Tider, naar Arbejdet tillader det, og Vejret hverken er for koldt eller for varmt, bænkes omkring den luende Ild og i fortrolig Samtale og med Skæmt, røgende tilbringer en Time. Disse smaa Fornøjelser, som de fleste sætte Pris paa, vilde ikke være mulige i et snevert Køkken eller omkring Skorstenen. Af disse Aarsager er den gamle Indretning Tyskeren saa kær, at han ikke vil ombytte den for en anden. Det har ofte været mig paafaldende, at Mennesker have kunnet beslutte sig til altid at leve i Røg; thi for den, der ikke er vant dertil, kan der næppe tænkes noget mere utaaleligt. Vore Landsmænd have sikkert heller ikke efter fornuftig Overvejelse besluttet sig til denne Indretning. Maaske stammer den fra den Tid, hvor de endnu boede i Huler og Jordhytter. Uden Ild til at opvarme Boligerne med kunde de ikke holde ud i det kolde, raa Klima, og de forstode ikke at bygge en Røgfang eller vare for raa til at falde paa at give Røgen en anden Udgang end ad den almindelige Dør. De vare derfor tvungne til at vænne sig til Røgen, og da dette nu engang var Tilfældet, hvad skulde saa lede dem paa Tanken om at bygge Skorstene, da de slet ikke følte dette Savn. Stor Velstand, Forfinelse og Luxus ville først fremkalde en Forandring heri.

Danskerne derimod maa allerede tidlig have haft Røgfang, endskøndt det nu er umuligt at sige, hvorledes de fra først af ere komne paa denne Byggemaade.

Langt større Betydning har det Spørgsmaal: hvad

Indflydelse paa Mennesket har Livet i saadanne Boliger som dem, vore tyske Bønder bebo?

Det kan dog næppe være det samme, om nogen største Delen af sit Liv lader sig røge eller ikke. Det forekommer mig, at Hudfarven hos de fleste Tyskere er noget mørkere end hos Danskerne. Men hvilken Indflydelse Røgen har paa Sundheden, paa Legemets Konstitution i det Hele taget og derigennem paa Temperamentet etc. — dette synes mig at være en dygtig Læges Undersøgelse værd.

For det tredje er ogsaa de to Nationers Klædedragt forskellig. Den almindelige større Forskellighed er rigtignok forsvunden ved de foranderlige Moder; men den daglige Fodbeklædning er endnu ganske forskellig. Dagligdags bære Danskerne Træsko, Tyskerne derimod Sko og Støvler og i Husene ogsaa Trætøfler.

Læderfodtøj giver rigtignok en lettere og bekvemmere Fodbeklædning end Træsko, men de sidste ere derimod mere tørre, varmere og billigere, og af den Grund ville Danskerne, der nu engang ere vante dertil, ikke let opgive denne Fodbeklædning.

For det fjerde ligne deres Gilder og Højtideligheder hverandre nok en Del, men ikke i alle Henseender. Der-som man i dette Stykke vilde gøre flere Sammenligninger end jeg har gjort og kunde gøre, vilde man vistnok opdage flere almindelige Forskelligheder.

Tilbøjeligheden til at fejre ægteskabelige Forbindelser ved rigtig store Gilder er almindelig hos alle vore Landsmænd; men Maaden, hvorpaa Gæsterne ved saadanne Lejligheder beværtet, er meget forskellig. Den danske Bonde, der endnu ikke søger at efterligne Købstadbeboernes Luxus, byder, saa vidt jeg ved, ved saadanne Lejligheder

tre Retter Mad i følgende Orden: . For det første gule Ærter med Fedt eller Smør midt i hvert Fad og kold, kogt Skinke dertil; derpaa følger Oxe- eller Hønskød-suppe med efterfølgende Suppekød og Peberrod eller kogte Blommer; og som tredje Ret tyk Ris, kogt i Mælk, hvortil Smør og Mælk. Ganske enkeltvis gives istedetfor Suppen Hvidkaal og endnu sjældnere Klipfisk. Hos Tyskerne gives andre Retter, men, som det synes mig, ikke saa bestemte som hos Danskerne, og ogsaa forskellige i de forskellige Egne. Sædvanlig gives fire Retter, hvoriblandt i Reglen Kødsuppe og tyk Ris. De to øvrige Retter ere Kødretter, men i de forskellige Egne ogsaa forskellige. I nogle Egne giver man f. E. Gaasesteg, fyldt med Æbler og Blommer, i andre Egne Flæsk med Melboller og Fedt.

Drikkevarerne ere i det Hele de samme.

For det femte udføres enkelte Arbejder forskelligt i de forskellige Egne, dog er en almindelig Forskellighed næppe tilstede. Det eneste, der maaske fortjener at bemærkes, er den forskellige Maade at tærskes paa. Danskeren svinger Plejlen højre om og Tyskeren venstre om; kun i Stapelholm og nogle tilgrænsende Egne bruges Danskerens Maade.

Dette er de almindelige Forskelligheder, som jeg kender; men jeg tror, at man ved nøjagtigere Iagttagelser vilde opdage flere.

Jeg skal endnu nævne Grænsen imellem de to Folkeslag. Slien og Landevejen fra Slesvig til Husum udgør Grænsen. Angel ved Slien er absolut dansk og alle Beboerne paa den nordlige Side af Vejen imellem de to nævnte Købstæder (Slesvig og Husum) og de, som bo ved Vejen, ere ligeledes danske. De Beboere, som bo nærmest

ved den sydlige Side af Vejen, ere ikke alle Tyskere, men for det meste en Blanding af begge Nationaliteter. Dette gælder især med Hensyn til Landsbyerne nærmest ved Slesvig, saasom Husby, Skovby, Dannevirke etc. Nærmere Husum ere aabenbart Friserne blandede med andre Indvaanere. Navnlig ere Beboerne af Kirkesognet Ostenfeld højst sandsynlig næsten udelukkende af frisisk Oprindelse. Hvad dernæst imod vest udgør Grænsen imellem Friserne og de to andre Nationaliteter, kan jeg ikke betegne. At den nævnte Grænse imellem Dansk og Tysk er rigtig, kan ogsaa bevises af Historien. Dannevirke gik fra Sliens Spidse indtil Hollingsted, altsaa kun lidt sydligere end Vejen fra Husum til Slesvig, og dette og Slien udgjorde i Kong Godfreds Tid og langt senere Grænsen imellem Danmark og Tyskland.“

Om vor Bondestands Kjøbeævne og Salgstrang.

Ved H. P. Hanssen-Nørremølle.

I Forsommeren meddelte tyske Aviser, at nogle Tyskere i Haderslev Amt havde dannet en „Nybyggerforening for det vestlige Nordslesvig“ med den Opgave at fremme Indvandringen sydfra og dermed Nordslesvigs Germanisering ved at anvise nordslesvigske Landejendomme til kjøbelystne Tyskere. I en ligelydende Meddelelse om Foreningens Oprettelse, som i Juni Måned fandtes optaget i flere tyske Aviser, hed det:

„Vildledt ved skuffende Foregjøglinger af den danske Agitationspresse, har mange Forældre i Nordslesvig især i Halvfjerdserne og Firserne følt sig bevægede til at lade deres Sønner udvandre for at unddrage dem Militærpligten. Nu er Tiden kommen, da den ældede Bonde nok vilde hvile sig ud og overlade Gården til yngre Kræfter; men Sønnerne er det forbudt at vende tilbage til Landet og danske Undersåtter tør ikke bosætte sig her. Der er altså ikke andet at gjøre, end at der drages Kjøbelystne til sønder fra, da der er et så stort Antal Steder, som skal sælges, at de få Reflekterende fra Eggen her næppe komme i Betragtning. Der frembyder sig derfor for unge tyske Landmænd en heldig Lejlighed til med ringere Midler end anden Steds i Tyskland at skaffe sig Grundejendom i Nordslesvig. På Grund af de politiske Forhold behøver ingen Tysker at sky Bosættelsen, da den herværende dansksindede Befolkning er af en meget fredelig Natur, og der allerede er bosat mange Tyskere her, som

er indvandrede sydfra, så at de nye Kolonister vil finde tilstrækkeligt Tilhold og Samkvem. Den nylig oprettede „Ansiedlungsverein fürs westliche Nord-schleswig“ i Rødding, Haderslev Kreds, er rede til uden Betaling at eftervise Grundejendomme af mindre Omfang indtil 200 Hektarer og af mellemgod Bonitet — intet Marskland —, hvorfor enhver ung Landmand, der vil bosætte sig, tillidsfuldt kan henvende sig til Foreningen. Eftervisningen, til hvilken Portoen skal sendes med, vil ske samvittighedsfuldt og hurtigst.“

Siden da har Foreningens Bestyrelse med en vis ugenert Påtrængenhed gennem Arrestforvareren i Rødding forespurgt hos forskellige Gårdejere, om de var villige til at sælge deres Ejendomme og i så Fald vilde udfylde et Skema med nærmere Oplysninger om de pågjældende Gårdes Areal, Bonitet, Købesum m: m. Endvidere er der gjort en Del Reklame for Foreningen i den tyske Presse og endelig er der — hvis man kan tro „Folkebladet“ i Haderslev — oprettet en Afdeling af Nybyggerforeningen i Haderlev Østeramt med Sæde i Kristiansfeldt.

Men det er så også alt, hvad Offentligheden til Dags Dato har erfaret om Foreningen og dens Virksomhed. Den tyske Presse i Nordslesvig har — sikkert af gode Grunde — hidtil ikke berettet om en eneste Handel, der er kommen i Stand ved Foreningens Medvirkning, og at Foreningen i Virkeligheden heller ikke endnu har bragt en eneste Landejendom over på tyske Hænder, forsikres enstemmigt af forskellige Mænd i Haderslev Vesteramt, som jeg har henvendt mig til med Forespørgsler desangående. Reklamen har ganske vist tillokket enkelte kjøbelystne Tyskere, men de skal alle som én have fundet Ejendomspriserne for høje og atter have forladt Nordslesvig med uforrettet Sag, uden at dølge deres Skuffelse

og Misfornøjelse. Nybyggerforeningens hidtilværende Virksomhed kan derfor bedst karakteriseres med de bekjendte Ord, en vis Mand sagde, da han klippede Svin, og der er, som en ædruelig Betragtning af Forholdene vil vise, heller ikke ret megen Udsigt til, at den fremtidig vil kunne løse den Opgave, den har sat sig: at udrette noget af Betydning for Nordslesvigs Germanisering.

Nybyggerforeningens Oprettelse har givet mig Anledning til at foretage en nærmere Undersøgelse af den nordslesvigske Bondestands Kjøbeævne og Salgstrang. Tiden har desværre ikke tilladt mig at gå lige grundig til Værks over hele Nordslesvig. For flere Egnes Vedkommende har jeg tildels måttet drage mine Slutninger af erfarne og stedkjendte Mænds Udtalelser, hvorimod jeg ved at indsamle en Række statistiske Oplysninger fra Sønderborg Kreds har kunnet trænge mere til Bunds i Forholdene på Als og i Sundeved. Resultatet af mine Undersøgelser i dette Amt er langt over Forventning godt, men det skal på Forhånd villig indrømmes, at Ævnen til at fastholde Fædrenes Jorder efter al Sandsynlighed for Tiden er større her end i det øvrige Nordslesvig. Dels fordi Als og Sundeved er meget frugtbare og hidtil har været stærkt Kapital producerende Egne, dels fordi Landejendommene her er forholdsvis små og endelig fordi Udvandringen ophørte tidligst og dens Eftervirkninger derfor mærkes mindst i denne Kreds.

Det er sikkert ingen Tilfældighed, at Tyskernes første Nybyggerforening i Sønderjylland er oprettet i Haderslev Vesteramt. Her mærkes Udvandringens Eftervirkninger i Virkeligheden stærkt for Tiden, og Tyskernes Påstand, at der i Nordslesvig findes mange Forældre, som inderlig

ønsker at gjenforenes med deres landflygtige Børn og derfor, da det ikke kan ske paa anden Måde, er tilbøjelige til at sælge deres Fædrenegårde for selv at udvandre, gjælder i særlig Grad Haderslev Vesteramt, og de tidligere danske Enklaver i Tønder Amt. Her er der derfor faktisk på selve Egnen større Tilbud af end Efterspørgsel efter Landejendomme, og derfor en tilsyneladende Fare for Indvandring sydfra. Men denne Fare ophæves dog, som jeg senere skal påvise, så godt som helt af Faktorer, som Nybyggerforeningen har glemt at regne med.

Hvad Haderslev Østeramt angår, føles Udvandringens Eftervirkninger ikke så stærkt, men der klages her over, at Bondestandens Kjøbeævne er ved at briste overfor de på denne Egn talrige større Bøndergårde fra 150—200 Tdr. Land og derover, hvoraf ikke få udbydes til Salg i nyere Tid nærmest som Følge af den mere ligelige Arvedeling, der finder Sted nu i Modsætning til før, og som gjør det umuligt for et enkelt Barn at overtage Gården, hvor der findes en større Børneflokk, eller den i Forvejen er behæftet med Prioriteter. Dog er der i det sidste År betalt Priser for større Bøndergårde i Haderslev Østeramt (f. E. Mariegård ved Haderslev), som visselig ikke skal hidlokke Kjøbere sydfra, og for de mindre Landejendomme i Haderslev Østeramt er der ingen Fare.

I enkelte Sogne af Åbenrå Amt er der faktisk sket en ikke helt ubetydelig Indvandring sydfra i de senere År. Landejendommene er imidlertid gennemsnitlig mindre her end i Haderslev Østeramt og det Overskud af Kjøbeævne, som Bondestanden i Sønderborg Kreds er i Besiddelse af, vil i den nærmeste Fremtid snarest finde Anvendelse her og rimeligvis i det mindste foreløbig let kunne

opveje den Salgstrang, der muligvis endnu findes på enkelte Strøg i dette Amt. En egentlig Fare for tysk Indvandring skjønnes heller ikke at være tilstede her. Og hvad der er sagt om Åbenrå Amt kan også gjælde for de Dele af Flensborg Amt og i det mindste en Del af de Sogne i Tønder Amt, som særlig interesserer os.

Bondestanden i Sønderborg Amt har, som jeg skal påvise, for Tiden et ikke ubetydeligt Overskud af Kjøbeævine. Jeg har indsamlet pålidelige Oplysninger om alle de Handler, der siden 1. Januar 1885 er afsluttede om Gårde i Sønderborg Kreds. Det fremgår heraf (se Tavle I), at omtrent $\frac{6}{7}$ af de Gårde, der sælges i denne Kreds, sælges til Mænd, der er fødte i Kredsen, mens over Halvdelen af Resten sælges til Mænd, der er fødte på andre dansktalende Egne i Sønderjylland. Kun ialt 5 på tysktalende Egne fødte Mænd har i de sidste syv År tilsammen købt seks Landejendomme i Sønderborg Kreds, og da der samtidig er solgt 5 Landejendomme i Kredsen af tyskfødte Mænd, så er Forholdet i disse syv År i det hele ikke forrykket til Tyskernes Fordel.

Af den indfødte Bondestand i Amtet viser atter den dansksindede Del sig at være den stærkeste. Der har også her været Tider, da Udvandringens Eftervirkninger føltes stærkt. Der blev ført store Summer, sikkert til et Beløb af flere Millioner, ud af Landet og opkjøbt betydelige Arealer i Kongeriget for den i Amtet opsparede Kapital, hvad en Undersøgelse af Ejendomsforholdene særlig i de sydligste danske Amter vil vise. I disse Tider — den sidste Halvdel af Halvfjerdserne og Førstningen af Firserne — udbredte den tysksindede Del af Bondestanden sig ved at opkjøbe en Del Gårde forholdsvis billig.

Tavle I. Salg og Kjøb af Landejendomme
i Sønderborg Kreds fra 1. Jan. 1885 til 1. Nov. 1891.

Sogne.	Sælgerens Sindelag			Kjøbernes Fødested			Kjøbernes Sindelag		
	d.	bl.	t.	Sønder- borg Kreds	Det øvr. Nord- slesvig	Tysk- talende Egne	d.	bl.	t.
A.	1	—	3	4	—	—	4	—	—
B.	—	—	1	1	—	—	1	—	—
C.	1	—	1	1	1	—	1	—	1
D.	1	—	1	2	—	—	2	—	—
E.	6	—	—	5	1	—	6	—	—
F.	9	—	1	8	1	1	8	—	2
G.	—	—	1	1	—	—	1	—	—
H.	—	—	2	2	—	—	2	—	—
I.	—	1	—	1	—	—	1	—	—
J.	—	1	—	1	—	—	—	1	—
K.	1	—	1	2	—	—	1	—	1
L.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
M.	1	—	—	—	—	1	—	—	1
N.	5	2	4	10	1	—	8	—	3
O.	5	—	2	5	2	—	7	—	—
P.	7	1	—	8	—	—	7	—	1
R.	7	—	2	6	1	2*)	6	—	3
S.	2	1	4	5	—	2	4	1	2
	46	6	23	62	7	6**)	59	2	14

Men de Tider er nu forlængst forbi. Den dansksindede Bondestand er nu atter i Fremrykning og i Færd med at tilbageerobre de tabte Gårde. Tavle I viser, at medens kun 46 af de 75 Gårde, der er solgte fra 1. Januar 1885 til 1. Novbr. 1891 i Sønderborg Kreds, havde danske, 6 blakkede og 23 tysksindede Ejere, så har 59 af

*) To Gårde købt af samme Mand.

***) Af Sælgerne var ligeledes fem fødte på tysktalende Egne.

disse Gårde ved Købet fået danske, kun 2 derimod blakkede og 14 tysksindede Ejere. Et Resultat som ikke er videre glædeligt for Nybyggerforeningens Stiftere og Velyndere! Så meget mindre, som Tavle II viser, at det ganske særlig er i de senere År, at Udviklingen går i én for os så heldig Retning.

**Tavle II. Salg og Køb af Landejendomme
i Sønderborg Kreds fra 1. Jan. 1885 til 1. Nov. 1891.**

År	Ialt solgt Gårde	Af Sælgerne var			Af Køberne var		
		d.	bl.	t.	d.	bl.	t.
1885	6	5	—	1	4	—	2
1886	8	4	—	4	6	—	2
1887	9	6	1	2	9	—	—
1888	13	9	2	2	7	—	6
1889	10	5	2	3	8	1	1
1890	13	6	—	7	12	—	1
1891	15	11	1	3	13	1	1
til 1. Nov.							
	75	46	6	23	59	2	14

I disse samme År, da Bondestanden på Als og i Sundeved har hævdet sine gamle Enemærker så godt, har den tillige indvundet en Del nye Landejendomme i det øvrige Nordslesvig. Tallet på disse i Sønderjylland udenfor Sønderborg opkøbte Gårde, kan jeg ikke opgive helt nøjagtigt, men det vil, efter de Oplysninger jeg råder over, udgjøre henved tyve, snarere over end under, og også i denne Henseende falder de fleste Ejendomshandler på de senere År.

Der er al mulig Udsigt til, at Udviklingen i denne Del af Sønderjylland fremtidig vil fortsættes i samme

Retning. Ejendomspriserne viser, skjønt allerede forholdsvis høje — der er i de senere År ikke sjælden betalt 1600 til 2000 Mark pr. Hektar for mindre Gårde — dog fremdeles Tendens til Stigning, thi de gode Konjunkturer vi har for Tiden, har forhøjet Kjøbelysten, og der er derfor ikke ringeste Udsigt til, at Nybyggerforeningen kan gjøre Affære i denne Kreds. Der er tvertimod Udsigt til, at de af Reklamen hidlokkede Kjøbere til Landejendomme i det øvrige Nordslesvig vil møde en stærk Konkurrence herfra, en Konkurrence som vil opretholde Ejendomspriserne i det mindste for mindre Landejendommers Vedkommende og bevirke, at de fleste af de Tyskere, der kommer herop for at gjøre „Geschäft“, atter vil vende Næsen hjemad efter ved Selvsyn at have overbevist sig om, at Nybyggerforeningens Reklame nærmer sig stærkt til at være Humbug.

Det er en Selvfølge, at når en Mand skal bosætte sig på en fremmed Egn, tilmed blandt Folk af en anden Nationalitet, saa må der bydes ham betydelige pekuniære Fordele, ellers foretrækker han at blive i sin Hjemstavn. Og når så hertil kommer, at den Egn, som der her — bortset fra enkelte store Gårde i Haderslev Østeramt — er Tale om, ikke blot hører til de mest afsidesliggende og mest ublandet danske, men tillige til de af Naturen mindst begunstigede Egne i Hertugdømmerne, så må de pekuniære Fordele, der bydes, være usædvanlig store, hvis der skal være Haab om, at fremmede Nybyggere skal nedsætte sig. Denne store pekuniære Fordel ved Ejendomskjøb i Nordslesvig eksisterer imidlertid kun i enkelte germaniseringslystne Tyskeres Fantasi. I Virkeligheden er der ikke stor Forskjel på Ejendomspriserne i Nordslesvig og længere sydpå, og der er Udsigt til, at den vil blive

mindre i Fremtiden, thi foruden den Kjøbeævne, der faktisk findes i Nordslesvig hvor Sparekasseindskudene er over dobbelt så store pr. Individ som i Preussen, er tillige den af en betydelig højere Prioritetsgjæld avlede og stærkt voksende Salgstrang, der uimodsigelig findes på mange Egne længere sydpå, en Faktor, der bidrager til at udjævne den af politiske Grunde fremkomne Priskjælv.

Og endelig må der nævnes endnu en vigtig Faktor, som man har glemt ved Beregningen. Det er den nordslesvigske Bondestands Hjemkærlighed, som binder mange Forældre til det gamle Hjem trods deres under Børnenes Landflygtighed ensomme og forladte Stilling, og dens Pligtfølelse, der i hvert Fald ikke sjælden gør det til en Samvittighedssag for Forældrene ikke at sælge Fædrenejorden til Tyskerne, før den bitre Nød fremtvinger Salget. Hvis Nybyggerforeningens Stiftere på Forhånd havde forstået at vurdere disse Faktorer, så var Foreningen næppe bleven oprettet. Nu vil den rimeligvis kun vegetere en kort Stund, for derefter, når Eksistensbetingelserne brister helt, at død en smædelig Stråddød.

